

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HARMADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia bérházában.)

Budapest, 1876. Nyom. az A t h e n a e u m r. társ. nyomdájában.

TARTALOM.

- I. szám. A kényszer-egység a csödeljárásban. A p á t h y I s t -
v á n t ó l.
- II. szám. Quetelet emlékezete. K e l e t i K á r o l y t ó l.
- III. szám. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a
cholera. K e l e t i K á r o l y t ó l.
- IV. szám. Újabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. K o -
n e k S á n d o r t ó l.
- V. szám. A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai
korban. K o n e k S á n d o r t ó l.
- VI. szám. Emlékbeszéd szigeti W a r g a J á n o s 1. tag felett. G a l g ó c z y
K á r o l y t ó l.
- VII. szám. Statistikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota le-
lett. D r. W e s z e l o v s z k y K á r o l y t ó l.
- VIII. szám. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki mű-
ködésére. W e n z e l G u s z t á v t ó l.
- IX. szám Emlékbeszéd Csacsó Imre 1. tag felett. P a u l e r T i v a -
d a r t ó l.

A

KÉNYYSZER-EGYESSÉG

A CSŐDELJÁRÁSBAN.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

APÁTHY ISTVÁN

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1875. január 4-iki ülésén.)

Ára: 10 kr.

BUDAPEST, 1 8 7 5.
A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALÁBAN.
(*Akadémiai bérház.*)

A kényszer-egység a csődeljárásban¹⁾

(Székfoglaló értekezés.)

„Inter publica mala proximus post bellum et pestilentiam locus processui, qui in concursibus creditorum observatur, tribuendus est. Intrepidus affbrmo, hoc processu maximam privatorum patrimoniorum partem absorberi, atque ingentem civium numerum ad incitas seu, ut loquimtur, ad saccum et peram redigi.“

AUGUSTUS LEYSER. Meditationes ad
Pandectas
spec. 480. Lipsiae 1717—1748.

Hogy a nem érdemelt kitüntetésért, melylyel a magyar tudományos Akadémia részéről megtiszteltettem, mélyen érzett hálámnak a szokásos idő eltelte után adok óhajtott kife-

¹⁾ Források: a) Corpus iuris civilis, jelesen a Digesták-ból; de partibus (2. 14.); mandati vel contra (17. 1.); quae in fraudem creditorum (42. 18.); b) D a l e l o t v: Ausführliche Entwicklung der Lehre vom Concurse der Gläubiger, Halle, 1801. II. kiad. J. Schivepp e A. dr.: System des Concurses der Gläubiger, Göttingen, 1829; d) Günther Karl Friedrich: Der Concurse der Gläubiger nach gemeinem deutschen Rechte, Leipzig, 1852; e) C o d e de commerce: Livre troisième. Des faillites et banqueroutes. (Lois du 28 mai 1838. promulguée le 8 juin); f) G o l l d a m m e r: Kommentar und vollständige Materialien zur Concursordnung vom 8. Mai 1855. Berlin, 1858; g) C o d i c e di commercio del regno d'Italia: Libro III. Dell fallimento e della bancarotta; h) Koch C. F. dr.: Die Preussische Concursordnung, herausgegeben mit Kommentar, Berlin, 1867; l) V e r o r d n u n g der k. k. Minister der Justiz und des Handels vom 18. Mai und 15. Juni 1859; j) Code de commerce du Royaume de Hollande; k) Käserei J o s e f dr.: Commentar zur österreichischen Concursordnung. Wien, 1869; l) Prozessordnung in bürgerlichen Keckheitsstreitigkeiten für das Königreich Bayern vom 29. April 1869; m) Entwurf einer deutschen Gemeinschuldordnung. Berlin, 1873.

jezést, azt egyedül és kizárólag azon körülménynek kérem tulajdonítani, hogy minden időmet oly feladatok megoldására kelle fordítanom, melyeknek minél gyorsabb befejezését fontos tekintetek elodázhatlan kötelességemmé tették. Ezen nem épen felesleges mentség előrebocsátása után, engedve a rendelkezésemre álló rövid idő sürgető parancsának, egyenesen feladatomra térek át, melynek célja a kényszer-egyességet, mint a csőd eljárás befejezésének egyik módját jogilag megállapítani, és kijelölni azon szempontokat, melyeknek gondos figyelembe vétele mellett, a kényszer-egyesség mint helyes és nélkülözhetél! intézmény jelenkezik.

A csőd, vagyis azon állapot, melyben az adós (közadós) javai a bíróság felügyelete és közbenjárása mellett, bizonyos szabályok szerint készpénzzé tételnek és a hitelezők kielégítésére fordíthatnak²⁾, befejezhető: a) hivatalból, mi rendszerint akkor szokott történni, ha az eljárás folyamában az tűnik ki, hogy az adós vagyona, melyet az érintett állapotban csődtömögnek vagy csődvagyonnak szoktunk nevezni, az eljárási költségek fedezésére sem elegendő³⁾; b) a hitelezők beleegyezése folytán és c) a csődvagyon felosztása által. Az első mód szomorú vigasztalása a hitelezőknek, mert az nem kielégítésre, hanem azon meggyőződésre vezet, hogy a csőd eljárásból mi sem remélhető; a második mód egyenes kifolyása a hitelezők akaratának, s ezeknek rendszerint azon előnyt biztosítja, hogy rövidebb idő alatt jutnak követeléseikhez, vagy legalább azok töredékeihez, mint ha a meglévő tömeg a törvény által

²⁾ A csőd kettős értelemben vehető: materiális és formális értelemben. A materiális csőd az adósnak azon állapotát jelenti, melyben ennek javai a tartozások fedezésére nem elegendők; ellenben formális tekintetben a csőd alatt azon állapotot értjük, melyben az adós javai, fizetési tehetlenség miatt, a hitelezőknek átengedettek, s a bíróság felügyelete mellett azok kielégítésére fordíthatnak. G ü n t h e r: id. m. l. lap.

³⁾ A f r a n c z i a csődtörvény 527.; az o l a s z kereskedelmi törvény 654. ez.; az o s z t r á k csődtörvény 154., és a n é m e t javaslat 108. §-a,

kijelölt alakszerűségek teljes megtartása mellett, osztatik fel közöttük; a harmadik mód, mely a csődeljárás megszüntetésénél mintegy szabályt képez, a legbiztosabb, de egyszersmind a legbonyodalmasabb; az a legjobban rendezett eljárás mellett is hosszabb időt, bonyodalmas eljárás mellett pedig nem ritkán egy emberi életkort vesz igénybe. A csődeljárás, mióta az egyszerű alakjából kivetkőztetve a l a b y r int bús creditorum elnevezést teljesen kiérdemelte, kisebb-nagyobb mértékben mindig szerencsétlenségnek tartatott. Az adósra nézve, mert ezt vagy on á tól, rendelkezési és kereseti képességétől megfosztja, sőt az utóbbit gyakran megsemmisíti; a hitelezőkre nézve pedig azért, mert ezek követeléseiknek rendszerint csak töredékeit s ezeket is csak hosszabb idő után kapják vissza az adóstól. Azt, hogy a hitelezők a csődeljárásban mindig teljesen kielégíttessenek, még egy törvényhozásnak sem sikerült elérni; mert ez az adós javainak értékétől és tartozásainak mennyiségétől függ, s az e részben mutatkozó aránytalanságot kiegyenlíteni a törvényhozás feladata nem lehet. Ellenben módjában áll a törvényhozásnak a csődeljárást aként szabályozni, hogy a hitelezők a szükséges alakszerűségek teljes megtartása mellett is lehetőleg rövid idő alatt nyerjenek kielégítést; módjában áll az eljárást az által lényegesen meg rövidíteni, hogy annak befejezéséül nemcsak az egységnek azon nemét fogadja el, melyhez a hitelezők összesége hozzájárul; hanem megengedi azt is, hogy a közadás, bizonyos feltételek mellett, a hitelezők többségével oly egységre léphessen, melynek joghatálya nemcsak a dissidens, hanem azon hitelezőkre is kiterjed, kik követeléseiket a csődeljárásban nem is érvényesítették.⁴⁾ Az egység e neme képezi értekezésem tárgyát; azonban mielőtt kitűzött feladatomhoz képest a kényszeregyesség jogi indokolására

⁴⁾ A f r a n c z i a csődtörvény 515, a hollandi kereskedelmi törvény 848 és az o l a s z kereskedelmi törvény 628. ez.; a p o r o s z csődtörvény 181, az o s z t r á k csődtörvény 207, és a n é m e t i javaslat 185. §-a.

térnek itt, szükségesnek tartom, az intézmény történeti fejlődésének rövid áttekintését előrebocsátani.

A kényszeregyességnek egy nemét, nem ugyan a csődeljárásban, a római jog is ismerte. A rómaiaknál az elhalt adós hitelezői, ut fama de functi conservetur, az örökssel egyességre léphettek, követeléseik bizonyos részének elengedése végett olyképen, hogy a hitelezők többsége s az örökös közt létrejött egyesség azokat is kötelezte, kik ahoz hozzá nem járultak.⁵⁾ Az ily egyességnek feltételei voltak: 1) hogy a hitelezők többsége az elengedést illetőleg bizonyos összegben megállapodjék. A többség a kamatok nélkül számított követelések összegei szerint,

5) L. 7. §. 19. Dig*, de pactis (2. 14.): Hódié t a r n e n i t a d e i n u p a c t i o n i i s s m o d i c r e d i t o r i l n i s o b e s t , s i c o n v e n e r i n t i n u n u n i , e t c o m m u n i c o n s e n s u d e c l a r a v e r i n t , q u o t a p a r t e - d e b i t i c o n t e n t i s i n t ; s i v e r o d i s s e n t i a n t , t u n c P r a e t o r i s p a r t e s n e c e s s a r i a e s u n t , q u i d e c r e t o s u o s e q u e t u r m a i o r i s p a r t i s v o l u n t a t e m . L. 58. §. 1. Dig-, m a n d a t i v e i c o n t r a (17. 1.): L u c i u s T i t i u s c r e d i t o r ! s u o m a n d a t o r e n i d e d i t , d e i n d e d e f u n c t o d e b i t o r e m a i o r e p a r t e c r e d i t o r u m c o n s e n t i e n t e a P r a e t o r e d e c r e t u m e s t , u t p o r t i o n e m c r e d i t o r e s a b l i e r e d i b u s f e r a n t a b s e n t e e o e r e d i t o r e , a p u d q u e m m a n d a t o r e x t i t e r a t ; q u a e r - o , s i m a n d a t o r c o n v e n i a t u r , a n e a n d e m h a b e a t e x c e p t i o n e i n , q u a n i b e r e s d e b i t o r i s ? R e s p o n d i : s i p r a e s e n s a p u l P r a e t o r e i n i p s e q u o q u e c o n s e n s i s s e t , p a c t u s v i d e t u r i u s t a e x c a u s a ; e a q u e e x c e p t i o e t f i d e i u s s o r i d a n d a e s s e t , e t i n a n d a t o r i . S e d q u u n i p r o p o n a s e u m a b f u i s s e , i n i q u u m e s t a u f e r r i e i e l e c t i o n e m , s i c u t p i g n u s a u t p r i v i l e g i u n i , q u i p o t u i t p r a e s e s i g i p s u i n p r o c l a m a r e , n e c d e s i d e r a r i d e c r e t u m P r a e t o r i s ; n e c e n i m s i q u r s d i x e r i t s u m m o v e n d u n i c r e d i t o r e m , l i e r e d i c o n s u l i t u r , s e d m a n d a t o r i v e i f i d e i u s s o r i , q u i b u s i n a n d a t i i u d i c i o e a n d e n i p a r t e m p r a e s t i t u r u s e s t . P l a n e s i a b b e r e d e p a r t e m a c c e p i s s e m a n i n r e l i q u u m p e r i n i t t e n d u m e s s e t c r e d i t o r i f i d e i u s s o r e m c o n v e n i r e , d u b i t a t u m e s t ; s e d v i d e b i t u r c o n s e n t i r e d e c r e t o c o n v e n i e n d o b e r e d e m . L. 23, Dig. q u a e i n f r a u d , e r e d . (42. 8.)

ezek egyenlő megoszlása esetében pedig, a hitelezők száma szerint állapítottatott meg; ⁶⁾ 2) hogy az adós vagyona tartozásai fedezésére valójában elégtelen legyen; 3) hogy minden hitelező megidéztesse; 4) hogy a többség magának egyességleg magasabb százalékot ki ne kössön, mint mely a kisebbségre esik; 5) hogy a bíróság az egyességet jóváhagyja.⁷⁾ A kényszeregyesség nem hatott ki a zálogos hitelezőkre⁸⁾; ellenben kétes volt a római jog szerint azok helyzete, kiket *privilegium exigendi* illetett; mert míg *Paulus*⁹⁾ a kényszeregyesség hatályát a most érintett hitelezőkre ki nem terjeszti, *Ulpian* egy császári *res'* alapján az ellenkező álláspontot védi¹⁰⁾. Ha az adósnak a kikötött százalék kifizetése után vagyona maradt, a hitelezőknek a pusztá *laesio* az egyesség megtámadására még az esetben sem szolgálhatott indokul, ha a hitelezők felét sem kapták meg annak, mit a hagyatékból az egyesség nélkül nyerhettek volna¹¹⁾. Ugyanez áll azon esetre is, ha a vagyoni állapot váratlanul gyarapodott; mert a *clausula rebus sic stantibus* a kényszeregyességnél, mint magától érthető feltétele lett¹²⁾. Ellenben megtámadható volt az egyesség csalás miatt; különösen ha az adós vagyona helyzetét valótlanul adta elő, vagy egyes hitelezőinek titokban kedvezőbb feltételeket biztosított¹³⁾. Szándékosan emeltem ki a római jog mindezen intézkedését; mert miként látni fogjuk, a törvényhozások, hosszas tévedések után, végre is a római jog intézkedéseit fogadták el.

A közönséges német jogban az elmélet határozott

⁶⁾ L. 8. Dig. de pactis (2. 14.)

⁷⁾ *Sohweppe*: id. ni. 21. §.

⁸⁾ L. 10. pr. Dig. de pactis (2. 14.); 1. 58. §. 1. Dig. mandati vel contra (17. 1.)

⁹⁾ L. 58. §. 1. Dig. mandati vei contra (17. 1.)

¹⁰⁾ L. 10. pr. Dig. de pactis (2. 14.)

¹¹⁾ *Günther*: id. m. 16. 1.

¹²⁾ *Dablow*: id. m. 575. 1.

¹³⁾ *Schweppe*; id. m. 23. §.

ellenzése daczára¹⁴⁾; a gyakorlat a kényszeregyességet meghonosította, s azt kezdetben a megszökött, később pedig minden közadósra kiterjesztette. Hol a közön-séges német jog érvényben volt, általánosan elismert szokás-nak tekintetett, hogy a hitelezők a többség beleegye-zésére alapított bírói határozattal nemcsak moratori-umra, hanem követeléseik egy részének elengedésére is kényszeríthetők¹⁵⁾. A német particularis törvé-nyekben részint az elméleti, részint a gyakorlati felfogást találjuk érvényre emelve. Azon törvények közé, melyek a kényszeregyességet általában kizárják, tartozik: az 1811-iki oldenburgi Hypotheken und Concursordnung¹⁶⁾; az 1850-iki hannoveri perrend¹⁷⁾; az 1859-iki nassau-i csődrendtartás¹⁸⁾; az 1872-iki lübecki csődrend¹³⁾; az 1864-iki badeni²⁰⁾ és az 1869-iki bajor perrendtartás²¹⁾. A most érintett törvények azonban csak kivételeknek tekint-hetők; mert a német törvények nagyobb része, habár külön-böző berendezéssel a kényszeregyességet meghonosította, s a hitelezők többsége és a közadós közt, a törvényes feltételek mellett létrejött egyességnek a dissidens hitelezők elle-nében is joghatályt tulajdonít. Ha a kényszeregyesség tör-téneti fejlődésének hű képét akarnám adni, a német törvé-

¹⁴⁾ Ugyanaz: id. ni. 19. §. Von Seiten der C o n s e-
quenz mag siet, wenn man einmal die römische Vor-
schrift ausdehnt, für diese letztere Meinung etwas
sagen lassen, desto weniger aber von Seiten der
Gerechtigkeit, und es ist dringende Pflicht, dersel-
be n e n t g e g e n z u w i r k e n, und lieber alle A u s d e H-
i i u n g d e r r ö m i s c h e n V o r s c h r i f t g a n z z u v e r w e r f e n.

¹⁵⁾ Motive zu dem Entwurf einer deutschen Gemeinschuldord-
nung. IX. kötet, 127. l.

¹⁶⁾ A 23. és 24. §§. szerint a hitelezők ellen semmiféle kényszer-
nek helye nem lehet.

¹⁷⁾ L. 609., 610., 626. és 627. §§.

¹⁸⁾ L. 55. §.

¹⁹⁾ L. 14., 15., 94. és 95. §§.

²⁰⁾ L. 712. §., mely szerint a pactum praeiudiciale csak
azon hitelezőket kötelezi, kik abba beleegyeztek,

²¹⁾ L. 1316. és 1317. §§.

nyékét legalább főbb vonásaikban mind ki kellene emelnem; ez azonban sokkal több időt kívánna, mint a mennyit a jelen alkalommal igénybe vennem lehet; ugyanazért csak azon törvények intézkedéseit fogom érinteni, melyek kétségtelen fontoságuknál fogva Németországban is állandó foglalkozási tárgyat képezik a tudós világnak. E törvények közé sorozható már a chronologiai rendnél fogva is mindekenelőtt az 1753-iki hamburgi csődrendtartás (Neue Falliten-Ordnung dér freien Stadt Hamburg)²²⁾, melyet, habár sok tekintetben antiquálnak mondható, az eddigi csődreformok daczára nemcsak sajátos rendszere, hanem a kereskedelmi forgalom természetének megfelelő anyagi intézkedéseinek czélszerűsége is fentartott. A hamburgi csődrendtartás fő tendenciája a formális csődöt, tehát a csődeljárást, mely rendszerint hosszadalmasságokkal jár lehetőleg mellőzni, s e helyett a hitelezőknek a csőd befejezését egység által lehetővé tenni. Alkalmam volt Hamburgban személyesen meggyőződni arról, hogy a tulajdonképeni csődeljárás költségei rendszerint az egész tömeget felemésztik, s hogy a hitelezők kielégítésére mi sem marad. Ennek természetes következménye az, hogy Hamburgban a csődök, igen kevés kivétellel, kényszeregyesség által fejeztetnek be. A hamburgi accord, habár azt lényegileg egyébként, mint a törvény által megállapított proportionalis felosztásnak tekinteni nem lehet²³⁾, kétségtelenül a kényszeregyesség jellegével bir nemcsak azért, mert hitelezők a közadós részéről ajánlott egységet, ha az a törvényes proportiónak megfelel²⁴⁾, elfogadni tartoznak; hanem

²²⁾ Kiegészítő részét képezik: az 1772. apv. 2-án kelt p ó t o z i k e k (Adelitionalartikel) és a Conclusa mid V erordnungen des Senates 1754 márcz. 22-éről és 1822. szept. 25-ről.

²³⁾ A hamburgi csődrendtartás három osztályt különböztet meg; az elsőbe tartoznak a régiebb zálogos követelések; a másodikba az újabb zálogos követelések; a harmadikba a könyvkivonati követelések.

²⁴⁾ Az egységi ajánlat törvényesnek tekintendő: ha az első osztálynak legalább 40%, a 2-dik osztálynak legalább 30% és a 3-dik osztálynak legalább 20% lett egy évi fizetési határidő mellett felajánlva,

azért is, mert a többség által elfogadott egység a d i s s i d e n s e k e t i s k ö t e l e z i ²⁵⁾). Az egységnek azon nemét, mely egyrészt a hitelezők, és másrészt a közadós mint szerződő felek közt keletkezik, a hamburgi csődtrendtartás nem ismeri; csak kivételesen engedik meg az 1772-iki pótczikkék, hogy egy harmadik a tömeget, a közadós által megajánlott proportionale 30 % -nyi megtoldásával egységileg átvehesse, mely esetben a csődeljárás hasonlóan befejezettnek tekintik.

Habár eddigelé egy törvényhozás által sem utánoztatott, mégis különös figyelmet érdemel a brémai csődeljárás (Verordnung für Debit- und Nachlass-Sachen vom 24. Mai 1843)²⁶⁾ nemcsak azért, mert a maga nemében egészen eredeti; hanem azért is, mert úgyszólván átmenetet képez a hamburgi és a porosz csődtörvény közt²⁷⁾. A brémai csődeljárás a kényszeregyességnek két stádiumát különbözteti meg, a moratóriumot és a tulajdonképeni egységet. Az első a megjelent hitelezők egyszerű szótöbbsége által adatik meg, s arra szolgál, hogy a közadós a hitelezőkkel kötendő egységet előkészíthesse; hogy továbbá a csődvagyon pénzzé téve, a létrejött egység teljesítésére fordíttassék. A moratórium tehát, mely hat óra adatik és ismételve meghosszabbítható, vagy ügyességre, vagy a tulajdonképeni csődeljárásra vezet; mert ha a közadósnak a moratórium ideje alatt hitelezőivel egységet kötni nem sikerül, ellene a rendes csődeljárás megindíttatik. Az egység, melyhez a hitelezők (fej és a követelések szerint

²⁵⁾ HM a hitelezők az egységi ajánlatot mind el nem fogadják, a többség határoz, melynek a követelések $\frac{3}{4}$ részéből kell alakulni.

²⁶⁾ Kiegészítő részét képezik: Die "Verordnung für Debit- und Nachlasssachen vom 24. Mai, publicirt 5. Juni 1843 die Verordnung, betr. die Bestellung eines Pfandrechts an beweglichen Gegenständen, vom 19. August, publicirt 25. Aug. 1848; die Erbe- und Handfestenordnung vom 3. Juli, publ. 30. Juli 1860, und die Verordnung betreffend Einführung des deutschen Handelsgesetzbuches vom 11. Mai, publ. 6. Juni 1864.

²⁷⁾ Motive zu dem Entwurf einer deutschen Gemeinschuldordnung II. k, 130, 1.

számított) többségének beleegyezése szükséges, úgy a hamburgi, mint az újabb törvények kényszeregyességétől különbözik; az elsőtől azért, mert nem vonja maga után a csőcl vagy on felosztását bizonyos proportiók szerint, s a közadás az egyesség létrejöttével visszanyeri vagyonát, a mennyiben az az egyesség teljesítéséül még reálisívá nem lett; az újabb csődtörvényekben megállapított egyességtől pedig azért, mert a kisebbséget nem kötelezi, s ez irányában egyedül a moratorium joghatályával bír, mert továbbá a csődeljárás befejezését, mely csak az egyesség teljesítése után következketik be, nem vonja maga után.

A németországi újabb törvények közt kétségtelenül legfontosabb az 1855. május 8-án kelt porosz csődtörvény, melynek a kényszer ügyességre vonatkozó határozatai a francia csődtörvény intézkedéseit részint szorul szóra, részint csekély módosításokkal átvették. A porosz csődtörvény az érintett particuláris német törvényektől sok tekintetben eltér, s azokat úgy rendszerére, mint egyes intézkedéseinek kétségtelen czélszerűségére nézve messze túlhaladja; mert a kényszeregyességnek nemcsak modalitásait és joghatályát állapítja meg tüzetesen, hanem annak idejét és feltételeit is kellő szabatossággal rendezi. Az egyes intézkedések lényegileg következőkbe foglalhatók: az általános felszámolási határnap eltelte után a csőd a közadás ajánlatára egyesség által befejezhető olylcépen, hogy annak joghatálya a dissidens és a nem jelenkezett hitelezőkre is kiterjed²⁸⁾; szavazati joggal azon hitelezők bírnak, kiknek követelése a felszámolás alkalmával megállapittattak, vagy kiket a csődbíróság előleges tárgyalás alapján szavazati joggal felruház²⁹⁾; az egyesség érvényes elfogadásához a megjelent hitelezők többségén kívül a szavazatra jogosított követelések³⁰⁾ $\frac{3}{4}$ része szükséges; a létrejött egyesség ellen

²⁸⁾ L. 181. §.

²⁹⁾ L. 185. §.

³⁰⁾ L. 180. §.

minden szavazatképes hitelező tíz nap alatt kifogásokkal élhet és eként az egyesség bírói jóváhagyását meggátolhatja; a kifogások felett a csődbíróság határoz az egyesség jóváhagyása vagy visszautasítása által³¹⁾. Az egyesség jóvá nem hagyható, ha az eljárási szabályok meg nem tartottak, ha gyanítható, hogy a közadós egyes hitelezőinek titokban kedvezőbb feltételeket biztosított, vagy csalást követett el, ha az egyesség a hitelezők vagy az á t a l á n o s hitel érdekeivel ellenkezik³²⁾. A meg nem tartott egyesség végrehajtható lesz úgy a közadós, mint azok ellen, kik mellette az egyességben kezességet vállaltak³³⁾. A kényszeregyesség, mely csalás miatt öt éven belül minden hitelező által megtámadható, hatályát veszti, ha a közadós utólagosan csalárd bukás miatt elítéltetik³⁴⁾. Az egyik esetben úgy mint a másikban az egyesség megsemmisülése a csőd új b ó l m e g n y i t á s á t vonja maga után, melynél a hitelezők követeléseik teljes összegeit érvényesíthetik³⁵⁾.

A porosz csődtörvényt több tekintetben kiegészíti, de nem minden irányban javítja az 1873-ban megjelent német javaslat (Entwurf einer deutschen Gemeinschuldordnung), mely eltérőleg minden létező törvénytől a kényszeregyességet nemcsak a kereskedőkre, hanem minden köz a d ó s r a kiterjeszti. E javaslat, mely a különbséget a közönséges és a kereskedelmi csőd közt nem ismeri, daczára a csődjog anyagi részét tárgyzó intézkedései szabatoságának valószínűleg gyökeres javításokon fog keresztülmenni; mert oly rendszeren alapszik, mely a forgalmi jog u n i f i c a l á s a, a kereskedelmi jog teljes mellőzése nélkül idő előtt szüntetné meg azon különbséget, mely a közönséges és a kereskedelmi csőd közt létezik, s a viszonyok heterogén természetéből szükségképen következik.

³¹⁾ L. 190 — 192. §§.

³²⁾ L. 193. §.

³³⁾ L. 201. §.

³⁴⁾ L. 202—204. §§.

³⁵⁾ L. 206. és 208. §§.

Franciaországban már az 1673-iki Ordonance dir commerce intézkedett a kényszeregyességről megállapítván, hogy a követelések $\frac{3}{4}$ részét képviselő hitelezők többsége által kötött egység bírói határozattal végrehajtható minden ellenmondás és felebbezés daczára³⁶⁾; e kényszeregyesség a zálogos hitelezőket nem kötelezte³⁷⁾. Ezen hiányos intézkedéseket kiegészítette a Code de commerce, mely 519—526. cikkeiben akényszeregyességet részletesebben szabályozta ugyan, de még sok tekintetben tökéletlen maradt. Valamint a csőd eljárásra általában, úgy a kényszeregyességre is lényeges befolyással volt az 1838. május 28-án kelt csődtörvény, mely az újabb legislációnak majdnem kizárólagos forrását képezi. A porosz és osztrák csődtörvény, az olasz kereskedelmi törvény, sőt maga az érintett német javaslat is nemcsak rendszerét, hanem intézkedéseinek legnagyobb részét is a francia csődtörvényből vette át. Miután a fentebb ismertetett porosz csődtörvény intézkedései általában a francia csőd törvényből lettek átvéve, ez utóbbinak részletes ismertetése helyett elég lesz a két törvény közt mutatkozó lényeges eltérésekre utalni. Ily eltérésnek tekinthető, hogy a francia csődtörvény a kényszeregyesség megtámadását a tömeggondnoknak is megengedi, kinek ez esetben, ha egyedül lett kinevezve, kötelességében áll tisztéről lemondani³⁸⁾; hogy továbbá a kényszeregyesség bírói jóváhagyása, a hitelezők követeléseinek a tömeghez tartozó ingatlanokra történt bejegyzését fenntartja³⁹⁾. A többi eltérések, melyek az érintett két törvény közt léteznek, a nélkül, hogy a dolog lényegét érintenék, részint a hatósági szervezet, részint a peres eljárás eltérő intézkedéseiben találják indoklásukat és magyarázatukat.

A hollandi kereskedelmi törvény, mely a Code de

³⁶⁾ Ordonance du commerce, mars 1(173, tit. XI. art. 5., 6,

³⁷⁾ Ordonance du commerce, art. 8.

³⁸⁾ Francia csődtörvény 512. cz.

³⁹⁾ Ugyanott: 516, ez,

commercel-től sok tekintetben eltér, s azt több irányban kiegészíti, a kényszeregyességre nézve nem igen mutat eltérést, miért is e részben a Code ele commerce egyszerű utánzásának tekinthető. Ellenben az olasz kereskedelmi törvény határozottan az 1838-iki francia csődtörvényt vette alapul, s ettől a kényszeregyesség tekintetében, egyetlen lényeges intézkedésre nézve sem tér el.

Austriában már az 1717-iki váltórendszabály intézkedett a kényszeregyességről, megállapítván, hogy a követelések $\frac{3}{4}$ részét képviselő személyes hitelezők által kötött egység, a kisebbség ellenmondása daczára kötelező erővel bír és végrehajtható.⁴⁰⁾ Hasonló intézkedést tartalmaz az 1722. május 20-án kelt kereskedelmi és Váltórendszabály.⁴¹⁾ A most érintett törvényeknél részletesebben intézkedik VI. Károly császárnak 1734. augusztus 18-án kelt csődrendtartása, mely a pác tûm praejudiciale feltételeit szabályozván, ilyenekül jelöli ki: a) hogy a hitelezők mind megidéztesse; b) hogy az adós cselekvő és szenvedő állapotát könyveinek felmutatása mellett valójában felfedezze; c) hogy az elengedés a fizetési tehetlenséggel arányban álljon; d) hogy az egység kellően biztosított legyen, ellenkezőleg az a hitelezőket nem kötelezi, és c) hogy az egységet a hitelezőknek a követelések összegei szerint számított többsége elfogadja.⁴²⁾ A József-féle

⁴⁰⁾ Wechsellönung bei P a l l i m e n t e n u n d C o n c u r r e n z e n die versammelten C r e d i t o r e s, die H y p o t h e c a r i o s ausge.n o m m e n, welche olmedassnachde m A l t e r ihre r H y p o t h e k e n den Y o r z n g h a b e n, nicht nac h der Anzahl die M a j o r a machen, sonde r n nac h d e m Quanto, so e i n j e d e r beim V o n c u r s e z u f o r d e r n h a t, und wo z w e i d r i t t e T h e i l d e r C h y r o g r a p h a r i o r u m von der ganzen Masse einig, solle derenselben B e s o l u t i o n u n d S c h l u s s, o l i n g e h i n d e r t d e s W i e d e r S p r u c h s d e s ü b r i g e n k l e i n e n T h e i l s g e l t e n u n d e x e q u i r t w e r d e n.«

⁴¹⁾ Inneroesterreichische M e r k a n t i l- und W e c h s e l o r d n u n g v o m 20. M a i 1872.

perrend a kényszeregyességet a szó valódi jelentőségében nem ismerte; mert azon intézkedése, mely szerint a követeléseknek a tömegeből ki nem kerülő részét, a hitelezők beleegyezésével, egy harmadik átvehette,⁴³⁾ tulajdonképeni kényszernek nem tekinthető. A József-féle perrendi álláspontját az 184^{9/8}-diki javaslat is megtartotta, melynek 221. §-a szerint a hitelezők követeléseik egy részének elengedésére n e m k é n y s z e r í t h e t ő k; az osztrák törvényhozás tehát a most érintett időben még azon felfogásnak hódolt, hogy a hitelezők kényszerítése követeléseik egy részének elengedésére jogilag nem indokolható; hogy a kényszeregyesség csak arra szolgál, hogy a közadós hitelezőinek megkáro-sítására s a könnyelmű adósság-csinálásra ösztön-zetessék. Ez aggályok azonban nem gátolták az osztrák kor-mányt, hogy 1859-ben május 18-án és június 15-én kelt r e n d e l e t e i v e l a k é n y s z e r e g y e s s é g e t o l y s i e t s é g g e l l é p t e s s e életbe, melylyel magát az intézményt compromittálta, s azt legalább egy időre népszerűtlenné tette. E körülménynek tulajdonítható, hogy 1863-ban a birodalmi tanács bizottsága, midőn az új csődrendtartást tárgyalta, ennek a kényszer-egyezségre vonatkozó intézkedéseit csak egy s z a v a z a t többséggel fogadta el.⁴⁴⁾ Habár a 1863-iki javaslat a birodalmi tanácsban nem tárgyalatott, a bizottság érintett hatá-rozata eredménytelen nem maradt; mert lehetővé tette az 1868-ban tárgyalt új javaslat elfogadását, mely 1869. január 9-ike óta törvény erejével bír. Hogy a most érintett csődtör-vény forrását első sorban a f r a n c z i a, másodsorban a p o r r o s z csődtörvény képezi, azt már szerencsém volt kiemelni, miért is a mondottak kiegészítéséül elég lesz az osztrák csőd-törvény főbb intézkedéseit, illetőleg annak rendszerét röviden jeleznem. A szóban levő csődtörvény szerint az eljárás a kényszeregyességet illetőleg meg nem indítható, ha a

⁴²⁾ Falliments-Ordnung vom 18. Aug. 1734. Anderte Abtheilung, welche von Fallimenten, so durch Unglück entstehen, handelt.

⁴³⁾ A. G. O. Cap. 32. §§. 354—361.

⁴⁴⁾ L. Kaserer; itl. m. 250, 1,

közadás magát arra érdemlenné tette; az egyességre csak a csőd hitelezők, tehát csak azok kényszeríthetők, kiket sem előnyös, sem külön kielégítés nem illet⁴⁵⁾; az egyesség érvényes elfogadására kettős többség szükséges⁴⁶⁾; a hitelezőknek rendszerint e g y e n l ő j o g o k biztosítandók⁴⁷⁾; a megkötött egyesség bíróilag helybenhagyandó.⁴⁸⁾ Ez utóbbira nézve azonban az osztrák csődtörvény lényegesen eltér a porosz csődtörvénytől; mert az 1859-ben kelt rendeletek álláspontját osztva, megvonja a bíróságtól a jogot, hogy ez a létrejött egyesség jóváhagyásánál mást, mint a megállapított formalitások megtartását ellenőrizhesse⁴⁹⁾; a bíróság tehát azt, hogy az egyesség az általános hitel, vagy az összhitelezők érdekeivel ellenkezik-e vagy sem, nem vizsgálhatja; sőt az e részben felmerülő aggályok figyelembevételére egyenesen kizáratik.

Végre saját álláspontunkat illetőleg annak kiemelésére kell szorítkoznom, hogy az 1859. május 18-án kelt miniszteri rendelet az évi június 15-én Magyarországra is kiterjesztetett, s rövid két év után, vagyis 1861. július 23-án ismét hatályon kívül helyezett a nélkül, hogy e kétes értékű rendelet fentartása bármily oldalról óhajtatott volna.

Áttérve a kényszeregyesség jogi indokolására a, mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy e feladat feleslegesnek már azért sem tekinthető, mert a kereskedelmi rend irányadó orgánumai a kényszeregyességnek úgy jogosságára mint célszerűségére nézve határozottan ellentétes állást foglalnak el. A német kereskedők negyedik gyűlése, továbbá a szász, württembergi, rajna melléki, hamburgi, l ü b e c k i és frankfurti kereskedelmi kamrák jelentéseikben egyenesen a kényszeregyesség ellen nyilatkoztak; sőt a berlini főbank határozottan kijelentette, hogy a jogfejlődésben visszaesésnek tekin-

⁴⁵⁾ Osztrák csődrendtartás 209 és 212. §§.

⁴⁶⁾ Ugyanott: 217. §.

⁴⁷⁾ Ugyanott: 222. §.

⁴⁸⁾ Ugyanott: 228. §.

⁴⁹⁾ Ugyanott: 228. §.

tené, ha a birodalmi törvényhozás a sok oldalról ajánlott brémai törvény moratóriumát a kereskedelmi követelésekre alkalmazná⁵⁰); ellenben abécsei, prágai, brünni, reichenbergi, trieszti, krakkói és leibachi kereskedelmi kamarák a kényszeregyességet a kereskedelmi forgalom érdekében nélkülözhetlennek találták.⁵¹) Az újabbkori legislatio kétségen felül az utóbb érintett nézettől vezéreltetett, midőn az élet szükségéit tartva szem előtt, az elméleti aggályokon túlemelkedett, s a kényszeregyességet mint a csőd befejezésének egyik módját elfogadta. És ezt annál inkább tehette, mert azon okok melyekkel az elmélet a szóban lévő intézmény ellen harczol, közelebből tekintve tarthatlanoknak mutatkoznak. A kényszer jogosulatlanoknak tekintendő ott, hol az egyesek jogait külön érvényesítik; ellenben nem ellenkezik az sem az általános jogi elvekkel, sem a személyes szabadsággal oly esetben, midőn az érdekeltek közt jogi tekintetben közösség létezik. Az érdekek közössége igazolja az állam kényszerítő hatalmát, melylyel ez az egyesek cselekvési szabadságát korlátozza; az érdekek közössége igazolja a kényszeregyességet is, mely az egyes hitelezőket követeléseik egy részének elengedésére kötelezi. A hitelezők közt az adós fizetési tehetlensége miatt közösség származik, a mennyiben mindannyian ugyanazon egy alapra utalvák, melyből egyenlő elvek szerint egyenlő kielégítést nyernek. Ez egyenlőség a többség kényszerítő hatalmát, mely a materiális jog szempontjából kérdéses nem lehet formailag is igazolja mert abban nyilatkozik az összes tagok morális akarata, melyet az egyesek ellenmondásának már azért sem lehetne alárendelni, mert ez a legtöbb esetben egoismusból vagy mellékérdekből veszi eredetét; mert továbbá a többség is kényszernek enged, midőn a létező viszonyokkal számolva, követelésének egy részét feláldozza, csakhogy annak többi részét bizto-

⁵⁰) Motive zu dem Entwurf einer deutschen Gemeinschuldord-Innig. II. k. 134. 1.

⁵¹) L. Kaserer: id. m. 252. 1.

sítsa. És ha áll az, mit kiemelni szerencsém volt, hogy t. i. a csőd úgy a közadósra, mint a hitelezőkre nézve szerencsétlenségnek tekintendő, — ez utóbbiak szempontjából csak kívánatos lehet, ha az érintett állapot mielőbb megszűnik; mert ez által nemcsak hamarabb jutnak követeléseik töredékeihez, hanem lehetővé teszik a közadósnak, hogy ez szabad kezelési és rendelkezési jogát visszanyerve, megtéríthesse azon veszteségeket, melyeket hitelezői az egység folytán szenvednek. Igen helyesen emelte ki dr. Mühlfeld 1863-ban, mint a többség előadója, »hogy ha a kényszeregyesség a kereskedő közönség s az ez által képviselt kereskedelem és forgalom érdekében helyesnek, célszerűnek ismertetik el, — akkor azon ellenvetés, hogy a kisebbség kényszerítése az egyesek jogainak korlátozását vonja maga után, még az esetben sem jöhetne tekintetbe, ha jogilag teljesen indokoltnak mutatkoznék.«⁵²⁾

Hátra van még azon szempontok kijelölése, melyeknek gondos figyelembe vétele mellett, a kényszeregyesség szerintem a kereskedelmi forgalomra nézve kétségtelen előnyököt biztosíthat. E tekintetben különös súlyt kell fektetnem: a kényszeregyesség megkötési idejére; a szavazati jog mikénti megállapítására; az egység feltételeire; annak jóváhagyására és joghatályára a í végre azon okok r a, melyek miatt a megkötött egység a hitelezők részéről megtámadtó. E mellett egyúttal meg kell jegyezmem egyrészt, hogy a kényszeregyességnél hitelezők alatt csak azokat kívánom érteni, kik a közadós ellen személyes igényt érvényesítenek, kik tehát az általános csődtömegből nyernek kielégítést és közönségesen csőd hitelezőknek neveztetnek; másrészt, hogy azon törvényhozások álláspontját foglaljon! el, melyek a kényszeregyességet csak a kereskedelmi jog alanyaira, tehát a kereskedőkre és a kereskedelmi társaságokra terjesztik ki.

I. Arra nézve, hogy az eljárás a kényszeregyességet

⁵²⁾ L. Kasever: idj m. ugyanott.

illetőleg sikerrel megindítható legyen, egyrésztől szükséges tisztába hozni azt, hogy a közadással szemben szerződő feleknek kik tekinthetők; másrésztől ismerni kell a tömege t, vagyis azon alapot, melyből a csődhitelezők kielégítést nyerhetnek. Az újabb csődtörvények általában meg-egyeznek abban, hogy a csődeljárásban a hitelezők p r a e-clusióját nem ismerik, s hogy a követelések liquidál-á s á t bírói functionak nem tekintik; hanem a felszámolást, melyre külön határnapot tűznek ki, egyrésztől a csőd hivata-los orgánumainak, másrésztől a hitelezőknek engedik át. A felszámolási határnap azon időpont, melyen a beje-lentett követelések megállapítandók és megállapíthatók; e határnap elteltével tehát meghatározható az, hogy kiket lehet és kiket kell csődhitelezőknek tekinteni. Ugyancsak a felszá-molási határnapig kell tisztába hozatni azon igényeknek is, melyek, mert külön kielégítésre jogosítvák, a köz-adós vagyonának bizonyos részét a csődtömegtől elvonják. Nézetem szerint tehát, feltéve, hogy a csődeljárásban a köve-telések liquidálására nézve az újabb csődtörvények rendszere fogadtatik el, — kényszeregyességnek a felszámolási határ-nap eltelte előtt helye nem lehet.⁵³⁾ Hogy az érintett időpont után a közadós mikor akar a törvény által engedett joggal élni, az egyedül tőle függ; ő ismeri körülményeit, tehet-ségeit, tehát legjobban megítélheti azt, váljon kell-e és lehet-e hitelezői elé egyességi ajánlattal lépni; magától értetvén, hogy ennek minden esetben a csőd befejezése, illetőleg a végfelosztás előtt kell történni; mert azontúl az egyes-ségi ajánlat értelemmel többé nem bírna.

II. Ha a bejelentett követelések a felszámolási határ-napon mind megállapítva lettek, a szavazati jog iránt külön intézkedés nem szükséges; mert ez esetben nem szen-vedhet kétséget, hogy a jelenkezett hitelezőket a szavazati jog egyaránt megilleti; ebből egyúttal következik, hogy a

⁵³⁾ L. a franczia csődtörvény 507., az olasz kereskedelmi törvény 618. ez.; a porosz csődtörvény 181., az osztrák csődtör-vény 207., a n é m e t javaslat 166. és a magyar tervezet 216. §.

szavazati jog megállapítása csak az esetre szükséges, ha a bejelentett követelések a felszámolási határnapon mind megállapítva nem lettek. A pozitív törvények e tekintetben is lényegesen eltérnek egymástól. A francia csódtörvény s ezzel megegyezően az olasz kereskedelmi törvény a kérdést igen egyszerűen oldja meg, a mennyiben szavazati jogot csak azon hitelezőknek ad, kiknek követelései liquidálva és meghitelve vagy legalább ideiglenesen elismerve lettek⁵⁴⁾. Kimerítő és minden tekintetben helyes intézkedéseket tartalmaz e részben a porosz csódtörvény⁵⁵⁾, mely a határozatot a szavazati jog felett csak az esetben tartja szükségesnek, ha a bejelentett követelések a felszámolási határnapon mind megállapítva nem lettek. Ez esetben a porosz törvény szerint a csődbiztos a hitelezők meghallgatására határnapot tűz ki, s a felvett jegyzőkönyvet a csődbíróság elé terjeszti, mely a szavazati jog felett határoz, vagy esetleg az egység feletti határozatot azon időre halasztja, midőn az összes követelések liquidálása már befejeztetett. Lényegileg a most érintett eljárást állapítja meg az osztrák csódtörvény⁵⁶⁾ is azon egyedüli eltéréssel, hogy azon esetet, midőn a követelések mind megállapítva lettek, hallgatással mellőzi. Ellenben a német javaslat⁵⁷⁾ e részben is eredetiséget keresve, a szavazati jog megállapításáról a kényszeregyesség szempontjából külön nem intézkedik; hanem általában csak azt rendeli, hogy ha a hitelezők követelései valamely határozat hozatalakor még megállapítva nem lettek, a szavazati jog felett, a mennyiben az a tömeggondnok vagy a hitelezők részéről megtámadtatik, a csődbíróság határoz. Nézetem szerint a még meg nem állapított követeléseket teljesen kizárni ép oly igazságtalan és veszélyes lenne, mint azoknak feltétlen szavazati jogot engedni; mert az első esetben mód nyújthatnék a közadónak arra, hogy egyik vagy másik hitelező-

⁵⁴⁾ L. a francia csódtörvény 514., az olasz kereskedelmi törvény 615. ez.

⁵⁵⁾ L. 182. §.

⁵⁶⁾ L. 210. §.

⁵⁷⁾ L. 92. §.

jével szövetkezve, a legjelentékenyebb követeléseket a szavazati jogtól megfoszthassa; az utóbbi esetben pedig az egység elfogadását ép úgy, mint az 1859-iki egységi eljárás szerint, koholt követelések felállításával biztosíthatná. Azonban ha már a meg nem állapított vagy peressé vált követelések szavazati joga felett határozni kell, legtermészetesebbnek, de egyszersmind legczélszerűbbnek látszik az e részbeni határozással, az érdekeltek előleges meghallgatása után, a bíróságot felruházni s annak e tekintetben szabad cognitiót engedni; minden más intézkedés vagy nélkülözne a kellő garantiát, vagy szükségképen hosszadalmasságokra vezetne.

III. A kényszeregyezés nélkülözhetlen feltételét képezi, hogy azt a hitelezők többsége elfogadja. A pozitív törvények intézkedései e tekintetben is eltérnek egymástól; mert míg némelyek az egység érvényes elfogadásához egyedül a hitelezők számszerinti többségét és pedig háromnegyed részét követelik⁵⁸⁾; mások ellenben a hitelezők számszerinti többségével meg nem elégedve azt követelik, hogy e többség a bejelentett összes követeléseknek legalább kétharmad részét képviselje⁵⁹⁾. Készemről a kényszeregyezséget hasonlólag csak az esetben tekinteném érvényesnek, ha azt a hitelezőknek legalább kétharmada fogadja el, s ha e többség a bejelentett követeléseknek legalább $\frac{3}{4}$ részét képviseli. A többség egyoldalú megállapítása, bármily combináció képezze is annak alapját, könnyen visszaélésekre vezethet; mert lehetővé teszi a közadós-nak, hogy ez az egyoldalú többséget magának mesterséges és tiltott úton, tehát a jóhiszemű hitelezők érdekeinek rovására biztosítsa. Ott, hol a törvény a hitelezőket akarattuk ellenére jogaik feladására kényszeríti, minden mód igazoltnak tekinthető, mely a kényszert enyhíti,

⁵⁰⁾ L. a francia csődtörvény 510., a belga csődtörvény 512., az olasz kereskedelmi törvény 618. cz.; a porosz csődtörvény 186., és a német javaslat 177. §-At.

⁵¹⁾ L. a hollandi kereskedelmi törvény 481. cz. és az orosz z-trák csődtörvény 217. §-át.

mely a hitelezők érdekeinek lehető megvédését célozza a nélkül, hogy magát az óhajtott eredményt veszélyeztetné.

IV. Mint a kényszeregyesség egyik leglényegesebb garantiája jelenkezik az európai törvények szerint annak bírói jóváhagyása még az esetben is, ha az egyesség minden érdekelt fél hozzájárulásával keletkezett⁶⁰). Még inkább szükséges tehát a bírói jóváhagyás akkor, ha az a hitelezők többségének határozatán alapszik; arra nézve ugyanis, hogy a szótöbbséggel létrejött egyesség az összes, tehát azon hitelezőket is kötelezze, kik követeléseiket be nem jelentették, vagy az egyességet el nem fogadták, mulhatlanul szükséges, hogy a létrejött megállapodás bírói határozattal megerősíttessék; mert kötelező erőt csak ennek lehet helyesen tulajdonítani. Ott, hol bizonytalan jogviszonyok megállapításáról, ismert és ismeretlen hitelezők érdekeiről van szó, a szótöbbséggel létrejött egyességnék bírói határozat nélkül minden hitelező ellenében joghatályt tulajdonítani, valóban indokolatlan megtámadása lenne az egyesek jogainak. Ezenfelül nézetem szerint igen sok függ attól, hogy a bíróság az egyesség megvizsgálása s esetleg jóváhagyása alkalmával minő szempontokból indul ki; mert a bírói jóváhagyás alig jelentene egyebet a pusztá alakszerűségénél, ha a bíróság egyedül az eljárási szabályok megtartása felett örködnék, ha határozatában egyedül azokra lenne tekintettel. A törvény által kijelölt eljárási szabályok megtartása csak formai tekintetben nyújthat garantiát; ugyanazért az egyesség jóváhagyását indokoltnak nem tekintém, ha az a hitelezőknek nem egyenlő-jogokat biztosítana, ha az általános hitel vagy az összehitelezők érdekeivel ellenkeznék. Hogy az egyezés az általános hitel vagy az összhitelezők érdekeivel mennyiben ellenkezik, mint quaestio facti minden egyes esetben az adott körülmények szerint lesz megítélendő; miért is e részben a bíróságot még általános határozatokkal sem lehetne megkötni; mert az

⁶⁰) L. a porosz csődtörvény 227., az osztrák csődtörvény 190., a német javaslat 178. és a magyar tervezet 233. §-át,

utasítások jellegével bíró általános határozatok legfeljebb *exemplificativ* természetűek lehetnének, s mert teljesen soha ki nem menthetők, csak ritkán könnyítik meg a bírói elhatározást.

V. A kényszeregyesség joghatályát, a mennyiben az a hitelezőkre vonatkozik, már értekezésem elején jeleztem; e joghatálytól lényegesen különbözik az, melyet a kényszeregyességnek a közadós tekintetében gyakorolni kell, s mely abban áll, hogy a közadós az érvényesen létrejött egyesség folytán rendelkezési jogát vagyona felett visszanyerni, s felszabadni annak megtérítése alól, mit hitelezői az egyesség folytán követeléseikből vesztek⁶¹). A kényszeregyesség a szerződő felekre nézve csak úgy bírhat jelentőséggel, annak megkötése mindkét félre nézve csak az esetben lesz kívánatos, ha az úgy a hitelezőknek, mint a közadósnak kétségtelen előnyököt biztosít. A hitelezők a kényszeregyességet azon reményben kötik meg, hogy rövidebb idő alatt jutnak követeléseik töredékeihez, s hogy a közadóssal új üzleti összeköttetésbe lépve, pillanatnyi veszteségeikért kárpótlást nyerhetnek. Ez azonban csak úgy lesz lehetséges, ha a létező tömeg a közadós szabad rendelkezése alá helyeztetik, ha ennek módjában áll üzletét újból megkezdeni, s áruit a természetszerű forgalomba helyezés útján értékesíteni. Ellenben a közadós azért köti meg az egyezséget, annak létrejöttét azért biztosítja sok esetben áldozattal, hogy vagyoni viszonyai véglegesen rendeztessenek; reá nézve az egyesség nem bírna és nem bírhatna jelentőséggel ha általa hitelezői irányában minden további kötelezettségtől fel nem szabadulna. A kényszeregyesség ezek szernt közgazdasáttalag fontos rendeltetésének csak úgy felelhet meg, ha a közadós annak teljesítésére képesítették s egyúttal ösztönöztetik. Minden intézkedés, mely a közadós felelősségét az egyesség daczára bármely alakban fentar-

⁶¹) L. a f r a n c z i a csődtörvény 416., az olasz kereskedelmi törvény 628. cz.; a p o r o s z csődtörvény 198, az o s z t r á k csődtörvény 233. és a m a g y a r t e r v e z e t 239. §-át.

t a n á, mely a hitelezőknek m e g e n g e c l n é, hogy szenvedett veszteségeik miatt a közadós későbbi szerzeményét megtámadhassák, magát az intézményt tenné lehetetlenné. Vége

VI. a positiv törvények a mellett, hogy a kényszeregyeséget bizonyos esetekben ipso iure semmisnek tekintik, a hitelezőknek megengedik, hogy ezek bizonyos körülmények közt az egyességet mint érvénytelen t m e g t á m a d h a s s á k, illetőleg annak megsemmisítését kereset útján követelhessék⁶²). E jog a hitelezőknek nézetem szerint megadandó: ha a közadós a tömeghez tartozó vagyon egy részét eltitkolta; ha koholt tartozásokat állított fel, ha egy vagy több hitelezőjének, a szükséges többség megszerzése végett, titokban kedvezőbb feltételeket biztosított. Az egyességet megkötő hitelezők, kiknek megállapodása a dissidenseket és a nemjelenkezőket is kötelezi, azon feltevésből indulnak ki, hogy az ügylet, melyet a közadóssal kötnek, ment minden tévesztéstől, ment minden csalástól; hogy a helyzet, melytől kényszerítve egységre léptek, a valóságnak megfelel; hogy az egység hátrányaiban a közadósnak minden személyes hitelezője egyenlő mértékben osztozkodik. Ha e feltevések bármelyike valótlannak bizonyul a hitelezők joggal követelhetik, hogy a megtévesztésükkel létrehozott egység minden következményeivel együtt megsemmisítsék, hogy a közadós azon állapotba helyeztessék, melyben az egyezés megkötésekor volt, hogy az elengedések hatálytalanoknak nyilváníttassanak, s hogy a közadós ellen a csőd újból megnyitassék. Hogy azon hitelezők, kikre a kényszeregyesség joghatálya kiterjedt, az ujjonnon megnyitott csődben követeléseiket, az esetleg már felvett részletfizetések betudásával, teljesen érvényesíthetik, a megsemmisítés s az ezzel kapcsolatos vissza-helyezés természetéből következik.

⁶⁴) L. a francia csődtörvény 518., az o l a s z kereskedelmi törvény 632. ez.; a porosz csődtörvény 203., az osztrák csődtörvény 242. és a magyar tervezet 247. §-át.

Jogi életünk fejlődésében sajátos jelenségnek tekinthető, hogy a culturállamok jogi intézményei nálunk, kevés kivétellel, vagy ellenszenvre találnak, vagy csak nehezen honosíthatók meg. Ennek jelenség okát nem egyedül a viszonyok' kétségtelen eltérésében, hanem főleg azon körülményben vélem feltalálhatni, hogy a külföldi intézmények meghonosítását célzó kísérletek, melyek hazánkban 20 éven át történtek, szerencséseknek épen nem mondhatók. E kísérletek egy része, minden okszer ükőzvetítés nélkül, erőszakolta ránk a nemzet felfogásával, hajlamával és természetével ellenkező intézményeket; egy másik része vagy félúton állapodott meg, vagy figyelmen kívül hagyva a szükséges előfeltételeket, ezek nélkül akart bennünket az újítás áldásával elárasztani. Ez azonban nem a külföldi intézmények helytelenségét bizonyítja, s engemet soha sem győzhetett meg arról, hogy az mi másutt szükségesnek és c z é l s z e r ü n e k bizonyult, nálunk sikerrel meghonosítható ne lenne, ha kellő criticával választjuk meg, s okszerűen ültetjük át azt, mit viszonyaink követelnek, mit körülményeink megengednek.

Q U E T E L E T

E M L É K E Z E T E .

KELETI KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1874. november 30-ki ülésén.)

B U D A P E S T , 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

Budapest, 1875. Nyomatott az A t h e n a e u m nyomdájában.

QUETELET EMLÉKEZETE.

Keleti Károly lev. tagtól.

B a c ó ó t a az inductiv rendszer a legtöbb tudományágnak, úgyszólván, kizárólagos módszere. Ez úton haladnak a természettudományok, melyeknek újabkori óriás fejlődését ép saját nemzedékünk csodálja leginkább. A társadalommal foglalkozó bármely tudományág ezen módszert használja kutatásaiban; de nincs egy se, mely annyira ez irányban fejlődne, mint a statistika.

A speculativ tudományok egyideig megvető mosolylyal nézték le ezen, nyers empirismusként gúnyolt rendszert, s íme mit tapasztalunk ma? Azt, hogy a speculativ tudományok elseje, vagy legfőbbike: a bölcsészet is, az etikában meg az erkölcsstanban, nemcsak az inductiv módszerre tért át tanulmányaiban, hanem az e módszert leginkább elsajátított, tudományossága címét is majd ez alapon vesztett és sokak által csak módszernek tekintett statistikát választja segítségül, az ez által törtetett úton halad, vele, meg az általa gyűjtött és csoportosított tények segélyével iparkodik a bölcsészében a priori állított igazságokat bebizonyítani.

Egy, az e téren küzködők közül egész fejjelemmel kimagasló herosnak emlékét üljük meg ma.

A mily megtisztelő a feladat, melyet az Akadémia nagybecsült bizalma rám ruházott, ép annyira lehangoló hogy azt oly időben tegyem, midőn hazánk — reméljük csak mulékony — zavarai eloltani látszanak az érdekeltséget mindazon törekvések iránt, melyek kulturális érdekeinkkel kapcsolatosak.

Közönségünk politikai képviselőjének egy részét elannyira megfosztotta a haza jövőjében vetett hittől és bizalom-

tól utóbbi évekbeli anyagi hanyatlásunk, hogy érzékét veszve a társadalom és állam magasztosabb hivatása iránt, nem habozna fölösleges balast gyanánt a csapkodó hullámokba kihányani mindent, mi nem a pillanatnyi szükség enyhítésére szolgál; meg nem gondolva, hogy, ha a jelen vihar bajaiból menekülve, révhez érünk, mindnyájan megsiratnók elődeink s az élő nemzedék verejtékével szerzett míveltségi s tudományos gyümölcsöket, vagy az e célra tett kutatások megszakítását holott komolyabb erőfeszítéssel magunknak és utódainknak meg bírtuk volna menteni.

Ha e keserű szavak igazolatlanoknak látszanának, ám mentse ki feladatom nehézségének öntudata és indokolt aggodalmam, mely szerint hervadliatlan érdemeit a statistika terén szerzett tudós emlékét idézzem fel Magyarországon ugyanakkor, mikor ép e tudomány hivatalos ápolását általunk meg nem bírható fényűzésnek mondják hazánk pénzügyeire első sorban befolyással bíró férfiak; mondják pedig azon pillanatban, midőn ép bajaink intenének leginkább az önismert minél tökéletesebb kifejtésére, mit első sorban a statistika nyújt, — és készek megvonni tőle működési lehetőségét, midőn e tudománynak Európában, sőt az egész világon legkiválóbb képviselőit hazánk fővárosában nemzetközi gyülekezetben meghívott vendégekül fogadni készülünk.

Le is kell vala mondanom feladatom teljesítéséről ily viszonyok között, ha meg nem nyugtat a tudat, hogy hazánk azon elsőrendű tudományos testületé bízott meg vele, mely minden viszonyok között bírt lelkesülni az emberiség magasabb feladatai iránt, mely a maiaknál szomorúbb politikai és pénzügyi helyzetben is nem szűnt meg törekedni arra, hogy a magyar nemzet műveltségben s tudományban egyaránt sorakozzék a haladottabb külföld mellé; mely meg nem válogatva egyik másik tán fényesebb című tudományágot, valamennyit fel tudta karolni igazságos szeretettel és számos jól induló gyermekei közül a legritkábbnak, a statistikának is helyet talált mindnyáját felölelő anyai kebelén.

A belga tudományos és művészeti Akadémia jelét akaráván adni azon mély fájdalomnak, mely örökös titkárának elvesztésével érte, 1874. évi márczius havi ülésében ünnepélye-

sen emlékezett meg róla, külön füzetet nyomtatván ki, melynek elején ezt olvassuk: 1874. február 20-án lőn eltemetve Lambert-Adolph-Jaques Quetelet, a brüsszeli királyi észlelde igazgatója, a tudományok és művészetek belga királyi akadémiajának örökös titkára, a királyság központi statisztikai bizottságának elnöke, Brüsszel királyi könyvtára közigazgatási tanácsának alelnöke, a belga királyi orvosi akadémia tiszteleti tagja, a katonai iskola volt tanára, az ország tudományos, irodalmi meg művészeti társulatai legtöbbjének, számos külföldi tudományos társulatnak tagja stb. stb.

Csupán egyszerű felsorolása e számos tisztségnek is mutatja, hogy rendkívüli férfiúval, hazafiai bizalmát nagy mértékben bíró, a tudomány számos ágaiban jártas író, tanár, szakférfiú áll előttünk Quetelet személyében.

S ha meggondoljuk, hogy mind e tisztet az ünnepelt férfiú nemcsak bírta, de lelkiismeretesen, fényesen be is töltötte: meg kell győződnünk arról, hogy rendkívüli lelki adományokban gazdag, kiváló férfiúnak foglalkozunk emlékezetével.

Nem hiába nyúl vissza Quetelet egyik emlékirója a »Revue scientifique do la France et de l'étranger« hasábjain a két század előtti korba, főlemlítvén, hogy akkor még találhatóak egyének, kik mindazt tudták, mit akkor tudni lehetett; ma ily férfiakat többé nem találni. Száz év óta minden egyes tudomány birodalma annyira gyarapodott, hogy lehetetlen mindnyáját felölelni, s még a ki minden iránt érdeklődik is, csakhamar belátja, hogy kénytelen külön útra térni, ha elődei hosszú nyomán végig haladva, remél még annyi terelelőnyt nyerhetni, hogy maga is új nyomokat hagyjon követői számára. Quetelet egyike a mi korunk embereinek, ki még leginkább tudott e bajból menekülni. Ismeretei változatosságánál, terjedelménél és mélységénél fogva majdnem az elmúlt kor tudósának látszik. Jeles mérnök, kitűnő csillagász lévén, dicsősége babérait mégis statisztikai dolgozataival gyűjté. Mindamellett sem gátolák egyéni tanulmányai abban, hogy bőven részt vegyen hazája közügyeiben, hol tekintélyes befolyása vala, sőt még időt talált a szépirodalom és művészet számára is. Könnyed s csínnal író, kissé festész, kissé költő

is vala zsenge ifjúságában, bár erről nem épen restelve, még is csak mosolyogva szokott volt megemlékezni.

Kitűnő tulajdonai iránti minden rokonszenvünk mellett kissé mégis távolabb esik tőlünk, semhogy családi s egyéni magán viszonyai valami nagyon közéről érdekelhetnének. De még honfitársai se foglalkoznak ezekkel behatóan; élete összes mozzanatai a tudományval lévén kapcsolatban, Quetelet Gentban született 1796. február 22-én. Az ottani lyceumban végezte első tanulmányait is, s már 18 éves korában, mint a matematika tanárával találkozunk vele ugyanott. 1819-ben nyerte a tudori fokot a Vilmos király által Gentban alapított egyetemen s ugyanez évben megy tanáru a brüsseli királyi Atheneumba. Huszonnégy éves korában (1820. február 1-én) tagjául választá a belga tudományos akadémia, melylyel ezentúl bosszú életén keresztül bensőleg összeforrvá maradt.

Koránál, hajlamainál, ismereteinél fogva méltó és hatatos része volt Belgium századunkba eső fénykorának előidézésében. A Hollandiától való elszakadás idején *Ducpétiaux* dicsően szereplő barátjának oldala mellett látjuk, ekkor víva ki azon mély és soha alá nem szállott befolyást hazája közügyeire, melynek ez főkép közművelődési mozzanatai körül annyit köszönhetett.

Bokros ismeretei és gazdag tapasztalatai — mond *de Keyser*, a brüsseli tud. Akadémia elnöke, Quetelet felett tartott halotti beszédében — számos megbízatást szereztek neki a kormány részéről is. Az államnak majd valamennyi bizottságában helye volt, melyek egy félszázad óta a közoktatás, a tudományos szervezés, a statistika kérdéseit megoldani valának hivatva. Sok ízben neki ajánlák fel társai az elnökséget. A tudományos gyülekezetek pedig, bármely országban tiszteletnek tárták, ha őt a belga tudomány képviselőjéül keblükbe fogadhatták.

A belga akadémiában nevezetes része volt azon újjászervezés létesítésében, mely azt a művészetek osztályával gazdagítá. Harmadfél éven át, (1832. májustól 1834. novemberig) elnöke vala az akadémiának, mely időben örökös titkárává nevezetett. Mint ilyennek, a szabályzatok értelmében jogában állott volna, hogy mind a három osztályban, mint

tiszteleti tag részt vehessen. Quetelet el lehetett volna ez intézkedés nélkül. Neki jogos címen, ismeretei bősége miatt fogva, volt széke mindhárom osztályban. Noha életének főtanulmányai (a francia értelemben vett) exact tudományok valának, nem volt idegen a szépirodalomban és számos nagy-érdemű munkának volt szerzője, melyek az erkölcsi (moral) és politikai tudományok körébe tartoznak.

A matematikával foglalkozván kezdetben, ez által nyerte ama szabatos ítéletet s azon éles kritikai szellemet, mely szelid jelleménél fogva soha sértővé nem vált ugyan, de mellőzhetlen vala későbbi kutatásainál.

Tanári tulajdonait rendkívül dicsérik honfitársai, ebbeli tehetségeit a természettanban és csillagászatban érvényesítő. Ezen előadásainak számos hallgatója volt s az Athenaeumban töltött 8 évi tanársága alatt kitűnő tudósokat képezett. Csillagászati előadásait később, az Athenaeumból való kilépése után is folytatá, 1827-ben pedig a tudomány történelméről szóló előadásokkal is bővítvén azokat, később a csillagászatot és geodáziát a katonai iskolában tanította.

A brüsseli észlelde szintén Quetelet műve, mely célból 1823-ban, Falck akkori miniszter Párisba küldé, hogy a műszerekkel és számításokkal gyakorlatilag megismerkedjék. Ez intézet csak 1826-ban állhatván fel, két évvel utánna Quetelet neveztetett ki igazgatójának. E téren három ízben, 1837-ben, 1848-ban és 1857-ben indított meg számos csillagészleleteket, mely utóbbi sorozat 10,000 csillag lajstromozására van tervezve, a munka végbefejezésével Quetelet fia Ernő lön megbízva, ki ennek szenteli 17 év óta minden idejét.

Garnier-vel egyetemben 1824 és 1832 között külön szakfolyóiratot szerkesztett »Correspondance mathématique et physique« czíme alatt, melyben számos nagyérdékű értekezés jelent meg, s a mely még ma is igen keresett.

1833-ban földgömbünk meteorológiai és physikai észlelésének bosszú sorozatába fogott, melyek külön emlékiratokban tárgyalva, Belgium klimatológiáját és periodológiáját megállapíták.

Csillagászati észlelései és tanulmányai közül tért ki a statistikára. Az ő szemében épúgy, mint a nagy csillagász H e r s c h e l-ében, a statisztikai adatok ugyanazt képviselik a társadalmi bölcsészet és politika számára, a mit a csillagászati adatok vagy a meteorológiai jegyzetek a csillagok mozgásának vagy a légnek okadatolt magyarázatában teljesítenek. E tanulmányok komoly művelése által lön Quetelet — mint a berlini akadémia a brüsselinek százados évfordulója alkalmával írta — új tudománynak teremtője, melyben az észleletek s a számítás egyesülnek, hogy fölfedezzék a törvényeket, melyek természeti életünknek és legcsekélyebb tevékenységünknek látszólag pusztán a véletlentől függő jelenségeit kormányozzák.

És ezzel eljutottunk Quetelet tudományos működésének legfontosabb, legmesszebb ható korszakáig; azon korszakig, midőn a már edzett tudós és kutató az inductio módszerével gyűjtött ismereteit érvényesíteni kezdi. A számos adat, a tömeges szám, az egyes tények csoportosítva vannak s rávezetik a statistikust, itt már mint társadalmi bölcsészt a nagy számok és átlagok vagy közepesek rendszerére. E korban már ráutal, mit utánna többé kétségbe is alig vonták, hogy a statisztikai átlagértékben tükröződik egy nemzet tényleges társadalmi állapota s habár az egyest alig érintik, annyiban ránézve is bírnak törvényszerű hatálylyal, a mennyiben ez is az összeségen uralkodó rendszerességnek alá van vetve, mert maga is kiegészítő részét képezi ez összeségnek.

E megkülönböztetést nem szabad többé szem elől tévesztenünk. Mert Quetelet követői és ellenei ép a szerint csoportosulnak és sorakoznak, a mennyiben e megkülönböztetést felfogják, vagy pedig a törvényszerűség fogalmát balul magyarázva, a priori ráerőszakolják az egyénre is és szabad cselekvési akaratótól fosztják meg, vagy pedig ezen állítólagos megfosztás ellen küzdenek.

Mielőtt azonban átmennénk Quetelet ezen voltaképi működési terére vagyis azon mezőre, melyen valódi úttörőül működött, melyen dicsfénye legragyogóbb sugarait gyűjté, meg kell még emlékeznünk arról, hogy kezdetben a mértan-

nal foglalkozott. De bármely vonzerővel bírjanak némely szellemekre a matematika tiszta abstractiói s bármely szép sikert aratott légyen e téren, Quetelet lelkét nem bírták soha lebilincselni, noha érdeklődését a tárgy iránt eléggé megvilágítja: »Histoire des Sciences mathématiques chez les Belges« című nagybecsű munkája.

Közvetlenebb sikerű, gyakorlati hasznú tért keresett tudományos munkálkodásának, Így veté magát teljes erővel a meteorológiára és sztatistikára, mely mindkettőnek élete végéig tántoríthatlan híve maradt.

A gyakorlati hasznót itt külön láttam kiemelendőnek, mert a meteorologiai észleleteket illetőleg ma már senki se vonja kétségbe, pedig találkozott Belgiumban is annak idején országos képviselő, és — épen Quetelet emlékezetével kapcsolatban említik ezt fel — ki visszautasítá a belga észlelde költségeinek megszárazását, »mely observaterium — szerinte — sok pénzbe kerül és semmire sem megy, még arra sem, hogy előre megjósolja az időt.«

Megjegyzés nélkül közlöm ezt, tartózkodva minden kínálkozó vonatkoztatástól. Hisz tudjuk, mennyire nem szokott a tudomány közvetlenül válaszolni azon gyakran idéltlen kérdésekre, melyek bennünket oly közlről érdekelnek. De tudjuk azt is, mennyire komoly igyekezete az egyes tudományágaknak keresve keresni, kutatva kutatni, e válaszokat. Tudjuk, mily kiválóan vesz részt e kutatásokban a statistika is, melynek épen észlelései tömegénél fogva ép úgy sikerült, mint már a meteorológiának is, nem ugyan a bekövetkezendő időt előre megjósolni; de összevetései alapján magyarázni a jelenségeket és figyelmeztetni az egyeseket s figyelmeztetni a kormányokat, mi fog a bemutatott észleletek folytán bekövetkezni, s mit kell tenniük, hogy a szigorú törvényszerűség látszatával bíró események, okszerű intézkedések által a társadalom javára megváltoztassanak.

Lehetetlen visszanyúlnunk a statistika keletkezésének idejébe, hogy fokozatos fejlődését lépten-nyomon kísérvé eljussunk amaz időpontig, melyben Quetelet nagyszabású működése rajta annyit lendített.

Kölcsönösen hatott egymásra a tudományok általános

haladása s a statisztikai kutatások módszerének fejlődése azon tömeges észleletek mind szaporítására, mind új meg új téren való alkalmazására, a mint azt századunk kezdetén tapasztaljuk. A francia forradalom, az újkori tudományosságnak oly számos irányban kiindulója, e téren is érlelte az eszméket és készíté elő a talajt későbbi üdvös működésre.

Hogy a statisztikai kutatás sikeres alkalmazása az egyesnek, a magántudósnak erejét meghaladja, csakhamar világossá lön. I. Napóleon ismert szava: »la statistique est le budget des choses, et sans budget point de salut public« csak egyik praegnansabb kifejezése az akkor már általában nyilvánult szükségérzetnek.

A jelen század előtti magán kutatóknak, de az e század elején, sőt sok még később is keletkezett statisztikai hivataloknak (mint a már többé nem is kérdéses észlelési s kutatási módszer egyedüli sikeres alkalmazóinak) iránya és célja mégis inkább csak az állami erő elemeinek számbavétele volt. Csak lassan-lassan, de mind hathatósabban lépett előtérbe a társadalmi elemek számbavételének szüksége. Többé a jó állam- s népleírások nem voltak elégségesek, hanem kezdtek kutatni az okokat is, melyek a nemzet állami és társadalmi, anyagi és szellemi, erkölcsi és vallási viszonyaira hatnak; fürkészni indultak a törvényeket és szabályokat, melyeknek az emberi cselekvények ép úgy, mint a természetiek, alávetve lenni látszanak, s mind e kutatás és észlelet, tanulmány és okoskodás a statistika terén oly élénk bölcsészeti és tudományos mozgalmat szült, minővel legújabbán kevés tudományág vetekedhetik.

E mozgalomban három különféle jellegű szervezet, egyén és közeg vett kiválóan részt: A statisztikai hivatalok és bizottságok, a statisztikai szaktudósok és társulatok és a statisztikai kongresszusok.

Látni fogjuk, hogy Queteletnek mindhárom irányban nagy, sokban úttörő, mindenikben dicső szerep jutott.

Bármikép jellemeznők egyébiránt az időt, melyben s a tudomány állapotát, a mikor Quetelet a statistika terén nagyobb szabású működését megkezdő: az ünneplendő férfiú szempontjából elég híven, vagyis úgy, a minőnek ő azt ta-

lálta, nem mutathatjuk be, hacsak saját magánál nem keresünk erre nézve magyarázatot.

Mégis találjuk egyébiránt egyik főművében, a »P h y s i q u e s o c i a l , o u E s s a y s u r l e d é v e l o p p e m e n t d e s f a c u l t é s d e l ' h o m m e « címűben. E mű 1835-ben jelent meg először Párisban. Már akkor is szerző saját vallomása szerint: bizonyos tekintetben foglalatja volt összes, addig megjelent statisztikai munkálatainak. A három első könyvben csakis tényeket közöl, de a többtől teljesen független negyedik részben adja eszméit »a közepes (átlagos) ember elméletéről s a társadalmi rendszer szervezetről« (s u r l a t l i é o r i e d e l ' h o m m e m o y e n e t s u r l ' o r g a n i s a t i o n d u s y s t é m e s o c i a l). A második kiadás 1869 -ben jelent meg. Ezt az időközben megöszült szerző »tisztelt kartársainak,« büszkeséggel mondhatom nekünk ajánlja, mert így címezi: »A m e s l i o n o r a b l e s C o l l é g u e s , l e s d é l é g u é s d e s d i v e r s E t a t s , c h a r g é s d e l a f o r m a t i o n d ' u n e s t a t i s t i q u e i n t e r n a t i o n a l e « eképviselek között pedig, kik a nemzetközi statistika alakításával Hágában megbizattak, Magyarország képviselője is volt.

Quetelet céljai, munkájának iránya, a tudomány általános állapota és saját művének szelleme iránt semmi sem tájékoztat annyira, mint ededikatio, melyben ezeket mondja:

»Midőn befejeződött a XVII. század nagy forradalma, mely oda irányult, hogy a tudományokat rendes és megfelelő állapotukba (état normal) helyezze, azon kitűnő férfiak, kik legtöbb hévvel munkálkodtak az értelmiségi újításon, csak hamar észrevehék, hogy dúsgazdag terek nyíltak meg, melyekre az őskor figyelme még nem fordult. Különösen a matematikusok és természettudósok régiebb ismereteikkel egyidőben látták fejlődni a végtelenségi számítás (calcul infinitesimal) és az anlytikai mechanika csodálandó fölfedezéseit.

»Ugyan e korban tűnt fel egy új tudomány, mely közvetlenül az embert érintő, de a melynek tanulmányozási módszere majdnem teljesen hiányzott. A halhatatlan Pascal tévé itt a legelső lépéseket és, látszólag csekély fontosságú probléma alkalmából, a fölfedezések beláthatatlan mezeje nyílt meg előtte. Ferinat, Leibnitz, a Bernouilli

testvérek, H a l l e y, B a y e s, M o i v r e, d' A l e m b e r t, E u l e r s a legderekkab matematikusok egész; serege vetők meg, ez időtől fogva a valószínűségek tudományának (la science des probabilités) és a társadalmi jelenségekre való alkalmazhatásának alapjait. E kitűnő mérnököket rohanva követték az új úton a legkitűnőbb pályázók és versenyzők.

»Első fejlődésében e tág és gazdag tudomány mindamellett sem látszott egyébnek, mint a matematikai érdekekhez csatlakozni, nem is fordítván különösen figyelmet azon számos alkalmazhatásra, melyre hivatott vala. A biztosítási táblázatok s az e czélból keletkezett társulatok első sorban érdemelték ki figyelmét. De e század kezdetén a társadalom szükségéi iránt érdeklődő néhány tudós: Laplace, Főúrié r, Poisson, Chaptal, Gauss stb. szükségét érezték, hogy leszállítsák e tudományt azon magaslatról, melyen elszigetelte magát, hogy támaszul szolgáljon a kormányoknak és segítse biztos lépésben haladni azon új pályán, mely számukra megnyitni készült.

»A tudományokat előmozdító brit társulat harmadik ülészetkát Cambridgeben tartá 1833-ban, és tagjai közül többen; M a l l h u s, B a b b a g e, D r i n k w a t e r, W h e w e l l, L u b b o c k, S y k e s, J o n e s tanár egyesültek, hogy a közgazgatási és politikai tudományok fölött vitatkozzanak. Ezen kis bizottság néhány nap alatt roppantul gyarapodott s a társulat szívesen engedte, hogy szerepeljen ezentúl ülészetései alkalmával, mint a statistika számára alakult külön szakosztály.

»E bizottság nézeteit elfogadta egész Anglia és, mondjuk ki, az egész felvilágosult világ. A kormányok, lehet, még inkább érezték, mint a magánemberek, az előnyöket, melyeket e tanulmányokból nyerhetnek. A belga kormány, központi statisztikai bizottságának kérelmére, 1853-ban felhívást intézett valamennyi miveit államhoz. A vasutak és távirdák újabb fejlődése eléggé megtanítá becsülni a különböző nemzetek közgazgatási okmányai tanulmányozásának szükségét és hasznát, hogy afelé közelítő lépéseket tegyenek. Ennek folytán gyülekeztek az egyes országok hivat, statistikusai, hogy haszonra fordítsák a tudomány azon változásait, melyek történtek; hogy kiterjesszék, népszerűsítvén azokat; hogy gazdálkodják meg

az időt, és kettőztessék meg, úgymondva, az emberi életet. Arról volt szó, hogy jelöltessenek meg a módok, melyek az egyes országok vonatkozásait szaporíthatnák; hogy fogadtassák el szabatos és általánosan egyforma kifejezés a súly, mérték és pénzügy ugyanazon egységei számára; hogy kerültesse az innen eredhető helytelenségek; hogy egyforma statistika fogadtassák el és alakíttassanak, ha lehet, a közlemények könnyen érthetőkké az egyes országokban.

»A cambridgei gyülekezet, híven programjához, nem fogada el addig egyebet a matematikai statistikánál; a nemzetközi gyülekezet ellenben csak a gyakorlati, minden formulázástól ment, statistikát akar elismerni. Időközben a két intézmény közeledett egymáshoz és találkoztak azon valódi téren, melyen meg kellett egymást lelniük.

»A munka — így végzi Quetelet — melyet szerencsém van önöknek, uraim és drága kartársaim, ajánlani és melynek első kiadása a cambridge-i gyülekezet idejéből származik, melyen szerencsés lehettem résztvenni, megjelenik ma újra nagyobb alakban, ugyanazon pillanatban, melyben önök egyhangúlag mondják ki szándékukat, hogy szem elől nem tévesztik a statistika bölcsészeti részét, még részletesebben foglalkozván azon érdekek tanulmányozásával, melyeket különböző kormányaik bíztak önökre. Szerencsés vagyok, hogy üdvözölhetem ez egyetértést az angol társulat s a nemzetközi gyülekezet, két oly kiváló testület között, melyeknek határozatai elannyira fontosak lehetnek. Minél inkább mélyed e tudomány, mely a földet bevilágítja, annál inkább fog csodálatos szabatoságot megalkotni ott, hol nem véltünk egyebet láthatni a véletlen játékánál. Ez által visszaadjuk az isten mindenhatóságának azon bölcs befolyást, mely őt illeti, nemesen használván fel csak is azt, mely nekünk megmaradt.«

Válogatva szerény szavak, melyek hallatára szinte nehéz elgondolnunk a nagy forradalmat, melyet Quetelet idézett műve s többi, mind ez irányban haladó munkái, előidézték.

Nem mintha ő lett volna a legelső, ki ily tanulmányokkal foglalkozott. Bizonyos, hogy Villermé és Guerry, részben talán az ősrégi S i i s s m i l c h is megelőzték. De tény

hogy a moral-statistikának — mit helyesebben bölcsészeti statistikának szeretnék nevezni — s az ide vágó munkáknak ő a megalapítója, vagy legalább az ő kutatásai folytán terjedt el hírók, címők, irodalmuk. Angliában Quetelet előtt érzelkel se bírtak ily tanulmányok iránt s ennek legkiválóbb képviselői: J. Stuart Mill, Buckle és Cornwall Lewis csak Quetelet után támadtak. Franciaországban s Belgiumban folytak ugyan, de nem bírtak érvényre emelkedni; Németországban pedig a kezdetleges anyaggal működő Süssmilch óta el is felejtették, s noha itt támadtak legkiválóbb harcosai, ide a gondolkodók és bölcselők kiváló hazájába csak Wagner hozta be, még pedig Quetelet nyomán, mint ezt, »Gesetzmäßigkeiten in den scheinbar willkürlichen Handlungen« című művében saját maga is beismeri. »Senki — úgymond — nem úzte Quetelet előtt e tanulmányokat oly rendszeresen, vonta oly tervszerűen az ember szellem-erkölcsi spáráját a kutatásokba, formulázta oly határozottan és szabatosan a feladatot, állapította meg oly élesen a módszert s az irányadó szempontokat.«

Szinte fölösleges említenem, hogy Quetelet-nek a statisztikai észleletek tanulmányozásából merített meggyőződése szerint természetfölötti, egyenesen az isten mindenhatóságába vetett bítthez vezető erkölcsi törvények léteznek, melyeknek az emberi cselekedetek ép úgy alá vannak vetve, mint a hogy természeti törvények igazgatják a fizikai világot.

Fölösleges említenem, hogy a mit Quetelet szabályszerűségnek nevez, melynek elismerésére éppen a statisztikai tények tanulmánya folytán jutott, azt erkölcsi befolyások által motivált kötöttségnek tekinti csupán, melyen belől az egyes ember szabadon cselekszik. Csak epigon utódjainak lön fentartva ebből az emberi cselekvés szabadságának tagadását kimagyarázni s a szabad akarat létezéséről vagy nem létezéséről folyó vitává kiélesíteni a Quetelet által támasztott tudományos mozgalmat.

Hogy ünnepelt Írónk nem innen indult ki az alább még idézendő saját szavain kívül elegendé igazolja a morál statistika leghivatottabb tárgyalója Oettingen. Alapos ismeret, óriási olvasottság a protestáns tbeológia beható tanulmányo-

zása által szörszálhasogatásig élesített ész, a mellett elég objectivitással is bíró jellem mindmegannyi tulajdon, mely első sorban képessé teszi arra, hogy Quetelet és moralstatistikai munkái fölött Ítéljen. Lássuk, miként teszi ezt.

»Természettudós és meteorologus — úgymond Quetelet e l e tről — szakmájánál fogva, statistikai munkálataiban is naturalistikus szempontból indul. Amint az éghajlat szélforogatását és időjárás rendetlenségét szabály alá iparkodik hajtani, úgy a látszólag leginkább változékonyság, az embert, tömeges mozgalmában sőt legkisebb s leghalkabb velleitásaiban is.

»Ezért nem akarom — folytatja Oettingen — irányzatos észlelési modorral vádolni. Szólam engedni a tényeket s azokban keresni belső törvényt. Ép annyira távol van attól, hogy az isten alkotó mindenhatóságát és világhatalmát tagadja, mint talán az ember egyéni akaratszabadságát. Az emberiség nagy társadalmi teste szerinte azon fentartó elvek erejében létezik, melyeket az isten oltott belé, a szabad akarat pedig, főleg az egyes emberben érintetlen marad; a kormányoknak és államintézményeknek a társadalmi test mozgalmaira gyakorolt javító befolyásait határozottan elismeri. Ama régi törvény, hogy »az okozat arányos azokhoz« vizsgáló módon állapítja meg a lehetőséget, hogy az emberek társadalmi intézmények, erkölcsök és szokások, szóval mindaz által a mi életmódjukra befolyással van, javuljanak. Sőt úgy látszik nekem — mondja tovább ugyancsak Oettingen — Quetelet az emberi akarat erő hangsúlyozásában talán nagyon is túlmegy, midőn főmunkája (»Sur l'homme«) bevezetésében állítja, hogy az ember szellemi hatalmának teljes kihasználása által uralkodik a társadalom ama befolyásain, megváltoztatja hatásait és iparkodtatik jobb állapothoz közeledni.«

Ily ítélet után, főleg oly írótól, ki, mint senki előtte, beható tanulmánya tárgyává tette az összes statistikát, nevezetesen pedig annak ethikai, erkölcsi és bölcsészeti részét, méltán bűnnek nevezhetjük, ha későbbi írók Quetelet tekintélyére hivatkoznak fölületes vagy félszeg ítéleteik igazolására.

Quetelet részben maga gyűjtötte, részben fölhasználta a már létező statistikai anyagot és tárgyilagos, beható bírálattal csoportosba és voná belőle következtetéseit; kapcsol-

latba hozta a társadalmi jelenségeket: a bűneseteket, az öngyilkosságokat, a házasságokat és gabonaárakat, a túlnyomó születéseket s a különböző korok rendszeres halálozását; elálmélkodott gyakran e rendszerességen; említette a titokszerűt hol magyarázatot reá magában a társadalomban nem talált; de elhamarkodott ítéletet soha nem kockáztatott. Említette ugyan az isteni mindenhatóságot, de tette ezt a vallásos férfiú azon öntudatával, mely magasabb világrendben megnyugodva ismeri a határt, melyen túl az örökös talány kezdődik, de melyen innen minden, a kinek isten megadta a tehetséget, földérintésére köteles iparkodni azon homálynak, mely a magasabb emberi elmére nézve még áthatható.

Que telet a közepes vagy átlagos ember (homme moyen) körül tett kutatásait lehetetlen követnünk a nélkül, hogy mesterkéltn matematikai képletekbe ne merüljünk.

De bátran mellőzhetjük is, bármi érdekesekek legyenek az emberi erő és gyorsaság, a vér súlya, a lélekzet és érítés száma iránt tett s mind középszámra redukált kutatásait. Nem mellőzhetjük azonban, hogy Que telet mélyreható tanulmányainak e téren is némi képét nyerjük, legalább például nem azon tanulmányait, melyek bölcsészeti és társadalmi szempontból legnagyobb érdekűek, vagyis hol a közepes embert erkölcsi és szellemi tulajdonságai szempontjából mutatja be.

Itt oly nagyságokat érintünk, melyek — a »Revue scientifique« emlékirója szerint is — minden mérést vissza látشانak utasítani. »Hogyan is mérjük az erényt, a bűnt a bátorságot, a gyávaságot, az értelmet? Igaz, hogy az értelmiség, például, lehet kisebb vagy nagyobb; de mit jelent az, két egyforma értelmiség, vagy olyan, mely kétszer akkora a másikonál, és hogyan alkalmazzuk a számok tudományát oly nagyságokra, melyeknek se egyformaságát, sem összegét felfogni nem lehet? Figyelmes vizsgálat után e nehézség nem látszik annyira meghaladhatatlannak, mint első pillanatra. Az ok tulajdonképen mindig kisiklik kezünkben többnyire még akkor is, ha tudjuk a mit mondani akarunk. Melyek, például, azon erők, melyeket a mozgás okainak mondunk, vajjon ki dicsekedhetik azzal, hogy világosan megfejtette az e szó alatt lappangó értelmet? Mi nem ismérünk, de meg sem

mérhetünk vagy számba sem vehetünk egyebet csak az eredményt, a hatást (effets) s az ilykép megmért eredmények vagy hatások vagyis inkább az arányos mennyiségek azok, melyeket számításba vonhatunk Mindig van egy elem, mely a számbeli összehasonlítást megengedi, s ez az ugyanazon osztálybeli jelenségek száma. Kétségen kívül áll ugyan, hogy e jelenségek, külön véve, se nem azonosak, se össze nem hasonlíthatók. De nem kell-e ezen különbségeknek eltűnniük s egymást kompensálniok az észleletek sokaságában, valamint elvesz bizonyos nagy összegben az egyes tételek hol kisebb-sége, hol nagyobb-sága?

Bajos mind ez okoskodásnak értelmét rögtön felfogni, ha példákat nem idézünk, pedig e példák, bármennyire ismeretesek most Quetelet művei után, éppannyira újak valának midőn ő kiderítette. így pl. S ü s s m i l c h is utalt már némileg a szülések rendszerességére, mégis Quetelet mutatott rá leginkább, hogy évenként 100 leánygyermekre körülbelül 105—106 gyermek születik. E viszony, melynek okai kiderítve még ma sincsenek, csakis a nagy számok által volt kitüntethető. Tudjuk, hogy e szám kissé nagyobb a vidéken mint nagy városokban a törvényes gyermekeknél, mint a törvényteleneknél. Függni látszik a szülők korától, és nevezetesen a két kor különbségétől; de tudva nincs még, noha a gyermekek utóbbi szaporább halandóságánál fogva egyelőre is kiegyenlítő természeti törvény létezését engedi föltételezni.

Ugyancsak Q u e t e l e t által lettünk figyelmesekké a házasságok szaporaságára. Itt már némi összefüggést is kiderített, bár az úgynevezett törvény megállapításától elég okosan, tartózkodott, A nagyon korai házasságok — úgy találja — magtalanok, vagy oly gyermekeket nemzenek, melyeknek csekély az életképességük. A házasság, mely különben nem meddő, egyenlő számú gyermeket adhat bármely legyen a házasságok kora, csak kötésekor, a férfinál meg ne haladja a 33, a nőnél a 26-dik évet; ez évek után kötött házasságokban a nemzendő gyermekek száma apad. Ha számba vesszük a házasságok korát, azt találni, hogy — minden többi viszony egyenlősége mellett azok a legszaporábbak, melyekben a férfi s nő kora közel egyenlő, vagy a férfié csak kevéssel múlja felül a nőét.

Mindez állítások természetesen országok s az ottani éghajlattól függő érettségi évek szerint valamennyire változnak (Quetelet nagyrészt Franciaországból meríté adatait) s csak nagy számoknál fogadhatók el átlagul, de az arány nagyrésze megmarad bárhol.

Mert, mint egyik legkiválóbb statisztikai kutató, ugyan csak Q u e t e l et tanulmányai által serkentve, M a p p a e u s mondja: »a statistika nyomozásai és eredményei nem vonatkoznak az egyes egyénre. Ennélfogva a talált törvények sincsenek közvetlen hátálylyal az egyes személyre nézve.Csakis egészül tekintendő népesség összeségére érvényesek.«

A Q u e t e l e t tanulmányai nyomán eddigelé idézett tények mindössze egyes példák, melyeket a végtelenig lehetne fokozni,! de a tudós kutatásait s tanulmányai irányát eléggé mutatják. Ma számos irányban, csoportosításban s változatban ismételteinek mindenfelé, de, hogy megtörténnek, valamint a kiderített eredmények, mindenha az úttörő elmének válnak di-csőségére.

A bűnügyi statistika ma már annyira fejlődött, hogy ebből példákat meríteni époly Ízetlen, mint a népesedési mozgalom számait idézni a társadalmi törvényszerűség igazolására. Kevesbbé ismert talán, bár nem kevésbbé érdekes Quetelet tanulmánya a szinműtermelésre nézve,melynél csak azt sajnálhatni, hogy aránylag kevés számmal működik. Az anyag hozzá Franciaországból és Angliából van merítve és eredményül kitünteti, hogy csak a 21. év után kezd a drámai talentum fejlődni, 25 és 30 év között erélylyel nyilvánul; nő és fentartja magát az 50 és 55 évig, ekkor érzékenyen alászáll, főkép, ha a termelt művek belértóke is tekintetbe jó. Ugyancsak ez alkalommal gyűjtött adatok tanúsítják, hogy a tragédiái talentum gyorsabban fejlődik mint a komikai. A francia vígjátékirodalmat gazdagított remekművek például csak a 30 és 40-ik évü életkorban keletkeztek stb.

E példák inkább pikánsak, mint tanulságosak, s mindössze azért idéztem, hogy kimutassam a kutatások tévedező irányának tág terét, csak kuriosumul említvén még meg, hogy ugyan ez irányban haladtak többen, például D r o b i s c h, ki

a latin hexameter alakjait statistikailag iparkodott kimutatni, mely első pillanatra talán nevetségesnek tetszhető kísérletből, végeredményül a számok szabályosságában az uralkodó rythmus és általa az anyag és alak közötti harmonikus viszony tűnt ki.

Mind ez egyébiránt — mint említém már — példa. Példa *Quetelet* minden irányú, beható, elmés tanulmányai közül, melyek ma többé az újdonság ingerével se bírnak.

De említettem korábban azon komoly törekvéseit, melyek a társadalmi rend, a magasabb törvényesség, az ember erkölcsi világának kutatására valának irányozva. Említettem világos magyarázatát az erkölcsi motívumok szemmel tartásával okszerűen cselekvő, azon belől pedig egészen szabad társadalmi ember iránti nézeteiről.

És ezt újra ki kell emelnem, mert *Quetelet* nyomában egész irodalom támadt, mely félreértve, vagy balul magyarázva mestere fölfedezéseit, végére nem járva a dolognak, csakis a látszólagosat kapta ki nyomozásai eredményéből s új világrendet akar alkotni, mely az emberi szabad akarat teljes tagadásával a *f a t a l i s m u s r a* vezetne.

Hangsúlyoznom kellett e tényt, mert nagy nevek, mint az angol *B u c k l e* és bár hamisan magyarázva, *Wagner* is ez iskolához tartoznak vagy számíttatnak; *Quetelet* például soha olyat nem mondott, mint *B u c k l e*: hogy »a társadalom bizonyos állapotában az emberek bizonyos száma önként kell hogy véget vessen életének. Ez, úgymond, az általános magasabb törvény, melynek hatalma oly nagy, hogy sem az élet iránti szeretet, sem a túlvilágtól való félelem a törvény hathatóságának még csak meggátlására is a legcsekélyebb befolyást sem gyakorolná.« *Wagner* sokat idézett állítása pedig csak mese, mely a talált rendszerességet a priori hozott törvényül mutatja be képzeleti államban.

De hangsúlyoznom kellett ezt végül főleg azért, mert ez új tan hazánkban is kezdi felütni fejét, támogatva kevésbé talentum, mint hangzatos nagy szavak által, melyektől isten óvjon, hogy hatásuk legyen. Mert, ha *indolens fatalismusra* hajló népességünknek még a tudományból is fegyvert akarnak kovácsolni, az akarat nélküli tétlenség vagy a sorsszabta

büntények igazolására: akkor tegyünk le államiságunkról és várjuk ölbe tett karokkal, míg valamely más titokszerű hatalom végrehajtja velünk az egyedül tőlünk telő cselekvényt a — lemondást!

De a hazafi önzés elterelt tárgyamtól. Nem a *Quetelet* tanaiból levont hamis következtetések czáfolata; hanem az emlékében ünneplendő férfiú minden oldalú ismertetése illet meg engemet.

Pedig alig egy művét említettem még meg a hosszú élet-pályáján egyaránt termékeny férfiúnak, sőt még e pályát se ismertettem meg kellő részletességgel. Szóval sem említém, hogy *Quetelet*-re bízta volt *I. Lipót* belga király fiai tudományos tanulmányainak vezetését, és hogy ugyanekkor a szászkóburgi hci'czegek is tanítványai valának, kik hosszabb időn át nagybátyjuk mellett a belga udvarnál tartózkodtak. Ezek egyikéhez valának intézve és jelentek meg később külön kiadásban a »*Lettres sur la théorie de probabilité*s.«

Nem említettem még egyéb munkái közül a *Statistique internationale* címűt, melyet *Heuschling* hivaltársával együtt indított meg, előzőleg akarván megalakítani egy összehasonlító nemzetközi statistikát, mi később a kongressusoknak jutott még alig megoldani kezdett feladatul. De még e kongressusokat is nem-e ő teremtette?

Az előbb közlöttem ajánlatból, melylyel nagy műve második kiadását kartársai emlékének szenteli, a vele született szerénységénél fogva ez ki nem világlik, sőt akadtak, kik ezt is német kezdeménynek akarták érdemül betudni. Pedig tudvalevő, hogy az 1852-diki első londoni világfáidat alkalmával szellőztette ez eszmét legelőbb s hazai kormányánál birt nagy befolyásának sikerült azt már a következő 1853-dik évben meg is valósítani.

A brüsseli után következett, Belgium tőszomszédságában, Németalföld fővárosában megtartott hetedik kongressuson jutott először szerencsém az ünneplott férfiút személyesen tisztelhetni. Ismert szeretetreméltósága nem tetszelkedett személyválogatásban, s ő, kinek barátságát koronás fők s a tudomány elismert tekintélyei versenyezve keresték, egy egész ünnepi es-

tét töltött önszántából Magyarország, az akkor még legifjabb állam, képviselőinek társaságában, rokonszenves kaik hangjával magyarázgatva a statistika legnehezebb problémáit, örökifjú szemének vidor szikrázása által áruhván el közben-közben benső meglegedését, ha oktató szavai egy-egy élénkebb észrevételre buzdíták hallgatóit, keserűség nélkül panaszolva, hogy tudományos bűvárlatait, irányát, eredményeit gyakran és sokan félreértik és félremagyarázzák.

E szavaival részben az ő tekintélyére hivatkozott, de szerinte hamis tanokat valló utódokra célzott, részben talán a kongressuson is létező antagonistákat is akarát értetni. Ezek közé számítát, lehet a most élő talán legkitűnőbb statistikust, E n g e l l is. Igaz, hogy ez utóbbi erőteljes természete, bő ismeretei, sarkastikus modora könnyen leghevesebb ellenül tüntető őt föl a már-már csak tiszteleti hódolatokhoz szoktatott férfiú szemében — pedig e föltevés aligha volt igazolt, s a sors két ízben szolgáltatott Q u e t e l e t-nek, legalább emlékének, ez oldalról is elégtételt. Legelőbb is a már idéztem Oettingen említí, hogy Engel azon német statistikai kutató, ki Que telet álláspontjához talán legközelebb áll s a kinek annak idején »Bevölkerungs Physiologie« című munkáját is ajánlotta; de E n g e l is volt az, ki a nagy belga tudós emlékének megörökítését először pendíté meg, meleg szívből fakadt szavakban, mely úgy végleges elintézése a Budapesten tartandó kongressusra lön ruházva, mi által Q u e t e l e t kétszeresen jön kapcsolatba hazánkkal.

Csak a részben múlt és részben jövő találkozott a két férfiú jelenében. Qu etelet dicsteljes hosszú életnek, úgyszólván, babérain nyugodva, nem elégíthető ki mindenben a pihenés nélkül mind előre törekvő tüzelkű német tudóst. Az inkább már a múlton merengő ősz s a saját gazdag múltját is egyre felejtő, szakadatlanul a még elérhetőnek remélt jövőt s nagy fölfedezéseit áhítózó, kora derekán alig túlhaladt férfiú látszólag sokban eltértek nézeteikben. De a becsülés azért kölcsönös volt, s valamint Qu etelet minden fölszólalásából tünt az ki francia simaságával, úgy nyilvánult az később a kissé ridegebb modorú, de meleg szíví német E n g e l ből.

Ne higyjük azonban, hogy a mit a múlton merengésnek

mondtam, a tétlenséggel lett volna azonos, vagy hogy a jövő teendői iránt részvétlenné vált volna Q u e t e l e t.

A hágai kongressuson hozott, a nemzetközi statistikára nézve korszakalkotóvá lett azon határozatot, mely országok és tárgyak szerint osztá el az összehasonlító statistika megalkotásának teendőit, Q u e t e l e t üdvözölte legmelegebben. A tevékeny életű, öntudatos, fáradhatatlan tudós szomorú lemondással említé, hogy neki e dicső feladatból végrehajtani való már nem jutott, de ifjú hévvel buzdítá, termékeny munkásságának emlékéből merített lelkesedéssel biztatá a munkát vállalt képviselőket bátorságra, erélyre, kitartásra.

Ha az aggkorú férfiútól meghat ottan, de azon megnyugtató tudattal búcsúztunk el Hágában, hogy Briisselig inkább csak kényelmes kirándulásnak, mint terhesebb utazásnak számítliató útát kell tennie: remegő örömmel fogadtuk a »doyent« Sz.-Pétervárott, mely messze útra a 76 éves férfiút csakis a tudomány iránti lelkesedettséggel bírhatta; Moszkvába csakis az ismeretgyűjtésnek s tapasztalatgazdagításnak soha ki nem haló érzete vezethette.

És csakugyan nem a pusztán hódolatot fogadó bálvány szerepét játszta Szt.-Pétervárott, bár a tisztelet s ragaszkodás jelei meghatók valának, melyeket tudós, bár fiatalabb szak társai s az orosz uralkodóház és kormány tagjai iránta nyilvánítottak.

A meteorologia, melynek ifjú erejét láttuk szentelni Q u e t e l e t-t, aggkorában sem vesztette el gondozó szeretetét. O volt az, ki Szt.-Pétervárott M a u r y commodore-nak hazánkra nézve is nagyfontosságú javaslatát bemutatva és ajánlva, kivitte, hogy a kongressus magáévá tegye, bár fogantatásához ez úttal nem járulhatott.

M a u r y t. i. a tenger természettanának kitűnő fejlesztője, a kontinensre nézve is hasonló rendszert kívánna életbe léptetni, minőt neki a tengerre nézve létrehozni már sikerült, s a melyben a tengerészek ezrivel siettek segítségére lenni a Washingtonban elhelyezett központi intézetnek, azt oly anyag szolgáltatásával támogatván, mely azóta a tengerészeknek és kereskedelemnek kitűnő szolgálatot tett, milliókat

mentvén meg az előre jelentett viharok és szélvész kikerülése által, a tengerész nemzetek vagyónából.

Ily észlelési hálózat létesítését czélozza, Quetelet által támogatva Maury a kontinensen is, az időjárásról s a vetések állásáról havonként jelentést teendő reporterek felállítását javasolván. Ez után s a lebeszeti észleletek és a mezőgazdasági állapotokról teendő jelentések czéljából távirati összeköttetés is létesítvén, lehetővé lesz azon törvények ismeretének bővítése, melyek a légváltozásokon uralkodnak és mód lesz nyújtva arra nézve, hogy rövid időközökben előre lehessen számot vetni az időjárásra és aratásokra nézve a világ legkülönbözőbb tájain.

Quetelet közbenjárására a kongressus ez ügyet magaévé tevén, a legközelebbi kongressus előkészítő bizottságának hívta föl reá figyelmét. Az ügy az állandó bizottságban is tárgyalatván, részletes jelentéstétellel Seménow hírnevű orosz statistikus bízott meg, s így kerül a jövő évben a Budapesteni tartandó kongressus elé s nyeri remélhetőleg megoldását oly ügy, mely, különleges mezőgazdasági viszonyaink küzepett, hazánkra nézve is nagy horderejű hatással lehet.

De még ez sem egyedüli kapcsolata Quetelet-nek Magyarországgal és hazai statistikánkkal. Midőn Szt.-Pétervárott 1872-ben a legközelebbi kongressus székhelyének választása volt szőnyegen, Quetelet volt az, ki a legmelegebben szólalt fel Svájc és Éj szak-Amerika ellenében Magyarország mellett. Az ő elismert tekintélyének nem csekély része volt abban, hogy főleg az amerikai nagy Ígéretekkel szemben Magyarország fővárosára esett a választás, ő mutatván ki fényes eloquentiával, mennyi teendője van még a kongressusoknak Európában s hogy annak egyik polgárosodott országában kell keresniük a székhelyet, nemcsak a jövő kongressus, de az azt követő állandó bizottsági elnökség számára is, ha szakítani nem akarván hagyományukkal, új térre sodortatják magukat, mielőtt a kezükre bízottat teljesen megművelték volna.

Moszkvában a kormányzó által a kongressusi tagok tiszteletére adott estélyen s onnan haza kísérve láttam legutol-

jára az ősz férfiút. Búcsúja meleg, s megható volt. Korára hivatkozván nem fejezett ki reményt, hogy kongresszusunkat ő még megélje; de őszinte méltánnyal szolt nemzetünkről, melynek »hősies küzdelme — úgymond — a közelmúltban politikai tapintata a jelenben, s a tudományos törekvésekben való komoly részvéte, valamint e célra most is (1872) tanúsított nemes áldozatkészsége szép jövőt biztosítanak számára; a statistikára nézve meg éppen sokat várunk erőteljes, bőkezű országuktól.«

Néma, de hálás kézszerítással búcsúztam el a tisztelt férfiútól, kit nem volt adva többé látnom. Hittem hazánkra vonatkozó szavainak, hisz akkor még e tekintetben is szebb napok jártak nálunk, noha borongott már a láthatáron — de hiszek s bizom továbbra is.

Újra a hazára tértem, holott a belga tudósról kell vala szólanom. De ezúttal Magyarországgal s a hazai fővárosban tartandó statistikai kongressussal kapcsolatban térhettem ki. Itt fogjuk őt legfájdalmasabban nélkülözni, mert igazak P u t z e y s a belga stat. bizottság tagjának Q u e t e l e t temetésekor mondott erre vonatkozó szavai: »Itt (t. i. a kongressuson) mint másutt is mindenütt, szerény volt e tudós és jó. akaró; erős meggyőződésű, de tisztelve a mások meggyőződését, még ha meg is támadta; mindig nyugodt s kikerülve mindazt, mi eleneit sérthette volna. Mint a tudomány emberét csodáltuk; mint a politika emberét tiszteltük; mint magánembert szerettük. Elhagyván e földet, azon öntudattal távozhatott, hogy tisztességgel futá meg bosszú pályáját és meggyőződve lehetett arról, hogy mély sajnálkozásban hagyta mindazokat, kik utánna maradtak.«

Ez őszinte és mély sajnálkozáshoz mi itt a távolban is méltán csatlakozhatunk, mert Q u e t e l e t nemcsak Belgiumé volt, ő a nemzetközi tudományé vala és általa mindnyájunké.

MAGYARORSZÁG

NÉPESEDÉSI MOZGALMA

1864—73-ban

ÉS A CHOLERA.

KELETI KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

Olvastatott a M. T. Akadémia 1875. márczius 1-jén tartott ülésében.

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Akadémia-utca, akad. bérház.)

Budapest, 1875. Nyomatott az A t h e n e u m nyomdájában.

MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSI MOZGALMA

1864 — 1873-ban és a cholera.

Népességünk számával s némely állandóbb viszonyai-
val többízben volt alkalmunk megismerkedni. Ha népszám-
lásaink történelme nem is nyúl vissza régen múlt száza-
dokba, a II. József uralkodása alatt végrehajtott népszámlá-
lásról kimerítő tudomásunk van. Több-kevesebb sikerrel is-
mételtetett az 1850 — 51-ben és 1857-ben ugyancsak az
osztrák kormány által hazánkban is, az 1870-ben pedig, saját
felelős kormányunk által megindított és kielégítő sikerrel
végre is hajtott népszámlálásnak bírjuk eredményeit.

De a népességnek változásait családi állapota, szapo-
rodását születések, fogyását halálozási esetek szerint, szóval
azon hullámzását, melyet *népesezési mozgalomnak* nevezünk,
eddigelé nagyrészt csak töredékesen ismerjük.

Anyakönyveink, az egyházi hatóságok által vezetett *ma-
triculale*, melyek ez anyagot magukban foglalják, az ország
némely helyén két, harmadfél századnyi időközt ölelnek ugyan
át, a múlt század közepe táján általánosan be voltak hozva
országszerte; de gazdag anyaguk feldolgozatlanul hevérvén,
közkinccsé nem válhatott.

A szabadságharcz után uralomra jutott osztrák kor-
mánynak sikerült, számos zaklatáson kívül, némely civilizato-
rius intézményt is meghonosítani közöttünk, melyek közé —
minden akkori politikai ellenszenvünk daczára— a rendszeres
statistikai adatgyűjtést is kell sorolnunk. így indult meg
1850-ben a népesezési mozgalom adatainak gyűjtése és, az
akkori centralizáló rendszer értelmében, a bécsi cs. kir.
központi statistikai igazgatóság általi közzétételök.

Csakhogy a rendes közlemények fonala Magyarország részéről 1860-ban megszakadt, csakis 1864-ben vétetvén fel újra az akkor fennállott magyar kir. udvari kancellária sürgetésére, folytattatván 1865-ben is; de természetesen ismét a bécsi statisztikai hivatal által feldolgozva és közzé téve.

Az imént múlt hét éve, hogy Dr. *Kőnek Sándor* t. barátom, rendes taggá történt választása után székfoglalója tárgyául »a magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmait« választá, ugyané helyről bemutatván az ép akkor megjelent 1865-diki adatokat. Miután az általam is imént említett 1860 — 63-diki hézagokat fájdalmasan érinti, Így folytatja akkori értekezését: »Jóval sajnosabb azonban, hogy 1866-ban az egyidőre megszakasztott politikai ujjaszervezkedés szerencsés megindultával, a népmozgalmi adatok nemcsak beszolgáltatása, hanem még egybegyűjtése is a magyar korona országai részéről végkép elmaradt. Ez annyival sajnosabb — úgymond — minthogy egyfelől már az 1865-diki év mintegy előhírnöke egy politikai és közgazdasági tekintetben kedvezőbb időnek, igen sok tekintetben épebb és normálisabb viszonyokat tüntet fel, másfelől az önálló parlamenti kormányunk alatti felvirulásunk csakis a legközelebb megelőzött évekkkel való párhuzam által állítható kellő világításba.«

Reményiem nemcsak az idézett író, mint hazai statisztikánk ez időszerűt leghivatottabb képviselőjét vígasztalom meg, de talán a t. Akadémia is meglepéssel veszi tudomásul, hogy az orsz. statisztikai tanács és hivatal együttes működésének sikerült betölteni e hézagot s nem minden önérték nélkül említem föl, hogy ma először vagyunk azon helyzetben, hogy Magyarország népesedési mozgalmának szakadatlan tíz évi folyamára visszapillantassunk.

Nagyfontosságú eseményekkel telt idők folytak le ezen, 1864-től 1873-ig terjedő évtizedben.

Egy már enyészetnek indult ferde kormányrendszer, tetetett erőt fitogtató végvonaglásai az úgynevezett provisoriumban, melyet az alkotmányos szabadság kelő hajnalpirja dönt véghomályba; a közelmúlt 63-diki aszály utóbajai felváltva több dús és az évtizedek óta legbujább 1868-diki év

gazdag termése által; egy pusztító háború az évtized közepén, míg második felében majdnem a remélt világbéke mámore ringat álomba; a szunnyadozó vállalkozási szellem lassú felocsúdása, mely utóbb üzéri orgiákat ülve, hogy az évtized alatt kétszer bukják a szédelgő magasságból a tétlenség, pangás és bizalmatlanság sötét tengerébe; kétízben pusztító járvány, mely a tized utolsó évében döghalál módjára söpri el népünk javarészét; politikai újjászületés örömrivalgásai, felváltva a túlzott önvád és bátortalan reményvesztés búslakodása által, melynek csak ma kezd helyébe lépni a férfias tettebuzdulás.

Miudmegannyi tényező, melyek visszahatnak népessé günkre s azonnal bemutatandó mozgalmi eredményeiben híven is tükröződnek.

De talán nagyot is Ígértem, midőn az utolsó évtized összes népesedési mozgalmának adatait fogadkoztam bemutatni; mert, fájdalom, ezek csak a legegyszerűbb adatokra terjednek, különben a hézagok nem lettek volna betölthetők. Mily becses eredményekre és következtetésekre vezetnek egyébiránt ezek is, ezt — remélem — sikerülni fog bizonyítanom, mert a házasságok, születések és halálozások nemcsak pusztá számaikat bírjuk az egész országból, hanem bírjuk megyék- és vallásfelekezetek szerint, a házasságoknál a vegyeseket, a születéseknél a törvényteleneket, a halálozásoknál az 5 éven aluliakat is külön. A minnek fölvetelére nem mertünk vállalkozni, az a házasulók kora és annak kimutatása vájjon első-, másod- vagy harmadízben kel-e együvé nőtlen kajadonnal, özvegygyel és viszont.

Nem bírjuk továbbá a születéseket havonként kimutatva, a haláleseteket kor és a halál okai szerint. A mi ez adatokból — ha bírnók — következtetés volna vonható, arról ezúttal le kell ugyan mondanunk; de a főbb mozzanatok iránt többbe nem vagyunk kénytelenek sötétben tapogatózni.

Hogy végül mértéken túl dicsérni ne lássam anyagunkat, teljességét illetőleg megjegyzem, hogy ez Horvát-Szlavonországra ezúttal ki nem terjed, a Magyarországra incorporált határörvidék is csak a bekeblezés idejétől fogva szerepel. De valamint Horvát-Szlavonország teljes elmaradása az

eredmények bemutatására befolyással nincs, a mennyiben összevetéseim alapjául mindenütt csak Magyarország-Erdély megfelelő népességét vettem; úgy a bekerült anyag helyessége és teljessége iránt is bátran megjegyezhetem, hogy a mi 1866-tól 1870-ig itt-ott még hézagosa vala 2—3 megye némi községét illetőleg, úgy az 1871-től 1873-ig nagy lelkiismeretességgel utánlön pótolva s így a két utóbb említett tulajdonság tekintetében is jó és megbízhatónak mondható Magyarország népesedési mozgalmának statistikai anyaga.

Emeli a szóban levő évtized anyagának érdekét, hogy ebbe népszámlálás is esett, mely megítélnünk engedi, mennyire vág össze az előleges számvetés a tényleges eredmény nyel, egyúttal megbízhatóbb alakban tünteti ki azon népszámot, melyet 1873-nak végén létezőnek fogok bemutatni.

Tudvalevő ugyanis, hogy már az osztrák stat. igazgatóság is a népesedési adatok, nevezetesen a születések és halálozások közötti különbözet segélyével reconstruálni szokta volt az év végén a létező népszámot, mit ezúttal 1866, illetoleg 1870 óta a magyar stat. hivatal teljesített.

Magyarország-Erdély népessége a születési többlet hozzászámítása által e szerint volt:

1864-	ben 12.758.811 lélek.
1865-	ben 12.909.421 »
1866-	ban 12.951.488 »
1867-	ben 13.021.288 »
1868-	ban 13.135.330 »
1869-	ben 13.277.347 »

Itt kissé meg kell állapodnunk, mert az 1870-diki népszámlálás az 1869. december 31-diki állapot szerint tüntetvén ki a népességet, azt ugyanezen területre 13.219.350 léleknek mutatja ki. A különbözet a számítás és tényleges számlálás között e szerint 57.997 lélek vagyis 0.43% tehát nem is fél százalék. De még e csekély százaléknyi különbözet értéke is leszáll, ha elgondoljuk, hogy csak a születési és halálozási különbözet szolgált a kiszámítás alapjáéi, a ki- s bevándorlás számai pedig tekintetbe nem vétethettek, mert nyilvántartásukra, hazánkban ez idő szerint semmi törvényes alap nem létezik.

Miután a tényleges szám a kalkulus útján elértnél becsesebb, ezentúl a népszámlálási eredményt vettem alapul; a mennyiben pedig ez szolgál kiindulási pontul valamennyi további összevetésnek, hozzá kellett immár venni a volt magyar határőrvidék lakosságát is, mely az anyaországhoz csatoltatván 341.895 lélekből áll; megjegyzem egyébiránt, hogy e terület mozgalmi adatai már 1871-től fogva lőnek kimutatva s a számítás ekkép is történt. Az előrebocsátottak szerint tehát a népességi állapot:

1869 végén	13.561.245
1870 »	13.693.092
1871 »	13.749.549
1872 »	13.732.466
1873 »	13.435.193

Miként alakult a népszám az egyes törvényhatóságok területén az utolsó népszámlálás óta, következő táblázat mutatja:

A népesség

állapota az 1869/70 -diki népszámlálás óta a születési és halálozási különbözet alapján kiszámítva.

Polg. szám.	Az ország területe	A népesség				
		az 1869-i számlálás szerint	1870	1871	1872	1873. végével
	I. Dunán innen.					
1	Árva megye	82,364	83,120	83,650	84,088	81,850
2	Bars	137,191	138,795	140,384	141,621	141,862
3	Esztergom	65,306	65,990	66,722	67,414	67,136
4	Hont	112,195	113,195	114,550	115,364	112,264
5	Liptó	79,273	79,809	80,206	80,760	78,965
6	Nógrád	198,269	200,203	202,675	204,235	191,430
7	Nyitra	361,005	364,797	369,244	371,496	370,821
8	Pozsony	297,377	299,987	303,211	305,782	304,264
9	Trencsén	248,626	250,980	252,876	253,741	250,800
10	Turóc	45,346	45,759	46,080	46,149	45,049
11	Zólyom	101,958	102,902	104,099	105,350	101,797
	Összesen	1,728,919	1,745,537	1,763,697	1,776,000	1,746,238

Folyó szám.	Az ország területe	A népesség				
		az 1869-i számlálás szerint	1870	1871	1872	1873
			végével			
II. Dunán túl.						
1	Baranya megye	283,506	285,399	283,555	289,454	277,285
2	Fehér »	196,234	198,602	201,414	203,618	204,760
3	Győr »	103,637	104,496	106,052	107,672	106,178
4	Komárom »	143,090	144,379	146,584	148,215	148,148
5	Mosony »	75,486	76,019	77,074	77,924	77,932
6	Somogy »	289,555	293,736	295,575	294,573	293,157
7	Sopron »	230,158	233,004	236,470	239,682	240,404
8	Tolna »	220,740	223,179	225,789	227,775	227,897
9	Vas »	331,602	336,082	340,837	344,286	345,206
10	Veszprém »	201,431	203,786	206,268	208,701	207,735
11	Zala »	333,237	336,683	338,887	340,014	338,877
	Összesen	2,408,676	2,435,365	2,458,500	2,472,914	2,467,579
III. Duna-Tisza köze.						
1	Bács megye	609,475	619,029	621,818	619,710	605,199
2	Csongrád »	297,585	299,844	212,235	214,007	211,821
3	Heves »	332,613	337,072	342,570	346,049	331,144
4	Jász-Kun kerület	215,526	217,632	220,629	221,403	217,973
5	Pest megye	775,030	780,688	786,269	785,717	778,096
	Összesen	2,140,229	2,164,265	2,183,521	2,186,886	2,142,233
IV. Tiszán innen.						
1	Abauj »	166,666	167,619	169,484	169,790	162,303
2	Bereg »	159,223	160,828	192,474	162,691	156,138
3	Borsod »	195,037	196,515	198,833	199,843	196,576
4	Gömör »	173,438	174,659	176,057	176,760	168,110
5	Sáros »	175,292	177,939	180,501	183,229	174,304
6	Szepes »	175,061	175,734	177,557	179,461	173,382
7	Torna »	23,176	23,521	23,815	23,093	22,165
8	Ung »	130,032	131,691	133,406	133,823	128,103
9	Zemplén »	292,771	294,040	296,749	297,186	282,013
	Összesen	1,490,693	1,502,548	1,518,876	1,526,774	1,457,996
V. Tiszán túl.						
1	Arad megye	304,713	308,434	302,500	295,515	281,158
2	Békés »	209,729	212,695	214,613	215,960	207,490
3	Bihar »	555,337	559,248	554,647	544,088	513,450
4	Csanád »	95,847	97,348	97,671	97,505	93,996
5	Köz.-Szolnok »	113,639	114,514	113,695	111,543	106,943
6	Kraszna »	62,714	63,162	62,973	61,815	58,905
7	Mármaros »	220,506	223,827	224,284	224,743	221,477
8	Szabolcs »	265,584	268,041	270,742	270,360	257,927
9	Szatmár »	280,568	282,340	281,124	276,825	265,408
10	Ugocea »	67,498	67,802	68,005	67,721	65,949

Folyó szám.	Az ország területe	A népesség				
		az 1869-i számlá- lás sze- rint	1870	1871	1872	1873
			végével			
11	Zaránd megye	63,382	64,195	63,681	63,184	60,191
12	Kovács vidéke	51,744	52,109	51,919	51,621	50,869
13	Hajdú kerület	62,914	63,757	64,287	64,798	63,148
	Összesen	2,354,175	2,377,463	2,370,141	2,345,408	2,246,911
VI. Maros-Tisza-Duna köze.						
1	Krassó megye	291,538	292,562	288,914	281,429	276,998
2	Szőrény	194,829	194,829	195,456	195,514	195,190
3	Temes	394,937	395,118	387,294	377,760	370,827
4	Torontál	546,428	551,639	548,625	544,790	535,030
5	N.-Kikindai ker.					
	Összesen	1,336,832	1,344,148	1,330,269	1,309,493	1,288,045
VII. Erdély.						
1	Alsó Fehér megye	227,254	228,659	227,178	224,647	220,952
2	Aranyos szék	19,680	19,738	19,899	19,780	19,456
3	B.-Szolnok megye	138,307	139,416	139,638	139,260	136,897
4	Beszterce vidéke	26,557	26,322	26,128	26,062	25,060
5	Brassó vidék	83,090	83,813	84,285	84,594	84,505
6	Csik szék	107,285	108,622	109,741	110,194	109,332
7	Doboka megye	196,450	197,197	197,117	196,699	194,445
8	Felső Fehér	58,077	58,629	58,649	58,508	57,905
9	Fogaras vidéke	82,852	83,844	84,396	84,351	83,827
10	Három szék	119,055	111,108	111,144	111,317	111,341
11	Hunyad megye	188,991	190,143	188,717	186,493	179,612
12	Kolozs	190,326	190,907	190,747	190,197	184,853
13	Körmöczi szék	21,387	21,683	21,630	21,131	20,543
14	Küküllő megye	94,895	95,166	94,907	94,061	92,386
15	Maros szék	92,398	93,030	93,697	93,318	91,498
16	Medgyes szék	39,121	39,406	39,307	38,850	38,147
17	Nagy Sík	23,970	24,143	24,113	23,861	23,458
18	Naszód vidéke	52,688	53,083	53,363	53,485	52,553
19	Szegesvár szék	27,280	27,493	27,424	27,489	27,281
20	Szász Sebes	19,237	19,370	19,268	19,013	18,754
21	Szászváros	22,479	22,560	22,332	21,994	20,759
22	Szeben	86,917	87,487	87,124	86,535	85,564
23	Szerdahely	19,345	19,484	19,397	19,167	18,891
24	Torda megye	152,692	153,439	154,216	153,385	149,716
25	Újvárhely szék	98,224	99,331	99,933	100,337	99,293
26	Újgyháza	12,390	12,455	12,395	12,274	12,174
	Összesen	2,191,727	2,116,528	2,116,646	2,106,912	2,069,202

Végig tekintve ezen egész általánosságban bemutatott számokon, melyeknek nagy része azonkívül még saját működésünk előtti korszakból is való, annyit máris konstatálhatni, hogy az egész évtized alatt folytonos csendes emelkedés tapasztalható, mely az évtizednek csak utolsó előtti évében 1872- ben fordul gyöngye hanyatlásnak — mit a már ekkor föllépett utolsó kolerának tulajdoníthatunk, mely hanyatlás 1873- ban ugyan e befolyás alatt tetemessé változik.

A különböző évek befolyását világosabban látni a népességi mozgalom egyes tényezőinél, Így legelőbb is ezekre térünk, kezdve azok eszejénél vagyis a *házasságoknál*.

Magyarország-Erdélyben			
	házasság kötetett	—	esik egy házasság
1864-ben	104,490	—	120 lélekre
1865-ben	118,864	—	108 »
1866-ban	105,670	—	122 »
1867-ban	135,601	—	96 »
1868-ban	179,637	—	73 »
1869-ben	146,272	—	90 »
1870-ben	133,999	—	96 »
1871-ben	142,853	—	96 »
1872-ben	147,555	—	93 »
1873-ban	153,068	—	88 »

A népszámlálás óta lefolyt évek esketési viszonyait megynként — egy alább bemutatandó nagyobb szabású területi felosztás szerint — a következő táblázat mutatja:

Az esketések

Magyarországban (Erdélylyel s a magyar határőrvidékkel együtt) megyénként 1870—1873.

Folyó száma.	Az ország területe	Házasság kötötett			
		1870	1871	1872	1873
I. Dunán innen.					
1	Árva megye	900	720	670	1,022
2	Bács	1,606	1,632	1,659	1,351
3	Esztergom	739	814	802	751
4	Hont	1,916	1,179	1,177	1,144
5	Liptó	780	833	854	951
6	Nógrád	1,775	2,146	2,151	2,396
7	Nyitra	3,879	4,134	4,361	3,849
8	Pozsony	3,213	3,414	3,567	3,279
9	Trencsén	2,637	2,632	2,711	3,035
10	Turóc	426	503	503	522
11	Zólyom	1,211	1,215	1,265	1,171
	Összesen	18,182	19,219	19,720	19,471
II. Dunán túl.					
1	Baranya megye	2,958	3,284	3,291	3,143
2	Fehér	2,136	2,201	2,175	2,057
3	Győr	1,080	1,244	1,116	1,122
4	Komárom	1,594	1,600	1,689	1,493
5	Mosony	758	765	776	737
6	Somogy	2,928	3,132	3,334	2,772
7	Sopron	1,868	2,300	2,467	2,336
8	Tolna	2,632	2,877	2,702	2,438
9	Vas	3,305	3,316	3,495	3,206
10	Veszprém	2,096	2,076	2,346	2,111
11	Zala	3,830	3,497	3,972	3,181
	Összesen	25,185	26,292	27,363	24,590
III. Duna-Tisza köze.					
1	Bács megye	5,858	6,654	7,055	7,626
2	Csongrad	1,987	2,526	2,403	2,601
3	Heves	3,246	3,726	3,794	4,272
4	Jászkanal terület	2,020	2,344	2,584	2,864
5	Pest megye	8,678	9,108	9,100	9,205
	Összesen	21,789	24,358	24,936	26,562

Folyó szám.	Az ország területe	Házasság kötöttség			
		1870	1871	1872	1873
IV. Tiszán innen.					
1	Abauj megye	1,858	1,792	1,882	1,865
2	Bereg »	1,624	1,569	1,539	1,800
3	Borsod »	2,053	2,450	2,787	2,163
4	Gömör »	1,698	1,817	1,730	1,984
5	Sáros »	1,591	1,828	1,885	2,625
6	Szepes »	1,833	1,925	1,933	2,271
7	Torna »	225	264	221	288
8	Ung »	1,217	1,342	1,247	1,711
9	Zemplén »	1,501	3,151	3,312	3,883
	Összesen	13,600	16,138	16,536	18,590
V. Tiszán túl.					
1	Arad megye	3,290	2,848	3,579	4,189
2	Békés »	2,180	2,914	2,424	3,326
3	Bihar »	4,252	4,841	4,983	5,789
4	Csanád »	895	1,168	1,230	1,540
5	Közép-Szolnok »	1,122	970	1,097	1,147
6	Kraszna »	721	541	598	710
7	Mármaros »	2,098	1,732	1,914	2,300
8	Szabolcs »	2,253	2,673	2,728	3,099
9	Szatmár »	2,826	2,840	2,994	3,127
10	Ugocsa »	671	690	713	796
11	Zaránd »	500	374	460	608
12	Kövár vidéke	519	415	487	480
13	Hajdú kerület	590	702	619	676
	Összesen	21,917	22,708	23,826	27,787
VI. Maros-Tisza-Duna köze.					
1	Krassó megye	2,578	2,716	3,220	3,105
2	Szörény »	—	1,009	1,083	690
3	Temes »	4,492	4,617	4,906	4,920
4	Torontál »	3,730	5,306	5,396	5,321
5	Nagy-Kikindai ker.	557	741	627	823
	Összesen	11,357	14,389	15,232	14,859
VII. Erdély.					
1	Alsó-Fehér megye	2,356	1,918	2,142	2,239
2	Aranyos szék	209	179	217	212
3	Belső-Szolnok megye	1,318	1,075	1,310	1,241
4	Beszterce vidék	312	287	333	238
5	Brassó	866	824	776	863
6	Csik szék	1,237	1,025	933	1,014
7	Dobóka megye	1,081	886	1,002	1,044
8	Felső-Fehér	596	611	592	654
9	Fogaras vidéke	873	788	673	794

Folyó szám.	Az ország területe		Házasság kötött			
			1870	1871	1872	1873
10	Három	szék	1,025	1,212	1,064	1,130
11	Hunyad	megye	1,705	1,478	1,692	1,870
12	Kölcse	"	1,974	1,832	1,926	1,997
13	Köhalom	szék	239	217	171	232
14	Küküllő	megye	1,176	1,022	1,007	1,005
15	Maros	szék	1,087	994	907	1,052
16	Moldos	"	409	408	426	350
17	Nagy-Sink	"	242	267	164	302
18	Nászód	vidéke	544	439	445	519
19	Szegesvár	szék	277	284	252	281
20	Szász-Szabcs	"	200	154	221	162
21	Szászváros	"	283	212	255	250
22	Szeben	"	914	893	771	782
23	Szerdahely	"	194	167	173	178
24	Torda	megye	1,660	1,506	1,499	1,705
25	Udvárhelyszék	"	1,065	1,021	870	991
26	Ujgyeház	"	127	110	121	104
	Összesen		21,009	19,749	19,942	21,209

Némileg tájékozódni fogunk e számok értéke iránt ha más országokéival összehasonlítjuk.

Átlag ugyanis egy házasság esik:

Ausztriában (1864 – 71) 112 lélekre.

Bajorországban	119 »
(1871)	
Szászországban (1868 – 71)	113 »
Német birodal. (1871)	108 »
Olaszország (1863 – 70)	133 »
Franciaország (1869)	121 »
» (1870)	165 »
» (1871)	138 »
Belgiumban (1872)	129 »
Angliában (1865 – 71)	114 »

Magyarország tehát, mint látszik, valamennyi ország-nak el tte áll a népesség törvényes szaporodásának első föltételével, vagyis a házasságok viszonyzámaival, a mennyiben itt az utolsó évtizedben 132.900 házasság kötött éven át, esvén egy esketés átlag 97 lélekre.

végző évnek összehasonlításából is legott kitűnik; 1864-ben még csak 120 lélekre esett egy házasság, míg 1873-ban már minden 88 lakosra jut egy esketés.

De nem oly állandóan folytonos az emelkedés az évtizeden belül, mert már 1866-ban, a porosz háború évében tetemes csökkenést tapasztalunk a házasságok számában, mely 13,200 esetre rúg s a már 108 lélekre eső hányadot 122-re emeli.

A következő 1867-diki, elég normális év és 30,000-rel szaporítván a házasságok számát, meg is közelíti az átlagot 96-tal; de az utánna való 1868-diki, az egész évtized legtermékenyebb, leggazdagabb éve 44.000-rel emelkedik közvetlen elődje fölé s a hányadot 73-ra szorítja le, mi többé egy évben sem ismétlődik. Már 1869-ben az első nagyobb válság befolyása alatt 33.000-rel apad a házasságok száma, a hányad 90-re szökik; 1870, 71, 72 mind az átlag körül mozognak 96 és 93 között, és. csodálatosan az 1873-diki év, ép az, mely alatt a cholera oly irtózatosan pusztított, 5.500-zal szöketi fel a házasságok számát. Ezt máskép alig magyarázhatni, minthogy a még 1872 őszén a cholera által látogatott vidékek lakói, élvén azon szokásnak, melyet állandóan tapasztalunk bármely népnél, a megelőzőt csapásokat mintegy jóváteendő—vagy talán felocsúdva a járványszülte rémületből, iparkodtak helyreütni a megelőző évben elhalasztottakat s az akkorra szándékolt házasságot csak 1873-ban köték meg. Csak újabb évnek tanulmányai fogják e föltevést igazolni, ha ugyanis 1874-ben is hasonló emelkedését fogjuk tapasztalni a házasságoknak.

Régi szokása a *moralstatistikának*, melynek a népesezési mozgalom részben legbecesebb adatait szolgáltatja, hogy a házasságok számát a *gabona*, vagyis magyarán, a mely kifejezés itt nagyon találó: az *élet* árával hozzák kapcsolatba. Ám tekintsük meg ezt is, módunkban van; mert bírjuk a szóbanlevő évtized átlagos gabonaárait is.

Elég volna ugyan itt a *búza* árára szorítkozni; a menyiben azonban népünk nagy része *rozsszal* is táplálkozik, ennek árára is voltam tekintettel; sőt, hogy egész biztosan haladjunk, e kettőnek *átlagárait* is kiszámítottam.

Az eredmény im ez:

	<i>a búza</i>	<i>a rozs</i>	<i>kettejük átlag</i>
	<i>ára volt:</i>		
1864-ben	4.29 frt.	2.81 frt.	3.56 frt.
1865-ben	3.03 »	1.91 »	2.47 »
1866-ban	4.51 »	3.28 »	3.89 »
1867-ben	6.15 »	4.25 »	5.20 »
1868-ban	5.08 »	3.38 »	4.23 »
1869-ben	4.36 »	3.03 »	3.74 »
1870-ben	5.21 »	3.21 »	4.22 »
1871-ben	6.16 »	3.51 »	4.83 »
1872-ben	6.69 »	3.62 »	5.15 »
1873-ban	7.38 »	5.17 »	6.22 »

nünket, hogy a búza s rozs ára — mi átlagukból is kitűnik — teljes párhuzamban haladt az egész évtized alatt s így, ép annyi biztossággal csupán a búza áraival is hasonlíthatnék össze a liázásulási eseteket.

Grafikailag ábrázolván a viszonyt, mi világosabbá s biztosabbá teszi a tanulmányt, azt találjuk, hogy 1864-65- és 66-ban csakugyan egyenközüen apad s emelkedik a gabonaár s utána szaporodik meg fogy a kötött házasságok száma; de már 1867-ben a búza ára szökik felfelé, még pedig tetemesen 4.51-ről 6.15-re, a házasságok mégis 30,000-rel szaporodnak. Itt alighanem a megelőzőtt háborús év nagyobb hatását is látjuk, mely a 66-ról elmaradt esketéseket 1867-ben utánpótolni igyekszik. 1868 normális évnek látszik: apadás az árakban, emelkedés, még pedig legnagyobb a házasságokban, csakhogy ez egyúttal a legtermékenyebb esztendeje az évtizednek. A következő 1869-diki évben azonban felbomlik e viszony s többé nem is áll helyre. Ez évben ugyanis époly árcsökkenés a gabonában, mint apadás a házasságok számában. 1870-ben még egyszer emelkedik kissé az ár és csökken az esketés, de innentől 1873 végéig folytonos áremelkedés mellett ép oly következetesen szaporodik az esketések száma is, mely felforgatni látszik minden okoskodást.

Mégis azt hiszem, nem oly rögtön kellene e viszony ku-

tatását abba hagynunk. Sőt, úgy látom, a gabonaárak és eszetések közötti viszony, a mint általános elvül van elfogadva külföldön, egyike azon állításoknak, melyeket mi is vakon elfogadtunk s alkalmaztunk behatóbb vizsgálat nélkül saját viszonyainkra.

Ugyan így állunk e kérdéssel is, mint a *Neumann* által fölvetett s a nemzetgazdasági irodalomban méltán feltűnést okozott azon állítással, hogy az ausztriai monarchiában az aratás jó vagy rossz volta nem gyakorol akkora befolyást összes pénzügyi viszonyaira, mint azt általában képzelik, mert az éven át más úton termelt érték, sokszorosán felülmúlja az egy évi aratás értékét. Okoskodása fonalán végül oda jut, hogy a monarchiára nézve a legjobb állapot az, ha nagy az aratás terményekben, de olcsó az áruk.

Ha nem a monarchiát említi *Neumann*, hanem csak Ausztriáról szól, állítása talán megtámadhatatlan. Miután azonban Magyarországot is bevonja, hiányosnak kell végállítását találnom; mert nálunk elismert igazság, hogy az ország azon évben örül a legjobb állapotnak, melyben a termény is sok, ára is magas. És ez természetes, mert népünk még mind túlnyomó része földműves s így mint közvetlen termelő csak akkor örülhet nagy jövedelemnek, ha minél jobb áron kelnek terményei.

Íme a kapcsolata e merőben idegennek látszó elméletnek a népesedési kérdéssel, illetőleg a gabonaárak és eszetések közötti viszonynyal. Miután a népesedési mozgalom statistikájának az anyag legnagyobb részét a népesség azon osztályai szolgáltatják, melyek legszámosabbak, világos, hogy az eszetések évi számában is a földnép, tehát a gazda szerepel a legnagyobb százalékkal. De ha áll a kapcsolat a gabonaárak és eszetések között, mit a biztosabb megélhetésből magyaráznak külföldön, főleg alacsony gabonaáraknál mutatván ki szaporodást az eszetésekben: úgy állni kell nálunk az ellenkezőnek, hogy ugyanis Magyarországon, mint kiválóan földművelő államban, nagyobb gabonaárak mozdítják elő az eszetések szaporodását s e mellett szólanak az imént bemutatott statistikai adatok is. 1864-től 1866-ig ugyanis a gabonaárak ingadozása nem nagy s az eszetések emelkedő-

sét 1865-ben csakis a természetes fejlődésnek tekinthetjük, mely irány az összes évtizedben nyilvánul. Már 1866-ban a háború befolyását látjuk az esketések apadásában s azon-túl, mint látszik, a. külföldi állításoktól merőben eltérő, Magyarország külön viszonyaiban azonban kielégítő magyarázatot leelő arány lesz észlelhetővé.

Mielőtt bármely új összehasonlítást megkísértenék, meg kell jegyezni, hogy a legérdekesebb észleletek az ország különböző vidékei szerint tehetők akkor, ha megyénként kutatjuk az anyagot; sőt ez még fokozódik, ha a külön törvényhatóságot képező városok viszonyait is külön nyomozzuk.

Ily összehasonlítás tehető egyébiránt és történt is táblázatban; de 1 50 külön törvényhatóság viszonyait külön felsorolni, számtengerbe való fullasztásnak illenek be, melyre se hallgatót se olvasót ítélni nem szabad. Fenmaradna tehát csakis a legérdekesebb, a legflagransabb eseteket külön kiszemelni s például mutatni be azokat. — De, marad fenn eunél jobb út, mely képet ad az egész ország vidékenként eltérő viszonyairól, s a melylyel a statistika egy újabb tudományos igényének kielégítéséhez közeledünk.

Régibb idő óta pengetik ugyanis a geográfiai rendszert a statistikában, mely alatt azt értik, hogy a statistikai kutatás ne tapadjon valamely ország politikai beosztásához, hanem nyomozza tárgyát az ország természeti viszonyaihoz simulva s a statistikai anyag szerint jelölje ki az országon belől levő természetes vidékköröket és határokat.

Ez igény jogosultnak látszik, de szószerinti fogatosítása nehezebb, mint az első pillanat mutatja. Nem is akarok odáig menni, mert az adatszerzésben amúgy is a község határáig kell lenyúlnunk, az eredmény kitüntetésében pedig, a hol csak a tér engedi, a járásokra kell támaszkodnunk, melyek többnyire legtermészetesebben körülhatárolt részei a vidéknek.

De ha már bajosnak mondtam a megyei sommák felsorolását, hogyan vállalkozunk a járásokéra? Viszont azonban az országot, mint egészet mutatni be, ismét nem helyes, mert hazánk természeti viszonyai sokkal eltérőbbek,

semhogy bármely statisztikai tény az egész ország területére vonatkoztatva híven tüntetné ki a felmutatni szándékoltat.

Ha tehát az ország egyes részeiről, vidékeiről akarunk szólni, legegyszerűbbnek látszanék: elfogadni a régi felosztást Dunán s Tiszán innenre meg túlra.

A *Dunán-túli* illetőleg *jobbparti* kerület ellen nem is lehet kifogásunk, mert ez egy magában kikerekített, meglehetősen egyforma természeti viszonyokkal is kiró terület. — De már a *Dunán inneni*, jobban: *Lalpaiti* mely éjszakkéleti határával a Kárpátok által Ausztria egyes tartományaira támaszkodik, míg déli szélét Szlavóniától csak a Duna, bár hatalmas határvetője választja el: ez se geográfiai se physikailag nem egyöntetű terület. Legott azzá válik, azonban ha a felvidék természetétől merően eltérő *Duna-Tiszaközét* elválasztjuk tőle. íme földrajzi nevezet, természeti viszonyokon alapuló, melylyel helyesen kikerekített tért nyerünk, mit szerintem Pest és Bács megyék képeznek, hozzá járulván a Jászkunság apróbb nagyobb enclave-jaival, Heves megye, melybe amannak több része be van ékelve s mely nagyobb részével különben is a Tiszamentét képező, azontúl pedig Csongrád megye, melynek nyugati része átcsapván a Tiszán a Kis-Kúnságra meg Bácsme gyére dől.

Maradhatna továbbra változatlanúl a *Tiszán-inneni*, helyesebben *jobbparti kerület*, meglehetősen hasonló térbeli, orografiai és éghajlati viszonyokkal. De már a *Tiszán-túli* vagyis *bálparti* nem nyúlhat éjszakkéleten a Bukovináig s befoglalva Erdély egész nyugati határát, nem támaszkodhatok déli részével Szerbiára. A természetes határ azonban itt is meg van adva s ez a Maros.

Nehogy pedig a politikailag rősz emlékü szerb vajdaság jusson eszünkbe, ezt a Duna-Tisza köze módjára *Maros-Tisza*, vagy *Maros-Duna-köznek* mondhatjuk s fog állani Temes, Torontál és Szörény megyékből, meg a nagy-kikindai kerületből — *Erdély* végre oly, a természettől alkotott tömör egész, hogy hetedik országrésznek az anyaországon belől bátran megtarthatjuk; Horvát-Szlavonországra pedig ezúttal nem terjeszkedem.

Hivatalosan e Elosztást nem alkalmazhatom; de a hol mint magánember foglalkozom statisztikai tanulmányokkal, e

osztás előnyét már is tapasztaltam, alkalmazom is, sőt a népesedési statistika némely főmozzanatát e szerint lesz szerencsém bemutatni a t. Akadémiának, előre is felhíván becses figyelmét arra, területileg s népességileg mily kikerekített téreket kapunk javaslatom szerint:

A javasolt területeknek

	kiterjedése oszt. □ mérföld	lakossága 1873 végén	viszonylagos népesség
I. Duna jobbparti ker.	585,31	1.746.238	2.985
II. Duna balparti	750,63	2.467.579	3.290
III. Duna-Tisza köze	635,85	2.142.233	3.733
IV. Tisza jobbparti ker.	548,41	1.457.096	2.658
V. Tisza balparti	908,12	2.246.911	2.474
VI. Maros-Tisza-Duna köze	489,21	1.288.045	2.634
VII. Erdély	954,85	2.069.202	2.168
Összesen és átlag	4.872,41	13.417.304	2.753

E szerint tellát 5 és 900 □ mérföld körül változó területi csoportokat nyerünk, aránylagosan elosztott másfél és 2—2 milliónyi lakossággal, mely még viszonylag is helyesebben csoportosul, kimutatván a ritkébb lakosságú vidékeket. Csak a Duna-Tisza köze feltűnő némileg, a mennyiben ennek nagyobb viszonylagos népességét a főváros okozza.

Visszatérve immár újra az *esketésekre* még két mozzanatot kell kiemelnem, a mennyiben ez, tekintettel a rendelkezésre levő anyagra, némi összevetéseket enged megtennünk.

E két momentum a *vallásfelekezetek* és a *vegyes házasságok*. Házasság kötöttet ugyanis:

	római kath.	görög kath.	görög keleti	ápostoli evang.	hely. un- hitv.	naza- tárius	izraeli	izraeli
1864 ^{a)}	64.513	14.080	19.089	8.349	15.338	531	—	2.988
1865 ^{b)}	73.492	13.852	24.097	9.665	18.209	408	—	3.239
1866.	50.121	12.381	14.379	8.604	16.644	385	—	2.856
1867.	66.528	15.376	18.107	11.669	20.262	536	—	3.123
1868.	89.395	21.431	22.758	14.383	27.490	705	—	3.475
1869.	72.037	17.960	18.723	11.727	21.945	619	—	3.261
1870.	66.015	16.513	16.662	10.949	19.875	533	—	3.452
1871.	69.847	15.549	18.586	12.304	21.989	544	2	4.032
1872.	71.659	16.913	20.732	12.253	21.315	540	11	4.732
1873.	72.816	19.152	21.166	12.362	22.773	610	11	4.178

*) Ez években a vallásfelekezetek szerinti házasságokban Horvát-szlavonország is befoglaltatik, mert a meglevő anyagból nem sikerült

A hullámváz, mely az esketések számában, a folytonos emelkedésen belől, tapasztalható meglehetősen arányossággal terjed ki valamennyi vallásfelekezetre. Az irányadók természetesen a római-katolikusok, mint népességünk legnagyobb százalékát képviselők. Hozzájuk mérten csak egy évben találunk feltűnőbb eltérést a *görög-Neokatolikusoknál*. Míg ugyanis a rómaiaknál 1870-től 71-re az esketések száma 3000-rel emelkedik, a görögöké ugyanez évben 1000-rel fogy; utóbb azonban ismét arányos emelkedést követ. Csekély, alig 600-ra, menő csökkenés szemlélhető végül a *helyéhitvallású evangélikusoknál* 1871-ről 1872-re, holott ugyanez évben valamennyi más felekezet emelkedő irányt tanúsít. E csekély eltérés azonban 21,000 esketésnél alig esik latba s helyi okokból magyarázható.

Biztosabb ítéletet csak akkor hozhatunk, ha azt nyomozzuk: az egyes vallásfelekezeteknél *hány fejre esik egy esketés* s ha ezen viszony tüntet ki nagyobb eltérést. Itt azonban előre meg kell jegyezmem, hogy az egyes évszámok lakosságát ily részletesen nem ismerjük, s így az 1870-ben kiderített vallásfelekezeti viszonyt kell alapúni vennünk, mi egyébiránt nagy befolyással a netalán kiderítendő különbszére alig lesz.

Esett *pedig egy házasság* az alább kimutatott lélekszámra:

	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873
a róm. kath.	108	95	122	93	69	86	94	88	87	85
a görög »	131	133	149	120	86	103	112	119	109	96
a kel. gör.-nél	101	80	124	99	79	95	107	96	86	85
az ág. hitv. ev.	131	113	127	93	76	93	100	89	89	88
a hely. h. ev.	131	111	121	99	73	91	101	91	94	72
az unit.-nál	101	132	140	100	76	87	101	99	100	88
az izr.-nál	184	169	189	173	156	166	157	134	114	129

A mit feljebb az abszolút számoknál tapasztaltunk, ugyanez ismétlődik itt, a sokkal biztosabb támpontot nyújtó viszonyszámoknál is. Az egyes hitfelekezetek is feltüntetik ugyanis az évtized általános számainál már tapasztalt s ott, a mennyire lehetszeges vala, nyomozott hullámvázokat.

Hiába e sok számítással járt kis táblázatot azonban

még som állítottam össze, mert tényül mutatja ki, hogy a *görög-katolikusok* esketési aránya minden évben mögötte marad a többi hitfelekezetekének s így az átlagnak is.

E tényt már *Konek* is sejtí, midőn a kezdetben idéztem értekezésben ráutal arra, hogy a görög katolikusok esketési arányában 1857-től 1865-ig »épen határozott fogatkozás állott be.« E tényt most egy évtizeden át állandósítva látjuk. Legnevezetesebb ellentétek az évtized két *legroszabb* s *legjobb* esketési éve: 1866 és 1868 a midőn is az országos átlag és a görög-katolikusok esketési aránya úgy állott mint 122: 149 és 73: 86.

Az unitáriusok némileg eltérő arányain nem csodálkozhatunk. Sokkal csekélyebb számban vannak, (az összes népességnek csak 0.40%-a) semhogy itt ne sokkal inkább az egyéni elem lépne előtérbe a nagy számokénál.

Az *izraeliták* esketési arányát azonban mindekkoráig sem tekinthetjük olyannak mely a valóságnak megfelel. A mikor az évtizedes átlag 120 és 80 körül inog s 97 lélekre mutat középszámul egy házasságot, ott lehetetlen elfogadnunk, hogy a zsidóknál legjobb esetben csak 129 lélekre, legroszabb esetben épen 189-re essék egy házasságkötés.

Konek 1857-ben épen 204 lélekre mutat ki egy Mózes-vallású esketést, s midőn azt 1865-re (az egész magyar birodalmat tekintve, tehát az enyéimtől eltérő számokkal osztva) 136-ra esőnek találja, e »feltűnő gyarapodást csak a feljegyzéseknek azótai nagyobb pontosságából véli megfajtendőnek.« Ezt igazolják jelen számaink is, melyek folytonosan javulva szintén mathemáikailag mutatják a mind erélyesebb adatsürgetés eredményeit, bár be kell vallanom, hogy mindamellert számos megyének még számosabb községéből nem sikerült megnyernünk a zsidó-anyakönyvek kivonatait.

Ez figyelembe veendő tény, mely, miután izraelita honfitársaink jóval meghaladják a félmilliót, az állam részéről igényel intézkedéseket, hogy ily számos és, társadalmi állásánál fogva, ily fontos osztály népmozgalmi viszonyairól legalább a többiek arányában legyen értesítve.

Érdekes azontúl kutatnunk, mily viszonyban állanak az egyes hitfelekezeteknél a *vegyes* házasságok, mirenézve vilá-

gosabb képet nyerünk, ha azonnal százalékokban tüntetjük ki e viszonyt.

Volt ugyanígy:

<i>házasság *)</i>		1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
A római ka- tholikusoknál	{ tiszta	95.33	95.84	95.34	95.75	96.73	95.71	95.69	95.79
	{ vegyes	4.67	4.16	4.66	4.25	4.27	4.29	4.31	4.21
a görög katho- likusoknál	{ tiszta	91.95	91.97	92.76	92.72	93.23	92.93	92.44	92.50
	{ vegyes	8.05	8.03	7.24	7.28	6.77	7.07	7.59	7.50
a keleti görö- göknel	{ tiszta	97.48	97.73	97.33	96.72	96.55	96.61	96.93	96.12
	{ vegyes	2.52	2.27	2.47	3.28	3.55	3.39	3.07	3.88
az ágostai hitv. evangélikusoknál	{ tiszta	94.54	94.82	93.39	89.87	89.32	89.95	89.28	89.56
	{ vegyes	5.46	5.18	6.61	10.13	10.58	10.05	10.72	10.44
a hely. hitv. evangélikusoknál	{ tiszta	95.63	95.60	94.79	92.59	92.93	91.89	91.75	91.93
	{ vegyes	4.47	4.40	5.21	7.41	7.97	8.12	8.25	8.61
az unitáriusoknál	{ tiszta	84.42	87.31	81.99	82.39	83.68	80.34	78.89	79.34
	{ vegyes	15.58	12.69	18.01	17.61	16.32	19.67	21.11	20.66
az izraeliták- nál	{ tiszta	100.00	—	—	—	—	—	—	100.
	{ vegyes	0.00	—	—	—	—	—	—	0.00

Mellözve a zsidókat, kiknek hitvallásuk tiltja, a polgári házasság intézményének híjával, hogy más hitfelekezetűekkel házasságra lépjenek: azt tapasztaljuk, hogy a legcsekélyebb számú alig 55.000-nyi felekezetnél vagyis az *unitáriusoknál* egyre szaporodik a vegyes házasságok száma s 15%-ról 20%-ra emelkedett a legközelebbi nyolcz év lefolyása alatt. Utánuk legkevésbé válogatóknak látszanak felekezet tekintetében a házasságoknál az *ágostai hitvallású evangélikusok*, kiknél a vegyes házassági százalék szintén folyton emelkedik, sőt épen meg is kétszereződött 5-ről 10-re fokozódván. Ugyan ily mértékű emelkedést, bár csekélyebb arányban mutatnak a *hely. hitvallású evangélikusok* vegyes házasságai, a százalék itt is 4-ről 8-ra emelkedvén. Leginkább csak saját hit-sorsosuaakkal kelnek egybe a *görögkeletiek*, ámbár a vegyes házasságok, igaz hogy csekély százaléka, itt is emelkedett 2%-tól 3%-ra. Apadást e viszonyban csak is a *görögkatholikusok* mutatnak, kiknél az 1866-ban még 8%-ot tett vegyes házasságok 1873 végéig 7 és félre apadtak. Majdnem merő változatlanságot tüntet fel végül a *római katolikusok* szám-aránya-, kiknek 6.200.000 főből álló hitfelekezetében állandóan 95 és néhány tized százalékot mutat a tiszta s csak valamivel többet 4 százaléknál a vegyes házasságok száma.

*) Az 1864. és 1865-dik évekre e viszony ismét nem volt ki-deríthető.

Ez eddig ily módon még ki nem tüntetett érdekes történelmi adat egyúttal nagyfontosságú összehasonlítási alapot fog képezni a közel jövőre nézve, a mikor ugyanis Magyarország is bírni fogja az újkor egyik leginkább követelt szabadelvű intézményét t. i. a *polgári házasságot*.

Azon viszonyok kutatásáról, melyek más államok népesedési mozgalmában a házasságok statistikáját annyira érdekessítik, fájdalom, le kell mondanunk, mert a rendelkezésünkre levő anyag nem eléggé részletes arra nézve, hogy az esketéseket havonként, a házasulók korát, meg a protogam- és palingamházasságok viszonyait nyomozhatnék.

Áttérve a *születésekre*, előre is megjegyezhetem, hogy a legérdekesebb összevetések jóformán csak a *halálesetekkel* együttvéve tehetők. Mindemellett némely külön viszonyt is kell kutatnunk s e végből legelőbb is az abszolút számokat konstatálnunk, mint a hogy az esketéseknél is tevők; de, a táblázatok szaporításának kikerülése végett, azonnal hozzáveteljük azon viszonyszámot is, mely kimutatja hány lélekre esik egy születés:

Az eredmény ím ez:

	összesen született	—	esik egy születés
1864-ben	518.146	—	24 lélekre
1865-ben	536.190	—	24 »
1866-ban	546.110	—	23 »
1867-ben	506.234	—	25 »
1868-ban	557.841	—	23 »
1869-ben	566.123	—	23 »
1870-ben	570.692	—	24 »
1871-ben	591.148	—	23 »
1872-ben	563.362	—	24 »
1873-ban	566.792	—	23 »

A tíz évi átlag pedig 552.263 születést mutat ki, melyekből kerékszámban 24 személyre esik egy születés.

A születési arány tehát, mint látszik, eléggé állandó. A 66-diki háborúév után következő 1867-et kivéve, melyben nagy hanyatlás állt be, folyton emelkedik a szám 1872-ig, melynek, valamint az 1873-dik év külön viszonyait a halálesetek kutatásánál lesz alkalmunk bővebben tanulmányozni.

Megkísértém együvé állítani az esketések és születések számaint, még pedig, amennyiben háromnegyedévi időköz esik a fogazás és születés közé, a közvetlenül megelőző évvel hasonlítva össze a születési éveket oly táblázatot remélvén nyerni, melyből az új házasságok termékenységére lehetne némileg következtetnünk. De az eredmény csak félig felelt meg várakozásomnak, mindössze annyit bírván konstatálni, hogy 1869-ben az új házasságoknak kellett legtermékenyebbeknek lenni, de az 1871-diki születések legnagyobb részének régibb házasságokra kellett esni.

A megyénkénti születéseket, ismét csak a népszámlálást követő évekből, következő táblázat mutatja:

A születések

Magyarországban (Erdélylyel s a magyar határőrvidékkel együtt) megyénként 1870—1873.

Folyó szá.	Az ország területén	Született			
		1870	1871	1872	1873
I. A Duna jobb partján.					
1	Árva megye	3,268	2,871	2,848	3,024
2	Bars »	6,399	6,339	6,484	6,886
3	Esztergom »	3,145	3,187	3,216	3,229
4	Hont »	4,495	4,311	4,218	4,291
5	Liptó »	2,392	3,089	3,099	3,227
6	Nógrád »	8,600	9,440	9,336	8,752
7	Nyitra »	17,340	17,892	18,282	19,093
8	Pozsony »	12,599	13,646	13,339	13,850
9	Trenesén »	11,956	11,741	11,450	12,830
10	Turóc »	1,762	1,864	1,965	1,922
11	Zólyom »	4,747	4,524	4,827	4,861
	Összesen	77,303	78,865	79,258	81,965
II. A Duna balpartján.					
1	Baranya megye	12,126	11,918	10,870	11,632
2	Fehér »	9,453	9,310	9,389	9,603
3	Győr »	4,731	5,011	5,008	5,013
4	Komárom »	6,788	6,937	6,998	7,111
5	Mosony »	3,326	3,517	3,468	3,539
6	Somogy »	13,778	13,560	12,243	13,427
7	Sopron »	9,603	9,906	10,140	10,274
8	Tolna »	10,636	10,770	10,710	10,505
9	Vas »	13,609	14,076	14,244	14,707

Folyó sz.	Az ország területe	S z ü l e t e t t			
		1870	1871	1872	1873
10	Veszprem	9,358	9,234	9,378	9,628
11	Zala	16,065	14,386	13,816	14,952
	Osszesen	109,413	108,215	106,264	110,391
	III. A Duna-Tisza közén.				
1	Bács megye	39,164	39,702	29,266	28,696
2	Csongrad	9,020	9,146	8,999	8 645
3	Heves	17,395	17,921	17,919	16,101
4	Jász-Kun kerület	10,274	10,508	10,364	10,147
5	Post megye	36,061	38,070	38,195	38,705
	Osszesen	102,914	106,347	104,544	102,204
	IV. A Tisza jobb partján.				
1	Almóc megye	7,323	7,364	7,477	6,810
2	Béreg	7,247	7,315	6,644	6,531
3	Borsod	8,406	8,964	9,167	8,121
4	Gönc	6,922	6,754	-6,995	6,531
5	Sáros	7,615	7,945	8,144	8,206
6	Szepes	8,411	7,925	8,066	8,142
7	Torna	1,997	1,011	1,030	937
8	Ung	5,469	6,063	5,619	5,372
9	Zemplén	6,560	13,139	13,222	12,191
	Osszesen	58,960	66,540	66,574	62,841
	V. A Tisza bal partján.				
1	Arad megye	15,568	13,858	10,797	11,858
2	Bekes	19,538	11,000	10,623	10,181
3	Bihar	18,916	22,749	19,001	16,902
4	Csanád	5,139	5,344	4,737	4,566
5	Közép-Szolnok	4,547	4,287	3,410	3,215
6	Kiszsza	2,558	2,726	2,036	1,696
7	Mátyaszent	9,198	8,157	8,128	9,132
8	Szabolcs	11,129	13,020	12,736	10,683
9	Szatmár	12,203	11,984	10,119	9,872
10	Ugoasa	2,622	3,027	2,826	3,195
11	Zaránd	2,460	2,233	1,809	1,948
13	Kovács vidéke	1,605	1,553	1,262	1,529
13	Hajdu kerület	2,907	2,792	2,860	2,455
	Osszesen	99,372	102,730	90,344	87,142
	VI. A Maros-Tisza-Duna közén.				
1	Krassó megye	9,046	10,174	7,657	9,649
2	Szőrény	—	3,827	3,526	4,115
3	Temes	16,012	16,886	14,082	16,350
4	Torontál	17,192	21,063	20,641	20,743
5	Nagy-Kikindai kerület	3,085	2,922	2,562	2,375
	Osszesen	45,335	54,872	48,468	53,232

Folyó szá.	Az ország területe	Született			
		1870	1871	1872	1873
VII. Erdélyben.					
1	Alsó-Fehér megye	8,560	7,425	6,665	6,885
2	Aranyos szék	684	723	708	687
3	Belső-Szolnok megye	4,768	4,406	4,051	4,365
4	Bosztorcze vidék	695	727	716	639
5	Brassó »	3,210	3,283	3,007	3,194
6	Csik szék	4,824	4,633	4,536	4,595
7	Doboka megye	3,692	3,463	3,110	3,321
8	Felső-Fehér »	2,098	1,948	1,938	1,784
9	Fogaras vidéke	3,092	2,872	2,659	2,818
10	Három szék	4,293	4,256	4,255	4,082
11	Hunyad megye	5,849	5,533	4,591	5,164
12	Kolozs »	6,696	7,129	6,692	6,371
13	Köhalom szék	810	722	605	663
14	Küküllő megye	4,092	3,326	2,917	2,937
15	Máros szék	3,788	3,728	3,320	3,163
16	Medgyes »	1,481	1,424	1,246	1,194
17	Nagy-Sink »	798	696	622	582
18	Nászód vidék	1,732	1,798	1,704	1,925
19	Segesvár szék	906	883	934	908
20	Szászsebes »	656	616	553	595
21	Szászváros »	807	716	583	624
22	Szeben »	3,092	3,024	2,928	2,913
23	Szerdahely »	622	633	593	567
24	Torda megye	5,790	5,705	5,170	5,328
25	Ulvarhely szék	3,942	3,638	3,448	3,369
26	Ujgyház »	418	332	320	344
	Összesen	77,395	73,579	67,810	69,017

A számok értékének egyébiránt itt is kitérhetünk társra. Találjuk pedig azt, hogy:

szigorúbb meghatározása végett a külfölddel való összehasonlí-

tyú születés esett

Ausztriában	(1864—71)	25 lélekre.
Bajorországban	(1871)	26 »
Szászországban	(1868—71)	24 »
Német birodalomban	(1871)	25 »
Olaszországban	(1863—70)	26 »
Franciaországban	(1869—71)	39 »
Belgiumban	(1861—72)	33 »
Angliában	(1861—71)	28 »

A szülés szaporaságában talán csak egy Szászország

mutat velünk egyenlő viszonyszámot (24-et) Austria s a német birodalom átlag 25-öt, a többi ország mind tetemesen elmarad mögöttünk.

Újra egy erősen bizonyító tény, hogy a magyarországi néptörzseknek s nevezetesen a magyarnak, mint legszámosabbnak korán sem gyér szaporulása oka annak, lia népességünk nem gyarapodik oly gyorsan, mint azt az ország érdekében óhajtunk kell. Az összehasonlító statistika ugyan is ellenkezőt bizonyít. S ha mégis népességünk nem tartana egyenlő lépést számbeli fejlődésében más államokéhoz — mit egyébiránt még közelebb kell megvizsgálnunk — oka egyedül szomorúbb halálozási viszonyainkban s általános közegészségügyi állapotainkban keresendő, mire szintén még kitérünk.

Egyelőre az újszülötteknek *nemi* különbségét kell kutatnunk. Egyike ez azon kérdéseknek, melyeket a statisztikusok régóta kísérnek kiváló figyelemmel s noha az anyag mind szaporodik, mely bizonyos állandó viszonyt tüntet ki a legtöbb államban, a természeti titok nyitjára még nem akadtak, vagyis a szabályos eltérés okának kiderítéséig még el nem jutottunk.

Született pedig:

	fiú	leány		születési többség	esik 100 leányra
1864-ben	266,689	251,457	—	15,232	= 106,0
1865-ben	276,171	260,019	—	16,152	= 106,1
1866-ban	280,198	265,912	—	14,286	= 105,3
1867-ben	260,329	245,905	—	14,424	= 105,0
1868-ban	287,054	270,787	—	16,267	= 106,0
1869-ban	290,576	275,547	—	15,029	= 105,1
1870-ben	292,250	278,442	—	13,808	= 104,8
1871-ben	303,253	287,895	—	15,358	= 105,3
1872-ben	289,232	274,130	—	15,102	= 105,5
1873-ban	291,275	275,517	—	15,758	= 105,7

Az évtized számai úgyszólván változatlanoknak mondhatók s alig térnek el a 10 évi átlagtól, mely szerint 15.141 fiúval születik több évenként és 1000 leányszületésre általában 105 — 106 fizületés esik.

Mennyire megváltozik e viszony a fiúk szaporább ha-

lázosítása által csak később nyomozhatjuk, a mikor is a népesedési mozgalom által kitüntetett viszonyt a népszámlálás által konstatáltattal fogjuk egybevetetni.

Még egy figyelemre méltó mozzanat a születéseknél a törvényes és törvénytelen ágának kutatása.

Törvénytelen születés volt:

	fiú	—	leány	—	a fizületési többlet	—	esik 100 leányra
1864 évben	19,850	—	19,215	—	635	—	103,3
1865 »	20,237	—	19,619	—	618	—	103,1
1866 »	24,122	—	22,993	—	1,129	—	104,9
1867 »	20,266	—	19,527	—	739	—	103,7
1868 »	21,089	—	20,422	—	667	—	103,2
1869 »	20,009	—	19,456	—	553	—	102,8
1870 »	20,009	—	18,952	—	1,057	—	105,5
1871 »	19,815	—	19,282	—	533	—	102,7
1872 »	18,593	—	17,931	—	662	—	103,7
1873 »	18,652	—	17,990	—	662	—	103,6

szaporodását, mi egyébiránt meglehetősen párhuzamban halad a születési szám általános emelkedésével; de tapasztaljuk azt is, hogy a törvénytelen gyermekeknél a fizületések túlsúlya koránsem akkora mint az összes születéseknél. Sőt az egy 1870-diki évet kivéve, melyben 105,5-re emelkedik, évről évre arányosan mögötte marad amannak s a tíz évi átlagban is 20,264 fi és 19,538 nőszületésnél csak 103 és 104 között inog a törvénytelen figyermek túlsúlya, holott az összes születéseknél mint láttuk 105 és 106 között hullámozik.

Vájjon mily viszonyban áll a törvénytelen születések absolut szaporodása a törvényesekhez azt csak akkor Ítéltjük meg, ha évről évre nyomozzuk, mekkora **százalékát** képezik a törvénytelen születések a törvényeseknek.

Az eredmény ím ez:

Az összes születések
közül törvénytelen
1864 évben — 7,34 %
1865 » — 7,13 »

Az összes születések
közül törvénytelen

1866 évben —	8,63	»
1867	» — 7,86	»
1868	» — 7,11	»
1869	» — 6,97	»
1870	» — 6,83	»
1871	» — 6,60	»
1872	» — 6,18	»
1873	» — 6,16	»

A számsorozattól azon örvendetes tünemény derül ki, hogy a törvénytelen születettek aránya, mely 1854-ben igaz még alig tett 4%-ot s főleg 1866-ban talán éppen a háborús év következtében — kilenczede felén is felülemelkedett, azóta kis mértékben ugyan, de állandóan, illetőleg folytonosan csökken és 1873 végén már innen marad a 6 és fél százalékon.

A viszony az egyes hitfelekezeteknél nem lévén egyforma, érdekesnek látszik azt legalább azon évekre, melyeknek anyaga rendelkezésemre van, vallásfelekezetek szerint is bemutatni.

A *törvénytelen születések* % a az összes születésekhez képest volt:

	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873
a római katolikusoknál	10,17	9,43	8,60	8,31	8,04	7,96	7,77	7,77
a görög	7,31	6,44	6,56	5,67	5,48	5,37	5,26	5,13
a — keletiéknel	5,32	5,09	4,95	4,68	5,03	4,47	4,22	4,51
az ágostai hitv. evang.	7,40	6,11	5,86	5,31	5,09	5,38	4,81	4,81
a hely. hitv. evang.	8,78	8,25	7,70	7,95	6,88	6,60	6,59	6,34
az unitáriusoknál	9,65	9,35	7,82	6,66	7,68	6,74	7,12	7,81
a mazarínusoknál	—	—	—	—	—	12,16	7,66	9,35
az izraelitáknál	1,18	1,28	1,41	1,37	1,21	1,12	1,35	1,34

Az állandóság e viszonyban, mely folytonos apadási iránya mellett, valamennyi vallásfelekezetenél ismét megtartja eredeti arányát, valóban meglepő.

A *katolikusok* és *unitáriusok* százaléka a mint legnagyobb 8 évvel ezelőtt, ma is az, természetesen, hogy csökkenve az általános leszállás arányában. Ma is legjobb arányt mutatnak a *görögkeletiek*, éppen mint a korszak kezdetén; a *zsidók* oly előnyös csekély százaléka alig változott néhány tizedes-

törttel s ha ma némileg magasabb, mint közel egy évtized előtt volt, az csak is a teljesebb anyagnak tulajdonítható. Megdöbrentő lehetne a *nazarénusok* roppant százaléka, ha e sectáról általában többet tudnánk s nem kellene azt hinnünk, hogy itt-ott talán a hatósági felfogás sorozta a törvénytelen szülöttek közé ezen, törvényileg el nem ismert felekezet magzatait.

Vájjon oly kedvezőtlen-e a törvénytelen születések számaránya nálunk, azt ismét csak más államok hasonló viszonyaival való összevetése után tudhatjuk meg. E tekintetben pedig következő számokat mutatnak az újabb kutatások.

A törvénytelen szülések száma

Ausztriában	{ 1854—64 }	14,30	⁰ / ₁₀₀
	{ 1865—71 }	14,68	>
Bajorországban	{ 1842—51 }	20,62	>
	{ 1868—71 }	18,67	>
Szászországban	{ 1848—56 }	14,65	>
	{ 1868—71 }	13,81	>
A német birod.	{ 1844—53 }	14,20	>
	{ 1863—70 }	13,27	>
Olaszországban	{ 1853—62 }	5,20	>
	{ 1863—70 }	5,49	>
Franciaországban	{ 1844—53 }	7,33	>
	{ 1869—71 }	7,36	>
Belgiumban	{ 1847—56 }	8,09	>
	{ 1861—72 }	13,00	>
Angliában	{ 1845—54 }	6,67	>
	{ 1865—71 }	6,22	>

E táblázatból legelőbb is azt tapasztalni, hogy a csökkenés az egyes államokban, a különböző korszakok szerint koránsem egyenletes, a mennyiben Ausztriában és Olaszországban, például, némi csekély emelkedés is látszik, mely Belgiumban épen nagy szökésnek jelezhető; de tapasztalni még azt is, hogy Angliával körülbelül egyformán állunk e százalékra nézve, s csak az egy Olaszország halad meg vele, minden többi állam tetemesen alattunk áll, sokkal nagyobb százalékat tüntetvén ki a törvénytelen születéseknek nem csak Németország általában, hanem a szomszéd Ausztria is.

Magyarország ide vágó viszonyait az utóbbi bárom évről, több irányban földeríti következő táblázat:

A születések

1871—1873-ban vallásfelekezeti és nem szerint a törvénytelen gyermekek kimutatásával együtt.

Törzsrész	1871						1872						1873					
	Összesen		ezek közül törvénytelenül		Összesen		ezek közül törvénytelenül		Összesen		ezek közül törvénytelenül		Összesen		ezek közül törvénytelenül			
	nő	férfy	nő	férfy	nő	férfy	nő	férfy	nő	férfy	nő	férfy	nő	férfy	nő	férfy		
1	153,380	147,464	12,954	11,904	150,794	143,788	11,643	11,273	152,247	146,094	11,764	11,418						
2	32,376	30,510	1,700	1,675	29,430	27,941	1,506	1,514	29,942	27,819	1,489	1,487						
3	49,153	37,880	1,841	1,643	34,281	32,886	1,483	1,349	36,115	33,764	1,617	1,322						
4	23,132	21,825	1,215	1,139	22,848	21,163	1,108	1,099	22,640	21,528	1,038	1,086						
5	42,972	46,483	3,790	3,717	46,803	38,526	2,620	2,616	39,173	36,509	2,495	2,301						
6	910	919	67	60	865	900	66	64	941	838	80	39						
7	91	98	12	11	126	169	12	6	165	109	11	9						
8	10,256	8,916	156	79	9,976	8,754	155	98	10,412	8,856	157	98						
	Összesen	303,253	287,895	19,813	19,292	289,232	274,130	18,393	17,931	291,275	275,517	18,652	17,900					

Még veszeltesebben a következő táblázat szól, melyen a fentebbi abszolút számok százalékokra vannak átszámítva.

A születési arány

vallásfelekezetek és nem szerint a törvénytelen gyermekek kimutatásával együtt.

Sorszám.	Vallásfelekezet	A születettek közül volt													
		1871						1872						1873	
		fiú	leány	törvénytelen		fiú	leány	törvénytelen		fiú	leány	törvénytelen	fiú	leány	törvénytelen
				törvényes	gyermek			törvényes	gyermek						
1	Római katolikus	50,98	49,02	92,06	7,96	51,39	48,61	92,23	7,77	51,03	48,97	92,24	7,77		
2	Görög katolikus	51,30	48,70	94,63	5,37	51,30	48,70	94,74	5,26	51,84	48,16	94,83	5,15		
3	Görög keleti	51,44	48,56	95,33	4,67	51,00	48,96	95,78	4,22	51,05	48,92	95,49	4,51		
4	Angolai hitv. evang.	51,64	48,36	94,62	5,38	51,91	48,09	95,19	4,81	51,36	48,74	95,19	4,81		
5	Helvét hitv. evang.	51,50	48,50	93,90	6,10	51,40	48,60	93,41	6,59	51,76	48,24	93,66	6,34		
6	Unitárius	49,75	50,25	93,96	6,04	47,50	52,50	92,88	7,12	52,89	47,11	92,19	7,81		
7	Nazarénus	48,45	51,55	87,4	12,60	55,62	44,38	93,39	6,61	49,07	50,93	90,65	9,35		
8	Izraelita	53,49	46,51	98,88	1,12	53,26	46,74	98,05	1,95	53,06	46,94	98,06	1,94		
	Összesen	51,30	48,70	93,90	6,10	51,33	48,66	93,53	6,46	51,39	48,61	93,53	6,46		

A házasságok és születések számai, bármily örvendetes népességi tényezőkül tekinthessük egyébiránt, önmagukban még keveset bizonyítanak fajunk szaporodásában. Erre nézve Ítéletet csak akkor képezhetünk magunknak, ha a harmadik tényezővel, a *halálozási viszony* is összevetjük.

És ezzel eljutottam ezúttal felvett tárgyam legérdekesebb, de egyúttal legszomorúbb részéhez.

Csak a *születés és halálozás közötti különbözetből* eredő többlet képezvén a népesség valódi, hogy úgy mondjam *intenzív gyarapodásának* mértékét, a bevándorlás általi szaporodás tőlünk kevésbé függő viszonyoknak lévén, különben is csekélyebb, eredménye: tekintsük át legegélyebb is sommásan az évenkénti haláleseteket a keretül szolgáló évtizeden belől. Ismétlések kikerülése végett itt is hozzávethetjük azonnal az abszolút számhoz azt, mely megmutatja, hány lélekre esik országszerte egy halálozás.

Az összes halálozás

	volt	—	esik egy halálozás	
1864-ben	434,066	—	29	lélekre
1865-ben	380,472	—	33	»
1866-ban	504,043	—	25	»
1867-ben	436,434	—	33	»
1868-ban	443,799	—	29	»
1869-ben	424,106	—	31	»
1870-ben	446,085	—	30	»
1871-ben	535,350	—	25	»
1872-ben	580,445	—	23	»
1873-ban	874,055	—	15	»

Vagyis egy évtized átlagában évenként 505,885 hal meg s minden 26-dik előre esik egy halálozás.

»Hal meg,« mondom, és »esik« és korán sem azt mondom »kell meghalni« mint a morál statistika túlbuzgó hívei szeretik a tételt formulázni, mert a *természetes rend és törvényei* bármely szabályossága mellett is láthatjuk, hogy a halálozási szaporaság mérséklésében van a társadalomnak nagy befolyása, valamint — nem tagadhatni — természeti csapások

is vannak, melyek az oly állandónak látszó ellialási rendet tetemesen felforgatják.

E téren már bajos szembeszállanuuk a külfölddel. A halálozás terén ez utóbbi majd mindenütt előnyösebb számokat tüntet fel. Esik ugyanis:

egy halálozás

Ausztriában	(1863—71) — 32 lélekre	
Bajorországban (1860—71)	— 34	»
Szászországban (1868—71)	— 34	»
a német birodalomb. (1862—71)	— 34	»
Olaszországban (1863—70)	— 33	»
Franciaországban (1869—71)	— 36	»
Belgiumban	(1861—72) — 43	»
Angliában	(1865—71) — 44	»

E viszonyt (Belgiumot s Angliát számon kívül is hagyva)

az egész évtized alatt csak kétszer érte el Magyarország;

1865- és 1867-ben 33-mal, 1869- és 70-ben a 30 és 31 körül volt, azon kívül mindig innen maradt e számon s míg tíz évi átlaga szerint minden 26-ik emberre esik egy halálozás, egy rémes esztendőben (1873-ban) ez éppen 15-re szállt alá.

Az ország halálozásának részleteit megyék szerint (ismét csak a népszámlálás évétől innen számítva) következő táblázat tünteti ki:

A halálozás

Magyarországban (Erdélylyel s a magyar határörvidékkel együtt) megyénként 1870—1873.

Folyó szám	Az ország területe	M e g h a l t			
		1870	1871	1872	1873
I. Dunán innen.					
1	Árva megye	2,512	2,341	2,410	5,262
2	Bars »	4,795	4,741	5,247	6,645
3	Esztergom »	2,461	2,455	2,518	3,507
4	Hont »	3,495	2,956	3,404	7,391
5	Liptó »	2,156	2,692	2,545	5,022
6	Nógrád »	6,666	6,968	7,776	21,557
7	Nyitra »	13,548	13,445	16,030	19,768

Folyó szám	Az ország területe	M e g h a l l			
		1870	1871	1872	1873
8	Pozsony	9,989	10,422	10,968	15,368
9	Trenson	9,602	9,815	10,585	15,771
10	Turóc	1,349	1,543	1,896	3,022
11	Zelyom	3,893	3,327	3,576	8,414
	Összesen	60,676	60,705	66,955	111,727
II. Dunán túl.					
1	Berinya megye	10,233	13,392	13,971	14,801
2	Fehér	7,085	6,498	7,185	8,461
3	Győr	3,872	3,455	3,988	6,567
4	Komárom	5,499	4,732	5,367	7,178
5	Mosony	2,795	2,462	2,618	3,591
6	Somogy	9,597	11,721	13,245	14,843
7	Sopron	6,757	6,440	6,928	9,552
8	Tolna	8,197	8,160	8,724	10,383
9	Vas	9,120	9,281	10,795	13,787
10	Veszprém	7,003	6,757	6,940	10,594
11	Zala	12,559	12,182	12,689	16,089
	Összesen	82,724	86,080	91,850	115,726
III. Duna-Tisza köze.					
1	Bács megye	20,610	27,913	31,374	43,117
2	Csongrád	6,761	6,755	7,218	10,831
3	Heves	12,936	12,423	14,440	31,006
4	Jász-Kán terület	8,168	7,511	9,590	13,577
5	Pest megye	30,403	32,489	38,657	48,326
	Összesen	78,878	87,091	101,279	146,857
IV. Tiszán innen.					
1	Abony megye	6,370	5,499	7,171	14,295
2	Bereg	5,642	5,669	6,427	13,084
3	Borsod	6,928	6,646	8,157	17,388
4	Gömör	5,791	5,356	6,202	15,181
5	Sáros	4,968	5,383	5,716	17,131
6	Szepes	7,738	6,102	6,162	14,221
7	Torna	662	717	852	2,765
8	Ung	3,810	4,348	5,204	11,090
9	Zemplén	5,291	10,490	12,785	27,364
	Összesen	47,110	50,210	58,676	132,519
V. Tiszán túl.					
1	Arad megye	11,847	19,792	17,782	26,215
2	Békés	7,572	9,082	9,276	18,651
3	Bihar	15,005	27,350	29,560	47,540
4	Csanád	3,638	5,021	4,903	8,075
5	Közép-Szolnok	3,672	5,106	5,562	7,815
6	Kraszna	2,090	2,915	3,194	4,606

Folyó szám	Az ország területe	M e g h a l t			
		1870	1871	1872	1873
7	Mármaros megye	5,877	7,700	7,669	12,398
8	Szabolcs »	8,672	10,319	13,118	23,116
9	Szatmár »	10,433	13,200	14,418	21,289
10	Ugocsa »	2,318	2,824	3,110	4,877
11	Zaránd »	1,647	2,747	2,306	4,941
12	Kővár vidéke »	1,249	1,734	1,560	2,281
13	Hajdu kerület »	2,064	2,262	2,439	4,015
	Összesen	76,084	110,052	114,897	185,819
	VJ. Maros-Tisza-Duna köze.				
1	Krassó megye	8,022	13,822	15,142	14,080
2	Szőrény »	—	3,220	3,448	4,439
3	Temes »	14,931	24,710	23,616	23,283
4	Torontál »	12,388	23,787	23,722	29,005
5	Nagy-Kikindai kerület	2,678	3,212	3,316	3,873
	Összesen	38,019	68,751	69,244	84,680
	VII. Erdély.				
1	Alsó-Fehér megye	7,155	8,906	9,196	10,580
2	Aranyos szék	626	562	827	1,011
3	Belső-Szolnok megye	3,659	4,184	4,429	6,728
4	Besztercze vidéke	730	921	782	1,641
5	Krassó »	2,487	2,811	2,698	3,283
6	Csik szék	3,487	3,514	4,083	5,437
7	Doboka megye	2,925	3,483	3,528	5,575
8	Felső-Fehér »	1,546	1,937	2,070	2,387
9	Fogarasz vidéke	2,100	2,410	2,614	3,342
10	Három szék	3,240	4,220	4,082	4,058
11	Hunyad megye	4,697	6,959	6,815	12,045
12	Kolozs »	6,115	7,289	7,172	11,715
13	Kóhalom szék	514	775	1,104	1,251
14	Küküllő megye	3,821	3,585	3,763	4,612
15	Maros szék	3,156	3,061	3,699	4,983
16	Medgyes »	1,196	1,523	1,703	1,897
17	Nagy-Sink »	625	726	874	985
18	Naszód vidéke	1,337	1,518	1,582	2,857
19	Segesvár szék	693	952	869	1,116
20	Szász-Sebes »	523	718	808	854
21	Szászváros »	726	944	1,011	1,769
22	Szeben »	2,522	3,387	3,517	3,884
23	Szerdahely »	483	720	823	843
24	Torda megye	5,043	4,928	6,001	8,997
25	Udvarhely szék	2,835	3,036	3,044	4,413
26	Ujegyház »	353	392	450	444
	Összesen	62,594	73,461	77,544	106,727

Íme csak egy rövid évtized alatt is, mily különbség a határévek halálesetei között. Amott a 400,000-t nem érik el (380.000 eset 1865-ben), emitt a kétszeresét is meghaladják (874,000 eset 1873-ban). Amott csak minden 33 embert fenyegetett a megszűnés veszélye, itt minden 15-re pillantott egyéb halálnemeken túl főleg a járvány megölő tekintete. A háborús 1866-ki évben csak minden 25 emberre esett a halál valószínűsége, ez is inkább egyes korosztályokat sújtván; de a békés 1871 is 4 embert ragadott ki 100 közül; míg 1865 1867, 1869, 1870 csak minden 30 és azonfelüli élő után szedték zsákmányukat.

Vájjon bírunk-e befolyással a halál meggátlására, arra azt hiszem minden értelmes orvos azt fogja felelni, hogy igen; s ha nem bírjuk is meggátolni, hogy az élet határán áldozunk a természet kimagyarázatlan ugyan, de világos törvényének, mely őseink után parancsol vándorolni, hova gyermekeink is követni fognak: a gyermekek életben tartása sok tekintetben, hogy ne mondjam, legtöbb esetben, tőlünk függ.

Tőlünk, társadalmi intézményeinktől, fölvelt életszokásainktól s az okszerű életrend hívebb vagy helytelenebb követésétől függ életünk meghosszabbítása s minden egyes társadalmi tag, ki az átlagév túlélését eléri: az *a priori statistika* cgy-egy számát hamisítja meg — a társadalom érdekében — s az utólag konstatáló józan statistikának nyújt alkalmat, hogy derültebb számokban tüntesse ki az ország állapotát.

De a gyermekek gondozása, okszerű nevelése az első életkorban, számos esetben győzelmesen bír megküzdeni a halállal, mely legkönnyebben a leggyengébbekkel bán el; e tekintetben pedig statistikánk szomorú képet tár elénk.

	Az 5-dik évig elhalt gyermekek száma	az összes halálozások % _o -ban
1864-ben	216.761	= 56. _o
1865-ben	192.928	= 44. _o
1866-ban	235.599	= 46. _o
1867-ben	227.238	= 52. _o
1868-ban	224.032	= 50. _o
1869-ben	215.817	= 50. _o

	Az 5-dik évig elhalt gyermekek száma	az összes halálozások %-ban
1870-ben	222.221	= 49 _o
1871-ben	260.421	= 48 _o
1872-ben	273.213	= 47 _o
1873-ban	349.820	= 40 _o

E számok csodálatosan beszélnek. Az összes halálozásoknak körülbelül fele esik az 5 éven alóli gyermekekre! De a mi még szomorúbb s ugyan-e számokból kiderül: nem a társadalmi nagy csapások évei, nem a háború s nem a cholera irtja serdülő nemzedékünket, hanem az a rendes, semmi nagyobbserii baj által nem zavart években hull el a nélkül, hogy tevékeny életre megérhetett volna. Avagy lehet-e ebben kétség a fentebbi számok után? íme 1864. a legnagyobb gyermekhalálozási százalékkal (56.9) noha itt talán még az 1863-diki aszályosság utóbajait tapasztaljuk. De 1867. minden feltűnőbb csapás nélkül 52%-al, mert a háború utóbajait csökkent születési arányban igen, de fokozódott gyermekhalálozásban csak bajos keresni; 1868 és 69. hasonlóképp az 50%-on felül áll, mely csak 1870-től fogva kezd apadni és csodálatosan épen a cholerajárta 1872-ben is csökken, sőt a pusztítás legszomorúbb évében 73-ban sülyed soha nem tapasztalt alacsonyúságra vagyis 40%-ra.

Azt hogy az első életéven belől hány gyermek hal el, anyagunk e tekintetbeli szűk voltánál fogva, nem kísérhetjük tovább. Tudvalevő azonban, hogy az más államokban 25 % körül mozog, míg az 5-ik életkorig 40% szokott elhúnyni. Ha ez utóbbi viszony nálunk ez idő szerint tényleg javult s szintén 40%-ig szállt alá, talán remélhetjük, hogy az első évek halálozása se lesz többé 30—34%, mint volt 1856-tól 1865-ig; hanem leszallt talán szintén más civilizált országok niveaujára, vagyis 25%-ra.

Az absolut számok némely részletei az utolsó három évről következő táblázatból tűnnek ki:

Az összes és a gyermekhalálozás 1871—1873-ban vallásfelekezeti és nem szerint.

Hely	Vallásfelekezet	M e g h a t a r o t											
		1871				1872				1873			
		összesen	ezek közül gyermek az 5 évig	fi- nemű	le- nemű	összesen	ezek közül gyermek az 5 évig	fi- nemű	le- nemű	összesen	ezek közül gyermek az 5 évig	fi- nemű	le- nemű
1	Római katolikus	130,566	118,487	70,806	63,504	145,046	132,290	77,147	70,379	213,699	201,639	97,450	91,180
2	Görög katolikus	33,423	29,662	13,818	11,984	35,461	32,165	14,229	12,526	38,155	34,761	19,895	18,434
3	Görög keleti	50,606	47,860	21,996	20,355	59,533	47,433	19,984	17,535	63,448	59,351	21,363	18,994
4	Ágostai hitv. ev.	20,665	19,147	9,909	8,785	21,898	19,856	10,512	9,160	35,785	33,423	13,987	12,790
5	Helvét hitv. ev.	38,318	35,942	18,167	16,300	43,489	40,171	19,560	17,318	68,833	64,908	25,064	23,035
6	Unitárius	778	747	299	276	880	812	315	270	1,277	1,234	459	422
7	Nazarenus	75	65	36	34	87	81	51	37	108	109	54	51
8	Izraelita	5,017	4,000	2,321	1,831	5,897	4,796	2,633	2,263	9,300	8,029	3,802	3,103
	Összesen	279,440	255,940	137,552	123,069	302,301	277,544	143,522	129,691	450,607	423,432	181,814	168,006

Itt egyébiránt alkalom nyílik egy újabb viszony ki-
tűntetésére, mely ugyanis a gyermekhalandóságban a *két nem*
között létezik s annál érdekesbbé válik, ha a születési arány-
nak e tekintetben már kimutatott viszonyával összehason-
lítjuk:

Az 5-dik éven alól elhunyt gyermekek közül volt :

			a fiú	esik
	fiú	leány	halálozás	100 leány
			többlete	halálára
1864-ben	115.150	101.611	— 13.539	= 113. ₃ fiú
1865-ben	103.521	89.407	— 14.114	= 116. ₆ »
1866-ban	125.102	110.497	— 14.605	= 113. ₂ »
1867-ben	120.417	106.821	— 13.596	= 112. ₇ »
1868-ban	118.753	105.279	— 13.474	= 128. ₆ »
1869-ben	115.246	100.571	— 14.675	= 114. ₅ »
1870-ben	118.248	103.973	— 14.275	= 137. ₃ »
1871-ben	137.352	123.069	— 14.283	= 116. ₃ »
1872-ben	143.522	129.691	— 13.831	= 106. ₇ »
1873-ban	181.814	168.006	— 13.808	= 108. ₂ »

Az évtizedben átlag 14.000-rel több figyermek hal meg,
mint ugyanazon korbeli leány-gyermek—mit a figyermek
első életkorukban való finyásabb természetének szoktak tulaj-
donítani. Ez által pedig a korábban tapasztalt 15.000-nyi fiszü-
letési többlet már jóformán az első öt évben is helyre van ütve.
Kimagyarázni a túlnagy figyermekhalálozást 1868-ban és
1870-ben, valamint a feltűnő csökkenést 1872 és 73-ban a két
cholera évben a statisztikus ugyan nem tud; de ím rávezette
a közegészség-ügygyel foglalkozó szakemberek figyelmét s ta-
lán ezen anyagnak általuk való kutatása deritendi föl a ho-
mályt, mely e titokzatos vonatkozásban rejlik.

A további korévek, illetőleg az összes halálozás nem-
beli elkülönzése itt is tovább vezet. Volt pedig: *az összes el-*
hunytak közül:

			a férfi	esik
	finemű	nőnemű	halálozás	100 nőre
			többlete	
1864-ben	226.022	208.044	— 17.978	= 108. ₆ férfi
1865-ben	197.344	183.128	— 14.216	= 107. ₇ »
1866-ban	260.118	243.925	— 16.193	= 106. ₆ »

	fiú	leány	a fiú halálozás többlete	esik 100 leány halálára	
1867-ben	224.906	211.528	— 13.378	= 106, ₃	»
1868-ban	229.940	213.859	— 16.081	= 107, ₃	»
1869-ben	222.494	201.612	— 20.882	= 110, ₃	»
1870-ben	233.890	212.195	— 21.695	= 110, ₂	»
1871-ben	279.440	255.910	— 23.530	= 109, ₂	»
1872-ben	302.901	277.544	— 25.357	= 109, ₁	»
1873-ban	450.603	423.452	— 27.151	= 106, ₁	»

Íme újra egy feltűnő jelenség. Az évtized elején az összes halandóságban a *férfi halottak* száma alig különbözik a *figyermekkel halálozás* többletétől; sőt majd teljesen összevág azon viszonynyal, melyet előbb a *fi- és nőnem születésénél* tapasztaltunk. 1864-től 1866-ig némi ingadozás látszik, de 1867-től kezdve állhatatos folytonossággal emelkedik a férfinem halálozása 13.000-ről több mint egyszer annyira, vagyis 27.000 re. Az arányszám, igaz, nem halad cgyenközűen, hanem 1869-ben érvén el maximumát 110,₃-mal, 1870-ben hasonlóan megmarad 110,₂-vel, azontúl fogyva fogy 1873-ig 106.4-re.

Hanem azért a férfihalandóság állandóan nagyobb marad — mi terhesebb foglalkozásából is könnyen kimagyarázható s így hálát kell adnunk a gondviselésnek, mely a születésbeli fiútöbblettel óvta meg a társadalmat a két nem közötti arálynak később okvetlenül beállandó teljes felbomlásától.

Emlékezve a népszámlálás alkalmával kitüntetett azon viszonyra, mely a többi európai országoktól eltérőleg Magyarország számos vidékein 1000-nél kevesebb nőt tüntet ki 1000 férfire: e viszonyt itt az egyes vallásfelekezetek halálozási arányainál tovább kutathatnók, a mennyiben erre a következő két táblázat nyújt némi áttekintést legalább az utolsó három évről:

Bármily nagyérdékű adatokkal gazdagítsák egyébiránt ismereteinket a népesedési mozgalom ez ideig kiderített adatai; főfontosságukat azáltal nyerik, hogy velők kiszámíthatni az évenkénti *születési többlet* s általa a népesség gyarapodását, vagy azon esetre, ha a halálesetek száma emelkednék túlsúlyra, általuk a népesség fogyását tudhatjuk meg.

A nyomozásunk kerete, elfogadott évtizedben, fájdalom, a népesség számbeli változásának mindkét nemével találkozunk. Fájdalom, mondók, mert a természetes haladásnak csak szaporodást kellene kitüntetni, s ha valamely évben vagy épen korszakban, fogyatkozás áll be, meg lehetünk győződve, hogy oly megtámadásokkal kellett a néptörzsnek kiüzködni, melyek elmúltával csak a leggondosabb ápolás segítheti azt a veszteséget pótló gazdagabb hajtásokra.

Ámde tekintsük meg itt is mindenekelőtt a főszámokat s nézzük, a lefolyt évtizedben, mely évek tüntettek ki egészséges viszonyokat s mily mérvben *születési többlet* által, és mely éveket kell a szerencsétlenek közé soroznunk, a *halálesetek* túlsúlya folytán.

Magyarország-Erdélyben:

	született	meghalt	születési többlet	halálozási többlet
1864-ben	518.146	— 380.472	137.674	—
1865-ben	536.190	— 434.066	102.124	—
1866-ban	546.110	— 504.043	42.067	—
1867-ben	506.234	— 436.434	69.800	—
1868-ban	557.841	— 443.799	114.042	—
1869-ben	566.123	— 424.106	142.017	—
1870-ben	570.692	— 446.085	124.607	—
1871-ben	591.148	— 535.350	55.798	—
1872-ben	563.362	— 580.445	—	17.083
1873-ban	566.792	— 874.055	—	307.263

Ez évtizedben tehát, vagyis 1864-től 1873-ig 5.522.638 új honpolgára született Magyarországnak, de 5.058.855 halt is meg s így az egész tíz évi születési többlet csak megközelíti, de el nem éri a fél milliót, lévén az csak 463,783 lélek, mi az átlagos népességnek, vagyis 13.295.000 léleknek 3.49 százaléka.

Vájjon sok-e ez vagy kevés, jó vagy rossz arálynak

mondható-e, csak úgy tudjuk megítélni, ha a külföld hasonló népvizsgálataival összehasonlítjuk.

	a születési többség
Ausztriában	(1864—71) 0,84%
Bajorországban	(1860—71) 0,21 »
Szászországban	(1868—71) 1,12 »
a német birod.	(1862—71) 0,97 »
Olaszországban	(1863—70) 0,72 »
Francia »	(1869—71) 0,32 »
Belgiumban	(1861—72) 0,76 »
Angliában	(1865—71) 1,26 »

Ugyaníly százalékokban mulatván ki pedig Magyarország születési és halálozási különbözeteit, azt találjuk, hogy volt:

	a születési többség	a halálozási többség
1864-ben	1,08 %	— %
1865-ben	0,79 »	—
1866-ban	0,33 »	—
1867-ben	0,53 »	—
1868-ban	0,87 »	—
1869-ben	1,04 »	—
1870-ben	0,91 »	—
1871-ben	0,40 »	—
1872-ben	— »	0,12 »
1873-ban	— »	2,28 »

Az évtized 8 tényleg szaporodó esztendeiben tehát mindazon százalékokkal találkozunk, melyeket, majdnem hasonló időben, az idegen államok felmutatnak, két évben (1864 és 1869) meghaladja a szaporodás az 1%-ot, egyszer (az 1866-diki háború és choleras évben) leszáll $\frac{1}{3}$ százalékra, azontúl 0.10 és 0.90 közt inog.

Csak az a fájdalmas kettős cholera-év 1872 — 73 forgatja fel az összes és helyes irányú gyarapodási irányzatot és azt eredményezi, hogy míg az egészséges 8 év alatt közel 6% -kal szaporodtunk, e két év közel harmadfél százalékkal rántott vissza s így 10 év alatti összes szaporodásunk csak 3 és fél %.

Tehát nem a gyér szülés, nem is a rendesnél sokkal erősebb halálozási viszony normális években — bár a gyermekhalálozás még mind túlnagy — gátol a szaporodásban, hanem az időnkint fel-felmerülő járvány az, mely végigszálgatva az országon, nem válogatván nemben vagy korosztályban, hegyen-síkon egyaránt szedi kérlelhetetlenül emberáldozatait.

Ezt azonban közelebről is kell tekintenünk, előrebocsátva itt egy táblázatot, mely a legközelebb elmúlt három évről az egyes vallásfelekezetek halálozási viszonyait kideríti:

A születés és halálozási különbözet vallásfelekezet sz érint
1871—73.

KÖRZETEK.	Vallásfelekezet	Szü-	Meg-	Születési	Halálo-
		letett	halt	többlet	
		szám szerint			%
1	Római katolikus				
	1871	360,844	249,043	51,801	17,32
	1872	294,582	277,336	17,246	5,85
	1873	298,341	415,338	—	—
	Három év alatt	893,767	941,717	—	—
2	Görög katolikus				
	1871	62,889	63,087	—	—
	1872	57,383	67,566	—	—
	1873	57,761	112,916	—	—
	Három év alatt	178,033	243,569	—	—
3	Görög keleti				
	1871	78,013	98,466	—	—
	1872	67,167	97,766	—	—
	1873	69,879	122,799	—	—
	Három év alatt	215,059	319,031	—	—
4	Ágostai hitv. ev.				
	1871	44,757	39,812	4,945	11,06
	1872	44,011	41,754	2,257	5,13
	1873	44,168	69,298	—	—
	Három év alatt	132,936	150,774	—	—
5	Helyvet hitv. ev.				
	1871	83,455	74,260	9,195	11,02
	1872	79,429	83,670	—	—
	1873	75,682	133,741	—	—
	Három év alatt	238,566	291,671	—	—

Norszám.	Vallásfelekezet	Született	Megtelt	Születési többlet		Halálzási többlet szám szerint
				szám szerint	%	
6	Unitárius					
	1871	1,829	1,525	304	16,62	—
	1872	1,825	1,692	133	7,29	—
	1873	1,772	2,507	—	—	728
	Három év alatt	5,433	5,724	—	—	291
7	Nazarénus					
	1871	189	140	49	25,87	—
	1872	235	168	67	28,51	—
	1873	214	217	—	—	3
	Három év alatt	638	525	113	—	—
8	Izraelita					
	1871	19,172	9,017	10,155	52,97	—
	1872	18,730	10,493	8,237	43,98	—
	1873	18,968	17,329	1,639	8,64	—
	Három év alatt	56,870	36,839	20,031	35,22	—
	Az egész Magyarországon					
	1871	591,148	535,350	55,798	9,43	—
	1872	563,362	580,445	—	—	17,083
	1873	566,792	874,055	—	—	307,263
	Összesen 3 év alatt	1,721,302	1,989,850	—	—	268,548

Valamennyi eddig közlött adat csak az országra szól, csak általános; az egyes vidékekről azonban nem ad képet.

Mindazonáltal a számok által jelzett viszonyok sokkal fontosabbak, a szó szoros értelmében életbevágók s így mellőzhetetlen, hogy azokat részletesebben is ne vizsgáljuk s ha már megyénként nem kísérjük — noha az anyag ím e részletezése is megvan a mellékelt táblázatokban — legalább az ország főbb vidékei szerint vegyük szemügyre.

Habár e részletes nyomozásoknál csak is a népszámlálás által konstatált tényleges számokhoz tartjuk magunkat, s e szerint csak 1870-ben kezdjük az összevetést, lehetetlen hogy kitérve a rendkívüli halálozás legfőbb okozójára, vagyis a *cholera-járványra*, ugyanekkor egy visszapillantást is ne vessünk az 1866-diki ebbeli eseményekre.

Az ország ezen viszonyait térképeken iparkodtam láthatókká tenni, használva a grafika oly módszerét, mely, hiszem, követőkre fog találni, mert két egymással összehason-

lítandó viszonynak kiderítésére eddig mindenütt alkalmasnak találtam. *Két szín* fejezi ki itt a *születést* és *halálózást*, de a mely szín közös központból indulva ellenkező irányban halad. Minél nagyobb ugyanis a születési többlet, annál intenzívebb pirosságú az illető terület; minél csekélyebb az, vagyis minél inkább tűnik ki fogyás, annál sötétebbre változik aszürkeszű.

A népszámlálást követő 1870-ki év népességmozgalmi tekintetben egészen normálisnak mondható. Egy pillantás a térképre meggyőz róla, mert az egy Besztercze vidéket Erdélyben kivéve, hol a népesség 0.13% fogyott, az összes terület üdén piroslik. Az ország nagy részében meghaladja az egész 1 % -ot; 4 megyében (Bács, Csanád, Sáros, Mármaros) meghaladja a másfelet. Az egész dunántúli kerületben 1 .io-re emelkedik; alig van 10 kisebb megye hol a fél %-ot meg nem üti. A szaporodás sorrendét következő összeállítás mutatja, mely egyúttal a térképeknek is alapul szolgál:

	szaporodás) fogyás		szaporodás fogyás
1. Bács megye	1.56 »	24. Nyitra m.	1.05 »
2. Csanád »	1.56 »	25. Észtergom m.	1.04 »
3. Sáros »	1.54 »	26. Zala m.	1.03 »
4. Mármaros »	1.50 »	27. Trencsén m.	1.02 »
5. Torna »	1.48 »	28. Jász-Kún k.	0.97 »
6. Somogy »	1.44 »	29. Nógrád m.	0.97 »
7. Bekés »	1.44 »	30. Felső-Fehér m.	0.95 »
8. Köhalom szék	1.38 »	31. Három sz.	0.95 »
9. Vas megye	1.35 »	32. Torontál m.	0.95 »
10. Heves »	1.34 »	33. Árva m.	0.92 »
11. Hajdu ker.	1.34 »	34. Szabolcs »	0.92 »
12. Zaránd m.	1.28 »	35. Zólyom »	0.92 »
13. Csík sz.	1.25 »	36. Turóc »	0.91 »
14. Sopron m.	1.23 »	37. Komárom	0.90 »
15. Arad »	1.22 »	38. Segesvár sz.	0.89 »
16. Ung »	1.22 »	39. Hont m.	0.88 »
17. Fehér »	1.20 »	40. Pozsony m.	0.87 »
18. Fogaras vidék	1.19 »	41. Brassó »	0.87 »
19. Bars m.	1.17 »	42. Győr »	0.83 »
20. Veszprém m.	1.16 »	43. Belső-Szolnok m.	0.80 »
21. Udvarhely sz.	1.12 »	44. Köz.-Solnok »	0.77 »
22. Tolna m.	1.10 »	45. Naszód v.	0.75 »
23. Csongrád m.	1.09 »	46. Borsód m.	0.73 »

*) A kövér számok mindenütt a szaporodást mutatják.

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
47. Medgyes sz.	0.73 »	63. Alsó-Fehér m.	0.61 »
48. Pest m.	0.73 »	64. Hunyad »	0.60 »
49. Doboka m.	0.72 »	65. Abauj »	0.57 »
50. Nagy-Sink sz.	0.72 »	66. Ujgyház sz.	0.52 »
51. Kraszna m.	0.71 »	67. Torda m.	0.48 »
52. Gömör »	0.70 »	68. Ugocsa »	0.45 »
53. Bihar »	0.70 »	69. Zemplén »	0.43 »
54. Mosony »	0.70 »	70. Szepes »	0.38 »
55. Szász-Sebes sz.	0.69 »	71. Szászváros sz.	0.36 »
56. Kővár vidék	0.68 »	72. Krassó megye	0.35 »
57. Maros sz.	0.68 »	73. Aranyos sz.	0.30 »
58. Liptó m.	0.67 »	74. Kolos megye	0.30 »
59. Baranya m.	0.66 »	75. Küküllő »	0.28 »
60. Szeben sz.	0.65 »	76. Temes »	0.27 »
61. Szatmár m.	0.63 »	77. Szerdahely sz.	0.07 »
62. Bereg m.	0.63 »	78. Besztercze v.	0.13 »

A következő 1871-diki évben még mind túlnyomó a *piros* szín, vagyis a születési többlet, de már nem oly egyenletes. A dunáninnyi kerület déli része erősebb szaporulatot mutat, de túl a Dunán hanyatlak Baranya, sőt Somogy s Zala is kisebb %-kal érik be. A tiszta jobbparti kerület ez évben örvend a legnagyobb gyarapodásnak, s a magyar lakta vidékek általában egészséges prosperitást mutatnak. A mely területen azonban az oláhok vannak nagyobb számmal, ott már a 2%-ot is megközelíti a halálozási túlsúly, bár ez évről valami nagyobb *halálokról* feljegyzéseink nincsenek.

A részleteket megyék szerint itt is az alábbi sorozat tünteti ki:

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
1. Heves megye	1.63%	12. Torna megye	1.25 »
2. Komárom m.	1.52 »	13. Nógrád »	1.23 »
3. Sopron »	1.49 »	14. Nyitra »	1.21 »
4. Győr »	1.49 »	15. Veszprém »	1.21 »
5. Sáros »	1.44 »	16. Hont »	1.19 »
6. Vas »	1.41 »	17. Tolna »	1.17 »
7. Fehér »	1.41 »	18. Zólyom »	1.16 »
8. Jász-Kún ker.	1.38 »	19. Borsod »	1.15 »
9. Mosony m.	1.38 »	20. Csongrád »	1.14 »
10. Aranyos sz.	1.32 »	21. Bars »	1.14 »
11. Ung megye	1.30 »	22. Abauj »	1.11 »

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
23. Esztergom »	1.11 »	52. Háromszék m.	0.03 »
24. Pozsony »	1.07 »	53. Felső-Fehér m.	0.02 »
25. Szepes »	1.03 »	54. Ségesség sz.	0.02 »
26. Csík szék	1.03 »	55. Kolos m.	0.08 »
27. Bereg megye	1.02 »	56. Doboka m.	0.08 »
28. Szabolcs »	1.00 »	57. Nagy-Sink sz.	0.12 »
29. Zemplén »	0.92 »	58. Kóhalom sz.	0.21 »
30. Békés »	0.90 »	59. Mogyes »	0.25 »
31. Hajdu ker.	0.83 »	60. Kükküllő megye	0.27 »
32. Gömör m.	0.89 »	61. Kraszna »	0.30 »
33. Trencsén »	0.75 »	62. Kovár v.	0.35 »
34. Pest »	0.71 »	63. Szeben sz.	0.11 »
35. Maros sz.	0.72 »	64. Szatmár megye	0.13 »
36. Turóc m.	0.70 »	65. Szendahely sz.	0.11 »
37. Zala »	0.65 »	66. Ujegyház sz.	0.18 »
38. Árva »	0.61 »	67. Szász-Sebes sz.	0.33 »
39. Udvarhely sz.	0.60 »	68. Torontál m.	0.54 »
40. Somogy m.	0.60 »	69. Baranya »	0.61 »
41. Szörény »*)	0.58 »	70. Alsó-Fehér »	0.61 »
42. Brassó v.	0.55 »	71. K.-Szolnok m.	0.71 »
43. Fogaras v.	0.55 »	72. Beszterce v.	0.73 »
44. Naszód v.	0.52 »	73. Hunyad megye	0.75 »
45. Torda m.	0.50 »	74. Zaránd »	0.80 »
46. Liptó »	0.50 »	75. Bihar »	0.82 »
47. Bács »	0.45 »	76. Szászváros sz.	1.01 »
48. Csanád »	0.33 »	77. Krassó m.	1.22 »
49. Ugocea »	0.30 »	78. Arad »	1.90 »
50. Máramaros m.	0.20 »	79. Temes »	1.98 »
51. Belső-Szolnok	0.16 »		

pirossal. Ez év vége felé már a cliolera kezdi felütni fejét, 2—3 % erejéig fogyasztván némely megye (Baranya, Krassó, Temes stb.) népességét. Előnyösebben situált megyék még mind tekintélyes szaporodást mutatnak ugyan (Győr és Sáros másfél %-ot) de az általános eredmény az országban már nem is stagnatio, hanem egy tized perzentnyi hanyatlás; mi következő részletekből kiderül:

*) Szörény megye 1870-ben még mint a magyar határvidék német-bánsági ezrede szerepelt.

		szaporodás		szaporodás		
		fogyás		fogyás		
1.	Győr megye	1.52	0	41.	Bereg megye	0.13 »
2.	Sáros »	1.51	»	42.	Fogarás v.	0.15 »
3.	Sopron »	1.31	»	43.	Turócz m.	0.01 »
4.	Zólyom »	1.20	»	44.	Pest megye	0.07 »
5.	Veszprém »	1.18	»	45.	Szabolcs m.	0.14 »
6.	Komárom »	1.11	»	46.	Csanád »	0.17 »
7.	Moson »	1.10	»	47.	Felső-Fehér m.	0.22 »
8.	Fehér »	1.09	»	48.	Besztercze v.	0.25 »
9.	Szepes »	1.07	»	49.	Belső-Szolnok m.	0.27 »
10.	Szörény »	1.07	»	50.	Kolozs megye	9.29 »
11.	Esztergom »	1.03	»	51.	Somogy »	0.33 »
12.	Heves »	1.01	»	52.	Bács »	0.31 »
13.	Vas »	1.01	»	53.	Doboka »	0.39 »
14.	Bars »	0.88	»	54.	Maros sz.	0.40 »
15.	Tolna »	0.87	»	55.	Ugocea m.	0.41 »
16.	Pozsony »	0.84	»	56.	Torda »	0.51 »
17.	Csongrád »	0.83	»	57.	Kövár v.	0.57 »
18.	Hont »	0.77	»	58.	Aranyos sz.	0.60 »
19.	Nógrád »	0.77	»	59.	Szeben sz.	0.67 »
20.	Torna »	0.74	»	60.	Torontál megye	0.70 »
21.	Liptó »	0.68	»	61.	Zaránd »	0.78 »
22.	Hajdu kerület	0.65	»	62.	Küküllő »	0.90 »
23.	Békés megye	0.63	»	63.	Alsó-Fehér »	0.91 »
24.	Nyitra »	0.61	»	64.	Ujgyház »	0.98 »
25.	Arva »	0.50	»	65.	Nagy-Sink sz.	1.05 »
26.	Borsod »	0.50	»	66.	Medgyes »	1.16 »
27.	Csik szék	0.41	»	67.	Hunyad megye	1.17 »
28.	Udvarhely sz.	0.40	»	68.	Szerdahely sz.	1.18 »
29.	Jász-Kún ker.	0.39	»	69.	Szász-Sebes »	1.32 »
30.	Gömör megye	0.39	»	70.	Szatmár m.	1.52 »
31.	Brassó »	0.36	»	71.	Kraszna »	1.84 »
32.	Trencsén »	0.34	»	72.	Köz.-Solnokm.	1.89 »
33.	Zala »	0.33	»	73.	Bihar m.	1.90 »
34.	Ung »	0.31	»	74.	Szászváros sz.	1.91 »
35.	Naszód »	0.23	»	75.	Arad megye	2.28 »
36.	Segesvár sz.	0.23	»	76.	Kóhalom sz.	2.30 »
37.	Mármaros m.	0.20	»	77.	Temes m.	2.46 »
38.	Abauj megye	0.17	»	78.	Krassó »	2.53 »
39.	Három sz.	0.15	»	79.	Baranya m.	3.71 »
40.	Zemplén m.	0.14	»			

Ha a számok láttára s hallatára talán nem nyernénk helyes fogalmat az 1873-diki év pusztításairól, ám vessünk egy pillantást a térképre, melyen e viszonyok grafikailag

vannak kitüntetve. A halál sötétsége ömlik szét Magyarországon nemrég üde virányaira. Már csak 11 megye mutat halvány rózsapírt: a Duna balpartján Bars, az ország délkeleti csúcsán Háromszék, a többi mind a Dunán túl, hazánk e majd minden tekintetben legáldottabb vidékén. De hova lett felföldünk híressé vált jó levegője? hegy és bérez, patak és erdő nem év a járvány ellen, moly épúgy pusztít Nógrádban meg Zemplénben, mint Biharban vagy Szászvárosban. Sőt az alföld s a bánáság még jobban járnak ezúttal.

A megyék sorozatát e szomorú versenyben következő táblázat mutatja:

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
1. Fehér m.	0.55 »	31. Győr megye	1.39 »
2. Sopron »	0.30 »	32. Szerdahely sz.	1.33 »
3. Vas »	0.27 »	33. Kövár v.	1.15 »
4. Bars »	0.17 »	34. Maimaros m.	1.50 »
5. Tolna »	0.03 »	35. Krassó »	1.54 »
6. Háromszék	0.02 »	36. Jász-Kun ker.	1.55 »
7. Mósony m.	0.01 »	37. Nagy-Sink sz.	1.56 »
8. Komárom m.	0.01 »	38. Aranyos sz.	1.63 »
9. Brassó v.	0.10 »	39. Alsó-Fehér	1.64 »
10. Torontal megye	0.17 »	40. Belső-Szolnok m.	1.70 »
11. Nyitra »	0.18 »	41. Naszód vidék	1.71 »
12. Szoreny »	0.30 »	42. Küküllő m.	1.78 »
13. Zala »	0.33 »	43. Medgyes sz.	1.81 »
14. Esztergom »	0.31 »	44. Temes megye	1.83 »
15. Veszprem »	0.43 »	45. Maros sz.	1.96 »
16. Somogy »	0.48 »	46. Doboka m.	2.11 »
17. Pozsony »	0.49 »	47. Liptó »	2.22 »
18. Fogaras v.	0.62 »	48. Bács »	2.34 »
19. Torna m.	0.69 »	49. Turóc »	2.38 »
20. Segesvár sz.	0.76 »	50. Torda »	2.39 »
21. Csik sz.	0.78 »	51. Hajdu ker.	2.41 »
22. Újgyuláz sz.	0.81 »	52. Árva megye	2.60 »
23. Csongrád m.	1.02 »	53. Ugocsa megye	2.64 »
24. Felső-Fehér	1.03 »	54. Hont »	2.77 »
25. Udvarhely sz.	1.01 »	55. Kohalom sz.	2.78 »
26. Szécheny sz.	1.12 »	56. Kolozs m.	2.81 »
27. Baranya megye	1.13 »	57. Zolyom »	3.37 »
28. Trencsén »	1.15 »	58. Szepes »	3.38 »
29. Pest »	1.22 »	59. Csanád »	3.60 »
30. Szász-Sebes sz.	1.35 »	60. Hunyad »	3.68 »

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
61. Besztercze v.	3.85 »	71. Kraszna »	4.70 »
62. Békés megye	3.92 »	72. Zaránd »	4.73 »
63. Bereg »	4.03 »	73. Arad »	4.80 »
64. K.-Szolnok	4.12 »	74. Sáros »	4.87 »
65. Szatmár »	4.12 »	75. Gömör »	4.89 »
66. Ung »	4.27 »	76. Zemplén »	5.11 »
67. Heves »	4.30 »	77. Szászváros	5.23 »
68. Abauj »	4.40 »	78. Bihar m.	5.63 »
69. Szabolcs »	4.59 »	79. Nógrád m.	6.76 »
70. Borsod »	4.63 »		

Hogy végül ugyanily irányban áttekinthessük, hogy a nép számlálás óta lefolyt négy év mily eredménnyel volt összes népességünk szaporodására vagy fogyására, hadd álljanak itt következő adatok:

1869-től 1873-ig volt a

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
1. Sopron megye	4.45 %	27. Hont »	0.06 %
2. Fehér »	4.34 »	28. Segesvár »	0.00 »
3. Vas »	4.10 »	29. Zólyom »	0.15 »
4. Komárom »	3.53 »	30. Naszód v.	0.25 »
5. Tolna »	3.27 »	31. Felső-Fehér m.	0.29 »
6. Mosony »	3.27 »	32. Liptó »	0.38 »
7. Veszprém »	3.11 »	33. Heves »	0.31 »
8. Esztergom »	2.50 »	34. Sáros »	0.56 »
9. Nyitra »	2.72 »	35. Árva »	0.62 »
10. Bars »	2.70 »	36. Turóc »	0.65 »
11. Győr »	2.36 »	37. Bács »	0.70 »
12. Pozsony »	2.31 »	38. Szepes »	0.95 »
13. Csongrád »	2.04 »	39. Maros szék	0.96 »
14. Csik szék	1.90 »	40. Belső-Szolnok m.	1.02 »
15. Brassó vidék	1.70 »	41. Békés m.	1.07 »
16. Zala m.	1.69 »	42. Aranyos sz.	1.14 »
17. Somogy m.	1.24 »	43. Ung m.	1.37 »
18. Fogaras v.	1.17 »	44. Szeben sz.	1.55 »
19. Háromszék	1.16 »	45. Kővár v.	1.69 »
20. Jász-Kún ker.	1.13 »	46. Ujegyház sz.	1.74 »
21. Udvarhely sz.	1.08 »	47. Doboka m.	1.86 »
22. Trencsén m.	0.87 »	48. Bereg »	1.93 »
23. Marmaros m.	0.44 »	49. Csanád »	1.93 »
24. Hajdu ker.	0.37 »	50. Torda »	1.95 »
25. Szörényi m.	0.34 »	51. Nagy-Sink sz.	2.01 »
26. Pest »	0.13 »	52. Torontál m.	2.08 »

	fogyás		fogyás
53. Baranya m.	2.20 »	67. Kőhalom sz.	3.95 »
54. Ugocsa »	2.29 »	68. Torna m.	4.36 »
55. Borsod »	2.31 »	69. Besztercze v.	4.92 »
56. Szerdahely sz.	2.34 »	70. Hunyad m.	4.96 »
57. Megyes »	2.49 »	71. Krassó »	4.98 »
58. Szász-Sebes »	2.51 »	72. Zaránd »	5.03 »
59. Abauj m.	2.60 »	73. Szatmár »	5.30 »
60. Küküllő »	2.61 »	74. Köz.-Szolnok m.	5.88 »
61. Alsó-Fehér »	2.77 »	75. Temes »	5.89 »
62. Kolozs »	2.87 »	76. Kraszna »	6.07 »
63. Szabolcs »	2.88 »	77. Bihar »	7.51 »
64. Gömör »	3.07 »	78. Szászváros sz.	7.61 »
65. Nógrád »	3.33 »	79. Arad m.	7.72 »
66. Zemplén »	3.65 »		

a cholera az, mely népünk szaporodását annyira megakasztá, ám tekintsük egymás mellett a térképet, mely e két viszonyt kitünteti.

Az 1872^{2/3}-diki cholerajárvány grafikai szemléltetésére, összehasonlítás végett ugyanazon skálát alkalmaztam, mint az összes halálozásoknál, s íme mily szorosan fedezi egymást a két térkép. A duna-balparti kerület nyugati része s az egész dunántúli kerület enyhén világlik ki mindkét térképen. Ugyancsak enyhébb föllépését látjuk a choleraéknak s az ős-szes halálozásnak is az ország keleti határain (Mármarostól Brassóig) és délkeleten a Tisza-Maros közén vagyis a hajdani Bánságban.

De a Tiszamente föl a Kárpátokig és visszakanyarodva Árvától le Nógrádig és délkeletre le Biharon át Hányádig mind vészlepte szomorú tere a pusztulásnak.

De meg a cholerajárvány is csak a nagy czímet adta a halálozásra s még e bajon túl is sokkal nagyobb arányban vesztettünk népességünkől, mint kellett volna. Bizonyítja ezt, hogy a járvány alatt, hivatalos kimutatások szerint, mindössze 189.000 ember halt el. Vegyük ezt mind 1873-ban elhalálozottak, bár a cholera már 1872-ben ősszel is pusztított, még mindig marad — levonva ezt a kimutatott 307.000 halálozási többletből — 118.000 lélek, melynek elvándorlása nem tudjuk, mért történt. De hogy kapcsolatban volt e na-

gyobb halálozás is a cholérával, az onnan tűnik ki, hogy az öt éven alóli gyermekek is sokkal nagyobb számban pusztultak, mint annak előtte bármikor. Számuk 1873-ban közel 350,000 volt, holott a rász 1872-ben is csak 273,000; a két utóbbi év nélküli átlagban pedig csak 225,000-nek kellene lenni, s így látni való, hogy 100-000-en felül pusztult el gyermek, kit talán a szülői gondozás megvonása vitt e korai sírba.

Százalékokban mutatva ki a születési szaporulatot meg a halálokozta fogyást a népszámlálást követő négy évben s az egész cyklusban, következő képletet nyerünk, melyben a szaporodás *kövér* számok által van kitüntetve.

A ^{szaporodás} _{fogyás} volt a megelőző évhez képest: 1869-161	1870.	1871.	1872.	1873.	1873-ig
I. A Duna balpartján	0.96	1.04	0.69	1.67	1.00
II. A Duna jobb »	1.10	0.95	0.58	0.24	2.44
III. A Duna-Tisza közén	1.12	0.88	0.45	2.04	0.09
IV. A Tisza jobbpartján	0.79	1.12	0.52	4.56	2.35
V. A Tisza bal »	0.99	0.30	1.04	4.20	4.55
IV. A M.-Tisza-Duna közén	0.54	1.23	1.56	1.64	3.65
VII. Erdélyben	0.70	0.00	0.15	1.79	1.54
átlag	0.92	0.30	0.12	2.23	1.06

Mint látni tehát az ország *nyugati* része be az ország szivéig e rász esztendők daczára sem veszített népességében. Az ország másik, *keleti* fele, Erdélylyel együtt deficitbe jutott, mely a Tiszabalparti és Tisza-Maros közti részekben emelkedett legmagasabbra.

A végeredmény pedig az, hogy az ország e szomorít évek alatt egy egészséges gyarapodási évnek összes szaporulatát vagyis népességének egy egész százalékát elvesztette s újra számos kedvező viszonynak fog kelleni közreműködni, mely e legfájdalmasabb, — mert emberélet okozta — csorbát helyreüsse.

Az imént lefolyt 1874-diki év adatai fogják — ha majd birtokunkban lesznek — mutatni, vajjon mennyiben indult meg népünk ezen helyreépítést ígérő ösvényen.

Említettem volt s itt térek ki az 1866-diki *cholera* pusztításaira. Az az 1873-dikival sem tartamára, sem intenzivítására, sem terjedelmére össze nem hasonlítható. Az áldozatul esett emberélet 1866-ban mindössze 71.429 volt. Az or-

szag alig egy harmadát, a népességnek alig 5⁰/₀-át támadta meg halálosan, azt is csak egy megyében; holott 1873-ban 7%-on is felülemelkedett: Békésben, Csanádban, Hunyad. némely helyén s egyúttal az ország majd minden törvényhatóságában dühöngött. S mintha a sors igazságosan akarta volna elosztani még csapásait is, 1873-ban ép azon helyeket kerülte, hol 1866-ban erősebben pusztított. Akkor az ország éjszaknyugati határa, Pozsony, Nyitra és vidéke volt annak főszínhelye, mit a vész becsapásának okai is magyaráznak, mert a porosz-osztrák háború utáni invasio hozta azt be, s a porosz katonaság-megszállta helyekről terjedett az, bár inkább sporadice északkeletnek és délkeletnek le Csanádig és Torontálba.

Az utóbbi két cholera térkép azonban egyebet is magyaráz. Nevezetesen helyreigazítja azon netalán létezett tévhitet, mintha a megye összes területére kivetett százalék, egyúttal a megye minden vidékén tételezte volna fel a járvány megjelenését.

A bemutatott két térképen 1866-ban úgy mint 1873. a községi határok szerint vannak a vészlepte helyek megjelölve s ebből látni, hogy még 1873-ban is hány helyiség volt az országban, mely a járvány idején csakis a másunnan került hírek folytán ijedezett.

Más két grafikai rajz a *járvány időbeli mozgalmát* van hivatva észlelhetővé tenni, kimutatván a megbetegedési eseteken belül (melyeket az alapszín jelez) a meggyógyulás és halálozás eseteit is.

Az 1866-diki járvány augusztusban kezdődött s októberben érte el hőfokát, melyről alászállván, novemberben még két ízben szökik ugyan némileg fölfelé, de innentől egyre fogy s a következő évi februárban végkép megszűnik.

A gyógyulási és halálesetek meglehetősen egyenközűséggel haladnak ugyan a betegedési esetekkel, de azon nagy különbséggel, hogy a vész első két hónapjában a halálesetek számosabbak. A járvány legnagyobb terjedése közben október havában ez megváltozik. Itt több ugyan a megbetegedés, de több a felgyógyulási eset is, mely viszony többé meg sem változik a vész teljes megszűnéséig.

Az 1872^{2/3}-diki choleraanál, a kezdet s a menet egyaránt más volt. 1872 december havában indulván meg, januárban már meglehetősen intenzivitással lépett föl; de rögtön hanyatlott is, alig észrevehető mérvben lappangván az országban egész július hóig. Ekkor hallatlan rohamossággal indult meg újra és érte el az augusztus és szeptember hónapját választó hétben tetőpontját. Innentől fogva ép oly gyorsan hanyatlott, novemberben csekély, decemberben alig észlelhető lévén, 1874 januárban pedig végleg megszűnt.

A gyógyulási arány a betegségek között itt kezdettől fogva előnyösebb volt, mint 1866-ban, a halálesetek folyvást innen maradtak a gyógyulási eseteken.

Miután a két év cholera-mozgalma a bemutatott grafikai lapon nem egyforma mértékskálán alapján készült, s így netalán hibás képzelem támadhatna a két évi pusztítás nagyságára nézve: az 1866-diki cholera az 1873-dikinak lapjára is rávezetttem. így ítélni meg csak a kettőnek arányait, látván, hogy az 1866-diki legmagasabb állapot nem éri el azon pontot, midőn 1873-ban a járvány már úgyszólván enyészetnek indult és javában hanyatlott.

A vész elvonult; a lefolyt 1874-diki év köztudomás szerint a normálisok közé tartozott. Itt-ott pusztított ugyan egy-egy járványos kór, de helyi bajnál nagyobb jelentőségre nem emelkedett. A természet is közép-szerű sőt sokhelyt azon még fölülálló is vala. Mindmégannyi ok, mely kedvezőbb eredményt enged várunk a már gyűjtésnek indított 1874-iki adatokból. De mennyivel emelné becsöket és érdekességüket, ha a rideg statistikuson kívül a szakértő orvos is hozzászólna az anyaghoz s ha a statisztikai számok pusztán csontvázán túl, erélyesen megindult közegészségügyi politika nyújtana húst és vért ily értekezésnek, hogy az tudományos egészül dombo-rodjék ki a hallgatók előtt.

ÉRTEKEZÉSEK
ATÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI

FKAKNÓI VILMOS,
OSZTÁLYTITKÁR.

III. KÖTET. IV. SZÁM. 1875.

ÚJABB ADATAINK

MAGYARORSZÁG

BŰNVÁDI STATISZTIKÁJÁBÓL

KONEK SÁNDOR,

R. TAGTÓL.

(Olvastatott, a M. Tud. Akadémia 1875. ápril 5-iki ülésén.)

Nyomatott az A t h e n a e u m nyomdájában.

ÚJABB ADATAINK MAGYARORSZÁG BŰNVÁDI STATISZTIKÁJÁBÓL.

Elismert tény, hogy a bűnvádi statisztikában nem csak a bölcséleti tudományoknak bő anyag kínálkozik erkölcs- és lélektani elvek megállapítására, hanem abban felette gazdag forrás rejlik a legfontosabb társadalmi és állami érdekek kellő méltatására is. Nem csupán az egyéni szabadság védelmét a közérdekek biztosításával összehangoztatni törekvő bűnvádi eljárásnak helyes ' agy helytelen volta, nem csupán a bíróságok meg- vagy meg nem felelő szervezete, azoknak gyors vagy lassú működése, hanem számos egyéb társadalmi és közgazdasági állapot a büntetőügyi adatokból ismerhető fel.

A közgazdasági viszonyoknak minden javulása vagy rosszabbodása, a közérzület nemesbülésében vagy elkorcsosodásában visszatükröző kulturhaladás vagy hanyatlás, többi közt a büntettség évi hullámverésében nyilvánul. Valamint az emberi egészség minden megzavarása a testi organismusban rejlő kóryanagra, úgy a büntettség normális folyamában beálló minden megzavarás kóros társadalmi állapotra mutat; a lappangó baj azonban csak a kórjelek alapos tanulmányozása fonálán ismerhető fel biztosan, és a therápia, valamint a testi úgy a socialbajoknál is csak a pathologia útján megállapított helyes diagnosis mellett alkalmazható sikerbiztosan.

Hogy azonban a bűntények hullámszerűségében nyilatkozó kórjelek maga a kórokozó helyes felismerésére vezethessenek, több éven át szakadatlanul és egyformán folyó, a tudomány és a társadalmi élet igényeinek teljesen megfelelő adatgyűjtés szükséges; szórványos vagy töredékes adatkészlet csak tévkövetkeztetésekre vezet, mert a társadalmi bajokra mutató symptomák csak akkor vesznek föl következtetésre készítő jelleget, ha évek során át egyenlőképpen folytatott észlelés fonálán mint határozott és constans természetű, nem pedig ephemer tünetként jelenkeznek.

Annál sajnósb, hogy valamint társadalmi állapotaink számos egyéb jelzőire, úgy a visszasocial állapotok megítélésére különösen alkalmas bűnvádi statistikára nézve is a legújabb időkig szegényebbek voltunk, mint voltunk az osztrák abszolút kormány idejében. Épen azon korszakra nézve, mely alkotmányos ujjauszületésünk történetében annyira fontos, melyre legkívánatosabb lenne, hogy autonóm szerepelésünknek a társadalmi életre való közvetlen kihatását mérlegelhessük, nélkülözzük a kívánt adatokat. Valóban leverő tapasztalat, hogy a magyar felelős kormánynak, hogy az önállóan működő magyar statisztikai hivatalnak minden erőlködés mellett nem sikerülhetett az igazságügynek ama adatait évről évre pontosan megszerezhetni, melyeket az osztrák kormánynak módjában volt minden fenakadás nélkül éveken át gyűjteni és összeállítva közzé tenni.

Csak 1872-től fogva, miután az 1871: 31. és 32. t. ez. által a hazai bíróságok szervezete megállapítva lett és ugyanazon év 33. t. ez. által a kir. ügyészségeknek köteleességül tétetett pontos kimutatásokat minden év végén beszolgáltatni, újból megindult az 5 éven át megszakasztva volt adatgyűjtés, de az első évben, melyre nézve ily sajnószünetelés után újra az óhajtott adatok birtokába jutottunk, azok még csak Magyarországra sem szolgáltatottak be teljesen, hiányzanak azokból a Fiume városa és kerületéről, meg a polgárosított magyar határörvidéki részokról szóló adatok, tehát nem képesek a mai Magyarország bűnügystatistikai képét nyújtani. Csak a reakövetkezett 1873, évben sikerült az összes Magyarország

ebbeli adatait egybegyűjteni, és ezek újabban azon ministeri tudósításban tették közzé, mely a »magyar kir. igazságügy-ministerium működése s a magyarországi igazságügy állása 1873-ban« cím alatt a folyó évben jelent meg. Az 1872-ik évre vonatkozó adatok a múlt évben megjelent azon ministeri tudósításban foglaltnak, mely az igazságügy-ministerium működését 1867—72-ig ismerteti meg.

Horvát-Szlavonország autonóm törvénykezéssel bírván és a magyar igazságügy-ministeriumnak ügyköre a társorszá-
gokra nem terjedvén ki. azoknak bűnvádi statistikáját illetőleg, más forráshoz kell fordulnunk. A magyar statist. hivatal évkönyvének a múlt évben megjelent második folyamában közli ugyan az 1868—72-ig terjedő ebbeli adatokat, de azon lényeges eltérések, melyek az elitéit büntettesek általános száma és azok személyes viszonyaik szerinti adataik közt fenfoganak, nem keveset ingatják meg a megbízható, voltuk iránti hitet; ép oly kevésbé megbízhatók azon bő ugyan de mégis fellette hézagok, melyek ugyanazon évkönyvi folyamban Magyarország bűnvádi statistikájára az 1867—71-iki időkorre közzöltéinek. A magyar statistikai hivatal t. i. dicséretes törekvéssel igyekezett áthidalni azon űrt, mely e tekintetben a mondott 5 éven át beállott, de nem vala képes a magyar bíróságoktól a kívánt adatokat teljesen beszerezni; hogy mégis igazolva legyen a nagy közönség előtt, hogy nem rajta múlt ezen sajnos hézagnak megfelelő kitöltése, a töredékes anyagot úgy, a mint az beérkezett, közzé teszi; a tudománynak az által nincsen ugyan nagy szolgálat téve, mindamelltt az 5 ív, melyet a töredékes közzlés az évkönyvben elfoglal, nem merőben pazarlás, mert ha mindjárt ezen töredékes adatok, mint Keleti maga is elismeri, koránsem olyanok, hogy belőlök közérkölsiségi vagy hasonló viszonyainkra következtetéseket lehetne vonni, bennök, fájdalom, inkább csak törvénykezésünk szomorú múltja tükröződvén vissza, mégis bűnvádi statistikánk fő jellemző ismérvei azokban is elég híven jutnak kifejezésre, elismert statistikai igazság lévén, hogy az állandó viszonyok még akkor is csodálatos arányegyenlőséggel kerülnek szilire, ha azok bár töredékes, de nagy számokban vonatnak vizsgálat alá, ebben rejlik azon bizonyíték, melyet sokan

a nagy számok törvényének szeretnek jelzeni; alkalmam lesz a jelen értekezés fonalán ezen adatokra többször reflectálni és kimutatni, hogy a milyen kaszonvehetlenek, tekintve az absolut számok értékét, ép oly kaszonvehető, ha a bennök rejlő viszonylagos becs szerint vétetnek alkalmazásba.

Egy évnek adatai nem alkalmasak ugyan arra, hogy az oly kényes természetű téren, milyen a közerkölcsiség mérvéül jelenkező bűnvádi statistika, biztos következtetések levezetésére szolgáljanak, a mennyiben azonban az 1872-iki adatok is, melyek csaknem egész Magyarországot felölelik, egybevetésre teljesen alkalmasak, a párhuzam főleg az arányviszonyokkal minden habozás nélkül tétethetvén; a mennyiben továbbá az 1873-ik évi adatokban mutatkozó arányok viszonyítva az 1867—1871-iki öt év átlagához, elég biztos fonallul szolgálnak megbírálására annak, hogy mennyiben változtak azóta társadalmi viszonyaink, mennyiben nem: az egy 1873-ik évre teljes mérvben kínálkozó adatkészlet magában is elég bő anyagot nyújt tanulságos elmélkedésre, kivált ha az nem vajmi genia" lis combinatiokra, hanem a concret viszonyokon gyökerező észlelésekre basználtatik fel.

A büntetőügyi statistikában már az évenként előforduló följelentések és bűnvádi nyomozások száma, főleg pedig a megejtett vizsgálatok eredménye bir némi fontossággal: az elkövetett büntettekről való följelentések létszámában és azoknak évről évre való hullámzásában részint az egy évben valóban helyt foglalt törvényszegések absolut száma, részint az eljáró bírói közegek nagyobb-kisebb erélye, részint végre hol a királyi ügyészek hivatali tulbuzgalma, hol a nép jellemében rejlő följelentési hajlamnak erősebb vagy gyöngébb nyilvánulása jut némi kifejezésre, jelesül ha a megejtett vizsgálatok a följelentéseket nagyobbbrészt alaptalanoknak t.in-
tetik fel.

A büntettek miatti följelentések száma 1873-ban Magyarországon 67,683 volt, miből 26,901 olyan volt, mely mint elintézetlen az előbbi évből maradt vissza, 40,782 pedig azon év folyamában tétetett.

Az összes följelentésekből:

vizsgálati eljárás nélkül intéztetett el ...	2893	4,3
vizsgálati eljárás megindításával	36,279	53,6
együtt elintéztetett:	39,172	57,9
elintézetlenül maradt:	28,511	42,.

már magában véve azon körülmény, liogy a följelentéseknek több mint kétötöd részében a vizsgálati eljárás azon év folyamán nem lett befejezve, szomorú észlelet, mely bíróságaink működésének ki nem elégítő volta mellett épen azon a téren tanúskodik, melyen úgy a följelentés által gyanúba vett személyek magánérdeke, mint a veszélyeztetett társadalmi közérdek a lehető leggyorsabb elintéztést sürgősen igénylik, és hogy e tekintetben felette sok függ az eljáró bíróságok fokozottabb tevékenységétől, már azon ténykörülményből elég világosan tűnik ki, hogy 1873-ban, szemben a megelőzőtt 1872. évvel, már némi javulás észlelhető, mert ezen utóbbi évben a följelentések, mikre nézve a vizsgálati eljárás ugyanazon évben nem lett befejezve, az összes följelentések 44.8%-át képezték, ellenben 1873-ban csak 42.1%-ot, tehát 2.7- %-nyi javulás állott be, hihetőleg mivel a bírósági szervezet megszilárdulása folytán az eljáró bíróságok részéről intensivebb munkásság fejtetett ki.

Mennyire szaporodott nálunk újabban a büntett miatti följelentések száma, bajos meghatározni, a korábbi adatok részint nem vonatkoznak egész Magyarországra, a mint az mai értelemben vétetik, t. i. a polgárosított határőrvidék és fiúmei terület beleszámításával, részint igen hézagosa; így az 1867—71-iki időkorre vonatkozó adatok szerint Magyar Erdélyországban volt és pedig:

1	31,301	1870	29,795
1868	39,961	1871	25,608
1869	36,199	1872	58,263

büntett miatti följelentés, már a számokban való nagy ingadozás mutatja, mily hézagosa a begyűlt anyag.

Még leverőbbé válik a bűnvádi följelentések roppant száma, ha a megindított vizsgálatok eredményét veszszük szem-

ügyre, ugyanis elintéztetett 1873-ban vizsgálati eljárás megindításával:

más törvényszékhez való áttétel által	3034
a vizsgálat megszüntetése által büntett hiánya miatt 8994	
a büntett v. tettes ki nem puhátolhatása miatt	5877
bűnvádi tárgyalás megtartása folytán	18,374
együtt:	36,279

tehát 36,279 oly följelentésből, mely vizsgálati eljárást vont maga után, 8994 vagyis a vizsgálat alá vont összes följelentések 24.6%-ja olyannak találtatott, melyben a büntett tény álladéka teljesen hiányzott és a Themis papjai Inában vétettek igénybe; továbbá 5877 vagyis 16.2 % oly eset volt, melyben a vizsgálat hol a büntett, hol a tettes ki nem puhátolása miatt eredménytelen maradt; ha ezekhez még azon eseteket számítjuk, midőn a vizsgálat vagy más törvényszékhez áttéttetett vagy más vizsgálatba beleolvasztatott (3034 eset vagy 8.3%), akkor majd felerésze a megvizsgált följelentéseknek t. i. 17,905 följelentés (vagyis 49.3 %) nem vezetett bűnvádi tárgyalásra, 18,374 pedig (vagy a megejtett vizsgálatoknak 50., bűnvádi tárgyalás indításával végződött.

Ez mindenesetre szomorú illusztrációja az egyrészt nálunk szaporábban, mint másutt előforduló följelentéseknek, másrészt bíróságaink erélytelenek!) eljárásának, mert hogy a kivívott eredmény a bíróságok nagyobb-kisebb erélyétől függ, már azon körülményből világlic ki, hogy 1873-ban, midőn az újabb szervezetű bíróságok már másodévben működtek, a megelőzött 1872-iki évhez képest szintén némi javulás észlelhető, mert 1872-ben az összes följelentéseknek csak 24.6%-ja, 1873-ban ellenben azoknak 27.1%-ja bűnvádi tárgyalást eredményezett, mi kétség kívül a nagyobb mérvben kifejtett bírósági tevékenységnek egyik szüleménye.

A fentebbi számokból kétségtelenül derül ki azon pazar - lási hajlam, mely népünket oly sok egyéb tekintetben is sajátlagosan jellemzi; az államérdekek szemmeltartására rendelt orgánumok megbocsáthatlan könnyelműséggel vétetnek igénybe oly esetekben, midőn semmi alap nem forog fenn bírói nyomozás indítására; ez által az eljáró közegek hiába való teen-

dokkái elhalmoztatnak s a komolyabb és realalapú ügyek tárgyalásától elvonatnak, és annyi fontos egyéni és társadalmi érdek háttérbe szorítottatik; ez mérhetlen idő- és pénzfeccsérlest okoz, az igazságszolgáltatás menetét lassítja, a közbizodalmt valamint a bírói tekintélyt aláássa. A bñnvádi följelentések ügye ennélfogva czélszerű reformot igényel, individuális és administratív érdekek oly intézkedéseket szűkségeinek, melyek midõn egyrészt a teljesen alaptalan följelentéseknek útját szegik, másrészt a bñntényt nyomban követõ szigorú igazságszolgáltatásnak szabad és lehetõ gyors lefolyását képesek biztosítani.

Még szomorítóbb a vizsgálati fogságban volt egyének irányában 1873-ban helyt nyert eljárásnak menete; ez évben t. i. bñntettrõl vádolva 23,487 befogott személy vonatott vizsgálat alá, és azok közül 19,238-nak fogsága az évben véget ért, míg 4249 vagyis 18% merõ vád alapján tovább fogva maradt, és e tekintetben 1873-ban, szembeír a megelőzött évvel, épen nem mutatkozik az eljáró bíróságok részéről valami fokozottal!) tevékenység, mert 1872-ben nem egészen 18%-ja a vizsgálati fogságban volt egyéneknek azon éven túl letartóztatva maradt (21,767 vizsgálati fogságban volt egyén közül 3877); és azon 19,238 egyén közül is, kiknek fogsága az 1873-ik év folyama alatt véget ért, csak 8390 vonatott bñntetés alá (tehát csak 43,2 %), ellenben jóval több mint fele része t. i. 10,618 egyén vagyis 55.2 % hol a bizonyítékok elégtelensége, hol teljes ártatlanságuk, hol egyéb okoknál fogva elbocsátatott, 170 vagyis 0.9 % a fogság alatt meghalt, és 60 vagyis 0.3% megszökött; e tekintetben megint az 1872-ki évhez képest inkább roszabbodás, mint javulás észlelhetõ; így egymás mellé helyezve a két év következõ eredményt tüntet fel; a vizsgálati fogság véget ért:

	1872.		1873.	
	egyénnél	%	egyénnél	%
elbocsátás folytán	9732	54.4	10,618	55.2
halál „	125	0.7	170	0.9
szökés „	100	0.6	60	0.3
bñntetés alá vonással	7933	44.3	8390	43.6

Érdekes még megvizsgálni, hogy meddig tartott a vizsgálati fogság azon egyének részéről, kiknek fogsága még ugyanazon évben véget ért, és e tekintetben a két utolsó év adatai közt elég összevágó arányegyenlőség létezik; t. i. tartott a vizsgálati fogság:

	1872.		1873.	
	egyénemél	%	egyénemél	%
egy hónapig s rövidebb ideig	8377	46,8	9140	47,8
egy hónál tovább egész 3 hónapig	4954	27,7	5407	28,2
3 „ „ „ 6 „	2536	14,2	2718	14,1
6 „ „ „ 1 évig	1363	7,6	1415	7,3
egy évnél tovább	660	3,7	558	2,9
összesen :	<u>17890</u>		<u>19,238</u>	

tehát csak azokra nézve, kiknél a vizsgálati fogság egy évnél is tovább tartott, némi javulás észlelhető, azoknak absolut és viszonylagos száma 1873-ban némileg csökkenvén, de azért még ezen évnek adatai is elég szomorú illusztrációja bűnvádi törvénykezésünknek, ez évben is jóval több mint fele része a nyomozási fogságban fetcngett egyéneknek egy hónapnál tovább, sőt 'A., része félévnél tovább tartatott fogva pusztánvizsgálati eljárás alapján; mennyi idő s munkavesztés, mennyi lelki gyötrelém a nem vétkesnek talált, mennyi időpazarlás s büntetëshalogatás a vétkesnek bizonyult egyének irányában!

Karöltve az évi följelentések nagy számával, a perbefogottak száma is sajnos öszletet tüntet fel egy-cgy évben, ugyanis a valamely büntett miatt 1873-ban perbefogott egyének száma Magyarországon nem kevesebbre mint 48,848-ra rúg, ha még a társországokban ugyanaz évben büntett vagy vétség miatt perbefogottak is tekintetbe vétetnek, (átlag egy évben 2300), akkor több mint 51,000-re megy az egy évben a magy. szent korona területén bűnvádig perbefogott személyek létállománya, úgy hogy ha felvesszük, hogy daczára az utóbbi idők sanyarú viszonyainak, a magyar területi népesség ugyanazon arányban szaporodott volna, mint normális időben, t. i. évi egy százalékkal, és hogy ennél fogva a magyar birodalmi népesség 1873-ban 15.884,000 főből állott volna, mégis már minden 312 lélekre, sőt magában Magyarországon ugyan-

azon egy százaléknyi népnövekvés feltételezése mellett épen már 286 lélekre jönne egy, büntett miatt vád alá került egyén a), holott az annyival népesebb osztrák államban büntett miatt 1871-ben csak 35,443 személy helyezettven vád alá, ott csak 575 lélekre esik egy büntett miatt bevádolt, tehát Magyarországon aránylag épen még egyszer akkora a perbefogottak számviszonya mint Ausztriában, sőt ha ott a vétség miatt perbefogottak is hozzászámítatnak, még azokkal együtt a perbevont egyének száma 1871-ben nem többre ment, mint 37,143-ra vagyis 11,705-el kevesebbre, mint Magyarországon, és így is csak 550 lakóra jön ott egy vádlott; 1872-ben némileg szaporodott ugyan az ottani vádlottak száma, az évben 38,422 személy büntett miatt helyezettven vád alá, úgy, hogy tekintve azon évi népszámot, minden 540 lakóra jött egy büntett miatt vád alá vont, de még oda értve az ugyanaz évben vétség miatt bevádolt egyéneket is (1875) a perbefogottak öszszáma ez évben is tetemesen kisebb, mint a pusztán Magyarországon büntett miatt perbefogott egyéneké, t. i. 40,297 szemben 48,848-al.

E viszony hazánkban újabban jóval kedvezőtlenebb, mint volt az abszolút kormány idejében, Így 1864-ben az egész magyarbirodalomban nem több mint 38,511 és 1865-ben csak 31.736 személy büntett miatt lett perbefogva; az 1867—71 ki

a) Keleti Károly 1875-ik évi márczius hó 1-én Magyarországnak 1864—73-iki népesedési mozgalmáról tartott, akadémiái felolvasásában, a születéseknek a halálesetekhez volt aránya szerint Magyarország népességét az 1872-ki év végén 13.7 32,466 fűvei számítja, tehát 258,128-al kevesebbre, mint a mennyi az egy %-nyi népnövekvés feltételezése mellett lenne; ha a Keleti által kiderített szám megfelel a valósnak, akkor 1873-ban már 281 lélekre jött egy büntett miatt vád alá került személy. Még tetemesebb lenne a különbség, hogy ha azon népszám vétetik alapul, melyet Keleti ugyanazon számmivelet segítségével az 1873-iki év végén talált, a midőn Magyarország népessége csak 13.435,193 főre ment volna, de az 1873-ban előfordult társadalmi tünemények, nézetem szerint nem azon népességi létszámhoz viszonyíthatók, mely az évben közbejött születések és halálozások folytán annak végén mutatkozott, hanem azon létszámhoz, mely az év elején vagyis a megelőzőtt év végén mutatkozott,

időkörből fenlévő adatok jóval töredékesebbek, semhogy párhuzamra felhasználhatók lennének; szerintök Magyar-Erdélyben

1867.	22,082 személy	1870.	27,800 személy
1868.	31,268 „	1871.	22,645 „
1869.	29,818 „	1872.	40,149 „

büntett miatt vonatott perbe; a nagy ugrások magukban véve is eléggé tanúsítják, mennyire töredékesek a közlött adatok, mert, fájdalom, a criminalitásban mindenütt, de az absolut német kormány idejében hazánkról is pontosan kínálkozó adatok tanúsága szerint nálunk is, jóval constansabb és összevágóbb egyformaság mutatkozik, semhogy a fentebbi adatok helyeseknek tarthatók.

Más európai államokkal azért lehetetlen a párhuzam, mert a büntető törvényhozás különbségénél fogva a büntettnek minősített cselekvények fogalma hol tágasabb, hol szűkebb köiben mozog; ugyanazon törvényszegések hol büntett, hol vétség, hol épen csak kihágás jellegével ruháztatván fel; jóval biztosabb az egybevetés, ha mindazon törvényellenes cselekvények miatt perbefogott és elítélt személyek száma vétetik alapul az összehasonlításra, melyek egyik és másik államban egyáltalán közfenyítés tárgyát képezik, noha ez sem teljesen biztos támpont; sok országban a kihágások nagy része nem a bírósági, hanem a közhatósági üldözés tárgya lévén, azok a bűnvádi statistikában nem is szerepelnek, különben erről többet a jelen értekezés végén.

Az 1873-ban Magyarországon bűnvádilag perbe fogott 48,848 egyén közül csak 33,837 irányában a bűnvádi tárgyalás ugyan az évben fejeztetett be, ellenben 15,011 egyén vagyis a perbefogottaknak 30- -ja tovább is vád alá helyezve maradt; ez is oly körülmény, mely most, midőn igazságügyünk reformja inkább mint valaha lép előtérbe, az illetékes köröknek figyelmét méltán magára vonhatná. Ha meggondoljuk hogy eltekintve a positiv hátrányoktól, melyeket a törvényhozás a vád alá helyezéssel egybeköt, mennyi hátrányt, mennyi bajt gördít az élet azok elé, kik, habár egészen ártatlanul, crimínális perbe vonattak; ha meggondoljuk, hogy mennyi keserű perczet szül a vád alá helyezés, főleg azon esetben, a

midőn merő gyanú a vádemelés alapja; akkor megérthetjük, mi az, hogy nálunk 15,000 ember, meglehetősen nagyszámú, egyik évről a másikra marad a bélyegező vád súlya alatt csupán azért, mert a bíróságnak nincs ideje, nincs módja ugyanazon év folyamán akár meggyőződve a vád alaposágáról, a vétkest a kiérdektelt büntetéssel megfenyíteni, akár kiderítettén a vád alaptalansága, a nem vétkest az igazságtalan megtámadás ellen védeni, sértett becsületét mielőbb rehabilitálni.

Igaz, hogy ezen 15,000 perbefogottnak nagy része talán csak az év utolsó hónapjaiban vonatott perbe és így természetesen, hogy ügyük ugyanazon évben nem volt elintézendő; de ha felvesszük, hogy a 34,294 perbefogás, mely az 1873-kiév folyamán helyt foglalt, egyformán oszlott el az egyes hónapokra, a midőn átlag egy-egy óra 2857 perbefogás esik, és ha az év két utolsó havának jutalékját figyelmen kívül hagyjuk, még mindig több, mint 9000 oly személy marad vád alá helyezve, kik hol már a megelőző évben, hol ugyanaz év előbbi hónapjaiban vonattak Kriminális perbe.

A bűnvádi tárgyalás pedig a 33,837 perbefogottra nézve, kik irányában az még azon év folyamán befejezve

elíteltetett összesen	20,976	vagyis 62.0%
bizonyítékok elégtelenségéből felmentetett	5,322	15.7 "
büntetlennek nyilvánított	5,664	16.7 "
ítélet előtt meghalt	591	1.7 "
a tárgyalás alul szökés által kivonult	258	0.8 "
más törvényszékhez utasított	863	2.6 "
a bűnvádi tárgyalás beszüntetett	163	0.5 "
együtt:	33,837	

Első pillanatra szembeszökik a felmentések nagy számaránya, közel egyharmada a perbefogott személyeknek hol bizonyítékok elégtelensége miatt felmentetett, hol büntetlennek nyilvánított, és e viszony 1873-ban nem csak hogy nem javult szemben az 1872-ki évvel, hanem még rosszabbodott, mert 1872-ben a mindkét kategória szerint felmentettek 30.3%, 1873-ban pedig 32.4%-át képezték az összes perbefogottnak; ez oly arányviszony, mely jól szerve-

zett törvénykezéssel, felköltött jogérzettel bíró culturállamban alig fordul elő; e tekintetben is nálunk a múlthoz képest haladás helyett inkább hanyatlás tapasztalható; mert ezelőtt nálunk ezen arány csak 24—28%-ot tett, sőt az 1867—71-ki ötévi időköz átlaga szerint a felmentések csak 23.6%-al szerepelnek; de már ezen arány is elég jelentékeny volt szemben más európai államokkal, mert már rég túlhaladott álláspont, mely a felmentések évi folytonos szaporodásában némi culturhaladást vagy liberálisabb felfogást keres; a jogérzület megszilárdulásával, az igazságügy szervezetének javulásával még az eskütszéki intézménynél is, annál inkább törvénytudó férfiakból álló bíróságoknál a felmentések számaránya azon fokozatban száll alább, a mely arányban egyrészt a törvénykezési szerkezet a kor igényei és a gyakorlati élet követelményei szerint szerves egészsze átídomul, a mely arányban másrészt a közerkölcshiség körüli fogalmak mindinkább tisztulnak. ily értelemben csakugyan aláírható az, a mi sok erkölcstanártól állítatik, hogy t. i. a felmentések számaránya egykj jellemző kifejezője a közmorálnak.

Így elég csak a Poroszbirodalom legújabb adataiból *) felhozni, hogy ott is évről-évre csökken a felmentéseknek amugyis elég mérsékelt számaránya, Így:

	büntett miatt			vétség miatt		
	bevádoltatott felmentetett			bevádoltatott felmentetett		
1869	16,132	1913	11.8 %	152,961	19,323	12.6 %
1870	13,277	1526	11.5 „	139,058	17,010	12.2 „
1871	11,440	1148	10.0 „	109,016	13,049	11.9 „
1872	13,637	1355	9.9 „	126,473	14,969	11.8 „
1873	13,359	1294	9.7 „	128,699	14,523	11.3 „

a büntetteknel tehát a felmentések aránya az utolsó 5 év

*) V. Ö. Zeitschrift. des kön. preussisohen statistiscken Bureaus v. Dr. Engel Berlin 1874. 14. évfolyam 4-ik füzetét; Statist. Mittheilungen über die Geschäftsverwaltung der preuss. Justizbehörden in den Jahren 1869—73. Érdekes lesz azon dolgozat, mely ugyanazon czikk folyamában legközelebb kilátásba helyeztetik, t. i. az igazságügyi leg-újabb állapotoknak a föbb európai államokról való comparativ statistikája, mely a czímetten, époly alapos, mint tartalmas folyóiratunk egyik közelebbi füzetében fog megjelenni.

folyama alatt fokozatosan úgy kevesbedett, hogy 1873-ban 2.1%-al csekélyebb volt, mint 1869-ben, és a vétségeknél is, ha nem is oly magas progressióban, de szintén évről-évre aktép

Bajorországban	13.%	Angolországban	25.4%
Baden nhségben	15.5.„	Belgiumban	27.0.„
Poroszthonban	18.5.„	Spanyolországi).	30.o.„
Francziaországban.	24.3.„	Oroszbirodalomb.	76.o.„

szállt alább, hogy ezen arány 1873-ban 1.3 %-al kisebb volt mint 1869-ben.

Az eskütszéki felmentések számarányára érdekes Oettingennek korábbi több évi adatokon nyugvó következő összeállítására, jött a felmentésekre:

jelenen az Oroszbirodalomban 1860—1363-ki időköriben a büntett miatt átlag egy évben bevádolt 342,462 személy közül csak 81,114 vagyis 24% ítéltetett el, tehát több mint háromnegyed része a bevádolt egyéneknek felmentve lett, vagyis a muszkabirodalomban épen megfordított arányban jelenkeznek a felmentések szemben az elítélésekkel, itt csak annyi szokott egy évben elítéltetni, a mennyi civilisált államokban fel szokott mentetni; ez magában elég szóló érv, liogy a felmentések magas számaránya legkevésbé sem vehető akár általános szabadelvűség, akár a civilisatio és culturhaladás jelzőjéül, és számadatokkal bizonyítható be, hogy akár Francia, Angol és Belgaországban, akár más államokban az eskütszéki felmentések számaránya a culturhaladás folytán újabban mindinkább apad.

A mely arányban nálunk a felmentések, meg az ítélet előtti elhalálozás és a szökés esetei szaporodnak, oly mérvben csökken az elítéltek számaránya; e tekintetben is a párhuzam a megelőzőtt év adataival az 1873-ik évre inkább sülyedést, mint haladást eredményez, Így a perbefogottak közül:

	1872.	1873.
felmentetett bizonyítékok elégtelenségéből	15.3%	15.7%
büntelennek találatott	15.o.„	16.7.„
meghalt ítélet előtt	1.2.„	1.7.„

*) Die Moralstatistik und die christliche Sittenlehre v. Alexander V. Oettingen, Erlangen 1869. 7141. lapon.

	1872.	1873.
megszökött itéletheozás előtt	0.8 ^o / _o	0.8 ^o / _o
utaltatott más bíróság elé	3.2 „	3.1 „
elíteltetett	64.5 „	62.0 „

tehát 100 perbefogott közül csak 62 ítéltetett el, és 38-nál vagy teljesen alaptalan volt a perbefogás, vagy bizonyítéki teoriánk szerint nem lehetett reájok kiszülni az elkövetett bűntett, vagy más oknál fogva nem vezetett a bűnvádi tárgyalás eredményre; nem megint megbocsáthatlan idő- és erópazarlás és azért kettős költőspazarlás? De azonkívül mily leverő észlelet, hogy 1873-ban 5664 perbefogott egyén büntetlenek ismertetett fel, mintán előbb az előleges nyomozás és bűnvádi tárgyalás megszégyenítő tortúráján át kellett esnie, és ha meggondoljuk, hogy ugyanazon évben további 5322 perbefogott felmentetett, minthogy az ellene szólt bizonyítékok elégteleneknek találtattak, egy évben 10,986 perbefogott tisztulva került ki a törvénykezés retortjából; képes-e az a törvényszékek és az igazságügy iránti tiszteletet növelni?

Ezen egy adat hangosabban szól bűnvádi eljárásunk reformja iránti égető szükség mellett, mint bármiféle elméleti okoskodás. És miután a viszony oly nagy fontosságú, nem lesz felesleges azt részletesebben még az egyes büntettek főcsoportja szerint vizsgálat alá venni; ugyanis az 1873-ik évi adatok szerint:

	perbefogott	az 1873. végén perbefogva maradt
állam-kötelék elleni büntett miatt	96	2 vagyis 2.1 ^o %
közintézkedések » » »	7548	2267 » 30.0 »
vallás » » »	619	237 » 38.2 »
fajtalansági » » »	453	147 » 32.4 »
az emberi élet » » »	3235	892 » 27.5 »
testi épség » » »	8836	2343 » 26.5 »
személyes szab. » » »	22	1 » 4.5 »
beesület » » »	181	69 » 38.1 »
vagyon » » »	27,751	9029 » 32.5 »
vétségek miatt (Erdélyben)	107	24 » 22.4 »

összesen: 48,848 15,011 átlag 30.7 %

aránylag legtöbb maradt porbefogva oly büntettekről vádlott, melyek a vallás és a becsület ellen irányozvák, holott épen » becsületsértések eseteiben a gyors igazságszolgáltatás már azon oknál fogva elutasíthatlan követelmény, minthogy különben a lanyha, erélytelen bírói eljárás az önelégtételt, az annyira kárhozatos párbajokat növeli, főleg ha azzal még karöltve jár különös elnézés vagy lomha eljárás a párviadatok bírói üldözésében, mint ez nálunk van, hol 1873-han egészben csak 5 személy fogatott perbe párviadal miatt, és azok közül egy ellen sem fejeztetett be az évben a megindított bűnvádi tárgyalás.

Hozzájárul, hogy épen a becsület elleni büntettek, jelesen a hamis vád miatt perbefogott személyek irányában, különös engedékenység mutatkozik bíróságaink részéről, mi a felmentések számarányából tűnik ki leginkább; szintoly enyhébb eljárás a vallás ellen, és a személyes szabadság ellen elkövetett merényletek, valamint a fajtalansági büntettek irányában látszik fenforogni, holott ezeknek szigoruabb megtorlását fontos érdekek, jelesen a közérkölciség szeplőtlen megóvása, sürgősen javalják. így, ha a bizonyítékok elégtelensége miatt felmentett és büntetlennek talált egyéneket egybefoglaljuk, az 1873-ki adatok szerint:

	száma azon per- befogott egyének- nek, kik ellen a tárgyalás befejez- tetett	elíteltetett	felmentetett	
államkötelék elleni büntett miatt	94	81	13	általán 13,8%
közintézkedések el- leni büntett miatt	5281	3037	2026	» 38,4 »
vallás elleni büntett miatt	382	97	261	» 68,3 »
fajtalansági büntett miatt	306	163	125	» 40,8 »
az emberi élet elleni büntett miatt	2343	1478	750	» 32,0 »
testi épség elleni bü- ntett miatt	6493	4604	1565	» 24,1 »

	száma azon per- befogott egyének- nek, kik ellen a		elítéltetett	felmentetett
	tárgyalás befejez- tetett			
személyes szabadság elleni büntett miatt	21	6	15	általán 71.3%
becsület elleni bü- ntett miatt	112	45	59	» 52.7 »
vagyon elleni büntett miatt	18,722	11,393	6162	» 32.9 »
vétség miatt (Erdély- ben)	83	72	10	» 12.0 »
együtt	33,847	20,976	10,986	átlag 32.4 »

legtöbb felmentés tehát a személyi szabadság ellen irányzott merényleteknél, emberrablás, erőszakos letartóztatás eseteiben, azután a vallás ellen elkövetett büntettek, névszerint hamis eskü eseteiben, továbbá hamis vád, és a mi szintén felette sajnos, a közintézkedések elleni büntények eseteiben fordult elő; ez utóbbi tapasztalás annál sajnosabb, minthogy eféle bírósági engedékenység által még azon kevés tiszteletérzet is megingattatik, mely a fennálló állami és társadalmi közintézmények iránt népünkben található. Az igazságszolgáltatásnak mint az államszervezet egyik főtenyezőjének nem az a rendeltetése, hogy a kezébe lerakott fontos állami érdekeket lanyha kezelés által veszélyeztesse, hanem hogy azoknak hű, lelkiismeretes őrje gyanánt kellő szigorral járjon el mindazok irányában, kik tulhelyezkedve a társas összlet. igényelte kötelmeken, bűnös kezekkel ingatják meg az államiét oszlopait. Népünk erőszakoskodásra való természeti hajlamánál fogva kétszerte nagyobb a felelősség az eljáró bíróságok részéről, hogy ezt nem csak félreismert engedékenység, vagy erélytelen eljárás által ne táplálják, hanem hogy azt inkább fokozottabb szigorral lehetőleg kiirtsák; valamint a közerkölcsiség, úgy a társadalmi rendet biztosító közintézkedések ellen gonosz szándékból irányzott bűnös vállalkozásoknak enyhe megítélése okvetlenül a társadalmi kötelék tágítására vezet, ennek pedig egyik elmaradhatlan szüleménye, magának a társadalmi rendnek fokozatos decompositója, és végleges felbomlása.

Hason enyhe felfogással találkozunk bíróságaink részéről az elítéltek irányában is, jelesen, tekintve az elkövetett bűntettekre kiszabotni szokott büntetések mérvét; mert ha mindjárt teljes elismeréssel veendő azon bölcs mérséklet, melyet bíránk a halálbüntetés kiszabásában újabban tanúsítanak, a halálbüntetés bíránk által korunk szelidebb szelleméhez mérve mai nap jóval kevesebb esetben mondatván ki, mint ezelőtt; ha továbbá a humanitás szempontjából őszinte örömmel kell üdvözlönnünk a magyar szent korona kegyforrásából az elítéltekre éven kint kiaradozó azon kegyelembőséget, mely szerint a két utóbbi évben csekélyebb számmal hozott halálítéletek mindannyian börtönbüntetésre lőnek átváltoztatva; mégis alig helyeselhető azon mérséklet, mely bíróságainktól a bűntettekre kiszabotni szokott szabadságbüntetések időtartamára mutatkozik, főleg szemben más államokban hason bűntényekre alkalmaztatni szokott szabadságbüntetések átlagos időtartamával; nem kell épen drákói szigor szószólójának lenni, a ki az igazságszolgáltatás komolyságának, és a joguralom biztosítására való kihatásának érdekében legalább azt kívánja, hogy az elkövetett bűntett súlyossága, valamint a veszélyeztetett államérdekek fontossága közt egyrészt és a mért büntetés mennyisége közt másrészt helyes arány forogjon fenn, ha nem akarjuk, hogy az egész bűnvádi törvénykezés hatálytalanná, az államhatalomnak a jogeszme uralmának kivívására irányzott repressiv cselekvősége egészen illusoriussá váljék.

Így ha a két utolsó évben elítélt bűntettesekre szabott büntetéseket közelebb megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy

	1872.	%	1873	%
halálra ítéltetett	17 azaz	0,1	20 azaz	0,1
élethossziglani börtönre	7 „	0,0	10 „	0,0
10—20 évig tartó »	92 „	0,6	119 „	0,6
5 —10 „ „ »	215 „	1,3	276 „	1,3
1 —5 „ „ »	2818 „	17,1	3066 „	14,6
egy éven aluli »	13,355 „	80,0	17,485 „	83,1
együtt:	<u>16,487</u>		<u>20,976</u>	

vagyis 1872-ben csak 19.1 és 1873-ban épen csak 16.0 % -a az elítélteknek egy évnél tovább tartó börtönre lett elítéltévé, el-

lenben 80.9 illetőleg 83.4% vagyis több mint négyötödrésze az elítélteknek egy éven aluli börtönnel bünhődött; holott Ausztriában az ott sem mondható túlszigorú bíróságok részéről az utóbbi két évben büntettek miatt elítéltekre következő itt tehát közel 30%-a az elítélteknek egy évnél tovább tartó börtönre lett elítélve, vagyis minden 100 elítélt közt 10—1 2-vel több mint nálunk súlyosabb büntetéssel éretett.

Más országokban is a büntetések lajstroma, jelesen a büntettekre nézve jóval nagyobb mérvet tüntet fel, mint nálunk; így példaképen Poroszbirodalomban az 1862—65-ig terjedő időkor átlaga szerint büntény miatt:

	1871.	%	1872.	%
halálra ítéltetett	49	azaz 0.2	39	azaz 0.1
élethossziglani börtönre	55	.. 0.2	45	.. 0.2
10—20 évi	416	.. 1.7	413	.. 1.5
5 —10 „	1282	.. 5.3	1422	.. 5.5
1 —5 „	5343	.. 21.8	5745	.. 21.8
egy éven aluli	17,275	.. 70.8	18,710	.. 70.8
együtt:	<u>24,420</u>		<u>26,374</u>	

az egy évig terjedő börtönbüntetés tehát csak 19.2° o-al szerepel, vagy az összes vádlottaknak nem egészen egy ötödé ily enyhébb büntetésre ítéltetett.

Vagy törvénykezésünk pongyolasága és anyagi büntető jogunk szervezetlen voltánál fogva hazai bíróságaink enyhében veszik a dolgot, vagy miután nálunk vétség és büntett közt nem tétetik különbség, úgy mint Ausztriában és másutt, kevesebb szigor alkalmaztatik, az egyik büntető jogunk alaki, a

d) V. ö. Statist. Jahrbuch für das Jahr 1871. Bács 1873. és Stat. Jahrb. für das Jahr 1872. Bács 1874. 6-ik füz.; ugyanazon forrásból mértvék a többi ez értekezés folyamában Ausztriára vonatkozó adatok.

másik anyagi részének reformját teszi szükségessé; különben az utóbbi feltételezés mellett már az elítéltek általán nagy száma látszik szülni, mert feltéve, hogy Magyarországnak az utolsó népszámlálás óta egy %-al növekedett népszáma 1873-ban 13.990.589 főre rúgott volna, mégis már minden 667-ik lélekre jött egy büntett miatt elitét, holott Ausztriában 1871-ben csak 835 lélekre és 1872-ben 785 lélekre esett egy büntett miatt elitét.

De hogy mérsékeltebb büntetések nagyrészt még bíróságaink lágységának szüleményei, onnan tűnik ki, hogy még a czégeres büntetteknel is az egy éven aluli börtönre szóló büntetés visszas nagy arányban fordul elő; így az emberi élet elleni büntettek miatt, mint gyilkosság, emberölés, magzatelhajtás, gyermekkitevés és gyermekgyilkosság miatt 1873-ban elitét 1478 egyén közöl 499 vagyis több mint egy harmada egy éven aluli börtönre lett elitélve, sőt a súlyos testi sértés miatt elitét 4604 közöl 4305 (93.4%) egy éven aluli börtönnel lakolt. vagy azon esetek legtöbbszörében nem lehetett igazán súlyos testi sértés, vagy bíróságaink nem állanak komoly feladatuk magaslatán, egy éven aluli börtönbüntetés semmikép sem áll arányban a súlyos testi sértés által elkövetett büntetésekből akár a sértett félre háruló magan megkárosodással, akár az ily bűnesetek tömegéből a társadalomra támadó veszély nagyságával; ily enyhe büntetés előbb a büntetlenség mint a megtorlás természetével bír, és előbb buzdító mint elijesztő szeiül szolgálhat hason merényletek elkövetésénél; hogy a vagyon ellen intézett vétkes cselekvények igazságügyi közegeinek enyhébb bírálatával találkoznak, talán előbb megbocsátható; itt sokszor oly bűnesetek vonatnak büntető eljárás alá, melyek a tárgy csekélységénél vagy a fenforgó enyhítő körülményeknél fogva nem involválnak oly államveszélyeztető természetet; mindamellett furcsa, hogy 1873-ban például 8928 elitét tolvaj közöl 7495 csak egy éven aluli börtönre lett elitélve, sőt még furcsább, hogy ugyanazon évben csalás miatt elitét 1035 egyén közt 918, sikkasztás miatt elitét 591 közöl 507, sőt az elitét 179 gyújtogató és 178 rabló közöl 60 illetőleg 68 nem érdemesítettett nagyobb büntetésre, mint egy éven aluli börtönre; csuda ha ily bírói felfogás mellett a sze-

mély és vagyonbátorlét nem várhat az igazságorganumoktól nagy támogatást és kénytelen azt a nép jogérzetében keresni. De jóval sajnosabb még, hogy a közintézkedések elleni büntettek megfenyítésében is oly lágy és engedékeny felfogás uralg, hogy 3037 e miatt elmarasztalt egyén közöl 2842 csak egy éven aluli börtönre lón elítélve, jelesen bíróizártóris miatt elítélt 373 egyén és hivatalos hatalommal való visszaélés miatt elítélt 137 személy, kettőt kivéve, mindannyian és a nyilvános erőszakoskodás büntetében elmarasztalt 1042 közül 28-on kívül a többi szintén mindannyian egy éven aluli börtönre lettek elítélve; azt hiszik bíróságaink, hogy ily félremagyarozott philantropismussal jó szolgálatot tesznek a társadalomnak, az országnak; hiszik, hogy ily büntetési mérv képes lélektanilag olyképen hatni, hogy a kit nem saját esze, becsületérzése, nevelése, társadalmi állása, vallásossága, egyáltalán szilárd jelleme tartóztat vissza jogellenes cselekvényektől, kit csak a büntetéstől való félelem bírhat szenvedélyei önfékezésére hogy azt az ily homoeopathicus büntetési adag is képes lesz ily lelki harc kivívására indítani? nagyon közel fekszik a valószínűség, hogy a közintézkedések ellen nálunk szaporábban mint másutt előforduló és évről évre gyarapodó bünmerényletek, egyéb okokon kívül, bíróságaink túlatyáskodó szellemében lelik nagy létszámuk s folytonos fejlődésük egyik forrását. Igaz, mit erre vonatkozólag Oettingen megjegyez: Eine Laxe Justiz geht nur zu leicht Hand in Hand mit dér Abstumpfung des oeffentlichen Gewissens.

Kétségkívül legérdekesebb része a bünvádi statislikának az elítéltek személyes viszonyainak ecsetelése; azokban bő anyag rejlik igen tanulságos észleletekre úgy a társadalmi mint az állami életkörök és érdekek szempontjából, így a nemi különbség nem csekély fontossággal bír, a nőnemek büntettekben való magasabb részesülési aránya főleg annak folytonos emelkedése visszás social tünemény, mert szemben a nőnem rendeltetésével, szemben természeti hajlamaival és a családban való állásával, anomalia, szemben pedig a jövő nemzedék erkölcsös nevelésével, melyre első vonalon az anya hivatva van, sajnos következt! társadalmi baj; annál örvendesebb, hogy nálunk a nőnemek részesülési aránya nem mond-

ható épen különösen kedvezőtlennek, és újabban inkább csökkent mint sem emelkedett, így volt az elítéltek közt:

	1872.				1873.			
férfi	14,631	vagyis	88.7	%	18,800	vagyis	89.6	%
nő	1873	„	11.3	„	2176	„	10.4	„

és a hatvanas években is a nőnem osztaléka 10-11% közt ingadozott, jelesen az 1867 — 71-ki időköre kínálkozó töredékes adatok szerint a magyar-erdélyi elítéltek közt átlag egy évben 11212 férfi és 1481 nő jelenkezvén, a nőnem részesülési aránya átmérőleg 11.6%-ot tesz; ebben tehát inkább constans, mint gyarapodó viszony mutatkozik; szemben Ausztriával nálunk látszólag kedvezőbb a viszony, miután ott az elítéltek közt a nőnem 1871-ben és 1872-ben egyaránt 14%-álót szerepel; nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy ott a nőnemnek az összes népességbeni számtúlsúlyozása 5%-al nagyobb, mint nálunk, mi által a látszólagos aránykedvezmény, mely hazánk nőnembeli büntetéseire nézve fenforog, sokban kiegyenlítetik, sőt tekintettel a nőnembeli népesség általános számviszonyára, a magyarországi büntettes nők számarányát kedvezőtlenebbnek kell mondanunk, mint a lajtántúlit, hol e tekintetben a múlthoz képest tetemes javulás állott be; ezen arányviszony Ausztriába, n a hatvanas években még 16—17% közt ingadozott.

A Poroszbirodalomra vonatkozó legújabb adatok csak a vádlottak és nem az elítéltek nemi különbségét tüntetik fel, és azok nyomán a nőnem 18-20%-al volt képviselve, jelen volt

	a büntett		vétség miatt vádlottak közt	
1869	19.7 % -al	nő	19.2 % -al	nő
1870	20.7 „	„	19.2 „	„
1871	21.1 „	„	20.0 „	„
1872	18.7 „	„	18.2 „	„
1873	18.1 „	„	17.3 „	„

Különben ezen, mint minden egyéb büntetességi viszony, jóval helyesebben hosszabb időre vonatkozó adatok átlagából ismerhető fel. Legoyt, Oettingen és mások összeállításai szerint a nőnemnek büntettekben való részesülésére Európában jóformán 16 %_o. mint átlagos arányviszony vehető fel, jelesen Angol- és Bajorországban 25, Franciaországban, Belgium-

bán és Németalföldön 18, Badenvergben 16, Porosz és Szászországban 15, Spanyolországban 12, Oroszbirodalomban 11% mutatkozik mint az 1856—63-ki évig terjedő időszakra sarkaló átmérő arányszázalék, úgy hogy Magyarország szemben ezen államokkal kedvezőbb viszonyt tüntet fel, és csak az Oroszbirodalommal sorakozik egy vonalon úgy, hogy szemben legtöbb európai állam átlagával a magyarországi viszony határozottan kedvezőnek mondható, mert míg átlag az elítéltek közt a nőnem a finemhez úgy aránylik, mint 1: 5.3-hoz, nálunk az arány úgy áll mint 1: 8-hoz, de a nőnemnek a finemmel való számbeli egyensúlyozása is hazánk népe közt nagyobb mint számos európai államban.

Tekintve a büntettek nemét, melyek miatt a nők elítélve lettek azt találjuk, hogy jobbára vagyon ellen intézett merényletek, jelesen tolvajság, sikkasztás és csalás bűnös cselekvőségük főterrenuma; 1873-ban vagyon elleni büntettek miatt 1386 nő vagy az összes elítélt büntettes nő közel 64%-a e miattmarasztaltatott; de elég jelentékeny azon szerepelésük is, mely úgy a közintézkedések, mint az emberi élet és testi épség ellen irányzott büntettek rovatában elég szomorúan észlelhető; így 1873-ban nem kevesebb mint 362 nő lett elítélve jobbára büntettesek elősegítése folytán és 395 emberölés vagy súlyos sértés miatt, különösen azok közt 115 gyermekgyilkolás és 53 magzatelhajtás és gyermekkitevés büntényében lön elmarasztalva; mennyi a nőszemély a perbefogottak közt, és hány mentetett fel azok közül egyáltalán, jelesen a magzatelhajtás és gyermekkitevés eseteiben? a közlött adatokból ki nem deríthető, miután azokban a perbefogottak nincsenek elkülönítve nem szerint, és így a bíróságoknak e tekintetben nagyobb-kisebb engedékenysége iránt hiányzanak a tájékoztató támpontok; annyi bizonyos, hogy magzatelhajtás és a gyermekkitevés eseteiben a felmentettek percentuációja erősebb, mint az emberi élet elleni büntettek eseteiben egyáltalán, mert míg ezeknél a felmentettek 32 %-kal jelenkeznek, amazoknál a felmentések 47%-al szerepelnek.

Az életkort illetőleg, mire nézve leginkább a zsenge és hajlott komáknak magas arányszázaléka visszás társadalmi, és közkerkölcsi állapotokra mutat, volt az elítéltek közt:

	Magyarországban		Ausztriában	
	1872. %	1873. %	1871. %	1872. %
20 éven alul	2030 12.3	2172 10.4	3787 15.3	4011 15.2
20—40 éves	11,415 69.3	14,520 69.2	16,095 65.9	17,555 66.5
40—60 »	2697 16.1	3816 18.2	4066 16.6	4293 16.3
60 éven felül	332 2.0	468 2.2	472 2.0	515 2.0
együtt:	16,504	20,976	24,420	26,374

a fiatal életkor ennél fogva nálunk jóval mérsékeltebb arányban van képviselve mint Lajtán túl, sőt e viszony 1873-ban a megelőzőtt évhez mérve még javult, pedig ez annál jellemzőbb, miután általános populationistikai tekintetben a fiatal kornak épen a magyarországi népességben magasabb procentuatiót mutatnak, mint az osztrák tartományok népe közt; de másrészt a hajlott korúak nálunk, szemben az annyival több magaskorúakat bíró osztrák államterülettel, minden látszólagos arány-egyenlőség mellett, viszonylag véve nagyobb részestelési arányt tüntetnek fel a büntetettek sorában; különben itt is, ott is az életkor teljében állók a legnagyobb jutalékot szolgáltatják, jelesen nálunk közel 70 %-a az elítélteknek a 20—40 évi életkorban áll, és ez normális viszonyoknak mondható, az élet e korszakában leghatályosabb lévén a tetterő úgy a jóban mint a rosszban. e)

Az egyes korosztályok szereplése különben a két nem szerint nem egészen egyenlő, mert ha az 1873-ik évi elítélteket nem szerint elkülönítve vesszük azt találjuk, hogy a nőnemenél a 20 éven aluli kor jóval magasabb mérvben activ a büntetettek színpadán, mint a fi nemnél, Így a mondott év adatai szerint volt:

e) Az elítéltek közti korkülönbség szintén elég /határozott állandóságban jel enkezik, mi legjobban tűnik szembe, ha az 1867—71. időszakra kínálkozó adatokat vesszük egybevetés alapjául; így ezen ötévi adatok szerint a magyarerdéji elítéltek közt átlag egy-egy évben előfordult:

20 éven aluli	1599	vagyis	12.3%
20—40 éves	8869	>	69.5%
40—60 >	2030	<	16.0%
60 éven felül	195	<	1.5%

tehát kevés különbséggel csaknem ugyanazon arányviszonylat, mely az 1872-ik évi adatokból csaknem egyaránt világos tanúságul annak, hogy ezen ismérvek nem valami esetleges, epliemer tünemény, hanem viszonyainkon gyökerező constans észle'-et.

	a finemből		a nőnemből	
20 éven alul	1830	9,7%	342	15,8%
20—40 éves	13,124	70,0 »	1396	64,1 »
40—60 »	3432	18,2 »	384	17,6 »
60 éven felül	414	2,1 »	54	2,5 »
együtt:	18,800		2176	

jelesen gyermekgyilkosság, magzatelhajtás, gyermekkitevés azon bűntények, melyeknél a dolog természete szerint a fiatalabb koru nő leginkább szerepvivő, az e miatt 1873-ban összesen elítélt 211 nő közt 45 vagyis több mint 20 % fordulván elő, kik a 20-ik éven alul voltak; a másik bűnnem, melyben a fiatalkorú nőnembeliek vezérszerepet visznek, a tolvaj-ság, nem kevesebb mint 251 ily fiatal korú tolvajnő jelenkezvén az 1873-iki elítéltek közt, (tehát több mint 21 %); a gyűjtogatás bűnténye miatt összesen elítélt 24 nő közül 6 zsengekomm találtatik, tehát épen 25%, vajjon képes-e ezen mozzanat egyik lélektani érvül szolgálni a nők fejlődési korában gyaníttatni szokott gyűjtogató hajlam constatalására, egy évi tapasztalás után bajos lenne meghatározni, mindenesetre azon körülmény, hogy az 1872-ki évben elítélt 23 gyűjtogató nő közt is 7 (vagyis 30% ily fiatalkorú találtatik, némileg lélektani bűvárok által sejtetni szokott természetösztön létezése mellett látszik harcolni, határozott érv győző erejére azonban csak úgy emelkedhetnék, ha hosszú évek során át folyt észzeleten nyugvó constans és egyenlő arányviszonyban nyerne igazoló kifejezést, mi adataink szakadozottságánál fogva nálunk egyelőre még hiányzik.

Hogy a fajtalansági bűntettek miatt elítéltek közt aránylag nagyobb a fiatalkorúak szereplése, jelesen a finem részéről, népünk általán korábbi testfejlődése és sokszor ferde nevelés folytán kevésbé feltűnő, és hogy e kathegoriába eső bűntetteknel a hajlott korúak nálunk nagyon mérsékelt arányban jelenkeznek, 1872-ben összesen 4. és 1873-ban összesen 3, a hatvan éven túl levő e miatt bűnhödvén, mindenesetre örvendetes jelenség, szomorú tapasztalás levőn, hogy a kulturhaladással helyesebben az álműveltség és külső cultur-máz terjedésével e viszony nagyobb mérvet szokott ölni.

A családi állapotot illetőleg bűnvádi statisti-

kálik felette sajnos tüneteket juttat felszínre; a ház as állapotúak nálunk nem csak szemben más államokban tapasztalt arányosztalékkal, hanem szemben azon arányviszonynyal is, melyben a nős állapotúak hazánk népe közt egyáltalán jelenkeznek, felette sajnos mérvben szerepelnek a büntettesek lajstromában; így a két évi adatok szerint volt:

	1872.		1873.	
nőtlen, hajadon	7263	44.0%	8252	39.3% ^a
nős vagy férjes	8421	51.0 »	11,686	55.7 »
özvegy	820	5.0 »	1038	5.0 »
holott Ausztriáb. volt :	1871.		1872.	
nőtlen, hajadon	11,894	60.0%	15,861	60.1%
nős vagy férjes	8882	36.4 »	9693	36.4 »
özvegy	644	2.6 »	820	3.1 »

nálunk tehát az elitét büntettesek közt 15 — 19%-al több ház as állapotú fordul elő, mint Ausztriában, holott azoknak számtulnyomozása a népességben egyáltalán csak 7%-nyi különözetet tüntettél, nálunk 41.3. Ausztriában 34.3%-ja a lakóknak ház as állapotú lévén, tehát a büntettesek sorában való szereplésük hazánkban, szemben Ausztriával, több mint kétszer akkora, de szemben azon arány-osztalékkal is, mely az általános magyarbirodalmi népesség közt a ház aséletűekre esik, az elítéltek közt 10—14%-al nagyobb arányban jelenkeznek, mint nekik a populationistika terén jut, pedig ez nem valami új, és talán mulékony észlelet, hanem ezen sajnos viszony régtől fogva bűnvádi ügyünk egyik állandó jellemvonása, a hatvanas évek adatai szerint is a magyarbirodalmi büntettesek közt 50—52%-kai azaz felénél több nős vagy férjes állapotúak számíttatván, jelesen az 1867—71-ki öt évi adatok átlaga szerint következő arány mutatkozik:

nőtlen és hajadon	43.3%
nős vagy férjes	51.7 »
özvegy állapotú	5.0 »

Ebből azon szomorú következtetés vezethető le, hogy a ház asságnak bűnmerényletek elkövetése ellen védő tehát erkölcsmentő és nemesítő befolyása nálunk korántsem érezteti magát olyformán, mint az másutt nagyobb-kisebb mérvben mindenütt tapasztalható, és ezen sajnos észlelet adatilag con-

statálja azt, mit a gyakorlati élet annyi esetben igazol, hogy a fiatalabb korban létrejövő egybekelések nem látszanak oly tartós etlikai kihatással lenni az erkölcsök tisztítására, mint higgadtabb korban, kellő megfontolással és a házaselet etlikai momentumától áthatott öntudattal köttetni szokott házasságok; miért hazánkban különben kedvező esketési aránya ezen körülménynél valamint azon észleletnél fogva is, nem keveset vesz különbeni social fontosságából, hogy a nagy esketési arány nálunk inkább az oeconomicai élet, mint a családi érzület exigentiáinak szüleménye; az egybekelések nálunk nagyrészt inkább mint olcsó munkáskéz forrása, sem mint az emberi nem magasabb rendeltetéséhez mért szaporodásának ethikai növeldeje jeleukezvéen.

Annál sajnosabb, hogy e viszony a nőnemnél annyiban még kedvezőtlenebb sziliben jelenkezik, mint a finemnél, hogy köztök különösen az özvegyasszonyok rendkívül nagy arányban szerepelnek a büntettesek közt, és míg hazánk nplakossága közt az özvegyasszonyok 8.7%-al fordulnak elő, az elítelt büntettesnők közt 12—13%-a megy osztalékuk, Így a két nem szerint elkülönítve volt:

1872.		1873.	
férfi	nő	férfi	nő
nőtlen 44.7%	hájadon 38.3%	nőtlen 39.7%	hájadon 36.5%
nős 51.3 »	férjes 48.9 »	nős 56.3 »	férjes 50.2 »
özvegy 4.0 »	özvegy 12.8 »	özvegy 4.0 »	özvegy 13.5 »

ez pedig épen arra mutat, hogy a házaságnak erkölcsidomító játékony kihatása nálunk csekélyebb mérvben érezhető, mert az különben legelői és legkiválóbb mérvben a nő irányában szokott nyilvánulni, holott az özvegyasszonyok nálunk legkevesébbé sem tüntetik fel ily ethikai befolyásnak tartós nyomát; ez még inkább tűnik szembe, ha azon aránykülönbözettel teszszük párhuzamba, mely e tekintetben Ausztriában a nőnem-beli elítéltek közt észlelhető, Így volt Lajtán túl:

1871.		1872.	
férfi	nő	férfi	nő
nőtlen 61.4%	hájadon 58.7%	nőtlen 60.1%	hájadon 56.1%
nős 36.8 »	férjes 33.8 »	nős 36.9 »	férjes 35.4 »
özvegy 1.8 »	özvegy 7.5 »	özvegy 2.3 »	özvegy 8.5 »

özvegyasszonyainknak a büntettség pályáján való magasabb szerepelése pedig nem ephemer tünemény, hanem fájdalom egyik állandó jellemzője bűnvádi viszonyainknak; így az 1867—1871-ik évre vonatkozó töredékes adatok szerint átlag előfordult ezen ötévi időközben elítéltek közt:

netlen férfi	43.3%	hajadon nő	43.0%
nős	» 52.7 »	férjes	» 44.5 »
özvegy	» 4.0 »	özvegy	» 12.5 »

az özvegy állapotúak ennél fogva a fi- és nőnemre nézve újabban ugyanazon arányviszonyt tüntetik fel, mint a hatvanas években, de a férjes nők részestilési aránya még tetemesen rosszabbodott, 1873-ban majd 6 százalékkal magasabb lévén arányjuttalékuk, mint a fentebb érintett ötévi átlag szerint.

Ezzel karöltve jár azon további még leverőbb észlelet, hogy az elítéltek közt, legújabban egyáltalán, de különösen az elitét nők közt több a gyermekkel bíró, mint a gyermektelen, így ha az ötévi átlaggal összevetjük a két utolsó évek adatait, azt találjuk, hogy az elítéltek közt volt:

	1867—71.	1872.	1873.
gyermekkel bíró férfi	49.1%	47.0%	51.2%
gyermek nélküli »	» 50.9 »	» 53.0 »	» 48.8 »
gyermekkel bíró nő	47.3 »	50.7 »	52.7 »
gyermek nélküli »	» 52.7 »	» 49.3 »	» 47.3 »

a családos nők számviszonya tehát folyton növekedett és az utolsó évben már jóval több mint fele részét tették az elitét nőknek; így az abszolút számok szerint volt 1873-ban:

	férfi	nő
gyermekkel bíró	9618	1146
gyermek nélküli	9182	1030
együtt:	18800	2176

ez szomorú jele annak, hogy a családi érzület kibaltával a gyermekek sorsáról, a család becsületének sértetlen fentartásáról való gondoskodásnak öntudata nálunk még a nőben is lassankint eltompul, elvesz tehát azon hatalmas erkölcsi védgát, mely különben a bűnös hajlamok árszámai ellen biztos oltalmat szokott nyújtani, elvesz azon egyedüli mentő deszka, melynek segítségével a büntettek iszapjában fuladozó is még kimene-

külliet és visszaadva a társadalomnak, ennek hasznos tagjává váltuitik.

Tekintve a büntettek neveit, melyeknél a liázáséletük kiválóbb szerepet játszanak, az 1873-ik évi adatok nyomán azt találjuk, hogy aránylag legnagyobb mérvben képviselve vannak oly büntetteknel, melyek közintézkedések ellen irányozvák, az erőszakos ellenszegülés, nyilvános erőszakoskodás, bírói zártörés, büntettek elősegítése és egyéb e kathegoriába eső bűnös cselekvények miatt összesen elitéit 3037.egyén közöl nem kevesebb mint 2146 vagyis 70.8 % házasállapotu találta-tik, és ugyanazok közt 67.7%-al szerepelnek a gyermekkel megáldott szülők, mi újra szomorúan Mustrálja népünk erőszakos természetét, melyet még a családra való tekintet sem képes kellőleg fékezni; ezzel összefüggésben van azon nagy arányosztalék, mely a házas életűeknek még a súlyos testi sértések eseteiből kijut; az e miatt 1873-ban összesen elitéit 4604 egyén közöl 2544 vagyis 55.2% házas életű és 2225 vagy több mint 48 % családos ember számíttatván, de még a gyilkosság és egyéb az emberi élet' elleni büntett miatt elítéltek közt is a nős vagy férjes állapotúak 48 százalékot tesznek: holott a vagyon ellen intézett büntetteknel, mikre nézve a dolog természete szerint a házaséletűeknek nagyobb részesülése a szükség és családi nyomor által inkább igazolva volna, arány-osztalékuk az átlag mögött marad, az e büntettek miatt 1873-ban elitéit 11,393 személy közöl 6016 vagyis 52.3 % házas, és 5592 vagyis 49% családos állapotúnak találtatván; hogy a fajtalansági büntettek miatt elítéltek sorában mérsékeltebb azoknak számviszonya, a dolog természetében fekszik, noha azon arány, mely nálunk e tekintetben észlelhető, koránsem mondható természetesnek, azé miatt 1873-ban elitéit 163 személy közt nem kevesebb mint 67 vagyis 41. % fordulván elő, kik mint házasállapotúak épen a házasságban lelhetnek az ily bűnmerényletek ellen a legbiztosabb, leghatályosabb óvszert.

A vallás különbséget illetőleg valamint egyáltalán a dolog természetéből, úgy hazánk bűnvádi lajstromából is folyományoz azon észlelet, hogy a valláskülönbözetnek nincs közvetlen befolyása a büntettek akár szaporítására,

akár apasztására, miért a felekezeti különbség az elítéltek közt nem bir különös nyomatékkel és legfeljebb csak viszonyítva ugyanazon felekezetű bitsorsosokhoz, nyújthat némi támpontokat; az egyes évek adataiban sem mutatkoznak nagy eltérések; így volt az elítéltek közt:

	1872	%	1873	%
római katolikus	7740	46,9	8914	42,5
görög »	1840	11,1	2514	12,0
görög keleti	2048	12,4	3020	14,4
ágostai hitv.	1164	7,1	1602	7,6
helyét »	2869	17,4	3849	18,3
unitarius	99	0,6	74	0,3
izraelita	743	4,5	981	4,7
egyéb vallású	1	—	22	0,1

ha ezen arányviszony összehasonlíttatik azzal, melyet az egyes felekezetek a magyarországi népesség confessionalis térképén egyáltalán feltüntetnek, azt találjuk, hogy ezen két arányszázalék legtöbb felekezetnél jóformán összevág, csak az egyik másiknál az elítéltek közt, hol valamivel nagyobb, hol mérsékeltebb arányviszony észlelhető; ezen összevágó arány-egyenlőség legjobban tűnik ki, ha az 1872-ki év adatait vesszük alapul az egybevetésre, miután azok a, volt határőrvidék kizártával csak Magyar Erdélyre vonatkoznak, arra pedig a népszámlálás után az általános confessionalis arányiatok tisztábban kínálkoznak mint Magyarországra nézve ha a volt határőrvidék is belevonatnék; a mondott év adatai után tehát a következő párhuzam áll, van:

	az elítéltek között	magy.-er- délyi lakók között átalá- ban	hány hason- váltásra esik egy elítél ?
római katolikus	46,9 %	46,5 %	794
görög »	11,1 »	11,9 »	860
görög keleti	12,4 »	13,6 »	876
ágostai hitv.	7,1 »	8,2 »	940
helyét »	17,4 »	15,2 »	702
unitarius	0,6 »	0,4 »	550
izraelita	4,5 »	4,1 »	728

tehát csak a görögkeleti és ágostai hitvallásúaknál több mint egy perccel csekélyebb, ellenben a helvét hitvallásúaknál, 2.0 % nagyobb a bűnlajstrom, mint az általános confessionalis térképen való szerepelésük; valamivel nagyobb ez még az unitáriusok és zsidóknál is, és viszonyítva csakugyan aránylag legkevesebb az elítélt büntettes az ágostai és görögkeleti még görög kath. egyház hívei közt, legtöbb az unitáriusok és helvét hitűek közt, és miután e két felekezet leginkább a magyar ajkunkból nyeri jutalékát, azon számos egyéb támpont szerint is nyilvánuló észlelet látszik bizonyulni, hogy az erőszakoskodásokra, jelesen az emberi élet és testi épség ellen irányuló bűnös merényletekre kiválóan hajlandó magyar nemzetiség magasabb arányban szerepel a büntettek közt, mint hazánk többi nemzetiségei bármelyike; ez különösen az 1873-ki adatok részletesebb vizsgálódása folytán még inkább tűnik szembe; így míg az évi elítéltek közt a helvét hitvallás, vagy népünk nyelvén szólva, a magyar egyház hívei egyáltalán 18.3%-kal jelentkeznek, az elítélt gyilkosok és az emberi élet ellen tört büntettek közt 20.1 %-al; a súlyos testi sértés miatt bűnhődtek közt 22.5%, közintézkedések elleni büntett miatt elítéltek közt 17.6%-al, ellenben a vagyon elleni büntett elkövetők közt csak 16 %-al szerepelnek, tehát leginkább az erőszakból származó bűnös cselekményekben vesznek részt; míg ellenkezőleg a mózesvallásúak legnagyobb részt a vagyon elleni büntett miatt kerülnek a Themis boszuló karja alá; így az 1873-ik évben elítélt 981 mózes vallású közt 668 vagyis 68 % ily büntett miatt lakolt, sőt a csalás, váltó és egyéb okmányhamisítás, meg hamis vagy vétkes bukás miatt ugyanazon évben összesen elítélt 1351 egyén közül 261 vagy közel 20% zsidó volt, különben a magy. izraelitáknál is fajuknál nagyobb indulatosság mutatkozik nem annyira az emberi élet és testi épség ellen, mint jelesen közintézkedések ellen intézett merényletek, főleg a büntettek elősegítése terén; e kategóriába eső bűnös cselekmények miatt 1873-ban 189 vagyis az akkoron elítélt mózes vallásúaknak közel 20%-ja érezvén a nemesis törvényes megtorlását, de annál mérsékeltebb részesülési arányuk a fájtalansági büntettekben, ezekből sajátságosan a római-katolikusoknak (40%)

és a görög-kelet-egyháziaknak jutván nagyobb osztalék (31.3), mi az utóbbiakat illetőleg annál feltűnőbb, minthogy köztudomás szerint az óhitűeknél a patriarkalis családi érzet rendszerint erősebben ki van fejtve, mi pedig közönségesen hatalmas óvszer hason bűnös kihágások ellen.

Az elítéltek közt fenforgó kereset s mesterségük szerinti különbséget illetőleg, nincs tagadás benne, hogy a különböző foglalkodások ha nem is a büntettségre egyáltalán, de legalább a büntető cselekmények egyes fajaira bírnak némi befolyással; az egyik-másik büntetettel való inger az egyes kereset-nemekben találván nagyobb-kisebb mérvben táplálékot, mint péld. a gyárüzleti élet a fájtalansági, a mezei ipar az erőszakoskodási, a kereskedelmi pálya a csalás és hamisítási büntényekre közelebb fekvő ösztönt nyújt. E viszony azonban, vagyis az egyes közkereseti nemeknek a büntettség hajlam az u. n. »penchant au crime« fejlesztésére való befolyása csak akkor lenne biztosan kideríthető, ha az elítéltek közt fenforgó kereseti különbsétek a szabatosan megállapított általános kereseti aránykülönbséggel egybevetve azoknak összevágó vagy eltérő voltából következtetések volnának levezethetők, már pedig az utolsó népszámlálásnak éppen ezen népességi mozzanatot híven feltüntetni legkevésbé sem sikerült, valamely népnek kereset- és foglalkozás szerinti különbözélei népszámlálás útján egyáltalán nem lévén pontosan constatatálhatók; miért a fentlévő bűnvádi adataink az ily nagy horderejű kérdés megoldására megnyugtatólag csak akkor lesznek felhasználhatók, ha az általános kereseti arányviszonyok iránt biztosabb adatok fognak színre kerülni, akkor pedig annál nagyobb megnyugvással fognak alapul szolgálhatni, mivel nem csak az 1872. és 1873-ki két évnek adatai majdnem teljesen összevágó arányviszonyokat tüntetnek fel, hanem az 1867—71-ig terjedő időkörből fentlévő töredékes adatokban is csaknem ugyanazon aránykülönbsétek tükröződnek vissza; így volt az elítéltek közt:

	1873		1872	1867—71 átlag sze- rint
határozott foglalkozás			%	%
nélkül	1397	vagyis	6.7	6.8
napszámos, cseléd,	8562	»	40.3	40.7
iparos-, keresk.- se- géd és gyármunk.	1378	»	6.6	6.3
földmives	6948	»	33.1	32.6
önálló iparos, keres- kedő, gyáros	1138	»	5.1	5.9
tud. vagy művészeti foglalkozású	122	»	0.6	0.7
tisztviselő	264	»	1.2	1.9
földbirtokos	108	»	0.5	0.5
az előbbi rovatok alá nem tartozó nők és család- tagok	1059	»	5.1	5.2

az elitélteknek e kategóriába esvén; utánuk a földművesek sorakoznak, 30—33%-ja az elitélteknek azoknak sorából kerülvén ki, de a segédek és gyármunkások is elég jelentékeny arányosztalékkal szerepelnek, és még szembetűnőbb az önálló iparosok, gyárosok és kereskedők magas arányjtalékja, különösen szemben azon aránnyal, melyet nálunk az általános kereseti lajstromban elfoglalnak és még inkább szemben Ausztriával, f) hol daczára annak, hogy aránylag annyival több önálló iparos, gyáros és kereskedő találtatik az ottani lakosság közt egyáltalán, azoknak a büntettesek közti képviselése még csekélyebb, mint nálunk. így egybevetve Magyarországot Ausztriával, azt találjuk, hogy 1872-ben, mely évre mind Magyar-Erdélyre, mind Ausztriára nézve bírjuk az adatokat, követező volt az arányviszony:

f) Általános populationistikai szempontból az iparosok kézművesek a magy. birodalmi népességnek 4.2 %-a, ellenben Ausztriában az ottani népességnek 11.2 %-át teszik ; v. ö. K o n e k. Magyar birodalom statistikai kézi-könyve Budapest 1875. 33. §-át.

	Magy.-Erdélyben	Ausztriában
határozott foglalkozás nélkül	6.8 %	6.5 %
napszámos, cseléd, ipar és gyár- munkás	47.0 »	65.7 »
földmives	32.6 »	19.1 »
önálló iparos, keresk. és gyáros	5.9 »	4.5 »
tud. és művészeti foglalkozásu	0.7 »	0.1 »
tisztviselő	1.1 »	0.3 »
földbirtokos	0.7 »	—
a fentebbiek nejei s családtagjai	5.2 »	3.1 »

A határozott foglalkozás nélküliek, úgy mint a napszá-
mosok, cselédek és munkások természetesen leginkább a va-
gyon ellen intézett büntettekben részesülve, az első helyen
nevezettek közül 72%, az utóbbiak közül 60—68%-e miatt bün-
hődven, holott a földmivesek közül csak 43 e miatt, legna-
gyobb részt ellenben erőszakoskodási büntettek miatt lett
elítélve; így a gyilkosság és az emberi élet és testi épség, vagy
közintézkedések ellen elkövetett büntettek miatt 1873-ban
elitét személyek közt a földmives osztály 40 és több száza-
lékkal van képviselve; de hogy az önálló iparosok és k rcs-
kedők is elég nagy számmal ily erőszakos cselekvények miatt
marasztaltak el, elég sajnós, és még sajnósabb, hogy a 610
iparos, kereskedő és gyáros közül, kik 1873-ban a vagyon
ellen intézett büntett miatt elítéltek, nem kevesebb, mint
2*9 tolvajságról volt vádolva, mert az, hogy csalás miatt ugyan-
az évben 171, sikkasztás miatt 54, váltó és egyéb okmány-
hamisítás miatt 44, hamis és vétkes bukás miatt 27 lett elítélvet
inkább a dolog természetében fekszil . Elmellőzve a többi fog-
lalkozásokat, még csak a tisztviselők bünlajstromát érdekes
bővebben illusztrálni, mert ezeknek főleg becstelenítő büntet-
tekben való fokozottabb részesülése felette sajnós közdeprava-
tiora mutat, az államérdekek megóvására rendelt orgánumok-
nak az állam legfőbb érdeke, a jogrend fentartása ellen való
tömegesebb vétkezése szomorú tanúsága annak, hogy a köte-
lezettségérzet kihaltával az általános corruptió nagyon is
mély gyökereket vert; már pedig, ha az 1867—71-ik évig ter-
jedő bár töredékes adatok átlagban csakugyan híven tükröz-
tetik vissza az arányviszonyt, mely elitét büntetéseink

közt, valamint egyéb ügy kereseti tekintetben is fenforog, akkor nincs kétség, liogy a hivatalnokok büntetben részesülési aránya újabban nálunk tetemesen rosszabbodott, a mondott 5 évi átlag szerint csak 0.6-al, az 1873-iki adatok szerint ellenben 1.2%-al, tehát épen kétszer akkora aránnyal szerepelvén a büntetettek sorában, mint azelőtt. Az 1873-ban elítélt 264 tisztviselő közül elmarasztaltatott:

sikkasztás miatt	85
hiv. hatalommal való visszaélés miatt	67
csalás	26
okmányhamisítás	23
különféle erőszakoskodások	20
gyilkosság és testi sértés	23
zsarolás	8
tolvajság	9
pénzhamisítás	2

És ha áll az, hogy Magyar-Erdélyországban a közhivatalnokok száma, oda értve az állami, megyei, városi és községi tisztviselőket, 31,303-ra rúg, mint azt az 1870-ki népszámlálás kiderítette, akkor nálunk minden 118 tisztviselőre egy elítélt esik, midőn Ausztriában 72,147 hivatalnok mellett, 1871-ben 177 és 1872-ben 145 ítéltetvén el, csak 408-ra, illetőleg 500-ra jön egy elítélt.

Nem csekély érdekléssel bír az elítélt büntetettek képzése; a dolog természetében fekszik, hogy az elítéltek legnagyobb részt azon szerencsétlen polgárok sorából kerülnek ki, kik oktatás nélkül felnöve nélkülözik azon biztos irányítót, mely az embert átkalauzolja az élet viharain, kik az oktatással járó értelmiség hiányában a keresetforrásokban megszorítva inkább ki vannak téve a nyomor csábjainak, és szivképzés nélkül, vallásos érzület hiányával, sem a lelkiismereti sugallatokban, sem az eleven hit vigaszában nem lelik a szükséges erőt az élet viszállyaival való bátor megküzdésre; mindamelllett az egészen oktanok számaránya még a bűnvádi lajstromokon is a szerint mérsékeltebb, a mint a népoktatási ügy valamely országban helyesebb szervezetet nyer. miéért az elítéltek közti analfabeták számviszonyának folytonos lejjebb szállása legszólóbb jelzője a népnevelési ügy folytonos

javulásának, még az elvetemedett polgártársak sorában is a közoktatásnak szélesebb körben való elterjedése mutatkozáván; miért csak örvendetes, hogy e viszony nálunk évről évre kedvezőbb alakban jelenkezik, a sem olvasni sem írni nem tudók számaránya folyton csökkenvén, mi legjobban tűnik szembe ba az 1872-ik és 1873-ik év adatait párvonalba teszszük az 1867—71. terjedő időköz átlagával, ugyanis az elítéltek közt:

	1873.	1872.	1867-71 átlag
olvasni írni nem tudott	11,892 vagyis 56.7% _o	58.0% _o	61.0% _o
csak olvasni	» 1156 »	3.5 »	9.3 »
olvasni és írni	» 7699 »	36.7 »	28.8 »
magasabb műveltséggel bírt	» 229 »	1.1 »	0.9 »

1873-ban tehát szemben az 1867—71-ki ötévi átlagával 4.3%-al kevesebb analfabeti, ellenben közel 8%-i több olyan találtott, ki olvasni és írni is tudott, ez kétségtelen egyik tanúsága a népoktatásügy körül hazánkban az utóbbi időben mutatkozó általános ügybuzgalomnak, noha a teljesen tudatlanoknak mai számaránya is még elég jelentékeny főleg szemben más államokkal; így például Ausztriában volt az elítéltek közt:

	1871.	1872.
ki sem írni sem olvasni nem tudott	46.0% _o	46.8% _o
ki csak olvasni tudott	4.0 »	4.0 »
olvasni és írni tudott	48.0 »	48.8 »
magasabb műveltségű	0.5 »	0.4 »

Ausztriában tehát, hol a közlött két évről való adatok teljesen összevágok, minden 100 elítélt közt 12—13-al több olyan találtatik, ki olvasni és írni is tud, mint nálunk, mi számos egyéb adatból is bizonyuló azon észleletet újra megerősíti, hogy Lajtán túl a közoktatás jóval nagyobb mérvben terjedt el a nép összes rétegeiben, mint Lajtán innen.

Sajnos, hogy a rendelkezésre levő magyar kimutatásokban e viszony nincs nem szerint feltüntetve; igen érdekes lenne megtudni, hogy mily aránykülönbség mutatkozik e tekintetben a fi- és nőnemű lakosság közt, legalább a népszámlálás alkalmával tetemes különbség találtott a két különböző nem képzettsége közt, mennyiben t. i. egyrészt a magyarbiro-

dalmi lakók közt egyáltalán 58.2%-al volt ki sem írni sem olvasni nem tudott, másrészt a Alakoknak csak 53.6%-ja, ellenben a nőlakóknak 62.5%-ja nem tudott írni olvasni.

A vagyoni állapotot illetőleg, mely valamint leggyakrabban egyik főforrása a bűnös cselekményeknek, úgy másrészt némiképen tükre a közvagyonosodási állapotoknak, Magyarország bűnvádi statistikájából azon sajátzerű tapasztalás meríthető, hogy a vagyonosabb néposztály az elitét büntetéseket közt jóval magasabb arányban van képviselve, mint akár Ausztriában, akár más államokban; vagy a mi bíróságaink más fogalmat kötnek össze a különben igeu relatív értelmű vagyonossággal, mint másutt, vagy ezen körülmény abban találja természetes magyarázatát, hogy a merő indulatosságból származó és így a vagyoni állapottal semmi összefüggésben nem levő bűnös cselekmények nálunk nagyobb mérvben fordulnak elő mint másutt, tehát nem annyira a nyomor, az Ínség, mint inkább féktelen indulatok jelenkeznek mint az elkövetett büntettek főrugói; noha másrészt nem tagadható, hogy azon összevágó határozott arányegyenlőség, mely e tekintetben nem csak az 1872-ki és 1873-ki év adatai közt, hanem ezek és a korábbi, jelesen az 1867—71 -ki átlagos adatok közt fenforog, arra látszik mutatni, hogy a közvagyon nálunk jobban el van oszolva, mint akár Ausztriában, akár más fejlettebb közigazdasági fokra emelkedett államokban: agronom országban egyáltalán kevésbé mutatkozván a túl felhalmozott gazdagság és teljes nyomor közt másutt tapasztalható végletek.

Így volt az elítéltek közt:

	1873.	1872. 1867—71.
		átlag
vagyontalan	13,925 azaz 66.1%	66.8%, 65.1%
némi vagyonnal	5436 » 25.9 »	24.2 » 28.2 »
vagyonos	1615 » 7.7 »	9.0 » 6.7 »

tehát mindhárom forrás szerint legalább is egyharmada az elítélt büntetéseket nem minden vagyon nélküli, holott Ausztriában csak tizedrésze az elítélteknek némi csekély vagyonnal bíró, sőt nem egészen egy százaléka az elítélteknek vagyonosnak ki van mutatva, míg nálunk a vagyonosok

7—9%-át teszik az elítélteknek: így jelesen az osztrák elítéltek közt volt:

	1871.	1872.
minden vagyon nélkül	21,620 88.5%	23,212 88.0%
csekély vagyonnal	2637 10.8»	2951 11.2 »
vagyonos	163 0.7»	211 0.8»

ha tehát a két államterületi bíróságok nem egészen eltérő fogalomból indulnak ki ezen ismérv értelmezésében, roppant nagy e tekintetben a különbség és pedig nem csak a viszonylagos számarányra, hanem az abszolút számokra nézve is; nálunk a némi vagyonos, vagyis módos osztálynak kétszer, a vagyonosnak kimutatott büntettek pedig épen tízszer nagyobb számmal jelenkezvén, mint Lajtán túl; és ha bíránk csakugyan helyesen ítélik meg azt, hogy ki tekintendő igazán vagyonosnak, akkor megdöbbenő, hogy nálunk 1873-ban nem kevesebb mint 1615 oly egyén ítéltetett el valamely büntett miatt, ki nem csak hogy a nyomor által nem lett ösztönözve bűnös cselekvényekre, hanem inkább vagyoni állásában találhatott volna hatályos erkölcsi védelmet a büntettek ellen.

Pedig nem is azon büntetteknél találjuk a vagyonos osztályúakat leginkább kimutatva, melyek nagyobb gazdagság mellett is elképzelhetők, melyek gyakran épen annak kifolymányai, mint péld. a fajtalanág! büntettek, hanem még a vagyon ellen intézett büntettek miatt elítéltek közt is 1873. nem kevesebb mint 574, vagyis az e büntettek miatt összesen 11393 elítélteknek épen 5% -a mint vagyonos van feljegyezve, köztök 264 egyenesen tolvajság miatt bűnhődött; a 3037 közintézkedések elleni büntett miatt elítélt közt 467 vagyis több mint 15% vagyonos van kimutatva, az emberi élet és testi épség ellen elkövetett súlyos büntettek miatt elmarasztalt 6182 egyén közül 505 (vagy 8.3%) vagyonosnak van feltüntetve; az egyik és másik büntettesoport világosan arra mutat, hogy az önkénykedés és erőszakoskodásra való természeti hajlam az, mely nálunk a vagyonosabb néposztályon és talán még nagyobb mérvben uralkodik, mint a szegénysorsúakon.

Büntetőügyi kimutatásainkban az elítélteknek illetoése is számba szokott vétetni, de minthogy ahhoz egyrészt sem különös állami, sem társadalmi érdekek nem fűződnek,

másfelől pedig az elítéltek legnagyobbrészt mint a magyar államterületi polgárok és csak mérsékeltebb arányban akár az osztrák örökös tartományokba, akár külföldre valók, elég itt csak az utolsó két évnek eredményeit bemutatni, azokban is elég összevágó arányegyenlőség mutatkozáván; volt t. i. az elítéltek közt:

	1872.		1873.	
belföldi	16,202	98.2%	20,654	98.5%
osztrák tartományokból	252	1.5 »	242	1.1 »
külföldi	50	0.3 »	80	0.4 »

Jóval fontosabbak az elítéltek előéletére vonatkozó adatok, a visszaesések számarányában egyfelől az elítéltek megrögzöttsége, másfelől az alkalmazott büntetéseknek hatálya, sőt az összes bünfenyítő szervezetnek a büntetések javítására való kihatása többet-kevesebbet tükröződván vissza; e tekintetben is az 1872-ki és 1873-ik évi adatok összevágó arányviszonyokat tüntetnek fel, melyektől a korábbi évek adatai sem térnek el lényegesen; így az elítéltek közt:

az ugyanazon nemű büntett miatt ismételve fenyítés alá kerülők számaránya tehát egyformán mintegy 11%-át teszi az elítélteknek, és büntett miatt egyáltalán már bűnhődöttek számviszonya mintegy 17%-át teszi az összes elítélteknek; szemben Ausztriával a viszony nálunk kedvezőbb, a mennyiben ott több mint negyedrésze az elítélteknek hason vagy másnemű büntett miatt már egyszer bűnhődött, sőt ha a kihágás miatt előbb már megfenyített egyéneket is számba vesszük, Lajtán túl több mint kétötöde, nálunk ellenben csak egy-negyede az elítélteknek előbb már a törvénnyel jött összeütközésbe, és törvényszegés miatt került közfenyítés alá; így Ausztriában volt az elítéltek közt:

	1871.	1872.
ki még büntetve nem volt	13,627 55,8 %	15,022 56,9 %
kihágás miatt már bűnhődött	4247 17,1 »	4424 16,8 »
hason v. más büntetért »	6546 26,8 »	6928 26,3 »

ott tehát éppen feltűnő a visszaesők nagy száma, de elég jelentékeny nálunk is azoknak száma, kik akár korábbi büntett, akár valamely kihágás miatt a Themis sorompói előtt állottak és a kiállott büntetés folytán legkevésbé sem javultak; mindenesetre az ismétlések magas számaránya a magyarorszári monarchia mindkét részében a büntető törvényhozás hatálya és belső szervezete feletti komoly elmélkedésre inthet.

A két nem közt nincs e tekintetben nálunk nagy különbség, az elítélt büntettes nők közt csak egy-két százalékkal kisebb mértékben fordulnak elő azok, kik már korábbi büntett miatt lettek elítélve g). Így a két nem szerint elkülönözve az 1872. és 1873-ik évi elítéltek következő arányviszonyt tüntetnek fel, volt:

	1872.		1873.	
	férfi	nő	férfi	nő
ki még soha nem volt büntetve	74,0 %	77,3 %	73,8 %	77,6 %
kihágás miatt már »	8,8 »	6,1 »	8,1 »	6,5 »
korábbi büntett miatt »	17,2 »	16,6 »	17,8 »	15,9 »

Az elkövetett büntettek egyes nemeiből igen tanulságos következtetések vonhatók le, főleg ha a közfenyítés alá került bűnös cselekmények bizonyos főcsoportok szerint osz-

g) Azon különös szívósság tehát, melyet Oettingen a nőnem részéről az angol és szászországi adatok után tapasztalt, és mely szerint a bűn pályára lépő nőnél a büntettség hamarabb válik szokássá és mintegy másodtermészté, hazai adataink szerint nem bizonyul be; az általa e tekintetben észlelt tenacitas nálunk nem mutatkozik, mert a visszaesők közt, nem csak hogy a nőnem nincsen magasabb arányban képviselve mint a büntettesek közt egyáltalán, hanem nálunk ez arány inkább mérsékeltebb, így volt a nőnem képviselve

	az elítéltek közt	
	egyáltalán	a visszaesők közt
1867—71 átlag szerint	11,4 %	8,7 %
1872-ben	11,3 »	11,9 »
1873-ban	10,4 »	9,2 »

tehát nálunk a nők szívóssága legalább a büntettek pályáján legkevésbé sem mutatkozik.

tályozva vétetnek vizsgálat alá, az egyes büntett-csoportozatok közti arányviszony egyrészt a közgazdasági és társadalmi állapotokat, másrészt a büntettség fő jellemvonásait elég felismerhetőleg tükrözteti vissza; ha az államkötelék, a közintézkedések, a közérkölciség ellen elkövetett büntetteket egy közös csoportba soroljuk, mint oly cselekményeket, melyek az állam és a társadalom közérdekei ellen irányozvák; a második csoportba azon büntetteket utaljuk, melyek az emberi élet, a testi épség, az egyéni szabadság és egyesek becsülete ellen irányulnak; a harmadik csoportba végre azon büntényeket osztjuk be, melyek leginkább a vagyon ellen vannak intézve, akkor nálunk is az utolsó kategóriába eső büntettek túlnyomó részét képezik ugyan az összes büntetteknek, de, mint már többször alkalmunk volt kimutatni, a másik két csoportba eső büntények nálunk jóval emeltebb arányban szerepelnek, mint akár Ausztriában, akár a legtöbb európai államban, ugyanis tekintve az elítéltek számát, van közöttük kik elítélve lettek:

	1872.	1873.	1867—71. átlag
közérdekek ellen irányzott büntettek miatt	16.7 ^o »	16.3 ^o / ₁₀	13.1 ^o / ₁₀
emberi élet és szabadság elleni büntettek miatt	31.3 «	29.1 »	32.1 »
a vagyon elleni büntettek miatt	52.0 »	54.3 »	54.5 »

tehát az 1867—71-ki ötévi átlag, úgy mint az utóbbi két év adatai szerint az emberi élet, testi épség, az egyéni szabadság és becsület-épség ellen elkövetett büntettek csaknem egyharmadát képezik a megfenyített büntetteknek; ez oly viszonylat mely nem egykönnyen fordul elő más állam criminálitásában, továbbá szintén rendkívüli magas, másutt nem igen tapasztalható arányban jelenkeznek nálunk a közérdekek «ellen irányzott büntettek (13—16%-al), és újabban ezen arány inkább még emelkedett, mi annál sajnosabb, mivel arra mutat, hogy a magyar kormány idejében a közérdekek iránti tisztelet inkább hanyatlott, semhogy megerősült volna, és hogy a közérőszakoskodási hajlam, mely rendszeren az alkot-

Hiányos érzület fokozatos kifejlésében találja természetes ön-fékezését, nálunk nem csak hogy mérséklődött, hanem még szilajabb természetet öltött; ez legjobban tűnnék szembe, lia az 1867—71-ki időkorre szóló absolut számokat a legutóbbi időbeliekkal lehetne párhuzamba tenni, de azok nem csak hogy töredékesek, hanem nem is vonatkoznak egész Magyarországra mai értelemben véve; ugyanazon akadály van útjában annak, hogy az alkotmányos korszakot megelőzőt időből kínálkozó adatok párhuzamba vonassanak, azok nem a mai Magyarország területére vonatkoznán; mindamellert érdekes az egybevetés az 1867—71-ki ötévi átlag és az 1873-ki évnék kivált viszonyarányai közt, lett pedig elítélve:

	az 1867—71-ki		1873-ban	
	átlag szerint			
	egyen	%	egyen	%
közérdek elleni büntett miatt	1701	13.1	3405	16.3
emberi élet stb. » »	4069	32.0	6170	29.4
vagyontalorság » »	6923	54.6	11,401	54.3
összesen:	13,693		20,976	

mily szomorú észlelet, az utóbbi évben nálunk 3405 elítéltet, ki az állam és társadalom érdekei ellen, és 6170, ki embertársa élete, testi épsége stb. ellen tört, kik tehát nem annyira haszonlesésből,nyerészkedés és hírvágyból,nem nyomor és szükség által szorítva, hanem pusztán indulatoskodás által elragadtatva vetemődtek a büntettség pályájára.

Mily nagy különbség forog fenn e tekintetben Magyarország és Ausztria közt, legjobban tűnik szembe, ha ugyanazon egy évre vonatkozó ebbeli számarányok egymás mellé állítatnak, mire leginkább az 1872-iki adatok szolgálnak; ez évben az elítéltek közt volt:

	Magyarországon	Ausztriában
közérdek elleni büntett miatt	16.7%-al	14.0%-al
emberi élet stb. » »	31.3 »	17.0 »
vagyon » »	52.0 »	69.0 »

tehát nálunk minden 100 elítélt közt 17-el kevesebb mint Ausztriában oly büntettes van, ki másnak vagyona ellen tör, de másrészt 17-el több olyan, kinek bünmerénylete a köz-vagy társadalmi érdekek ellen közvetlenül irányul, mindenesetre Jellemző egyik ismérve bünügyi viszonyainknak; még feltűnőbb a

különbség a lajtán inneni és túli bűnstatistika közt, ha pusztán az emberi élet, a testi épség és személyi szabadság ellen intézett büntető cselekvényeket vesszük tekintetbe, inig t. i. Ausztriában 1872-ben 4441 személy ítéltetett el a büntettek ezen legsúlyosabb, legveszélyesebb neme miatt, nálunk ugyanaz évben 5153, sőt 1873-ban 6170 személy e miatt lön elmarasztalva.

Igaz, hogy más európai államokban is azon tapasztalás tétetett, hogy a culturérettel emelkedő közvagyonosodás folytán a vagyonbátorság ellen irányuló bűnmerényletek számaránya szemben az ember személyisége vagy az állam és társadalom ellen intézett egyéb büntényekkel, fokozatosan alább száll, az utóbbiak aránya ellenben ugyanazon mérvben emelkedik, de alig emelkedik az akárhol oly fokra, mely nálunk mutatkozik, Így péld. Franciaországban következő emelkedés észlelhető:

	személy elleni	vagyon elleni		személy elleni	vagyon elleni
1826—30	25.6 ‰	74.3 ‰	1851—55	33.1 ‰	66.9 ‰
1841—45	30.8 »	69.2 »	1856—60	38.7 »	61.3 »
1846—50	32.8 »	67.2 »	1861—65	42.9 »	57.1 »

nálunk ellenben 1872-ben e viszony volt = 48⁹/₁₀ szemben 52⁹/₁₀-al.

A merőben a személybátorlét elleni bűnmerényletek számaránya következő 3 államban, következő arányváltozást tüntet fel, a személy elleni büntettek voltak képviselve:

Poroszbirodalomb.		Szászországban		Bajorországban	
1862	15.8 ‰-al	1860	35.0 ‰-al	1863	33.1 ‰-al
1863	17.1 »	1861	33.1 »	1864	37.9 »
1864	18.0 »	1862	34.6 »	1865	39.8 »
1865	17.7 »	1863	35.1 »	1866	41.2 »

A sajtó vétségek statistikája nálunk sajátságos eredményeket tüntet fel; a végtárgyalások száma, melyek nálunk egy-egy évben sajtóvétségek ügyében tartatnak, oly csekély, főleg szemben az egy évben való följelentések számával, az e miatt indíttatni szokott vizsgálatok oly rendkívüli lassúsággal folynak le, de kivált az évi elítélések száma oly feltünőleg csekély, hogy a becsületsértések ellen, melyek

sajtó útján követtetnek el, nálunk az esküttek eljárásában nem látszik elég erélyes védelem kínálkozni; ez azonban oly észlelet, mely az eskütszéki intézmény meghonosodásának első korában másutt is tehető; azon meggyőződés, hogy a jury valamint a sajtószabadságnak, úgy a köz- és magánbecsület szeplőtlen megóvásának is egyaránt örje, csak lassan tör utat magának a nép öntudatában, szintúgy a napisajtó kezelőiben is csak fokozatos culturfejlemény folytán, lassankint szokott támadni azon tapintat, mely a szabad szónak tekintet nélküli ugyan, de a köz- és magánbecsület tiszteletben tartásával való erélyes kezelésében nyilatkozik; hozzájárul, hogy a sajtószabadság meggyökerezésével a nagy közönség részéről a túlélérzékenyedés mindinkább tünedezik, a hírlapi közlemények valódi értéke iránti fogalmak mindinkább tisztulnak: mindenesetre a két utolsó év adatai arra látszanak mutatni, hogy nálunk is a sajtó kezelése és nyilvánulásai iránt helyesebb felfogás foglal tért; legalább 1873-ban tetemesen kevesebb a följelentett vétségek száma, mint a közvetlenül megelőzőtt 1872-ki évben, amidőn 74, ellenben 1873-ban csak 51 följelentés tétetett sajtóvétség miatt; vájjon azonban a följelentéseknek ezen kevesbedése a sajtót kezelő orgánumok higgadtabb eljárásának, vagy nem inkább-e azon körülménynek kifolyománya, hogy a lanyha, érélytelen eljárás főleg magánrágalmazások ügyében eskütteink részéről eddig tapasztalt indokolatlan engedékenység sokat visszataroztat sértett becsületük bíróság útján való érvényesítésétől, egy két évi adat után teljes határozottsággal nem ítéltető meg ugyan, de a két évi eskütszéki működés eredménye nagyon is sejteti, hogy ezen utóbbi körülménynek is, úgylátszik, tetemes része van a följelentések apasztásában.

Mily lanyha t. i. e tekintetben nálunk az eljárás következő adatokból tűnik ki; volt följelentve sajtóvétség:

	1872.	1873.
közvádlói panasz folytán	10	7
magán panasz »	64	44
együtt':	74	51

ezen följelentésekből 1872-ben 70 és 1873-ban 47 a vizsgálat megindítása által intéztetett el, de a megindított vizsgálatok

közül 1872-ben csak 26 és 1873-ban 21 végleg fejeztetett be, tékát az előbbi évben 44 vizsgálati eset (63%), az utóbbiban 26 (55.3%) nem lett befejezve: és így még 1873-ban is, hol annnyival kevesebb vétség lett feljelenteve, azoknak fele része sem talált végelintézés; ily lassú, késedelmes, mondhatni megbocsátatlan lanyhaságu eljárás csakugyan maga is képes sokat visszatartóztatni attól, hogy sértett becsületük helyreállítását ez utón megkíséreljék.

Még feltűnőbb pedig a megindított vizsgálatok és a végtárgyalások eredménye; így a sajtóvétségek miatt elég csekély számmal megindított vizsgálatoknak befejezése történt:

	1872.	1873.
a kereshetőség leszállítása által	14	5
a végtárgyalás megtartása »	12	16
együtt:	26	21

összesen tehát sajtóvétségi végtárgyalás Magyarországon 1872-ben 12 és 1873-ban 16 volt, és ez alkalommal az előbbi évben egészben csak 3, az utóbbi évben 4 vádlott találtatott vétkesnek, a felmentések mindkét évben épen 75%-ot tettek, hozzávaló, hogy a négy egyén közül, kik 1873-ban sajtóvétség miatt el lettek Ítéelve, csak egy volt, ki magánszemély becstelentése miatt, a többi három közhatóságok rágalalmazása miatt találtatott vétkesnek. Hogy ily körülmények közt a sértett félnek még a legflagransabb becsületsértés eseteiben sem igen lehet kedve sajtóper útján megkísérlem a sérelem orvoslását, tenyérén fekszik. Ezzel eskütteink még a sajtószabadságnak is rősz szolgálatot tesznek, mert a legszemtelenebb rágalmazásnak, a legkirívóbb sajtógarázdálkodásnak kényszerű eltűrése általános közönyt szül a sajtó kifakadásai iránt, mi lassankint a nagy közönségben még a józan sajtó erélyes!) enunciatíói iránti fogékonyságot is, hanem is végképen elfojtja, de tetemesen eltompítja, ezzel pedig elvész éle azon egyedüli fegyvernek, melylyel a közvéleménynek legjogosultabb képviselője, a napi sajtó, a visszás állami és társadalmi intézmények sikeres megtámadására bír.

A k i h á g á s o k a t illetőleg, ezek felette bő rovatot

képeznek bűnvádi statistikánkban, pedig akár tekintve az évi följelentéseknek, valamint a vádlott személyek számát, akár tekintve a vétkeseknek talált egyéneknek nagy seregét, szomorú észlelet, hogy annyi törvényszegés fordul elő hazánkban, és még leverőbb azon további tapasztalás, hogy nagy része a kihágásoknak oly természetű, melyek által igen fontos állami és társadalmi érdekek veszélyeztetetnek látszanak.

Bíróságaink működése a kihágások terén a következő adatokból tűnik ki:

	1872.	1873.	
a följelentések száma	141,827	165,009	— $\frac{1}{10}$
elintéztetett tárgyalás nélkül	16,461	35,088	21.3 »
» » alapján	87,622	86,727	52.5 »
elintézetlen maradt	37,744	43,194	26.1 »

tehát 1873-ban több mint negyedrésze a feljelentéseknek nem találta elintézését!

A vádlott személyeket illetőleg, kiknek száma 1872-ben 157,14(1 és 1873-ban 176,023-ra ment, következő volt a bírói eljárásnak az eredménye:

	1872.		1873.	
a vizsgálat megszüntetett	24,546	15.6%	33,818	19.2%
büntetlennek nyilvánított	9,226	5.9 »	12,099	6.8 »
felmentetett	12,536	8.0 »	13,261	7.5 »
elítéltetett	71,757	45.7 »	72,193	41.1 »
meghalt	201	0.1 »	405	0.3 »
megszökött	241	0.2 »	312	0.1 »
a tárgy. függőb. maradt	38,639	24.5 »	43,935	25.0 »
összesen:	157,146		176,023	

Tehát a vádlottaknak épen egy negyed része irányában sem lett befejezve a tárgyalás, mi új szóló bizonyíték törvénykezésünk rendezetlensége mellett.

Mennyiben öregedett vagy fogyatkozott újabban a kihágás miatt bevádolt és elítélt személyek létszáma, bajos meghatározni, a törvénykezésben beállott változások erre lényegesen hatván ki; így pd. az által hogy több kihágási eset, mely előbb közhatóságilag lett megfenyítve utóbb a bíróságok illetősége alá vonatott, hogy a jövedékmegrövidítések most szintén bíróságilag tárgyaltainak, a bevádolt és elítélt személyek száma teteme-

sen növekedett, a nélkül, hogy ebből a közerkölcsi állapotok roszabbodása lenne leszámaztatható; így volt az egész magyar birodalomban:

	1864.	1865.
a kihágás miatt bevádoltak száma	80,191	81,670
a » » elítéltek »	45,858	50,943

Az 1867—70-ig terjedő adatok, hézagoss, töredékes voltuknál fogva szintén nem alkalmasak arra, hogy azokból egybehasonlítás által az utóbbi időnek ebbeli hullámzása bizton lenne felismerhető; ezen adatok szerint lett volna Magyar-Erdélyben kihágás miatt és pedig:

	be vádolva elítélve	
1867.	62,518	40,702
1868.	105,011	72,079
1869.	105,637	72,549
1870.	79,771	53,330

Szintoly kevésbé lehet Ausztriával párhuzamot vonni, mert ott is nagy része a kihágásoknak, melyek nálunk a bíróságok körébe utaltattak, közhatóságilag fenyítettnek meg; vájjon azon jelentékeny hátralékok, melyek e téren nálunk mutatkoznak, nem javálnak-e azoknak szintén a közhatóságok körébe való utalását, egy két évi adat után még teljes határozottsággal nem vitatható, de maga a dolog természetében fekszik, hogy az amugyis fontos egyéb teendőkkal elhalmozott bíróságok csekélyebb törvényszegések miatt ne vétesse nek túlságosan igénybe, azoktól megszabadulva annál serényebben, annál gyorsabban járhatnának el oly ügyekben, melyek komoly fontolást és behatóbb tárgyalást igényelnek.

A felmentések számaránya a kihágásoknál jóval mérsekeltőbb mint a büntetteknel, mert ha a büntetlennek nyilvánított és a bizonyítékok elégtelenségénél fogva felmentett egyéneket együvé vesszük, csak 14.3% -át teszük a vádlottaknak, míg ezen arány a büntett miatt bevádoltaknál egész 32.1%-ig emelkedik: ez oly észlelet, mely másutt is tapasztalható és abban látszik lenni megfejtését, hogy egyrészt gyakoriabb az elkövetett büntető cselekvénynek bevállása, másrészt hogy a kevésbé súlyos büntetések kiszabásánál azon félelem, hogy talán ártatlan fog sújtatni, nem gyakorol oly nyomást a

bíróságra, mint szemben az annyival érzékenyebb büntetést maga után vonó büntettekkel; noha sok országban, mint péld. Németalföldön, és Ausztriában is, épen az ellenkező tapasztalás telicitő; ott és sok más országban a kihágások eseteiben inkább magasabb a felmentések számviszonya, mint a büntettek eseteiben, nyilván mert azoknak büntetlenségétől kevesebb veszély várható, mint a büntettek büntetlenségétől.

A kihágások nemét tekintve ugyanazon sajnos tapasztalás áll elő, hogy nem annyira a vagyonzbiztonság, mint az emberi élet, a közerkölcsiség stb. ellen irányulnak; ezen törvényszegéseknek forrását is kevésbé az anyagi szükségben kell keresnünk, mint inkább az indulatosságban és erőszakoskodásra való féktelen hajlamban, így elítéltetett:

	1872.	1873.	
az élet és testi biztonság elleni kihágás miatt	27,420	27,294	37,9%
a vagyonzbiztonság elleni kihágás miatt	14,775	17,052	23,6%
a mezői rendőrség elleni kihágás miatt	15,795	11,074	15,2%
a jövedékek elleni kihágás miatt	4972	7373	10,2%
közesség, rend, közintézkedések elleni kihágás miatt	4269	4426	6,1%
a becsületbiztonság elleni kihágás miatt	2185	3372	4,7%
a közerkölcsiség elleni kihágás miatt	2271	1498	2,0%
közhivatali kötelesség elleni kihágás miatt	34	82	0,1%
a vadászati törvények elleni kihágás miatt	22	64	0,1%
a sajtótörvények elleni kihágás miatt	5	1	0,0%
a kiskorúak büntetési mintáinak kihágások	9	27	0,1%
összesen:	<u>71,757</u>	<u>72,193</u>	

Ha ennél fogva a vagyonzbiztonság ellen közvetlenül el-

követett kihágásokhoz még a mezei rendőrség ellen intézett merényleteket is számítjuk, jóllehet azok is gyakran nem haszonlesésből, hanem pusztá erőszakoskodási indulatból követetnek el, ha oda továbbá még a jövedékek megrövidítésére célzott, mint merőben haszonvágyból származó kihágókat is számítjuk, még nem egészen felerésze az elítélteknek (49 %₀) hírvágy által, több mint felerésze pedig más indok által birtott a törvény megszegésére; jelesen leverő azon roppant összege az elítélteknek, kik az élet és testi biztonság ellen elkövetett kihágás miatt vonattak fenyítés alá, az egyik és másik évben több, mint 27,000 egyén ily kihágás miatt ítéltetvén el; szintűgy sajnos mérvben jelenkeznek a közcsend, rend és a közintézkedések elleni kihágások, mindegyik évben az e miatt elítéltek meghaladják a 4000-et; a becsület-biztonság és közerkölcsiség elleni kihágások miatt elítéltek száma is, együtt véve, szintén a 4000-et jóval túlhaladják.

A mi a kihágás miatt elítéltekre szabott büntetéseket illeti, újra bíróságainknak a körülmények által alig igazolt enyhe felfogásával találkozunk, a szabadság-büntetéseknek mérve, melylyel legnagyobb része a kihágásoknak szokott megfenyíttetni, alig látszik arányban lenni azoknak súlyos voltával, így el lett ítéelve:

	1872.	1873.	
3 hónál tovább terjedő fogságra	1170	277	0.4 %
1 » » » »	3697	3147	4.4 »
1 hétnél » » » »	18,878	18,425	25.3 »
ennél kevesebbre » »	24,239	24,772	34.3 »
pénzbírságra	19,668	21,810	30.2 »
ítéletileg megdorgáltatott	3770	3470	4.8 »
házi fenyítésre adtatott	335	292	0.4 »
összesen:	<u>71,757</u>	<u>72,193</u>	

tehát nem több mint 30%-a az elítélteknek egy hétnél tovább tartó fogsággal lett megilletve, és azok közt 25 % egy hónapon aluli fogsággal; ha meggondoljuk, hogy 1873-ban nem kevesebb mint 27,294 személy az élet és-testi biztonság ellen. 4426 a közrend és intézkedések ellen, 1428 a közerkölcsiség ellen elkövetett kihágás miatt, összesen tehát 33,148 egyén oly cselekvény miatt lön elítélve, mely által magasabb társa-

dalmi érdekek kockáztatva voltak, és hogy másrészt ugyanazon évben összesen csak 21,849 egy héten túl terjedő fogsággal. Sőt azok közül épen csak 3424 egy hónál tovább tartó, 18.425 ellenben annál rövidebb idejű fogsággal lett megnyitve, magától szembe szökik a bűnös cselekvények és a kiszabott büntetések közti nagy aránytalanság; hogy bíróságaink részéről nem fejtetik ki kellő szigor, még világosabban tűnik ki azon körülményből, hogy egy-egy évben 24,000-nél (öbbségre egy héten aluli fogság méretik; vagy a fenyítés alá vont kihágás könnyebb természetű törvényszegések, és akkor kár irányukban a bírósági nagy apparátust mozgásba tenni, azok jóval inkább a közhatóságok körébe valók lévén, vagy a bírói üldözésnek méltán tárgyát képező bűnös cselekvények megítélése nem történik azon komolysággal, azon bírói szigorúsággal, melyet a társadalmi érdekek teljes megóvása okvetlenül követel.

Abból, hogy 1872-ben 19,668 és 1873-ban 21,810 egyén pénzbírságra ítéltetett, midőn a jövedékek megrövidítése miatt csak 4972 illetőleg 7373 egyén lett elmarasztalva, méltán az következtethető, hogy nem csak jövedéki, hanem egyéb kihágások eseteiben is merőben pénzbírságok alkalmaztatnak, mi újra arra mutat, hogy vagy az elkövetett kihágás nincsen arra minősítve, miszerint bíróságilag vonassák fenyítés alá, vagy hogy a büntetés neme nem felel meg a vétesség természetének. A mi jelesen a jövedékek ellen intézett kihágásokat illeti, kár, hogy a miniszteri tudósításban nincsen kimutatva, mennyire rúg a bírság fejében befolyt pénzszeg; az absolut kormány idejében e czímen évenként mintegy 2—3 millió írt szedetett be, de akkoron jövedékrövidítés miatt évenként 15—17000 egyén ítéltetett el amagyar korona területén, holott az újabb adatok szerint Magyarországon alig felerésze e nagy számnak a miatt marasztaltatik el; vájjon ezen magában mindenestre örvendetes számcsökkenés onnan ered-e, mivel a magyar népben az akkori alkotmányellenes megadóztatás által mintegy mesterségesen táplált azon érzet, mely az államjövedék irányabani minden csalásban, minden megrövidítési fondorkodásban inkább hazafias cselekvényt, mint kárhuzatos bűmerénylctet vélt találni,

most már szemben az alkotmányos úton létrejövő adókkal, lassankint az ellenkező nézetnek kezd tért engedni, vagy onnan ered-e, liogy hason felfogás még most is az eljáró közegeket indokolatlan elnézésre, lanyha eljárásra iuditja, a közlött adatokból ki nem deríthető, hanem az utóbbi feltételezés némi jogosultságot nyer azon szomorú tapasztalás folytán, mely az adóhátralékok behajtása körül nálunk a legújabbig elég boszantó mérvben vala szerezhető.

Ha az eddig felhozottak után végül a kihágásokat a büntettek- és vétségekkel összecsoportosítjuk, noha azokkal sem tekintve társadalmi kihatásukat, sem tekintve a közbátorlétre azokból háruló veszélyt, egy kathegóriába nem sorolhatók, de a mennyiben a kihágások miatt vád alá került és elítélt személyek a bűnügyi viszonyok megvilágítására szolgálnak, és így a kihágások is a bűnvádi statistika egyik kiegészítő alkatelemét képezik, akkor újabb adataink fonalán Magyarország büntetőügyi viszonyaira nézve következő végredményekre jutunk.

A mi az összes büntetőügyi följelentéseket illeti, melyek a két utolsó év folyamában tétettek, ezeknek száma következő volt, és pedig:

	1872.	1873.	növekvés vagy csökkenés
büntető miatt	36,999	40,782	+ 3783
sajtó vétség miatt	74	51	- 23
kihágás miatt	118,478	127,896	+ 9418
együtt:	155,551	168,729	+ 13,178
elintéztetett:	136,238	161,037	+ 24,799

Míg tehát a följelentések száma 1873-ban a megelőzőtt évhez képest 13,178-al vagyis 8.5%-al növekedett, mely körülménynél valamint az utóbbi egybevetéseknél is mindenkor figyelembe veendő, hogy az 1872-ki adatok sem Fiúméra és kerületére, sem a polgárosított magyar határőrvidékre nem terjednek, holott az 1873-ki adatok az összes mai értelemben Magyarországra vonatkoznak: az elintéztések száma 24,799-el vagyis 18.2%-al növekedett, mi első pillanatra azon következtetésre látszik jogosítani, hogy bíróságaink tevékenysége jóval

magasabb arányban emelkedett, mint a munkaosztalék, de egészen más színben tűnik fel, ha a történt elintézések nem pusztán azon év folyamában történt új följelentésekre, hanem helyesebben az összes följelentési esetekre vonatkoztatnak, melyek, habár mint az előbbi évből visszamaradtak lettek volna tárgyalandók, mert így egészen más eredmény áll elő, és az elintézetlen maradt följelentések száma ily összeállítás mellett 1873-ban szemben a megelőzőtt évvel nem csak hogy nem apadt, hanem még tetemesen emelkedett, Így a büntett, sajtóvétség és kihágás miatti összes

	1872.	1873.
följelentések száma volt	200,164	242,743
abból elintéztetett	136,238	161,073
maradt elintézetlenül	63,926	81,706
vagy is az összes följelentéseknek:	31,9%-ja	33,6%-ja

tehát a hátralékok sem általán sem viszonylag nem kevesbedtek, hanem inkább öregbítetek.

A vádlottak összes száma volt:

	1872.	1873.	több vagy kevesebb
büntett miatt	40,149	48,848	+ 8699
sajtóvétség miatt	15	12	- 3
kihágás miatt	157,146	176,023	+ 18,877
együtt:	197,310	224,883	+ 27,573 = 14% _o

Az elítéltek összes száma volt:

büntett miatt	16,504	20,976	+ 4472
sajtóvétség miatt	3	4	+ 1
kihágás miatt	71,757	72,193	+ 436
együtt:	88,264	93,173	+ 4909 = 5,5% _o

Feltéve, hogy Magyarország lakossága az 1870-ki népszámlálás óta úgy, mint normális időben, évenként egy százalékkal növekedett és ennek folytán 1873-ban 13.990,589 főre ment, azon évben minden 62 lélekre jött egy vádlott és minden 150-re egy elítélt, h)

Más államokkal való egybevetés alig képes biztos mérvet szolgáltatni a biintettség nagyobb kisebb terjedtségének

h) Ha itt is Keleti által az 1872-ki év végén kiszámított 13,732460 főnyi népességet vesszük fel, akkor minden 61 lélekre egy vádlott és minden 147-re egy elítélt jön.

helyes megítélésére, minthogy némely országban a törvényellenes cselekvények számos esetei mint egyszerű rendőri kihágások, a közhatalóságok, másutt a bíróságok körébe vannak utalva, mi roppant különbséget okoz a számeredményre nézve; hozzájárul, hogy sok függ attól, miféle időszakok vétetnek alapul az összehasonlításra; ha a büntett, vétség és kihágás miatt valóban elítéltek számviszonya, mint az *L e g o y t* összeállítása szerint az 1850—1860-ki évtized átlaga szerint a nagyobb európai államokban mutatkozik, a hazánkban találttal összehasonlítatik, a magyarországi arányviszony igen kecsesgötönnek látszik, másutt aránylag kétszer háromszor nagyobb levéli az elítéltek számaránya, így *L e g o y t* összeállításai szerint jönne

egy elítelt :	lakóra		lakóra
Spanyolországban	81.8	Angolhonban	47.8
Németalföldön	71.8	Poroszországban	22.9
Belgiumban	58.1	Hannoverában	12.8
Franciaországban	55.1	stb. stb.	

holott nálunk csak 150-re esik egy elítélt, de ezen egybevetésből semmi következtetés nem vonható le akár a viszonylagos criminalitás intensitására, akár a közerkölcsiség átlagos niveaujára nézve; hány mezei és erdei károsítás szerepel például az igazságügyet szigorúan kezelő ország bünlajstromában, mely másutt nem csak a bírói üldözésnek nem, hanem még a rendőri fenytésnek sem tárgya; az elítélteknek comparativ megfigyelése legfeljebb az igazságügy kezelésében mutatkozó szigor nagyobb kisebb mérve iránt nyújthat tájékoztató támpontokat, és e tekintetben csakugyan hazai bíróságainknak ez értekezés fonalan már többször lmngsulyoztatott látysága számadatilag derül ki, 1873-ban 224,883 vádlott mellett csak 93,173 elítélt jelentkezén, vagyis a vádlottnak csak 40 százaléka, azaz kétötödresze ítéltetvén el.

A büntetésre méltó cselekvények nemét tekintve, a büntett, sajtóvétség vagy kihágás miatt elítélt személyek a két. évben következő általános és viszonylagos számokban jelentkeznek; elítéltetett:

	1872.	1873.
bűnös cselekmény neme	általán	általán
államkötelék ellen	78 0.1 ^o / _o	81 0.1 ^o / _o

bűnös cselekmény neve	1872. általán	1873. általán
államkötelék ellen	78 0.1 ^o o	81 0.1 ^o o

ezen összevonásból még jobban felismerhető bűnvádi statisztikánk fő jellege, jóval több mint egy harmada az elítélteknek az emberi élet és testi épség ellen elkövetett sértés miatt, és Ki száz közül közintézkedés elleni vétkezés miatt lakolt, inig a vagyonbátorság ellen irányzott törvényellenes cselekvények miatt nem több mint 42 száz közül vonatott fenytítés alá.

A szabott büntetések pedig egyetemleg következő ábrát tüntetnek fel, elítéltetett:

	1872.	1873.
halálra	17 0.1 ^o o	20 — %
szabadságbüntetésre	64,471 73.0 %	67,577 72.5 %
vagyonbüntetésre	19,669 22.3 %	21,811 23.1 %
szabadság és vagyonbüntetésre	2 —	3 —
megdorgálásra, házi fenytítékre	4105 4.6 %	3762 4.1 %
együtt:	<u>88,264</u>	<u>93,173.</u>

A STATISZTIKA

ÉS A

NEMZETGAZDASÁGTAN KÖZTI VISZONY

A MAI KORBAN.

KONEK SÁNDOR

R. TAGTÓL.

(Olvastott a M. T. Akadémia 1875. június 7-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1875. Nyomatott az A t h e n a e u m r. társ. nyomdájában.

A STATISZTIKA ÉS A NEMZETGAZDASÁGTAN KÖZTI VISZONY A MAI KORBAN.

Az államtudományoknak közös tárgyuk, közös feladatok az emberiség társas viszonyainak akképeni szabályozása, hogy az egyeseknek emberi rendeltetésük megközelítésére irányzott törekvése a közösség magasabb érdekeivel összhangzásba jusson, hogy a létért való küzdelemből, mely valamint a természet összes organicus jelenségeit egyáltalán, úgy különösen az eszes érzéki lények egymáshoz viszonyát jelzi, hékés egyiittlét, az érdekharcból érdekközösség fejlődjék, hogy az ellentétes tendenciák egyeztetése, valamint a társas lét eszélyes berendezése által az egyeseknek úgy mint az egész emberiségnek magasabb tökélyre, emeltebb anyagi és szellemi jólétre, való juthatása bizton és tartósan eszközöltessék.

Természetes tehát, hogy a világesemények folyama, a koronkint uralomra emelkedő u. n. uralkodó eszmék, és az azok behatása alatt módosuló társadalmi viszonyok közvetlenebb befolyást vesznek az államtudományok idomítására, mint a szilárdabb alapon nyugvó, a változó viszonyoktól kevésbé függő egyéb tudományágak bármelyikére.

A kornak iránya, mely soha egyes, bármily nagy szellemeknek, hanem számos világtörténelmi eseményekből keletkező általános eszmemozgalomnak a szüleménye, mindenkor döntő befolyással volt és van mai nap is az államtudományok alakulására; egyes korszakos férfiak, egyes szellemdús írók a szellemmozgatást csak előidéztek, az eszmeharcot kezdeményezték, élesztik és határozott irány felé fejlesztik, de az uralkodó kornézetek megállapodása rendszeren számtalan tünemények találkozásának productuma.

Az uralkodó nézetek befolyása alul nem vonhatja ki

magát a tanelmélet, akaratlanul is kifejezésre jutnak azok az általános érvényre emelkedő tanelvekben, és minél közelebb rokonságban állanak az államtudományok egyes ágai egymáshoz, annál egyenlőbb modorban ismerhető fel a koriránynak ezen idomító befolyása. A statistika és nemzetgazdaságtan közti viszony is leginkább a koriránynak mindkét tudomány lényeges átalakulására való koronkénti befolyásának homogeneitásából ismerhető fel, mely viszony épen korunk általános tanirányának döntő befolyásánál fogva mai nap jóval bensőbb, mint valaha. A látszólagos ellentétben levő állami és társadalmi érdekeknek közvetítésére, a social problémáknak a felforgató viszonyok helyes felismerése fonálán inductív módszer segítségével való megoldására irányzott törekvés, mely a statistikát napjainkban épúgy jellemzi, mint a nemzetgazdasági tudományt, a két tanszaknak egymásra való utaltságát, egymásnak való kiegészítését jóval inkább tünteti szembe, mint valaha; ezt tüzetesen kimutatni a következő sorok feladata.

A XYII-dik és részben még a XYIII-ik század első felében az állameszme annyira előtérben állott, az államhatalom erélyes kifejtése és az államszervezetnek minél czélszerűbb berendezése annyira túralommal bírt az akkoron még alig figyelemre méltott egyéb társadalmi érdekek felett, hogy valamint a gyakorlati élet terén az összes social érdekek az államérdekben felolvadtak, úgy az utóbbi a tanelméletben is a vezéreszme volt, melynek minden egyéb érdek alárendelve lett; az államhatalomnak felszívási hajlama a társas köröknek az államlétben való beleolvadását szülte, ez pedig az államgyámkodás szükségéretének, és azzal az államhatalomnak minden társas viszony szabályozásába való közvetlen beavatkozásának jogosultságáról való általános fogalmaknak lón szülője; miért a statistika, mely önálló tudományként csak e korban jött létre, csak azon volt, hogy az államhatalomnak ez iránybani működését, az államszervezetet, az összes társadalmi körökben mint főmozgató erő nyilvánuló államéletet minél hívebben ecsetelje; a nemzetgazdasági tudomány pedig azon elvek után kutatott, melyek szerint a termelés különböző ágai államtörvényhozásilag leghelyesebben szervezendők, a productiv erők az államigazgatás gondozása mel-

lett legbiztosabban kifejtendők, hogy az államnak, mint összességnek anyagi jóléte minél inkább biztosítva legyen, tehát nem az öncselekvőségnek, hanem az állami behatásnak helyes szervezete volt a termelés azon főtényezője, melyre az akkori nemzetgazdasági rendszerek, mint teszem, a mercantilismus és a physiocratiái rendszer fektetve lettek; és ha a tudomány haladtával az oknyomozó módszer az időtájban kezdett is itt ott úgy a statistika, mint a nemzetgazdaság terén megcsirázzani, az előbbeni tudományban csak annak nyomozására szorított, hogy megkíséreltetett az állam jelen állapotainak a múlt állapotokból való fokozatos kifejlését oknyomozólag feltüntetni, és így az államhatalomnak fokenkénti növekvését, az államszervezet idomulását kifejezésre juttatni: a nemzetgazdasági tudományban pedig a pragmaticai módszernek megkonosulása pusztán az államorganismus közgazdasági törvényeinek kinyomozására, de korántsem a social életmozgalom törvényeinek kutatására vezetett. Ez időtájban tehát a statistika és a nemzetgazdasági tudomány közti viszony csak azon közös törekvésben találkozott, hogy az egyik az alapot szolgáltatassa, melyen a másik az államhatalomnak az anyagi javak előállítására, az államjólét gyarapítására irányított cselekvőségét szabályzó elveket construálhasson, az ebbeli államcselekvőségnek hű feltüntetésével a statistika, az azt szabályzó elvek helyes alkotásával a nemzetgazdaságtan megoldották az akkori időben szemök előtt lebegett feladatukat.

A XVIII-ik század második felében, előbb még, mint sem a francia forradalom és az azt kísérő rémuralom a social érdekeket tényleges érvényre juttatta, az államgyámkodás aluli kiszabadulás, a társadalmi viszonyoknak tüzetesebb méltatása, főleg a közgazdasági mozzanatoknak az államhatalomtól különvált megfigyelése mind nagyobb tért foglalt, kivált az egyéni szabadság és az iparmozgalom akkori úgyszólván egyedüli honában Angolországban, hol *Hume*, *Ferguson* és *Tucker* mint előhírnökei Smith Adámnak, már előkészítették a talajt, melybe ezen epochalis férfiú által felállított és legtöbb tételeiben mai napig is uralkodó szabad ipari rendszernek termékeny magva bevetve lőn. A nagy eszmeáramlat, mely a formális cultussá vált shmithianismusból nem csak szülőföld-

jén, hanem az egész mívelt világban kiindult, egészen egy új iránylatnak, termékeny eszme-mozgalomnak lőn szülője melynek sikerült egy egész századon át a nagy alkotónak szellemi művét kevés változással épen fentartani és a kor kívánalmaihoz idomítva, mint a józan nemzetgazdasági elvek dús tárházát a mai nemzedéknek átörökölni.

Párhuzamosan ezen a nemzetgazdaságtan terén megindult új iránynyal a statistika terén is hason új irány kezdett fejlődni, és ha *Süssmilch*, ki első statistikai vizsgálódásait az emberi élet folyamában felmerülő tünetmények megfejtésére használván fel, úttörője lőn a modern statistikáuk, nem jelenkezik környezve azon dicsfénytől, mely Smith Adám nevét körülözoñli. ez onnan van, mert a szerény német theologusnak érdemeit csak a hálásb utókor tudta helyesen méltányolni. *Wappaeus, Stein, Wagner, Mohi, Oettingen* megadják napjainkban a korszakalkotó szerény statistikusnak a megérdemlett pályakoszorút, az utóbb nevezett helyesen mondja: wie ein Meteor, leuchtend und einsam erscheint als Begründer einer tieferen Anschauung, kein Staatsmann, kein Handelspolitiker und Nationalökonom, sondern ein schlickter ehrlicher Theologe stb., de ha nem is a német kortársaitól, felismerve lett Süssmilchnek új alkotó iránya angol kortársaitól, jelesen *Malthustól*, a népesedési politikának ezen genialis művelőjétől.

A socialis életkörüeknek és a népelemnekjelőterbe nyomulásával a statistika lénye egyáltalán tetemes változáson ment keresztül; a műiparnak, a kereskedés s forgalomnak, valamint az összes közgazdaságnak nagyobb fejlődése folytán az államérdekek mellett mind nagyobb figyelem a társadalmi érdekekre lőn fordítva, az államintézményeknek a népéletre való kihatása, valamint a social-tünetményeknek az államra való viszhatása a statistikai vizsgálódások kiváló tárgyává lett, miért a közgazdasági állapotok feltüntetésével mind bensőbbé vált a statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony; a statistika a jelen állapotok megismerttetése által alapot szolgáltatott a nemzetgazdaságtannak általános elvei construalására, helyes vagy helytelen voltak feletti meggyőződésnek megszerzésére, míg ez utóbbi a javak fejlődési törvényeivel, a közgazdasági elvekkel

a statistikának biztos mérvet szolgáltatott a talált közgazdasági viszonyok helyes megítélésére.

A francia forradalom, melynek kétség kívül a social érdekeknek nagyobb méltatása köszönhető, azokat csakhamar oly végtelen irányba terelte, hogy az állam socialis oldala nem csak előtérbe nyomult, hanem annak politikai oldalát végképen kiszorította; a koordinált társadalmi érdekek az államérdekek fölé kerekedtek, és valamint véres kísérletek tettek a forradalomtól feldúlt francia állam terén gyakorlati tekintetben, úgy ideális kísérletek folytak a felhevült képzelettől elragadtatott tkeoria mezején az állameszmének a társadalmi eszmébe való teljes beleolvasztására.

Kihatott az egyaránt a nemzetgazdasági tanra úgy, mint a statistikára, és ha az egyik és másik tanszakra nézve első pillanatban károsoknak látszhattak is ezen ábrándelméletek halvaszülött kinövései, napjaink tapasztalása mutatja, hogy végkövetkezményeikben csak hasznára lettek az egyik és másik tudomány-ág tovább fejlődésének.

Igaz ugyan, hogy a socialtüneményeknek ily praevalens előtérbe nyomulásával az Achenwall-Schlötzer-féle iskolából kiindult statistika eddigi lényéből kiforgatva, hogy az állam helyébe, mely eddig a statistika főtárgyának tekintetett, a társadalom, sőt lassankint az egyes egyéniségek léptettek, a mint azok a különböző társas viszonyokban jelenkeznek, és az által a statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony tetemesen megváltoztatva lön, az utóbbi is a felkapott socialismus és communismus felforgató tanai által eddig elfoglalt teréről leszorittatván, és a social tényezőknek összefoglaló tekintetbevétele helyébe az atomistikus felfogás, az individuális érdek hangsúlyoztatása jutván kizárólagos érvényre; de ezen szélsőségek az egyik és másik tanág tovább fejlődésére csak jótékony kihatással voltak.

A társadalmi tüneteknek, főleg a népességi viszonyoknak statistikai megfigyelése, számos, a szabad akarat kifo-lyásául látszó cselekvényeknek megczáfolhatlan számokban nyilvánuló csodás szabályossága, számos ezelőtt merőben a vakeset szüleménye gyanánt vétetett tüneteményeknek számadatilag bebizonyult bámulatos törvényszerűségének felisme-

résére vezetett. A statistika addigi főcéljának, az államélet lerajzolásának elejtésével és azon magasztosaid) feladvány kitűzésével, hogy a statistika hivatva van a társadalmi jelenségekben mutatkozó bámulatos szabályosságot tömegészlelések fonalán határozott kifejezésre juttatni és azon örökműködő törvények felismerését elősegíteni, melyek valamint a tennészeti úgy a szellemi és erkölcsi világot is mozgatják, a statisztikai vizsgálódási módszer mind tökéletesebben kifejtve lön, és az inductiv bizonyítéki eszköz a bölcséleti, jelesen az erkölcsbölcsészeti és társadalmi tudományok tág körében mindinkább meghonosítva lön.

A nemzetgazdasági tudomány, mely már korábban is kivált Angolhonban, liol a ténykörülmények szorgos megfigyelése, és így a statisztikai módszer gyakorlatilag előbb bonosodott meg, mint bármely más culturállamban, az inductio alapján construalta a nemzeti vagyion fejlődési törvényeit, ez utón tovább haladva a Smitk Adámtól hagyományozott elméletet mindinkább a socialis viszonyok természete és igényei szerint tovább kifejtette, azt helylyel közzel kiigazította, a körülmények szerint javította, és így a statistikában eszközt nyert számos tanelvnek a social tünemények követelményei szerinti átidoymtására, új világnézletek alkotására.

Minden túlzásnak azon egy jó oldala van, hogy magában hordja a correctivumot; a túlhajtott actio önkényt szüli a reactiot, mely azt mérsékli és józan mértékre visszavezeti, a szélsőségek tusájában compromissum jó létre, a végletek közvetítésére irányzott törekvések rendesen az igazság kiderítésére vezetnek. így történt az ama szélső social áramlatokkal is, melyek a múlt század vége óta mind a tanelméletben, mind a gyakorlati életben mutatkoztak.

Az államlétnék teljes uegatiója, mely a statistika terén lassankint oda vezetett, hogy ez eleinte mint a számokban kifejezhető társadalmi tények és azokat szülő törvényeknek tana, utóbb pedig mint merő inductiv módszer és tömegvizsgálódási eszköz tekintetett bármely typicus tünemény észlelésére, a nemzetgazdaságtan terén pedig az u. n. manchesterismust, a laisserpasser-féle mindent magára hagyás elvét általános

uralomra juttatta, napjainkban helyesebb felfogásnak kezd tért engedni.

Napjainkban általán felismertetik, hogy a társadalmi viszonyokat nem lehet, nem szabad kiszakasztani azon szerves összefüggésből, melyben az államléttel kapcsolatosan jelenkeznek; felismertetik, hogy a társas körök érdekei nem jöhetnek elvontan az államlétről egyoldalilikig külön tekintetbe, felismertetik, hogy az államnak életkörei nem vágják át a társadalomnak életköreit, hanem azokat fedik, kiegészítik s fejlesztve ápolják; igenis, napjainkban általán felismertetik, hogy a legfontosabb társadalmi feladványok, mint például a munkások kérdése, a közvagyon arányos eloszlásának kérdése cs annyi egyéb social problémák csak az államműködésnek kellő számbavételével, a külön érdekeknek az állam közérdekével összefoglaló méltatása mellett oldhatók meg sikertigérő módon.

Ezen felismerés folytán a statistika, mely a társadalmi iránynak túlzott felölelésével az államtudományok teréről egyideig végkép leszorított, azok közt a mai korban újra foglal helyet, korunk legjelesebb statistikusai arra való jogosultságot készségesen ismerik el, Wappaeus, Heuschling, Kolb, Engel, Oettingen épugy, mint az államtudományok egyik coryphaeusa Mohi, Roscher, Stein s mások az egyideig tőle megtagadott államtudományi jellegnek kivívása mellett harcolnak, és ha elismerik is, hogy a statistika tágabb értelemben, lehetne mondani gyakorlati szempontból, mint általános módszer jelenkezik valamennyi az induction nyugvó tudománynak szolgálatában, másfelől nem tagadják meg tőle mint külön államtudományi tanszagnak azon önálló, sajátlagos ismervét, mely szerint hivatva van a népek és államok életét minden egyes jelenségeikben megfigyelni, számadatilag felfogni, és okilagos összefüggésükben taglalólag fejtegetni.

A statistika ennélfogva mai nap, ha mint külön államtudomány a többi testvértauok sorában autonóm állását fenn akarja tartani, már létjogának biztosítása szempontjából is kell, hogy mindazon társadalmi mozzanatokat felölelje, melyek képesek az összes államcselekvőséget számokban feltüntetni, kell, hogy a közgazdasági állapotokat, és az összes culturalis

életviszonyokat, azoknak fejlődését, és a fejlődést előidéző törvények uralmát kifejezésre juttassa. Ezen feladvány fonalán a statistika a mai kor szellemében mint külön államtudomány felfogva, jóval közelebb áll a nemzetgazdasági tudományhoz mint valaha; a közgazdasági fejlődésnek, szemben az uralkodó nemzetgazdasági eszmékkel és tanelvekkel az egyes culturállamokban való hű feltüntetetésében a nemzetgazdasági tudomány tanállítmányainak époly kedves igazolványát. mit megbecsülhetlen szabályozóját nyeri, a statistika egyrészt szolgáltatja az anyagot legtöbb social kérdés sikeres megfjtésére, másrészt próbaköül szolgál a megfjtési kiseritek belértékének megvizsgálására,

Másrészt a nemzetgazdaságtudomány mai nap, ha nem akar egyoldalulag akár a Smithianismus, akár a manchester iskola elveinek kizárólag hódolni, hanem Stuart Mill példájára a socialis és ethikai mozzanat kellőbb méltánylásával és az újabb kor írói példájára méltatva az államnak a közgazdasági életre a közérdek szempontjából igazolt közvetlenebb befolyását, méltatva a közgazdasági jelenségeknek a morál, a jog és a politikához való szorosabb viszonyát, a rideg hasznosság mellett a humanismus elveit kívánja érvényre juttatni, kell, hogy a statistikára támaszkodjék, mert az szolgáltatja mindezen társadalmi állapotokra a tájékoztató vezérfonalt, egyedül abból és annak segélyével győződhetik meg az egyoldalú, félszeg irányoknak a társadalomra való káros kihatásáról.

Legtöbb társadalmi és köz- vagy államgazdászati kérdésre helyesen csak a statistika felelhet, ezt fényesen megmutatja dr. Engel egyik legújabb cikke a porosz statistikai hivatal hírneves folyóiratában. Számokkal senki nem tud oly genialis módon, de egyszersmind a valóságot oly kiven viszatükröztető modorban és oly szakalaposan báni, mint Engel, kinek keze alatt a számok élő alakokká domborodnak ki, a társadalmi háztartásnak nyílt könyvévé válnak; ha valami képes a statistika és nemzetgazdaságtan közt korunkban fenforgó viszonyt kézzelfoghatólag feltüntetni, bizonyosan Engelnek dolgozatai azok, melyeket épugy statistikai mint nemzetgazdasági értekezésnek lehet venni, jelesen azon előbb

hivatott cikk, mely a nevezett folyóirat e. i. első füzetében következő cím alatt jelen meg: die Klassen- und klassifizierte Einkommensteuer und die Einkommensvertheilung im preussischen Staat in den Jahren 1852 bis 1875.

Ezen ritka becsű értekezés, mely a leggenialisabb gondolatoknak éppúgy mint biztos számadatoknak mozaikszerű műve, éppoly kiváló statisztikai mint nemzetgazdasági értékkel, bír; benne a legfontosabb social kérdésekre számokon nyugvó határozott feletet adatik, és bő anyag szolgáltatik az adóügy, név szerint a direct megadóztatás sokat vitatott kérdésének megoldásához. Poroszbirodalomban t. i. az 1873. május 25. kelt és a legislatívában mind keletkezésekor, mind utóbb heves vitatkozás tárgyául szolgált törvény az előbb több porosz városban fenállott malom és hús-vágási adónak végképeni elejtésével, az osztály- és osztályozott jövedelemadót egészen új alapra fektette. Engel tehát ezen lényeges adóreformnak már addig is tapasztalt és számokban kifejezhető hatását állítja szem elé, szokott alaposága és rendszeres eljárás módja szerint három kérdést vet fel, melyre a dús statisztikai anyag combinatív felhasználásával felel t. i. miképen van a jövedelem illetőleg a vagyonság a porosz államban eloszolva, mely néposztályok viszik kiválóan az adóterhet, és mely jövedelemnek gyarapodtak az utolsó húsz éven át gyorsabban, a nagy vagy a kis jövedelmek-e?

Előrebocsátván az előbbi törvényhozásnak a fenidézett új törvény általi módosításának világos fejtegetését: a második fejezetben a reformnak hatását tárgyalja, nem csak számokban fejezván ki az újabb adó-kivetésnek 1873 — 1875-ben mutatkozó eredményét, hanem az országgyűlési tárgyalás alkalmával az egyes szónokok által tett megjegyzéseket is híven regisztrálván, számokban törekszik kimutatni, mennyiben alaposok az ellenvetések, főleg mennyiben indokolt a nyugati vagyis a rajna-tartományokbeli képviselőknek sürűn hangoztatott abbeli panasza, hogy ezen tartományok az új adóztatási eljárás folytán súlyosabban vannak érintve, mint a porosz keleti tartományok. Bármennyire is érdekesek a számeredmények, melyek e részben felhozatnak, bármennyire figyelemre méltó Engelnek azok feltüntetésében való

eljárási óvatossága, szorgosan szétválasztván azt, mi a még szokatlan új kivetésnek eredménye, mi pedig a reformnak valószínű szüleménye, tehát a fenforgó állapotoknak állandó signaturája, nem tekintem feladatomnak a talált eredményeket reproduálni, jelen értekezésemnek nem lévén célja, a szóban forgó értekezést tartalmilag megismertetni, hanem arra csak annyiban reflectálni, a mennyiben [legvilágosabban mutatja, mily közel viszonyban áll mai nap a statistika a nemzetgazdaságtanhoz; de még sem tehetem, hogy legalább azon számeredményeket ne mutassam be, melyek nem csak Poroszországra nézve, hanem általán véve kiváló érdekek bírnak.

Azon fejezetben, mely megvizsgálja, hogy ki viseli leginkább az osztály- és jövedelemadó terhét, oly adatok közöltek, melyek általános érdekeltséget képesek kelteni, miért is azokból a legérdekesebbeket kiszemelve itt közöljük; a végeredmény az, hogy az osztályadó évről évre csekélyebb mérvben az igazán szűkölködő vagy csak kevésbé vagyonosok által viseltetik, mint a módosabb lakók által; így az 1875-ik évi kivetés szerint az osztályadó fizetésére 4.850,791 egyén volt köteles, míg 6.582,066 részint mivel évi 140 tallérnál kisebb jövedelemmel bírnak, vagy mint katonák, vagy 16 éven aluliak osztályadómentesek; az adóösszeg 14,5 mill. tallérban lévén megállapítva, egy-egy adózóra átlag 3 tallér esik, de tekintve az adózók jövedelmét, mely 1325.1 mill. tallérra megy, csak egy százalék az átlagos adójutalék, de az is a 12 fokozat szerint, mely szerint az osztályadó kivettetik, aként változik, hogy a legalsóbb fokon csak 0.56 %-ot tesz, a 2-ik fokon 0.73, a 3-ikban 1.23 s így tovább egész a 12-ikig, hol 2.52 % a jutalék, úgy hogy valószínű progressiv adó természetével bír; még világosabban tűnik ki ezen különbség, ha az adóköteleseket két csoportra osztva, megmutatjuk, mennyivel vesznek részt az adózók létszámában, és mennyivel az adófizetésben; volt:

		Összes jöved. fizet. adóösszeg		
		egyén	%	tallér
				tallér
140 egész	400 tall. évi jöved.	4.207,163	86,1	951,7 mill.
400	* 1000 * * *	649,628	13,9	374,2
		<u>együtt</u>		<u>1.325,1</u>
				14,53 mill.

az egész 400 tallérig való jövedelemmel bírók tehát több, mint $\frac{5}{6}$ -át teszik az adózóknak, míg a fizetendő adóhoz alig járulnak többel mint az egész összeg felerészével, miből már világos, hogy ehhez leginkább a 400 tallérnál nagyobb évi jövedelemmel bírók járulnak.

Jóval érdekesebbek a jövedelemadó körüli tapasztalások. Az összes ez adó alatti jövedelem 343.573,900 tallérral van felvéve, mely 139,556 adóköteles közt megoszlik, úgy hogy minden egyes adókötelesre 2,461 tallérnyi átlagos jövedelem és 68.5 tallérnyi átlagos évi adójutalék esik, vagyis 2.8% de a jövedelemadó még inkább mint az osztályadó jóval nagyobb mérvben a gazdagabb lakókra sulyosodik, mi következő összeállításból tűnik ki, melyből egyszersmind az is kiviláglik, hogy a crösusféle vagyon-concentratio a Porosz birodalomban nagyon szórványos tünemény és a milliós jövedelműek még csak gyéren képviselvek, holott a vagyonos középosztály, főleg egész évi 3,000 tallérig érő jövedelemmel elég jelentékeny jutalékot szolgáltat, így volt:

jövedelem	egyén	összes jöv.	fejenkinti				
			átlag. jö-	átlag. adó-			
		tallér	tallér	vedelem	összeg		
több mint					tallér		
1,000—	1,800	tall.	79,464	98.305,300	1,237	34	
" "	1,600 —	3,200	41,306	89.809,200	2,171	69	
" "	3,200—	6400	12,305	52.654 000	4,279	103	
" "	6,400 -	12,000	4,030	33 784,400	8,283	235	
" "	12,000 -	24,000	1,655	27.353,000	16,527	469	
" "	24,000—	48,000	513	16.636,000	32,428	902	
" "	48,000—	100,000	163	10.692,000	65,595	1,789.	
" "	100,000 —	220,000	39	5,370,000	137,692	3,830.	
" "	220,000—	1 700,000	21	8,970,000	427,142	12,541.	
	együtt		139,556	343.573,900	átl.	2.461	átlag 68,4

ebből felette tanulságos következtetések vonhatók le, egy futó pillanat a táblára mutatja már, hogy Poroszbirodalomban úgy mint másutt is a nép, tekintve az évi egyenkinti jövedelem nagyságát, valóságos gúla alakját ölti, a gúlának alsó legszélesebb talapját a kevés vagyonnal bírók nagy tömege, annak keskeny legmagasabb csúcsát csak néhány boldog halandó képezi, és igen helyesen jegyzi meg Engel, hogy idővel a tér-

melési viszonyoknak megváltoztatása az alapot arányosabb viszonyba hozhatja ugyan a csúcshoz, de azért mégis a gúlának formája mindenkor meg fog maradni, mert az emberek észbeli tehetségük s szellemi műveltségük szerint sorozva is szintén pyramidális alakot tüntetnek fel, a szellem pedig az ismereteknek, a tudatnak eszköze; az pedig a vagyonnak főforrása; szellemé az uralom.

Habár első pillanatra az látszanék, hogy mivel az osztályadó fejében kivetett adóösszeg jóval nagyobb mint a jövedelemadóé, t. i. 14.8 mill. tallér 9.5 mill. tallér irányában, az ezer tallérnál kevesebb jövedelemmel bírók nagyobb mérvben vannak terhelve, mint az ezeren felüli jövedelemmel bírók; de ez csak látszólag van úgy, mert az osztályadóösszeg 4.850,791, a jövedelemadóé ellenben csak 139,556 egyén közt oszlik meg, tehát az előbbi csak 3, az utóbbi 68.3 tallért eredményez fejenkinti osztalékul, és mindenesetre az újabb reform helyessége mellett szól, hogy egyrészt a jövedelemadónak fejenkénti jutaléka alig nagyobb mint volt 20 év előtt, másrészt hogy az osztályadó, ha több polgárra is kiterjed mint ezelőtt, de másrészt annyival több most az adómentes mint azelőtt, mert az adókimutatások szerint van:

jövedelemadó köteles		a népességnek
a hozzátartozókkal együtt	550,814	2.3 ² / ₁₀ -ja
osztályadó köteles!	4.850,791	} 97.7 %
ezekhez tartozók	12,542,607	
adómentesek	6.582,066	
Összesen :	24.525,778	

Hogy pedig a jövedelemadó is aránylag inkább a magasabb mint csekélyebb jövedelmű néposztályok által viseltek, onnan tetszik ki, hogy az ezer egész 3,200 tallér jövedelemmel bírók az összes jövedelemadóköteleseknek 86.5 %-át képezik, ellenben az adóösszegben csak 54.3 % -ai vesznek részt, míg a 3,200 tallért meghaladó jövedelemmel bírók, kik az összes adóköteleseknek csak 13.5 %-át teszik, az adóösszegben 45.5 % -al vesznek részt.

Mennyivel nagyobb *Brittaniában* az összpontosított vagyontömeg mint *Poroszbirodalomban* és mennyivel nagyobb a britt népnek úgy összes, mint fejenkénti átlagos évi jövedelme,

következő párhuzamból tűnik ki; az összes egy évi jövedelem a brit népnél 8,141 millió forintra, a porosz népé ellenben csak 3,688 millió forintra becsültetik, az évi 1,000 frtnál nagyobb jövedelmet élvezők száma Britanniában 1.262,000-re rúg 4,081 mill. forint összes és fejenként átlagos 3,234 frt évi jövedelemmel, míg Poroszbomban a 600 frtnál magasabb jövedelmet élvezők száma csak 783,184-re rúg, évi összes 1,075 millió forint, és fejenként átlagos 1,372 frt évi jövedelemmel, hogy a brit gazdagabb osztályúak fejenkénti jövedelme átlagban két és egy-harmaddal nagyobb mint a vagyonos porosz polgároké.

Felette tanulságos azon bő adatanyag, melyet Engel a jövedelemnek az egyes kormánykerületekre való eloszlásának feltüntetésére több, a szerzőnek ismert ritka statisztikai ügyességével szerkezeteit táblázatban feldolgoz; szembeszökővé válik azokból, hogy mely porosz tartomány, mely vidék tekinthető vagyonosnak, mely nem; hol fordul elő az ösztömögült nagy vagyon mellett a középvagyonodás, hol mutatkoznak ellenben hézagok és nem közvetített végletek; egy futó pillantás a táblázat egyes hasábjaira elégséges, hogy az egyes kerületek vagyonodási viszonyairól helyes fogalom szereztessék, az illető hasábnak folytonossága vagy szakadozottsága, a legalsóbb jövedelmi fokról a legfelsőbb fokozatig vezető számsorozatnak vékonyabb vagy vastagabb csúcsosodása Ilii tükre a vagyoneloszlásnak, és itt is mint mindenütt a birodalmi főváros Berlinnek, meg mindazon kerületeknek tulnyomozása észlelhető, melyek az iparos városoknak, a kereskedés és forgalomnak fő székei, holott a kizárólag vagy túlnyomó agronom jellegű vidékek kevés adókötelest és még kevesebb gazdag polgárokat képesek felmutatni. Gumbinnen, Köslin, Bromberg, Erfurt, Minden stb. azon kerületek, melyekben a vagyonosb elem oly gyéren van képviselve, hogy az elemi csapások szülte nyomor könnyen nagy mérveket ölthet, mely a lakók tökeereje által alig lenne enyhíthető, midőn ellenben Arnsberg, és a rajnai iparosság gyúpontja Düsseldorf, mint a legvagyonosabb vidékek magasulnak ki, az utóbbiban Poroszország leggazdagabb polgára találtván, 2.5 millió forintot meghaladó évi jövedelemmel; ezen táblázatokban foglalt adatkészlet, mely az egyes

vidékek vagyonsága iránt előbb keringett nézeteket sok tekintetben helyreigazít, mint például a gazdag westfali arisztocratia miatt rendesen a legvagyonosabb kerületek egyikének tartott münsteri, vagy a trieri és koblenzi kerületet illetőleg, egyúttal legbiztosabb közeg az újabb adóreform helyes vagy helytelen voltának, valamint az adókvetés ellen felmerült panaszok jogosult vagy alaptalan voltának megítélésére, azért e rész bármily érdekes a porosz legislatióra és a porosz kormányra nézve, általános érdekekkel csak annyiban bír, a mennyiben a szellemdús szerző azokból általános érdekeltsgű következtetéseket levon, melyekre magok az adólajstromok reá utalnak, és abban pontosainak össze, hogy mi sem képes az egyesek jövedelmét inkább gyarapítani, mint az emberi nemnek minden hányban való tökélyesbülése; a porosz kormánykerületeknek adólajstromai szóló bizonyítéka annak, hogy a hol a gyermeknevelés anyagi szellemi tekintetben elhanyagolva van, a hol a közoktatás hézagos, a hol a közegészségügy sok kívánni valót enged, ott a munka, mely pedig forrása minden jövedelemnek, nem juthat magas bérhez, a nélkül pedig a legnagyobb erőfeszítés mellett még az ernyedetlen munka sem jövedelmezhet, tőkegyűjtésre nem vezethet. E részben még általános érdekeltsgit azon eredmény, melyet Engel, tekintve a porosz birodalmi összjövedelemnek alapított és nem fundált részét, calculus útján nyert, és mely szerint az egész jövedelemnek csak 22 százaléka fundáltak, ellenben 78% nem fundáltak tekinthető.

Kétségkívül legérdekesebb része a szóban forgó értekezésnek azon utolsó fejezete, melyben a szerző statistikai alapon vizsgálódás alá veszi, hogy melyik jövedelemnem szaporodott meg leggyorsabban az utolsó évtizedek alatt úgy az egész porosz birodalomban, mint jelesen annak irányában maga Berlin városában. Ez oly tárgy, mely roppant nagy nemzet- és államgazdasági fontossággal bír, főleg szemközt azon újabbkori nemzetgazdaságírók tanállítmányaikkal, kik mint Held, Brentano, Schönberg, Nasse, Scheel, Hildebrand. Schmoller, Wagner Adolf stb. socialistikus irányuknál fogva gúnyosan tanszéki socialismus párthíveinek szoktak kérészt teltetni, és kik közé kétségkívül maga *Engel* is sorakozik.

Azon megdönthetlen igazságnál fogva, hogy a munka csak akkor és ott jövedelmezhet kellőleg, és csak akkor és ott képes hozadékiból az államot illető részt adófejében könnyű szerrel átengedni, ha és a hol neki a szükséges tőke készségesen áll rendelkezésre, felette fontos megvizsgálni, vajjon a tőke és vagyon aránytalan eloszlása folytán csakugyan áll-e a tőkének egyesek kezében való összehalmozása útjában a munkának, és mutatkozik-e valóban a tőke monopolizálására való hajlam azon magasabb progressióban, mely napjainkban állítólag az összpontosított nagyobb jövedelmek fokozatos gyarapodására észlelhető szemben a jóval mérsékeltbb arányban szaporodó kisebb jövedelemmel.

A mit a fennidézett újabbkori nemzetgazdaságírók leggyakrabban pusztá sejtelen vagy legfelebb csak egy-egy országról szerzett tapasztalatok fonalán elméletileg állítanak, hogy t. i. a nagyobb tőkék, vagyis a magasabb évi jövedelem felettébb magasabb arányban szaporodnék, mint a kisebb jövedelem, hogy a felszívódási hajlam és a tőkeconcentratio körünk egyik iránya, hogy végre a közép vagyonos osztályoknak a vagyontalanok sorából való újonczozás általi relatív gyarapodása iránt nem igen mutatkozik erős tendentia, azt Engel Poroszországra nézve számadatilag bebizonyítja.

A jeles szerkezetű táblázatokban genialis módon összecsoportosított adatkészletből elég csak a végeredményeket idézni, melyek a bizonyított ténykörülmenyeket világosan szöktetik szembe. Egészben és nagyjából az 1000 tallért meghaladó évi jövedelem 1852—73-ig majd kétszer gyorsabb arányban szaporodott, mint az ezer talléron aluli jövedelem, és ez utóbbinál is felette nagy különbség van a 400 talléron aluli és felüli jövedelem közt, emez jóval magasabb arányban gyarapodott mint amaz, és tekintve az egyes korszakokat, azon észlelet mutatkozik, hogy a legkisebb jövedelem növekedésére legkedvezőbb volt az 1860—65-ig terjedő időkör, ellenben legkedvezőtlenebb az 1870—1873-ki időszak, mely megfordítva annál kedvezőbb volt a nagyobb jövedelem rendkívüli gyors emelkedésére, mi teljes összhangzásban van az utóbbi éveknek szédelő jellegével; ez már az abszolút számok-

ból is kitűnik; így évi 24—52,000 tallérnyi jövedelemmel 1852-ben csak 80, 1870-ben 236 és 1873-ban 461 személy birt; 52,000—100,000 tallér jövedelemmel 1852-ben csak 19, ellenben 1873-ban már 108 porosz lakó birt; és míg az osztályadó-k öt elesek, vagyis ezer tallérnál kisebb jövedelmű lakók számaránya 1852—1873-ig úgy növekedett, hogy minden 1000 adókötelesre 1873-ban 1240 jött, a jövedelem-adókötelesek számviszonya ugyanazon időközben minden 1000-ról 2257-re növekedett, és még tisztábban jut kifejezésre ezen gyarapodási arányviszony, ha az egyenlőtlen törvényhozásból származó különbözetek helyreigazítása után, mint Engel azt calculus útján teszi, az 1000 — 52,000 tallérig menő évi jövedelem növekvése hat külön csoport szerint vétetik vizsgálóra és azzal párhuzamba tétetik a Berlin városában az általános aránynál még erősebb tempóban mutatkozó nagy jövedelmi gyarapodás.

Így 1853—1875-ig az egész poroszországi népesség 1000 lélekről 1708-ra, Berlin városáé pedig 1956 lélekre gyarapodott. Ellenben az adóköteleseké minden 1000 lélekről emelkedett:

	Poroszországban általában	Berlin városában
az 1,000—1,600 tall. jöved. birók közt	2,102 lélekre	2,122 lélekre
» 1,600—3,200 » » » »	2,323 »	3,067 »
» 3,200—6,000 » » » »	2,539 »	3,733 »
» 6,000—12,000 » » » »	3,248 »	4,008 »
» 12,000—24,000 » » » »	4,706 »	7,806 »
» 24,000—52,000 » » » »	5,763 »	9,941 »

ebből világosan tűnik ki, hogy mind Poroszországban, mind különösen Berlin városában az adókötelesek főszékhelyén, a magasabb jövedelem után adót fizetők számaránya jóval gyorsabb mérvben emelkedett, mint a csekélyebb jövedelem után megadóztatott egyéneké; még szembeszökőbb a 200,000 tallérnál nagyobb jövedelmet élvezők gyors emelkedése, meit azoknak számaránya az egész országban 1852—73-ig 1000-ról 22,000-re emelkedett, és érdekes Berlin városára nézve a legutóbbi évek eredménye; az 1872 —75-ig terjedő időközben világosan felismerhető a tőzsdei, építkezési és egyéb vál-

lalkozási szédelgéseknék döntő befolyása; az első három évben a jövedelemadó-kötelesek folytonos számnövekvésével egyaránt emelkedik a kivetett adóösszeg, míg az utolsó 1875-dik évben már a beállott reactionak visszahatása észrevehető; ez évben az adóösszeg alig emelkedik a korábbi évhez képest és semmiképen nem nő oly arányban mint az adókötelesek létszáma, Így Berlin városában volt:

	adóköteles	az előbbi évhez képest több	adóösszeg tallér	az előbbi évhez képest több
1872.	16,499	971	1.423,600	159,300
1873.	18,919	2,420	1.775,700	352,100
1874.	21,970	3,051	2.088,300	312,600
1875.	22,871	901	2.096,300	8,000

A különböző időszakokban mind az ezer talléron aluli, mind az azt meghaladó jövedelemnek növekvésében mutatkozó relatív különbözetek méltatására legyen még szabad a küzlött adatkincsből még következő párhuzamot bemutatni, növekedett egész Poroszthonban;

	1852—55	1855—60	1860—65	1865—70	1870—75
az 1000 talléron aluli jövedelem . . .	4,4 ⁰ / ₁₀₀ -al	6,8 ⁰ / ₁₀₀ -al	7,2 ⁰ / ₁₀₀ -al	5,5 ⁰ / ₁₀₀ -al	0,4 ⁰ / ₁₀₀ -al
az 1000 talléron felüli jövedelem . . .	15,0	22,1	22,3	32,3	32,0

A közvagyon összeponosulásának, illetőleg annak aránytalan eloszlásának nagy hordereje az összes társadalmi viszonyokra nézve még azon körülménynél fogva is tetemesen fokozódik, hogy vele egyúttal a magasabb míveltségnek, tehát a szellemi hatalomnak is hason concentratiója karöltve jár, mert a szélesebb vagyon belterjesb míveltséget tesz lehetővé, mely megint a vagyonbeli túlsúlyozást növeli, úgy hogy az egyiknek aránytalan növekvése, a másiknak szintoly aránytalan gyarapodását okozza; a vagyonmonopóliummal tehát rendesen a magasabb szellem monopóliuma van egybekötve; mit Engel következő számadati párhuzammal kézzel foghatóig bebizonyít. A 10-ik évet meghaladott összes porosz filakók közt az 1871. végén mutatkozott szellem-culturalai

arányviszony csaknem teljesen összevág az adólajstromok szerint mutatkozó vagyon- és jövedelmi arányviszonynyal, így számított:

	egyen	%			%
magasabb műveltségű	93,000	1.02	1,000 tall, nagyobb jöved.		1.27%
középszerű	193,060	2.12	400—1,000 tall		5.6%
elemiskolai	7,885,423	86.70	140—400		36.4%
analfabeti	923,274	10.15	140-nél kevesebb		56.8%

tehát a 96.3 %-knak, mely a csak elementáris vagy éppen semmiféle iskolai képzettséggel bírókra esik, megfelel a vagyontalanok és csekély vagyonúakra eső 93.2 %, nem mutat-e ez evidens módon azon összefüggésre, mely a vagyonbeli és a kulturális állapot közt létezik, és nem szolgáltatja-e ezen egy észlelet magában is a kulcsot, hogy miként lehet legbiztosabban és miként kell okvetlenül a vagyon aránytalan eloszlásából eredő social bajt orvosolni. A népoktatás általánosításával, a néptanodák javításával a szellemi kincseknek, és azokkal egyidejűleg a közvagyonnak is egyenlőbb eloszlása jóval biztosabban lesz elérhető, mint bármiféle hangzatos social tanok még oly zajos hirdetésével.

Kétségkívül a tbeoria úgy mint a gyakorlati élet egyaránt és pedig mintegy ösztönszerűleg érzik a vagyonnak egyenlőtlen szaporodásából fenyegető társadalmi veszélyt; érzik szükségét annak, hogy a vagyonnak arányos eloszlását gátló akadályok elhárítandók; de a tervek jobbára csak oly eszközök ajánlására szorítkoznak, melyek, mint például az örököségi jog megszorítása, magas örökségi adó kiszabása, a jövedelemnek progressiv megadóztatása, termelési szövetkezések, a munkásoknak a vállalati nyereségben való részesítése stb. egyedül csak a vagyonnak egyesek kezébe való túlságos összhalmazását megnehezíteni, de nem egyszermind annak organikus módon való egyformább eloszlását ténylegesen eszközölni képesek.

Vájjon az ipar, kereskedelmi és általános keresetmozgalmi szabadság már magában véve képes-e a közvagyon és jövedelemnek aránytalan eloszlásából eredhető social bajokat orvosolni; vájjon elégséges-e arra a laisser faire, laisser aller-

féle theoria, vagy nem szükséges-e, hogy e ezébra az államhatalomtól induljanak ki az összes közgazdasági állapotokra kiható intézkedések; arra csak ott és akkor lehet bizton felelni, a hol és a mikor statistikai alapon ismeretes: hogy micsoda arányban szaporodik a nemzet vagyona, és a nemzet közjóvedelme; ezen szaporodási viszonynak feltüntetése ép oly értelemben statistikai mívelet, szolgáltatván a concret jelen állapotoknak hű képét, mely akár a létező törvényhozás reformjának szükségességét, akár a történt reformnak üdvös vagy kártékony kihatását engedi felismerni; a mint másfelől teljes joggal nemzetgazdasági dolgozatnak jellemezhető, a nemzetvagyonnal összefüggésben levő bármely social kérdésnek és annak megoldására törekvő törvényhozási intézkedéseknek komoly és elfogulatlan közgazdasági megvitatása a fenforgó reál viszonyoknak alapos ismerete nélkül alig lévén képzelhető.

És így Engelnek csak vázlatos fővonásokban megismertetett legújabb dolgozatának fonálán végre is oda jutottam, a honnan jelen értekezésem kezdetén kiindultam, t. i. szem elé van állítva, hogy mennyivel közelebb áll mai nap a statistika a nemzetgazdasági tudományhoz mint valaha, hogy mennyire hivatva van az egyik a másiknak kezére játszani, hogy mennyire kell az egyik és másiknak is közreműködnie arra, hogy a legfontosabb állami és társadalmi kérdések szerencsésen megfejtessenek; és értekezésem végén még csak azon egy óhajtásom van, vajha a magyar pénzügyministerium is gondoskodnék arról, hogy most, midőn összes adóügyünk lényeges reformon megy keresztül, az újabb adónemek kivetése alkalmával önkényt színre kerülő adatok époly pontosan és lelkesmeretesen összegyűjtessenek, mint ez Poroszországban történik, hogy így a bő adatkészletből ki lehessen deríteni, mily mértékben oszlik meg a magyar nemzet vagyona, mily arányban szaporodik az és a nemzetgazdaságtan mely elvei alkalmazandók nálunk, hogy az úgy is arányosabban mint másutt elosztó közvagyonnak egyforma széteszlása még inkább éressék el, és azzal a módosabb középosztályoknak biztosított vagyon- és jövedelem- állapota mind megnyugtatóbb alakot öltön.

Azon nemzetgazdasági Írók, kik e tudományág egyik-másik tárgyával tüzetesen és behatóbban foglalkoznak, leginkább érzik szükségét annak, hogy a statistika és nemzetgazdaság egymással elváhatlan, szerves kapcsolatba hozassanak. Ezt senki sem fejtette ki helyessebben és praegnansabb mérvben, mint az árelmélet terén jó hírnevű gosseni tanár *Laspeyres*, ki egyik legújabban e tárgyra vonatkozólag megjelent röpiratában: »Die Katheder Socialisten und die statistischen Congresse« a nemzetgazdaságtan tanárait és szakmivelőit arra figyelmezteti, hogy a legközelebbi, hazánk fővárosában tartandó nemzetközi statistikai Congressuson a szükséges lépések tétessenek meg egy *nemzetgazdasági statistika*, illetőleg egy *statistikai nemzetgazdaság* alkotására; miért röpiratának fennidézett címéhez hozzá teszi: Gedanken zur Begründung einer natinalökonomischen Statistik und einer statistischen Nationalökonomie. *)

Első pillanatra ez szójátéknak látszik, de a szerző szellemes fejtegetése fonálán azon meggyőződésre jutunk, hogy a kettő közt lényeges különbség forog fenn, hogy az egyik és másik is nemcsak teljes létjogosultsággal bír, hanem mindkettőnek megállapítása a nemzetgazdasági tudomány érdekében csakugyan szükséges is.

Nemzetgazdasági statistika alatt *Laspeyi* es azon statistikai műveletet érti, mely a social állapotok helyes felismerésére szükséges alapról gondoskodik, és e tekintetben a szerző a nemzetgazdaság tanárait és szaktudósait felszólítja, hogy támaszkodva a gyakorlati statitikusokra, egyesüljenek a megkivánt számadatok gyűjtésére, valamint a fenlevő adatanyag megróstatálására és feldolgozására.

Számos, igen érdekes példakkal illusztrálja a szerző, hogy mily bő és mily sokféle adatok szükségesek, hogy csak az árelmélet terén felmerülő fontos kérdések megnyugtatókig megoldassanak; megmutatja, hogy az egyes javak árainak, a koronkinti kamatláb, a munkabér és egyebeknek pon-

*) Megjelent e cikk a *Soltzendorf* és *Oucken* szerkesztése alatti »Deutsche Zeit- und Streitfragen« című folyóiratnak negyedik évfolyamában, jelesen annak csak a legutóbbi időben kiadott füzetében.

tos feljegyzése nem csak évtizedeken, hanem századokon át folytatandó, hogy valamely tantételnek helyes vagy helytelen volta inductiv módon bizonyítható legyen; egy flagrans példa erre következő combinatióban kínálkozik: az, hogy a cultur haladásával a gabnaárakban való hullámzások évről évre csekélyebbek lesznek, deductiv módon elég plausibilis érvekkel bizonyítható; de hogy az inductio útján is kétségen kívül helyeztessék, főleg miután némelyek épen statistikai alapon törekedtek az ellenkezőt kisütni, arra több századra visszamenő adatok kellenek, és ilyenek Angol- meg Franciaországról kínálkoznak is, és e két ország adatai után már most minden kétségen felül áll a fennebbi tantétel helyessége, mert az ingadozás százalékokban kifejezve volt:

	Angolországban	Franciaországban
1401—1500	48,0	66,0
1501—1600	37,8	-
1601—1700	17,1	21,0
1701—1800	16,0	19,0
1801—1870	13,2	13,0

tehát századról századra csekélyebb volt az ároscillatio, és jóval egyenletesebb arányban a sokkal korábban fejlett közgazdasági viszonyokkal bírt Angolországban, mint Franciaországban; ily statistikai apparatus mellett bizonyon levezethetők a nagy számokon nyugvó következtetések.

Egy másik példa arra, mily terjedt vizsgálódások szükségesek, hogy még a legegyszerűbb tünetények kellőleg megmagyaráztassanak, következő combinatióban rejlik: ha valamely árunak ára bizonyos helyen, vagy bizonyos időszakban, péld. január hóban, rendkívüli mérvben emelkedik vagy alászáll, és ha meg akarjuk tudni, hogy ezen fluctuatio a dolog természetében fekszik-e, vagy nem-e szüleménye valamely mesterséges speculationnak, nem kell-e tudnunk, hogy milyen azon árunak a rendes mozgalma, ha teszem statistikai adatokból kitűnik, hogy egy vagy több évtizeden át azon árúnak ára mindig legnagyobb volt január hóban: akkor természetes, hogy ennek az adott esetben is úgy kellett lennie; csak azon kérdés merülhetne fel, hogy más évekhez mérve

egyenlő volt-e az áremelkedés; tehát ez a korábbi évtizedek átlagával egybevethető, és ha ettől eltérő arány mutatkozik, tovább kutatandó lenne, hogy mutatkozik-e egyéb javaknál is az adott évben hason vagy eltérő árhullámzás, tehát a vizsgálódás lehető sok áruczikkre lenne kiterjesztendő. Ezen számművelet az, mit *Laspeyres* nemzetgazdasági statistikának nevez, és úgy hiszem, hogy senki, ki valaha nemzetgazdasági kérdésekkel foglalkodott, nem fog kételkedni rajta, mennyire szükséges ezen alap arra, hogy a közgazdasági mozzanatok helyesen megbíráltassanak.

A nemzetgazdasági statistika lénye és szükségessége iránt mai nap már általános a helyes fogalom és meggyőződés, kevésbé áll az a *statistikai nemzetgazdaságra* nézve, mi alatt *Laspeyres* a statistikai modornak a nemzetgazdaságtanban való meghonosulását vagyis azon törekvést érti, mely szerint a nemzetgazdaságíróknak igyekezniük kell odajutni, hogy e tanban eddig használt habozó kifejezések és fogalmak (szabatosak!) statistikai alakba öntessenek; példaként lesz az világosabb. A fényűzés péld. felette ingadozó és relatív fogalom: szabatoságot nyer azonban, ha úgy mint Engel ezt Szászországra nézve tette, az átlagos *normál fogyasztás* statistikailag megállapíttatik, mert akkor a normál viszonyt meghaladó fogyasztás akár a ruházatban, akár a lakásban vagy ételmezésben fényűzéssé, sőt fokokint tékozlássá fog válni, a normál viszonyon alul maradó fogyasztás, takarékoság és gazdálkodás, fokokint azonban fősvénység, fukarkodás jellegében fog jelentkezni.

Az évtizedeken át feljegyzett munkabérekéből lekövetkeztethető az átlagos normál munkadíj, és ezt szem előtt tartva, az e normál mérvet meghaladó bér a fokozatok szerint magas, felette magas, vagy épen túlságos magas berről, ellenkező esetben a normál mértéket meg nem ütő munkadíjnál fokokint csekély, felette vagy épen túlságos csekély díjról lehet szó a nélkül, hogy ily eljárás mellett ezen kifejezések merőben habozó, elmosódott fogalmaknak tarthatók. A javak termelési költsége vagy csereértéke, a javak piaci ára iránti fogalmak egészen más alakot vesznek fel, ha a statistikailag megállapí-

tott középárakra fektetve a normál mérvhez viszonyítva fejeztetnek ki.

Végzetlenül kedvezőbb még az eredmény, ha tömegvizsgálódások útján akár a tárgyra, akár az időre és térre, akár mind a bárom tényezőre indítatik meg az észlelések hosszú sora, mert ily utón oly bizonyítékok nyeretnek, melyek helyes in duett ókra legalkalmasabbak, mint péld. ha azon befolyás vizsgáltatik meg, melyet a nyers terményeknek bizonyos fogyasztási gyúpontok közé való összpontosítására azoknak szállíthatósága gyakorol, és mi azon tétel formulázására vezetett, hogy minél nehezebben szállítható valamely termelény, annál inkább irányul annak termelése a fogyasztási hely környéke felé stb., vagy azon tétel megbírálására, hogy minél szegényebb valamely család, összkiadásának annál nagyobb osztaléka az élelmezésre esik, vagy hogy a culturfejléssel az iparkészítmények ára megfordított irányban csökken szemben a nyers termelények árával stb., ezen s számtalan egyéb közgazdasági tanok statist. vizsgálódási módszert igényelnek.

Mindezekből elég világossan kitetszik, hogy mit akar *Laspeyres* a *statistikai nemzetgazdaság* kifejezése alatt érteni, és kétségkívül mindenki helyeselni fogja azon óhaját, bár sikerülne a nemzetgazdaság-tan szakmivelőinek a statistikai modornak teljes meghonosításával e tan elveit oly biztos alapokra fektetni, minőket minden exact tudomány számára okvetlenül kell követelni; vájjon lesz-e ez oly könnyen elérhető, az más kérdés, de ha végzetlenül nehezebb is a társadalmi tudományok körében a statistikai modort vagy az inductiót olyképen meghonosítani, mint ez a typicus természet-tünemények terén jóval könnyebben és biztosabban sikerült, mégis már az eddig kivívott eredmények is a teljes sikerülés reményével méltán biztathatnak, és mindenesetre dicséretre méltó *Laspeyres-nek* e cél megközelítésére irányzott törekvése.

Vajha a jövő évre elhalasztott nemzetközi statistikai Congressusnak sikerülne a 'megpendített eszmét erélyes és szakavatott kezdeményezés folytán kellő folyásba hozni, ez legszebb műemléke lenne a hazánk fővárosában időzött tudós gyülekezetnek; de azért szükséges, hogy hazánkfiái közül senki el ne maradjon, ki nemzetgazdasági vagy statistikai ta-

nulmányokkal foglalkozván, képes lehetne a megindítandó eszmecserét szerencsés eredmény felé fejleszteni és az által a statistikai congressusok sorában a budapestit kiválóan emlékeztetéssé tenni. *)

*) *Laspeyres* sajtószertűleg indokolja azt, hogy miért látszik neki különösen kívánatosnak, hogy a Budapesten tartandó Congressuson kezdeményeztessék ez ügy, Így okoskodván: dass gerade auf dem (Kongresse in Pest die Anknüpfung gesucht würde, hätte noch den speciellen Yortheil, dass wir auf eine Betheiligung der oesterr. Nationalökonomien dort viel sicherer als an irgend einem andern Orte rechnen könnten, und dass Ungarn ein Land ist, welches in seiner merkwürdigen Verbindung von niedern (Kulturstufe im Agrarwesen und der höchsten Übercultur im Finanzwesen für den Nationalökonomien eines der interessantesten Beobachtungsobjecte bietet; s másutt: Auf dem (Kongresse zu Pest wäre der Ort sich zu einigen über eine regelmässige Bearbeitung der volkswirtschaftlichen Statistik nach gemeinsamen Plane mit Kleinem anfangend, aber sogleich mit der Idee einer späteren Erweiterung, stb.

ÉRTEKEZÉSEK

ATÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS,

OSZTÁLYTITKÁR.

m. KÖTET. V. SZÁM. 1875.

EMLÉKBESZÉD

SZIGETHI WARGA JÁNOS

LEV. TAG FELETT.

GALGÓCZY KÁROLY,

L. TAGTÓL.

(Olvastott a M. Tud. Akadémia 1875. ápril 25-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

EMLÉKBESZÉD

SZIGETHI WARGA JÁNOS

LEV. TAG FELETT.

GALGÓCZY KÁROLY,

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1875. april 25-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.
A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia bérházában.)

Budapest, 1875. Nyomatott az „Athenaeum rt. nyomdájában

EMLÉKBESZÉD

Szigethi Warga János levelező tag felett.

Ismét halottunk van, tekintetes akadémia. Szigethi Warga János nagy-körösi főgymnaziumi tanár, a nevelésügy ősz bajnoka s akadémiank levelező tagja gyász emlékét ünnepeljük, kit a halál e folyó év január 10-kén ragadott ki közülünk. Nekem a boldogult egykor tanárom, később a tanárságban hivataltársam volt. Kettős okom van tehát emlékének megőlésére. De a tekintetes akadémianak is közönségesnél nagyobb oka van erre. A hatáskör fontosságán kívül, melyben a boldogult hosszú évek során át igen terjedt irodalmi és gyakorlati működést fejtett ki, különösen azon sajátlagos körülmény szolgáltatja ezt, hogy ő akadémiank legrégebbi tagjainak egyike volt; mert még 1835. szeptember 14-ikén választatván taggá, a 40-ik évet töltötte tagjaink sorában s társulatunk első korából az utolsó 12 apostol száma épen vele csonkult meg. Összes belföldi tagjaink közt csak tizenegy van még életben: a legrégebbi tag Toldy Ferencz 1830. óta, utána gróf Károlyi György, Fábíán Gábor, Udvardi Cserna János Nagy János Szombathelyen, Jakab István, Kovács Pál Győrött, Mátray Gábor, Szilágyi Ferencz, Zsivora György és Horváth Cyrill kik tagságban őt megelőzték; az ő választatási évéről pedig egy sincs. Intő példa ez, tekintetes akadémia, hogy hullunk, pusztulunk; — az elismert érdem és tudomány sem ment meg senkit az emberi enyészet közös sorsától s bár a jelen adattal is bebizonyított tény, hogy a közönséges halandósághoz képest, a tudomány emberét, foglalkozásához mérten még a halál is kíméli: de utóvégre később vagy korábban az erre is elkövetkezik. Intő példa ez ismét, hogy addig teljesítse te-

hát mindenki a magára vállalt emberi kötelességet tőle telhetőleg, míg a közös halál nem parancsol vele, mikép azt boldogult tagtársunk teljesítette.

Szigethi Warga János 1804. január 8-ikán született Kovácsvágáson, Abaujmegyében, kisbirtokos nemes szüléktől. Atyja szintén János, anyja Tomka Erzsébet volt. Tanulását szülőhelyén, a gyengén rendezett falusi iskolában kezdte, aztán folytatta és végezte a sárospataki főiskolában. Itt végezte jelesen kitűnő sikerrel a gymnasiumi, bölcsészeti, jogi és theologiai tudományokat. A jogi tantárgyakban az országos híru és jelességii Kövy István, a theologiában a szintén igen nevezetes Somossy János voltak tanárai.

A bölcsészeti pálya kezdetén tanárai magántanítósággal bízták meg a szép törekvésü ifjút s így alkalmat szolgáltatott neki, hogy korán megismerkedjék azon pálya fény- és árnyoldalaival, melynek később egész életét szentelte.

Az 1828—9-ki iskolaévet már épen mint nevelő töltötte a Gencsy család gyermekeivel Eperjesen, hol szabad idejét a német nyelv tanulására fordította, szünidő alatt pedig beutazta a szepességi városokat, A következő iskolaévre visszatérvén S.- Patakra, a bárom Szathmári Király testvérnek, Pálnak, Györgynek és Lászlónak lett nevelőjük. 1830-ban mint esküdt diák, a collegium szokásához képest, az akkor III. grammatical, a mostani beosztás szerint IY-ik gymnasialis osztály tanítója volt. Majd Kézy Mózes, a bölcsészeti osztályban a természet- és mennyiség-tudományok tanára, meghalván, e tudományok tanszékére helyettes tanáru választatott, melyet 1831- és 1832-ben, másfél éven át töltött be, az illetők teljes megalgedésével.

Tanulóköri emlékéül még ma is fenáll Sáros-Patakon a »sárospataki nyelvmívelő társulat«, melyet az anyanyelv mívelése s a tanuló ifjúság jól felfogott érdeke iránti buzgóságból, barátjával, Szemere Bertalannal, a későbbi miniszterrel együtt ő alapított. Ennek »Parthenon« című folyóiratában kezdette meg első irodalmi működését, melyben több prózai dolgozatai mellett, különösen angoltól Pope után fordított apró költeményei vannak. Ugyancsak tanulói pályáján

írt apróbb munkái találtak még a »Felső magyarországi Minerva« című folyóiratban is.

A nagykőrösi lyceumban 41 évig foglalkozott Warga tanárképen. Ide 1833. tavaszán hivatott meg és pedig a physica és mathesis tanítására, melyeknek Patakon épen helyettes tanáruk volt.

De mielőtt ezen hivatalát elfoglalta volna, öntökélyesítés végett meglátogatta a külföldet, különösen a berlini egyetemet, hol a természettan és mathesis mellett, kiválólag a neveléstanban és philosophiában igyekezett képzettségét tökéletesíteni. Itt nyerte Warga működése legelőször azon irányt, melyben az egész életén át folyt. Mert úgy látszik, választottsági tanszékének tantárgyai felett, több vonzalom fejtett ki benne a bölcsészeire és a bölcsészeti neveléstanra. Berlinben különösen Hegelt hallgatta legkitűnőbb szorgalommal s Tarczy Lajos pápai tanárral és tagtársunkkal együtt első lett, ki a hegeli bölcsészetet Magyarországra is behozta, melyhez a boldogult akkor annyira csatlakozott, hogy haza jövéen, midőn tanszékét elfoglalta, székfoglaló beszédének tárgya sem mathematicai, sem physikai, hanem philosophiai volt ily czim alatt: »Mi a valódi műveltség és lehet-e attól tartani?« E székfoglaló nyomtatásban is megjelent. Különösen a nevelés és oktatásban tökéletesedés végett, mely már itthon kedvencz tantárgya volt, azután pedig végig főéletfeladata lett, a berlini tanintézeteken kívül is több képezdét meglátogatott; sőt épen e czélból beutazta Németország nagy részét. Meglátogatta többek közt kiválólag a magdeburgi képezdét, mely akkor a híres Zerenger vezetése alatt állott.

Külföldi utjából 1833. november havában tért vissza, hogy tanári székét elfoglalja.

A hazatérő ifjú tanárt itthon kedves meglepetés várta. Ugyanis ő még Sáros-Patakról pályázott a magyar akadémia által kitűzött mathematicai kérdésre s míg külföldön járt, a 100 db. arany jutalmat akadémiaink neki ítélte.

Ekép midőn ő 1833. november havában Nagy-Kőrösön tanszékét elfoglalta, épen leendett tantárgyai egyikében már akadémiailag koszorúzott író volt. Annál nagyobb várakozás

s több remény csatlakozott választói részéről leendő működéséhez. Megjelenése hivatalos székhelyén: a nagy remények és várakozások valódi ünnepe volt s bár a történeti hűség érdekében kötelességem felmutatni, hogy e nagy remények a székfoglalással némileg lehangoltalak: de csakhamar igazolva is lettek.

A némileges lehangoltságot nem egyedül az okozta, hogy Warga, mint már említém, beköszöntő beszédjének tárgyát nem a tanszékéhez kötött tudományokból választotta, mely különben szintén feltűnt a művelt városi közönség és iskolaelőljáróság előtt: hanem sokkal nagyobb visszataszítást okozott a nyelvezet, melyen az előadva volt. Ezen időre esik nyelvünk ébredő korában a nyelvújítás legnagyobb divatja. Beköszöntőjében az új tanár a rohamos nyelvújítók buzgó tagjául mutatta be magát. Jól emlékszem, bár akkor még a III-ik grammaticai osztály gyöngye növendéke voltam, hogy a régiiekhez szokott közönség tetszésével ez egyáltalában nem találkozott; új szavait s bölcséletileg fogalmazott kifejezéseit érthetetlennek tartották; s bár a külsőleg deli termetű, ritka szép alakú és igen ildomos műveltségű ifjú tudós egyébként általános kedvességet nyert: fellépő beszédével sok rokonszenvet visszaszorított magától.

Észrevette ő ezt maga is azonnal: de nem elcsüggesztőleg hatott reá ezen észrevétel; sőt ellenkezőleg ez adta meg neki a legerősebb ösztönt, hogy haladéktalanul rálépjen és lehető gyorsasággal előhaladjon azon téren, melyen azután a legszebb érdemkoszorukat nyerte. Be kellett bizonyítania az újítás szükségét és célszerűségét különösen a nevelés és oktatás terén, kapcsolatosan az anyanyelv művelésével, alapjakép a beköszöntő tárgyául fejtegetett »valódi műveltség«-nek. És a nevelés s oktatás tere az, melyen Warga kortársai közt a vezérek egyikekép kimagasodik.

Mindjárt tanársága kezdetén a lyceummal kapcsolt elemi fi- és grammaticai tanosztályok felügyeletével bízattán meg, melyekben tanítókképen a főiskola növendékei foglalkoztak, csakhamar meggyőződött arról, hogy e tanítók, ám-bár évenként a főiskola legjelesebb növendékei közül választattak, egyébkénti saját készségük mellett a nevelés- és

oktatásban, különösen pedig a módszertanban (methodica) mégis teljesen járatlanok. Ugyanazért elhatározta magát, hogy rendes tanszéki óráin kivül a harmadéves philosophusoknak a nevelés- és oktatástant külön adandja elő, ezen rendkívüli tanítással igyekezvén különösen a nép- és középiskolai tanmódszerben szükséges változtatások alapját gyakorlatilag megvetni. Ezen tudomány tanítását ilyen módon 1833-tól egész 1853-ig folytatta is, a midőn az akkor már az új szervezet szerint nyilvános főgymnasiummá alakulva volt nagy-körösi főiskola igazgatásával bízatték meg. Más részben a bölcsészeti tanosztályoknál szükségesnek mutatkozó változtatásokra is szorgalommal rádoigozni kezdett.

Még azon időben a nagy-körösi lyceumban épen úgy, mint hazánk többi fő- és legfőbb tanintézeteiben, minden tudomány latin nyelven tanítottott, még az anyai magyar nyelv is tantárgyilag latin nyelven adatván elő. Warga törekvése mindennek előtt odairányult, hogy ez megváltoztattassák és rendes tannyelvül a magyar hozassák be. A classicai nyelvben és irodalomban jártas iskolai előljáráóság nehezen tudott ugyan megválni a régi gyakorlatból megszokott nyelvtől, a melyben jártasság az azon korszak közönséges véleménye szerint egyúttal mintegy a magasabb mivelttség és tudományosság jellegével bírt: mindamellett engedett a sürgetésnek s az indítványnak megfelelő határozatot hozván, ez által valószínűleg a nagy-körösi lyceum lett az első a magyar hazában, mely a latin helyett általánosán az anyai magyar nyelvet alkalmazta tannyelvül. Ezzel kapcsolatosan a bölcsészeti osztályban a magyar irodalom tanítását is Warga vevén kezébe, ez után ismét tanítványai előtt egy neki különös kedvességet szerzett új világot nyitott fel.

Ezen idő előtt a latin s görög classicusok s azokból több-kevesebb szerencsével magyarra fordított egyes versesetek mellett, Csokonain s Kovács Józsefnek, előbb nagy-körösi, azután halasi papnak, Virgilius Aeneise magyar fordítójának scriptillákban volt némely versezetein kívül, a nemzeti irodalom termékeiből alig forgott egyéb, még a bölcsészeti osztály tanulói kezén is a nagy-körösi lyceumban. A kik ekkor Warga tanítványai lettek, még ma is élénken em-

lékeznek arra, hogy midőn az első magyar irodalmi órán az új nyelvmozgalmakat, Kazinczy, a Kisfaludyak, Kölcsey, Vörösmarty, Bajza stb. műveit, és pedig nemcsak költészeti műveit, hanem kivált Kölcsey lelkes szónoklatait is megismertette, mily csodaszép világ tárult fel lelki szemeik előtt. Az édes anyanyelv előbb oly miveletlen vadonnak látott tündérvilága volt ez, melynek már megismert első rangú csillagokkal is tündöklő egéből új kedv s lelkesedés virágát élesztő harmat, a honszeretet tűzét tápláló olajcsepp hullott a fogékony ifjú keblekbe.

Ekkor alapította Warga a legelső önképző kört is itt a tanuló ifjúság között.

Ekkép az új tanár által új mivelés alá fogott növénykert csemetéi elég gyorsan szaporodtak és növekedtek. Ki kell azonban emelnem, hogy erre a talaj termékeny minősége szintén kitünően hatott, melynek a későbbi jeles gyümölcsök érlelésében is, a főkertész kitaró szorgalma s ügyessége mellett, folyvást nevezetes része volt és van.

Ezen talaj: egy nagy magyar város, teli értelmes, tisztafejű, sok jóakarattal buzgó, igazi tős-gyökeres magyar néppel, egy régi iskola szép történeti múltjával, melyet a vagyonos városnak a tudományos miveltség előmozdításáért mindig készséggel és fényesen tanúsított áldozatkészsége fejtett ki. Már Warga előtt, különösen a »hármaskör« országos elismerésben részesült írója Losonczy István elhintette itt a nemzeti s reális nevelés némely magvát és előkészítette a talajt az eredményes működésre; legközvetlenebbül pedig a nagy-kőrösi iskolai úgy egyházi, mint világi előjáróság, a buzgó tanártársak, azután különösen a városi, sőt az egyházkerületi és egyházmegyei hatóság közreműködése is elősegítette és könnyítette azt.

Jelesen: épen akadémiánk dicső emlékü alapítója és alelnöke, a nagy Széchenyi István által a folyó század második tizedének utóbbi felében megindított nemzeti mozgalmak, melyeknek akadémiánk is megalakítását köszöni, egyebek közt a tanintézetek szaporítása és javítása iránt is mindenfelé vágyat költvén, minthogy a magyarországi négy reformátá egyházkerület közül háromnak már volt »Collegium«

czím alatt a juridicumokkal együtt a theologicumokat is magábanfoglaló főiskolája, és csak a pesti, vagyis dunamelléki egyházkerület volt e nélkül; tegát egy ilyenek felállítása egyházkerületileg elhatározatván, e határozat a főiskola székhelye felett, az egyházkerület két előkelő hitközségét, az egymással szomszéd Nagy-Kőröst és Kecskemétet éles versenyre költötte. A verseny eredménye az lett, hogy az 1832. május 7-ikén tartott egyházkerületi közgyűlés a nagy-körösi egyház nagy áldozat-ajánlatai daczára is, Kecskemétre határozta a főiskolát. De e legyőzetés Nagy-Kőröst nemcsak el nem csüggesztette, sőt még nagyobb önerőfeszítésre adott nékie ösztönt. Ennek eredménye lett már az, hogy az előbb a nagy-körösi iskolában csak egy tanár alatt állott bölcsészeti osztály 1833-ban Wargának meghívásával egy második tanszékkal szaporított. A dunamelléki ref. egyházkerület a Warga által már a mondottképen kezdeményezett nevelés és oktatástan tanítását azzal tüntette ki, hogy 1836. óta kiváló pártfogása alá vette a nagy-körösi iskolának különösen tanítóképezdei részét akkép, hogy a néptanítók az itt tanmódszeresen képzett növendékek közül alkalmaztattak. E méltánylásra Nagy-Körös ismét azzal felelt, hogy 1840-ben Karika Pál meghívásával egy harmadik tanszéket szervezett, főkép kiegészítéséül a módszeres tanítóképzésnek olyképen, hogy a cél minél tökéletesebb elérhetése tekintetéből ugyané tanszékhez, a didactica mellé, az állami viszonyaink közt országunk anyagi jóllétének első alapját képező mezőgazdasági tudományok rendszeres tanítása is csatoltatott azon célból, hogy az ezen intézetből kikerülő néptanítók, vagy tovább papságra menendő egyének, itt nyert szakképzetésöknél fogva, a nagy közönségnek legterjedtebb foglalkozásában, a mezőgazdaság különböző ágaiban is, barátságos tanácsadói és vezérei lehessenek.

Ezen tanszéket Nagy-Körös város a közlegelőből kiszakított 200 holdnyi föld bérleti használatra adományozásával alapította meg; ezenkívül pedig egy 25 holdas kísérleti s gyakorlati telket is csatolt, a tanár vezetése alatt, a gazdasági intézethez.

Ezen csirából kelt ki az 1853. óta most már önállólag

virágzásban fenálló nagy-körösi tanítóképző-intézet, melynek Warga János 1853-ig, mint főgymnasiumi tanár, vezérlő igazgatója volt, midőn némelyek az általa viselt főgymnasiumi igazgatóságot a quasi praeparandia igazgatóságával összeférhetlennek találták s az külön igazgatóval láttatott el: de azért az ő közvetett befolyása végig megmaradt a tanítóképezde vezetésére; sőt valamint szellemi, úgy anyagi tekintetben Warga volt ezen intézetnek tovább is legerősebb gyámolítóinak egyike.

Az intézet sorsát illetőleg meg kell említenem, hogy 1850-ben, akkor midőn a lyceum, melylyel a képezde az eddigiek szerint teljesen összeolvadva volt, az akkori kormány rendeletéhez képest az új szervezetben megszabott 12 tanárral ellátott nyilvános főgymnasiummá szerveztetett, fájdalom! az a gazdasági tanszéktől és kísérleti telektől megfosztatott, a kísérleti telek a gymnasialis tanárok fizetési alapjára egyúttal el is adatván. A főgymnasium kebelében a képezdét ekkor is nevezetes részben Warga buzgósága tartotta meg, nemcsak, sőt később első sorban ugyancsak Warga eszközzésére, kapcsolatban az egyházi előljárással támogatásával, állíttatott a mellé a megszűnt gazdasági intézet helyett s ennek némi pótlására egy gyümölcskertészet, mely a fanevesítésben közvetlenül is szép eredményt fejtett ki.

Az anyagi gyarapítás azonban, melylyel Warga az intézetet főképp gyámolította, nem ebben, hanem abban állott, hogy ő ébresztette fel boldog emlékü Patay Sámuel és Beretvás Éva gyermektelen közbirtokos házastársakban azon kegyeletességet, miszerint a Dán-Szent-miklósi pusztán feküdt 135 holdnyi birtokukat, halálukkal a képezdének hagyományozták, mely az intézetnek anyagi alapját vetette meg, mely eszközzéshez mégis vele azon nevű, Varga János városi és egyházi buzgó tanácsnok s a hagyományozó úri család rokona is hathatósan közrejárult.

Még 1840-ben kisededóvodát is állított fel, melyet a forradalom utófájdalmi megszüntettek ugyan: de később más alakban ismét feléledt.

Javította, szervezte, szaporította továbbá a népiskolá-

kát is, s az utolsó időig buzgó vizsgálójuk s felügyelőjük volt azoknak.

Gondjait a fiúiskolákon kívül még a külön nőiskolákra is kiterjesztette s már a negyvenes években felső leányiskolát is sürgetett, mely azonban akkor létre nem jöhetett.

Ez rövid fővonásokban előtéri vázлата Warga János működésének a nevelésügy gyakorlati és anyagi mezején.

Nem kisebb ennél ugyanezen célra a szellemi téren működés.

Előtte, kivált a nevelésügy körül nagyon parlag volt még a magyar irodalom mezeje. Ő különböző folyóiratokban megjelent, idevágó időközi cikkein s értekezésein kiviül, valamint a nevelést és oktatást tanító felsőbb tanodái tankönyveknek, úgy a népiskolák és közép-tanodák növendékei számára szolgáló kézikönyveknek is egész sorozatával gazdagította azt, e szakban, egy maga, igen különféle tárgyakkal mintegy egész irodalmat teremtván.

Idetartozó önálló művei.

a) Nevelési tankönyvek:

1. Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra. Két kötet.

I. Elemi nevelés alapvonalai. 1837. II. Elemi tanulmányok alapvonalai. 1838. Budán. Ez azon pályamunka alapján készült, melylyel szerző 1834-ben a magyar tudományos akadémia által a népnevelés és tanításra kitűzött Marczibányi-féle másodrangú jutalmat megnyerte. Ennek második kiadása a következő:

2. Neveléstan. Kézikönyvül felsőbb intézetekben hallgatóknak. Kecskemét, 1844.

3. Egyetemes és elemi oktatástan. Pest, 1858. Neveléstan. Pest, 1860. Mindenik az előző kettőnek bővített harmadik kiadását képezi s a magyar tud. akadémia által ismét a Marczibányi jutalommal tüntettetett ki 1867-ben.

4. Nevelés és oktatástan alapvonalai képezdek számára és magánhasználatra. Pest, 1871. és 1873., melyben szerző a nevelés és oktatástan újabb haladását folyvást figyelemmel kísérvén, a kor szelleme által túlhaladott előző munkáit pótolta s a nevelés terén újabb nézeteit adta elő.

5. Gymnasiumi paedagogia. Pest, 1873.

b) Bölcsészeti tankönyvek:

1. Bölcsészettan. I. kötet: Tapasztalati lélektan felgymnasiumok és praeparandiák számára. Kecskemét, 1853. II. kötet: Gondolkodástan. Ugyanott, 1854.

2. Bölcsészettan. I. kötet: Tapasztalati lélektan (mint előkészítő a sajátlagos bölcsészettanhoz). Pest, 1861. II. kötet: Gondolkodástan. Pest, 1861. Ez mindenik az elsőnek javított kiadása.

3. A bölcsészeti tudományok rendszerének alapvonalai (Encyclopádia). I. kötet: Gondolkodó énünk bölcsészete; 1-ső füzet: Lélektan, harmadik egészen átdolgozott kiadás. Pest, 1869. 2-ik füzet: Gondolkodástan, szintén harmadik átdolgozott kiadás. Pest, 1869. 3-ik füzet: Eszmetan (Metaphysica). Pest, 1870. II. kötet: Cselekvő énünk bölcsészete (Ethica elemei). 1-ső füzet: Szoros értelemben vett erkölcsstan. Pest, 1863. 2-ik füzet: Bölcsészeti jogtan elemei. (Ez kéziratban maradt; részben pedig az Athenaeum folyóiratban 1838. és 1839-ben jelent meg). 3-ik füzet: Bölcsészettani államtan (szintén kéziratban). III. kötet: Gondolkodó és cselekvő énünk bölcsészete együtt. 1-ső füzet: Természetbölcsezet. 2-ik füzet: Szépészettan. 3-ik füzet: Bölcsészeti vallásstan (mind új átdolgozást igénylőleg kéziratban).

4. Bölcsészeti előtan. I. kötet: Lélektan. Kecskemét, 1873. II. kötet: Gondolkodástan. Kecskemét, 1873. III. kötet: Erkölcsstan. Készülőben maradt.

c) Iskolai kézikönyvek:

1. Kézi ABC és elemi olvasó könyvecske, az alsó népiskolák számára. Először 1838-ban jelent meg Pesten Trattner-Károlyi betűivel; majd az írva-olvasás tanítási tanmódszer szerint nyolczadik kiadásban. Pesten, 1867.

2. Bibliai történetek népiskolák számára. Ötödik kiadás. Pest, 1872.

3. Bibliai ismeret, Palaestina földrajzával. Hatodik kiadás. Budapest, 1874.

4. Olvasó és tanítókönyv a középiskolák számára. I. rész: A természetvilág szemléltetése, melyben a természetrajz és természettan elemei foglaltatnak. Pest, 1840. II. rész: Az embervilág szemléltetése, melynek tárgya a földrajz és

történetan, elméletileg. Pest, 1841. III. rész. A vallásosság vagy erkölcsiség szemléltetése, mely az ember belső világát, az erényt, a jogot s az államéletet összerű példákban szemlélteti. Pest, 1841. Ugyanezek később három kötetre osztva, második kiadásban, javítva »Tankönyv« cím alatt jelentek meg. Ekkép Warga már 1840-ben kezdte azt, mit a mai kor és az országgyűlés kiválólag sürget, t. i. a reál tantárgyaknak terjedelmesebb taníttatását a népiskolákban.

5. Magyar nyelvtan elemei, tanmódszerűleg előadva. Pest, 1842. Ez később a viszonyok miatt, mint a lak és mondattan két kötetre különböztetve, több kiadást ért; nevezetesen az első hatodikát, a második pedig negyediket 1870-ben.

6. Magyar olvasókönyv. Két kötet, melyeket ugyancsak a Magyar nyelvtan mindenik kötetéhez, mint inkább elméletileg képzőkhöz, megfelelő gyakorlatilag képzés tekintetéből irt. Pest, 1854. Ebből az I. kötet 5-ik kiadást ért 1868-ban, a második harmadikat 1859-ben, és 1872-ben már mindenik ismét elfogyva volt.

7. Latin nyelvtan. I. kötet: Alaktan. Hatodik kiadás. Budapest, 1874. II. kötet: Mondattan. Ötödik kiadás. Budapest, 1873.

8. Mértan; tanmódszerűleg előadva. 1-ső füzet: Elemi számtan. 1843. (Ezen műve folytatás s több kiadás nélkül maradt.)

9. Természettan, a protestáns felső reál és gymnasiumi iskolák számára; fametszetekkel. Pest, 1842.

10. Természettan. Dr. Kunzek után fordítva. Pest, 1852.

A tudomány ennyi különféle ágára kiterjedt s mindenikben nevezetes mértékű irodalmi tevékenység szemlélése mellett, ma midőn a korszellem általános felfogása szerint, a mindent-tudás ideje lejárt s csak a tudomány egy különösen kiválasztott ágának kellő művelése is egész embert s egész életet igényel: sajátságos érzet lephet meg bennünket Warga irodalmi működése iránt; annyival inkább, mert épen az ő munkáiból sok helyen kitetszik, hogy ő a meghatározott szakra szorítkozásban a mai kor kifejlett nézeteit maga is

helyeselte; a munkamegosztás nagy elvének pedig határozott pártolója volt, sőt tanította azt.

Azonban midőn e sok szakra kiterjedt irodalmi munkásságról ítéletet hozni akarunk: nem lehet és nem kell azt egyenesen a mai kor felfogása szerint tekintenünk, hanem mindenesetre vissza kell mennünk azon korra, melyben Warga János irodalmi működését megkezdette s vele jönnünk le a folytatás idején át mostanig. Fellépése korában a nevelés és iskola-tankönyvi irodalom nagyon zsenyéjében volt még; a tankönyvek avultak, különösen a népiskolai némely szakra s a középiskolai tanulmányok legtöbbször éppen nem is voltak. Neki tehát, kiből a pangó állapot javítására kész akarat volt, tennie kellett, — tennie sokszor munkatársak nélkül, mert sok helyen látta a hiányt s buzgó lelke ösztönözte a javításnak minél több ponton megkezdésére, hogy nemzetünk elmaradottságának megszüntetését lehetőleg gyorsítani segítse. Ez volt oka annak, hogy irodalmi munkássága annyira elágazott,

Ily szempontból tekintve a dolgot, az agg tudós sírjánál is azon elismeréssel lehet és kell nékie adóznunk, hogy ő a sok közül is bármely tudományágban, a mikor kezdeményezett, igyekezett mindig kellőleg színvonalára emelkedni azon kornak, azután pedig soha sem maradt vesztve, hanem igyekezett mindig a korrallal haladni s fogékony volt a tudomány új vívmányai iránt. Ezt bizonyítják különféle munkáinak újított kiadásai.

De nemcsak ezt bizonyítják munkái, hanem azt is, hogy ő már maga megkülönböztette magában az alanyilag kutató s elődolgozó tudóst, a gyűjtő tudóstól. Kiválasztott szakjain kívül egyebekben főképp a gyűjtésre s a módszeres előadásra szorított; és a munkásság sokfélesége ellenében ez is javára fordítja az Ítéletet.

Csak egyet kötelességem itt még, ismét az igazság és történeti hűség érdekében megemlíteni, azt t. i. hogy éppen az eképp hangsúlyozott szempontból kiindulva, több rendbeli tankönyvnek gyakran változott kiadását a tanulók és szülők, sőt tanítók is, kik az előző kiadásokkal még rendelkeztek, néha szívesen elengedték volna; és valamint általában a vilá-

gon, ép úgy a gyakorlati, mint szellemi téren nem kevés hátrány okozója a gyakori újítás, sajátlagosan az itt szóban forgó tárgyra vonatkozólag pedig, a különben jó tankönyvek gyakori változtatása: azonkép Wargának sem fényoldalát szaporította ennek sokszor lényeges ok nélkül eszközlése; és különösen gátolta ez még jeles iskolai tankönyveinek is mindenfelé, a különböző felsőbb előlj árosági rendelkezés alatt álló iskolákban oly mértékű elterjedését és állandóságban maradását, mint a milyen kívánatos lett volna.

Mikép az előbocsátottakból kitetszik és már előbb egyenesen rámutatva is feltüntettem, irodalmi és gyakorlati munkásságának főereje: a nevelésügy és bölcsészet terén forgott. Ezt mindeniket nemcsak önálló művekkel, hanem a napi sajtó terén is gazdagította ő; a korrall haladásának itt is mindig jelét adván. Különösen rá kell mutatnom főtudomány-szakai egyikében, a bölcsészetben elfoglalt álláspontjára. Mondottam, hogy berlini időzése alatt egészen a Hegelismushoz csatlakozott s egyike lett Magyarországon azon iskola első terjesztőinek. A barminczas évek második s a negyvenesek első felében, erős harcokat vívott ő e mellett különösen az Athenaeumban és Figyelmezőben. Ezekre közülünk is még többen emlékezhetnek. Elete végefelé azonban érezhető volt rajta (lásd Lélektanát 1873-ból) az újabb angol bölcsészek (Bain, Herbert, Spencer) befolyása.

Napisajtó és folyóirat! működése különben csak az első időkben volt terjedelmes és élénk; — később midőn hivatalos teendői szaporodtak s önálló művei foglalták el, ez gyérült s leginkább csak a Protestáns egyházi s iskolai lapokra, ritkábban más nevelés és tanügyi folyóiraatra, azután a nagykörösi iskolai évkönyvekre szorítkozott.

Első idejű működésében e téren is sokban az első úttörőkhöz tartozott. 1837-ben az Athenaeumban, lapirodalmi téren második volt azok közt, kik a beszéd- és értelemgyakorlat ügyében felszólaltak. Ugyanazon évben egész cikksorozattal tárgyalta s sürgette a képezdek szervezését. Kívánta, a mi akkor még merészség volt, hogy a képezdei növendékektől legalább két gymnasialis osztály előleges elvégzése igényeltessék. 1839-ben ugyancsak az Athenaeumban

egy tanügyi magyar lap alapítására tett indítványt. Előfizetési felhívást bocsátott közre a »Nevelési közlöny« ügyében. Nem ő rajta múlt, hogy egy ily igen szükséges és fontos feladatú lapot megalapítani akkor még nem sikerült.

Egyébiránt kiegészítésül itt következtetem az első időből e téren is összeszedett munkáinak sorozatát.

- I. Philosophiai értekezések a Tudománytárban:
 1. Az Eszjog alapvonalai. 1834. IV. kötet 27—46 lap;
 2. A társi észjog alapvonalai. 1835. V. köt. 83—90 l.
 3. A nyilvános észjog alapvonalai. 1835. VII. kötet 100—108 lap.
 4. A nemzeti észjog alapvonalai. 1835. VIII. kötet 136—141 lap.
- II. Philosophiai értekezések az Athenaeumban.
 1. Philosophiai nézetek:
 - a) A társasági alkuról. Athenaeum. 1838. I. félév. 400—407. lap.
 - b) Az egyenlőségről. Athenaeum. 1838. II. félév. 265—270. lap.
 - c) A szabadságról. Athén. 1839. II. félév. 129—133. l.
 - d) A jogról. Athenaeum. 1839. II. félév. 241—245. lap.
 2. Hegel Philosophiája fölötti nézetek:
 - a) Hegelt követő honfiainkhoz intézett barátságos kérelemre nyilatkozás. Athenaeum. 1838. I. félév. 720—728., 769—774. lap.
 - b) Elvtévesztés fölötti világosítás. További sürgetés a »Hegelismus tárgyában« Írójának. Athenaeum. 1839. I. félév. 17—21. lap.
- III. Nevelési és oktatási értekezések az Athenaeumban:
 - a) Beszéd- és gondolkodás-gyakorlat alapja a nevelésnek. Athenaeum. 1837. I. félév. 57—61. lap.
 - b) Népiskolai tanítókat képző intézet. Első közlés. Athén. 1837. I. félév. 217—221. l. Második közlés: 281—285. l. Harmadik közlés: 1837. II. félév. 401—409. l. Negyedik közlés: II. félév. 801—807. l.
- IV. Nevelési elvek. Tudományos gyűjtemény. 1837. N. kötet. 42—60. l.
- V. Bírálatok a Figyelmezőben,

1. Philosophiaiak:

a) Bevezetés a Philosophiára vagyis Propaedeutica. Írta Fejér György. Budán, a m. k. egyetem betűivel. 1836. Figyelmező. 1837. I. félév. 19—22. 1.

b) Az ember kiformáltatása ismerő erejére nézve, vagy a közhasznú Metaphisica. Írta Fejér György. 1835. Figyelmező. 1837. I. félév. 45—48. 1.

c) A pliilosopkiának jótévő befolyása a status és egyes emberek boldogságára s minden haszna mellett a tőle való idegenkedésnek okai. Vecsei Józseftől, és Az erkölcsiség, annak próbakövei. Fitos Páltól. (Tanító-széket foglaló beszédek.) Figyelmező. 1837. II. félév. 65—G9. 1.

d) Die Philosophie unserer Zeit zur Apologie und Erläuterung des Hegelischen Systems von Jul. Schaller. Leipzig. 1837. Figyelmező. 1837. II. félév. 388—395. 1.

e) A szépmesterségek alapvonásokban, philosophiai tekintetből. Írta Fejér György. Budán, 1838. Figyelmező. 1838. 373—378. 1.

f) Igaz-e, hogy mindenben hátra vagyunk? Békeház. Innocent által megfejtvé. Pesten, Beimel Józsefnél. 1839. 323. 1. Figyelmező. 1838. 669—676. 1.

g) Bírálati vizsgálat Hegel bölcselkedése fölött. Írta Dr. Taubner Károly. Pesten, Trattner bet. 1838. Figyelmező. 1839. 258—262. 1.

h) Elvtan. Írta Elenyák György. Pesten, Trattner K. bet. 1840. Figyelmező. 1840. 33—40. 1.

2. Nevelésiek:

a) Oskolai törvények a helv. v. t. követők debreczeni collegiumában a felsőbb tudományokat hallgató tanulók számára. Kiadta Szoboszlay Pap István, mint egyházi főjegyző Debreczenben, 1836. Figyelmező. 1837. I. félév. 74—76. 1.

b) Tanítás alaptudománya. Írta Sasku Károly. Pest. 1837. Figyelmező. 1837. II. félév. 341—345. 1.

c) Tanítás alaptudománya. Írta Sasku Károly. II., III. rész. Pest, 1838. Figyelmező. 1838. 341—347. 1.

d) Nevelésünk hiányai. Írta Zsoldos Ignác. Budán, 1838. Figyelmező. 1838. 153—161. 1.

e) A kisdedóvó intézetekről, a választottság megbízásá-

ből írta Szentkirályi Móricz. Pesten, 1838. Figyelmező. 1838-461—467. 1.

3. Természettaniak és mathematicaiak:

a) Természettan az alkalmazott matliesissel egyesülve a haladás jelen lépcsője szerint, nyilvános tanításaira szintűgy, mint magános tanulásra kézikönyvül dolgozta Tarczy Lajos m. tud. társ. 1. tag s a pápai ref. főiskolában természettan és természetrajz professora. I., II. kötet. 1838. Ugyan ezen szerzőtől:

b) Népszerű égrajz stb. 1838. Együtt bírálva a kettőt. Figyelmező. 1840. 15., 16., 18., 20., 21-ik számokban több lapon.

VI. Anticriticák:

a) A pkilosophia, tekintettel Szeremlei Gábor értekezésére: »Hegel a mint van.« Figyelmező. 1839. 92—94. és 107—109. 1.

b) A Hegelismus tárgyában újabb sürgetésre. Figyelmező. 1839. 310—314. 1.

c) Kiengesztelődés Vájná Antal és Várady János urakkal. Figyelmező. 1840. 350—351. 1.

VII. Bírálati kivonatok a Tudománytárban:

a) Eduard Müller. Gescliichte dér Theorie dér Kunst dér Altén. 1839. novemberi füzet 390—394. 1.

b) H.' Hartenstein. Über die neuesten Darstellungen und Beurheilungen dér Herbart'schen Philisopliie és

c) Dr. Juh Schaller. Die philisopliie unserer Zeit stb. 1840. marcziusi füzet 95—107. 1.

Mind a gyakorlati, mind az irodalmi téren ily minőségű és ily terjedelmű működés jókor megszerzették Vargának mindenfelé az elismerést. Nevét nemesik a tudomány emberei ismerik: hanem hazánk felsőbb és alsóbb rendű polgárai közt is széljel az országban, sőt külföldön is terjedten van az ismerve: érdemei pedig oly méltánylásban részesítve, hogy az agg tudós sírjától is meglelégedéssel és nyugodt öntudattal nézhet vissza bevégzett életpályájára.

Akadémiánk már 1835-ben tagjai közé választotta őt és négyszer tüntette ki irodalmi munkásságát jutalommal. Je-

lesen, mint már említettem, 1833-ban mathematical, 1834-ben nevelésügyi kérdésben; a harmadik kitüntetés 1839-ben volt, midőn bölcsészeti szakban ezen kérdésre: »A pantheismus eredete, szülő okai és elágazásai« adott feleletével nyert másodrendű jutalmat; — végre 1867-ben második pályanyertes munkája jutalmaztatott javított harmadik kiadásában.

Tanári képessége már az első időkben azzal lett kitüntetve, hogy 1839. augusztus havában a sáros-pataki collegium liivta meg a bölcsészeti tanszékre. De ő bármennyire kívánt szolgálni azon főiskolának, melynek növendéke volt: már elfoglalt hivatala iránti rokonszenv, az itt általa kezdeményezett nevelés és tanításügy javításának érdeke és egyéb viszonyok által vezéreltetve, a collegium! tanárságnál kisebb állásban és kisebb fizetéssel Nagy-Kőrösön maradt.

1871-ben a képezdek számára irt nevelés- és oktatás-tanáról az országos népnevelési egylet közlönye, a »Haladás« 1871.4—5. számában többek közt ezeket mondja: »E műben az irány s az elvek, a lelkesedés, melylyel azokat tanszékről s a társadalomban évtizedek óta hirdeti, ma sem változtak, nem gyengültek, sőt inkább a gyakorlat által kipróbált, megszűrt, nemesedett valóságukban jegeczülten csoportosítvák a jelen kiadásban.« Hasonló értelemben nyilatkozik e munkáról a Protestáns egyházi és iskolai lap, sőt több német lap is.

A társadalmi téren szintén gyorsan és kielégítő mértékben következett az elismerés: 1836-ban a dunamelléki, 1838-ban a dunántúli lielvét hitvallású egyházkerület tanácsnokságával, ugyancsak 1838-ban Abaujmegye táblabíróságával, 1840-ben ismét a kecskeméti egyházvidék tanácsnokságával tiszteltetett meg; e szorosan egyházi tisztségeken kívül pedig halálakor tagja volt: a kecskeméti helv. hitv. egyházmegyei tanbizottságnak, ugyanaz a dunamelléki egyházkerületben, egyszersmind ennek részéről tagja a képezdei iskolaszéknek és a tanítóképeségi vizsgáló bizottságnak, tagja a nagykőrösi egyháztanácsnak, a városi képviselő testületnek és a pestmegyei iskolatanácsnak.

E megtiszteltetéseket nemcsak eddig ismertett működésével érdemiette ő ki: hanem azon kitűnő sajátságokkal

is, melyekkel mint tanár, hivataltárs, a közügyek buzgó pártolója s általában mint ember ékeskedett.

Mint tanár a munkagyőzés s kitartó szorgalom jelképe volt ő. Méltányos igényeiben, ildomos és okszerűn kiméletes bánásmódorában. Majd félszázadon keresztül, csaknem két emberöltő kor volt neki tanítványa. Tanítványainak nem csupán szigorú oktatójuk s felügyelőjük volt, hanem jószívű atyjuk, bizalmas barátjuk, tanácsadójuk, szükségben segítőjük és gyámoluk. Már legelső fellépésekor nagyon megnyerte tanítványai rokonszenvét azon igyekezettel, melylyel az iskolai ódon fegyelmi szabályokat, az előhaladott korszellemhez idomítani törekedett; nemcsak ebben a körösi iskola körében, hanem a sajtó útján is tárgyalván ez ügyet. Ő az ódon fegyelmi szabályok szerint mintegy szigorúan az iskolafalak közé zárt tanulónak szabadabb társadalmi mozgást engedett,, sőt úgyszólván maga vezette be a társadalomba. Emberszerető jó szívének sok tanítványa közvetlen is érezte melegét. Sok szegény tanuló talált nála szorult helyzetében anyagi segítséget és vigasztalást.

Különös megemlítést érdemel azon jótékonyága, melyet a század elején Morvaországba nagyobb számmal kivándorolt magyar református papok ivadékai iránt tanúsított. Ezek közt egész szokássá vált Warga pártfogása alatt a nagy-körösi iskolát keresni meg, kiiskoláztatásuk végett. És Warga jó szíve közülök sok derék fiút ismét visszaadott a nemzetnek. (Ilyenek: Kis Gusztáv, most hódmezővásárhelyi tanál, Prichistál Antal, volt élesdi szolgabíró stb.) Annyira emelkedett épen e téren iránta az országszerte elterjedt bizalom, hogy tanárkodása utolsó évében is, a megszüntetett tót gymnasiumok tanulói közül többen jöttek szárnyai alá, kiket ő bizonyára nemcsak kenyérkeresetre képes, hasznos, de egyszersmind jó magyar érzelmű honpolgárokká is képezendett volna, és megtanította volna őket a közös magyar hazát szeretni. E feladatot helyette tanártársai, nevezetes részben volt tanítványai fogják teljesíteni.

Mint hivataltársnak: bizalomra gerjesztő előzékenység, feszélytelen elismerés s őszintén tanúsított barátság voltak sajátságai. Húsz év óta legidősebb volt a tanári testületben;

hivatalársai mind jóval fiatalabbak. Több köztük tanítványa. Még az utána legkorosabb, az öreg Deák József is tanítványa volt. E viszonyból folyólag hivatalársai tisztelték, szerették őt: de egyszersmind bizalommal is voltak hozzá. Fokozta mindhármat azon eljárási modor, hogy szívesen engedett tért a fiatalabbak működésének s nem igyekezett azokat korára s már megszerzett érdemeire támaszkodó felsőbbségével háttérbe szorítani.

Gyakorlati tevékenységének súlya különben az 1833-tól 1860-ig terjedő évekre esik. Ez idő után mindinkább a szoros kötelességre kezdett szorítkozni, melyet az utolsó időig teljes lelkiismeretességgel és pontosan teljesített s annak másra háritani akarásától mindig ment volt; ettől még megmaradt idejét azután a csaknem haláláig megtartott irodalmi működésnek és családja körének szentelvén. Tanári hivatalától 1874. derekán vett búcsút. Ezen évben épen az igazgatóságot vitte. Már az év kezdetén csak a kötelességérzet vállaltatta ezt el vele, mert sor szerint reá következett. De az évmegnyitó beszéd az agg paedagogus ajkairól már a hatyúdál hangját viselte magán, a bölcs keresztyén kenetteljes oktatásaiban. A gyenge testalkata mellett is előbb betegséget alig ismert ember, február és márczius hóban kezdett el betegeskedni s nem a kényelem, vagy a megunás: hanem az tétette le vele hivatalát, mert a test ereje megtagadta a tovább szolgálást. Kifogyni kezdett az élet lámpája, mely hosszan s mindig a közjóra világított utolsó lobbanásaig.

A közügyek terén működése főkép azon megtiszteltetések körében forgott, melyeket imént elsoroltam. A political szerepléstől mindig tartózkodott.

Mint embernek a vallásosság, erkölcsiség s józan takarékoság volt jelleme. Különösen kedvelte s megnyugvását találta a nyilvános isteni tiszteletben, melyről ünnep- és vásárnapokon csak elkerülhetlen esetben maradt el; ellenben hétköznapokon is gyakran részt vett azon. Kiváltkép gyönyörködött a templomi zenében és énekben. Ezen vallásos buzgóságának s a közerkölcsiség és vallásosság előmozdítása iránt viseltető érdekelttségének élő emlékét hagyta ő hátra többek közt abban, hogy ő volt eszköze annak is, miszerint

a képezde alapításánál már ismertett Patay Sámuel és Beretvás Éva házastársak a nagy-körösi ref. templomba egy több ezerbe került díszes orgonát állítottak, egy részben azon özeiből, hogy azon a képezdei ifjak gyakorolhassák magukat az orgonálásban, más részben pedig, hogy a templomi zene, mely ezen nagy hitközségben az előtt teljesen hiányzott, a nép vallásos érzelmének, szívnemességének s azzal hitéletének erősítésére szolgáljon. Midőn pedig az ezen úton már készítettet megkezdett díszes nagy orgonát a rengeteg nagy, de díztelenül és aránytalanul alacson falazatú templom be nem fogadható, ismét Warga volt az, a ki kieszközlötte, hogy néhai Fitos István és Galgóczy Erzsébet szintén gyermektelen, jómódú házastársak, nem haláluk után, a mikor szándékuk volt az egyház részére adományt tenni, hanem még életükben a templom egész falazatát saját költségükön két öllel magasabbra építették.

Folyó év január 10-ikén reggel, életének 72-ik évében, fájdalom nélkül szenderült át a jobb életre, gyászoló özvegyet és hat mind nagy korra felnevelt gyermeket hagyván hátra, kikről takarékosága halála után is atyailag jól gondoskodott.

Halálát gyászlobogók jelezték a nagy-körösi tanintézeti épületeken és városházán. Temetése január 12-ikén délután 1 $\frac{1}{2}$ órakor ment végbe. Nagy-Körös város minden rendű közönsége teljes mértékben igazolta ennél elismerését a kiérdemesült tanár iránt s meghozta minden részről a végtisztesség adóját. A test, az élő egyén által kétszeres díszben részesített templomba vitetett be, hol egyházkerületi főjegyző s nagy-körösi első lelkész Filő Lajos úr kenetteljes halotti beszédjének alapigéjeül a következő bibliai helyet vette fel: »Micsoda temetésnek jegye ez, melyet látok? Feleliének a városbeli férfiak: az Isten emberének koporsója ez, ki Judából jött vala.« (2. királyok könyve XXIII. 17.) — És csakugyan, ha az idegen utas, a roppant sokaságot, mely nemcsak a nagy templom minden zugát, hanem azonkívül annak környékét és a város fő terét is ellepő nagy tömegben jelent meg a végtisztesség megadására, a szent leczke szavaival kérdezte volna: Micsoda temetésnek jegye ez, melyet látok?

bizonyára a tömeg közvéleményének szava, ugyancsak a szent leczke szavaival felelendette volna neki: Az Isten emberének koporsója ez!

Ó valóban Isten embere volt!

Sírjához a kőnél és ércnél maradandóbb emlékoszlopot, kiválólag a nevelés terén szerzett gyakorlati érdemeiben, alkotásaiban és irodalmi műveiben, nyilvános fellépésétől 42 éven át maga építette fel!!

STATISZTIKAI TANULMÁNYOK

H A Z Á N K

KÖZEGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA FELETT.

Dr. WESZELOVSZKY KÁROLYTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. január 12-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

Budapest 1875 Nyomatott az Athenacum r. társ. nyomdájában.

Köztudomású, hogy hazánk közegészségügyi állapota kedvezőtlen, ha tehát javítani akarjuk, tüzetesen kell azt ismernünk; miért is feladatul tűztem ki magamnak tolmácsolni a physicailag sokat szenvedni kényszerült nemzet bajait, minden kímélet nélkül leplezetlenül feltárni sebeit, s megismertetni a nép physikai állapotának körjeleit, melyek állami s társadalmi életünk szivgyökereire káros hatást gyakorolnak, miszerint azokból mindenki megítélni képes legyen, szükségese-e valóban a baj orvoslására általunk, orvosok által már több ízben javait, látszólag ugyan csak drága és heroicus gyógyeszközök? Hogy pedig ezt a hazai közönség megítélhesse arra nézve véleményem szerint nem elég azt pusztán csak elhinni, de a nemzet érdekében felette kívánatos, hogy szive s lelke mélyében áthatva legyen azon meggyőződéstől, hogy közegészségi állapotunk valóban oly rász, a milyennek azt mi ismerjük, mert csak így s csak is akkor remélhetjük jövőre annak javítását. Ezen javítás szüksége pedig, főleg a magyar fajra vonatkozólag oly sürgős, hogy kénytelen vagyok hangoztatni: XI-et ütött már az óra!

Közegészségi szempontból tett statiskai tanulmányomból merített véleményem szerint u. is miatt veszély, jóllehet még távolban levő, de a melyet nem lehet eléggé jókor jelezni, a nagy közönség előtt ismeretlen veszély fenyegeti a hazát és nemzetet; ezt előadásomban kimutatni szándékozom. S ha sikerül a hazai közönséget meggyőzőnöm a létező baj veszélyes voltáról, úgy annál biztosabb a remény, hogy physikai, s ez által egyszersmind anyag

jóléte védelmére nyolczvan évi lethargiájából legalább akkor ébredend fel a nemzet, ba a fenyegető vést számokban kifejezve saját szemével látandja; ez okból szándékom megismertetni a nemzet individualitását, s vázolva a közegészségi állapotot kimutatni a túlságos halálozásból eredni szokott, mert eddig nem igen ismert, azért kevésbé is méltatott károkat. Elmondom majd nézetemet a nagy halálozás okairól, s végre kijelölendem az utat, melyet véleményem szerint követnünk kell, hogy elejét lehessen venni jövőre a túlságos halálozásnak, melynek félelmetes következései sürgetően követelik közegészségi ügyünk korszerű rendezését.

Számos év óta éber figyelemmel kísérem a hazánk közegészségi állapotáról szóló tudósításokat. Egyes ritka kivétellel, s a nagyszerű járványoktól eltekintve, azon jelentések szerint közegészségi állapotunk majd kedvező, majd ismét kielégítő volt legtöbbnyire; de midőn tiz évvel ezelőtt szülő-megyém orvosi helyrajzához szükségelt tizenkilencz évi népesedés mozgalmi és betegeskedési adatokat rendezöm, feltűnt több körülmény, mely ösztönül szolgált közegészségi állapotunkat egybehasonlítani más államokéval, s minthogy a különbség igen nagy, hosszabb tűnődés után végre a következő tulmerész, de igen szomorú öltre jöttem.

Tudva levő, hogy az 1840 és 1865-ik évi időközbe esi több drágasági év, melyekben előbb nagyobb hagymázjárványok uralkodtak, majd ismét a burgonya rothadás következtében több nyugoteurópai államban kiütött nagy mérvű éhség, véres forradalom s néhol még véresebb reactió, több öldöklő háború, 1848—1855., sőt némely államban még 1856, 57-ben is dühöngött a cliolera. Elővettem tehát 17 nyugoteurópai államnak főleg ezen, de részben nagyobb időközből is talált halálozási adatait, egyből 8, egyből 10, a többiből 13, 15. 20, 25, sőt 30 és 34 évi adatokat, minden államból kiválasztottam azon évet, melyben ott legnagyobb volt a halálozás, *) s ez'n legnagyobb halálozások átlagával egybelrasonlítottam az egy évtized alatt államunkban észlelt legkedvezőbb halandóságot,*) s fájdalom még ezen összehasonlítás is hihetetlen

*) 1. az I. tábláz. 6. alatt.

különbséget tüntet fel. 1865-ben u. is harminczhárom ezerrel, tiz évi átlagban pedig százezernél több halt meg, mint a műveit külföld legnagyobb halálozásainak átlaga mellett meghalt volna. — Ez nem az egyszerű rendes adósság lefizetése, melylyel a természetnek tartozunk, hisz ez hallatlan borzasztó uzsora, melyet az államnak tovább túrnie nem lehet, túrnie nem szabad, ha akarja, hogy ezentúl minden egyes nemzedék jobban s biztosabban boldoguljon.

Tehát tiz év alatt egy milliónál több embert vesztetünk fölös számmal, vagy is idő előtt, be nem számítva az ezek után bizton remélhetett szaporodást. — Mily tekintélyes jutalékkal növelték volna ezek védseregünket! Ám de a rendezetlen közegészségi ügynek, s ennek következtében hiányos kezelésének talán legnagyobb részt felróható, évente elhullott ezen áldozatai nem kiáltottak oly hangosan mint Austerlitz és Wagram, Magenta és Solferino, avagy Königrätz; s azért nem is sokat törődtek azelőtt ez ügygyel.

Azon államokban és időközben, melyből a halálozási adatokat használtam, nyolczvanhárom milliónál több haláleset fordult elő; ez talán oly tekintélyes szám, melynél nagyobbat a népesedési mozgalom statistikai összehasonlításánál méltányosan kívánni alig lehet.

A közegészségi kérdés minden tekintetben megérdemli az államnak különös figyelmét. Én főleg bárom, illetőleg csak két, tudtomra részletesen eddig nem is szellőztetett szempontot fogok kiemelni; mert erkölcsi oldalát elég talán csak megérintenem, miután ezt a műveit közönség legalább is oly jól tudja mérlegelni mint én, valamint azon körülményt is, mennyiben emelte volna a nemzetnek erkölcsi, physikai erejét és szellemi műveltségét csak ezen egy millió ember megmentése; egy század alatt pedig az eddigi közegészségi viszonyok mellett, s helytállónak feltételezve az egy évtized előtti népszámot, tizenegy milliónál több ember halna meg fölös számmal. — Mily sok remény és támasz, mennyi öröm és boldogság, mennyi szellemi- mennyi munka- s véderő temettetik el az így idő előtt elhunytakkal! Hasztalan fohászkodik tehát nemzetünk, hogy megbűnhötte volna már a jövődőt is, ezekből lehet némileg talán meggyőződni, hogy még a múltat sem.

Az általam tett összehasonlítás eredménye még szomorúbb, ha az adatokat specialisáljuk. A tíz év alatt fölös számmal elhunytak közül 875 ezer hazánk királyhágóninnyi részére esett, majdnem százezer Horvát-tórországra, és közel másfél-százezer a határőrvidékre; s minthogy az eddigi adatok után ítélve a németek és rumánok, (valószínűen, sőt bizonyosan az israeliták is) több tekintetben, némely tekintetben a tótok és szerbek is jobban állanak, tehát úgy látszik, hogy a ruténok mellett a magyar faj szenved legtöbbet, s ezt mutatja részben némileg az utolsó népszámlálás is. Tudva vau, hogy 1857-ben majd kétharmada az országnak közigazgatási tekintetben területileg össze-vissza volt keverve, miért is csak az akkor fel nem darabolt megyéknek szaporodását voltam képes kiszámítani. Sáros és Mármaros mint tisztán külön ajkunknak tekinthető megyék 20 és 19½-kal szaporodtak, Árva 14.2%-kal; ellenben a tisztán magyar ajkú megyék közül egyetlen Csongrád szaporodott 11%-kal; Somogy és Abauj-torna, mely már jó részben kevert ajkú 14.94 és 14.1%-kal; Borsod, Gömör és Nógrád együttvéve 10, Esztergom Győr és Komárom együtt 8.56 — Fehér 8.17 — Tolna csak 2.25% -kal!

Sokan sopánkodnak a magyar faj lassú növekedése felett, ennek azonban a mint *eddig kivétel nélkül általánosan* de tévesen hiszik, nem a születések csekély száma, hanem a hallatlan halandóság az oka, mert a mint a II. és III. táblázaton látható, egyetlen nyugoteurópai állam, hazánkban egyetlen nemzetiség sem mutat oly kedvező házassági arányt, egyszersmind oly magas születési %-ot mint a magyar faj, s ha annak túlságos halálózása eddig fel nem tűnt eléggé, nézetem szerint részben onnan lehet, hogy a külön ajkú honfiak, kik a magyarok aegise alatt a szabadságot legjobb biztosítva, s a különféle érdekeket is eléggé megóva látván, »romanus sum civis« módjára büszkén magyaroknak tartva és vallva magukat, nem csekély részben növelik azoknak számát. De van e halandó ki bizton állíthatná, hogy a mag; ar propaganda eszközei, értem a civilizatiót, a műveltséget, a törvény előtti egyenlőséget, és a szabadságnak különbség nélkül mindenkire kiterjesztését, ha nem is mindég, de legalább még igen sokáig képesek lesznek biztosí-

tani a magyar fajnak ilyenmő szaporodását; főleg ha a magyarokénál nagyobb kitartás, ezenkívül még fanatikus izgatások mellett veszélylyel fenyegető más propaganda hatályosabb eszközökkel talál sikra kelni ellene, mint ennek előjelei állítólag itt-ott már is mutatkoztak; mert államunk azon politikai égőv alatt fekszik, mely a nemzetiségi harcoknak sőt viharoknak is többé-kevésbé mindig kilenc téve, és tudva levő, hogy a nemzetiségi kérdés még a szabadság érdekeit is képes háttérbe szorítani, ez tehát a nemzet jövőjére nézve életkérdés. S mint hogy az államnak hivatása és feladata századokra kiterjeszteni nemzetünk politikai életére vonatkozó számításait, azért már politikai okokból, és önfentartási ösztönből míg idő van, minden módot és erkölcsileg megengedhető eszközt, s ezek között első sorbau a közegészségi ügy rendezését, és célszerű egészségi törvényeket fel kell használni a népnek, s így a magyar fajnak is kedvezőbb direct szaporítására; nehogy egykor kedvezőtlen politikai constellatiók között a könnyörületlen sors ama végzetteljes szavakat hangoztassa a magát áltató, erejében elbizakodó magyar faj fülébe, már késő!

És ez a közegészségi kérdésnek nemzet politikai oldala, vagy esetleg a magyar fajnak, mint önálló politikai nemzetnek létkérdése.

A rendkívül nagy és korai halálozásnak természetes következménye a rövid közép életkor; ez a, VII. táblázat szerint 19 nyugoteurópai országban átlag 27 év 8 hónap

Erdély országban	» 26 » 4 »
Horváltót »	» 25 » 6 »
Magyar »	» 25 » 4 »

Hazánkban tehát két évvel és 4 hónappal rövidebb a közép életkor mint 19 nyugoteurópai népcsaládnál átlag véve, éppen oly rövid mint a szerencsétlen nyomorult irlandi népnek életkora volt a negyvenes években kiütött népesedés mozgalmi borzasztó crisis előtt, és tizenhárom hónappal rövidebb, mint az irlandi életkor a most említett crisis után. Nálunk 12 inproductiv évre $13\frac{1}{3}$ productiv év esik, míg nyugoteurópában 12 évi 5 havi inproductiv korra $15\frac{1}{4}$ productiv év jut. Ezen tárgy felvilágosítására és könnyebb megérthetése végett fel

hozom itt Dr. Engel statistikusnak fejtegetését, mely kimutatja mily fontos, váratlanul érdekes és mély pillantást enged vetni egy népcsalád életébe a közép életkornak ismerete, s annak improductiv és productiv évekre való felosztása.

Az ember egy bizonyos ideig absolute képtelen magát fentartani, tegyük fel 15-ik évig bezárólag, azaz: ennyi időt tölt el improductiv, és csak ezen idő eltelte után kamatoz azon tőke, mely fentartására, neveltetésére, szellemi s erkölcsi képeztetésére fordított. E szerint minden ember képvisel nagyobb vagy kisebb tőkét, mely reá fordított míg azzá lett a mi; s egy népcsaládnak fentartása azon alapszik, hogy minden nemzedék visszafizesse a következőnek azon tőkét, melybe improductiv korú fentartása került, s mely neki ismét az őt megelőző nemzedék által előlegeztetett. Ezt meg is teszi a midőn azt a következő új nemzedék nevelésére fordítja; de mivel a népszám nem helytálló, hanem mindig növekedik, azért az utónövés számának megfelelőleg a tőkét még azon felül növelni, vagy is kamatostul vissza kell fizetni. A tőke visszafizetése és növelése majd könnyebb majd ismét nehezebb feladat a szerint, a mint erre hosszabb vagy rövidebb idő van engedve; ezen visszafizetés határideje pedig minden államban külön-külön ki van tűzve a népnek közép életkora által; mennél hosszabbra terjed ez, annál kedvezőbb az improductiv és productiv évek aránya, tehát annál több idő jut a tőke visszafizetésére. — Hogy a nemzet el ne szegényedjék, hogy a nemzeti vagyon növeltessék, az élő nemzedéknek élete -productiv szakában nem csak ezen tőkét kell megszereznie, hanem még némi felesleget is kell megtakarítania, hogy a születések fölőse által mindig növekedő szaporulatot felnevelhesse, sőt hogy még aggkorára is, midőn ismét keresetképtelenné tehát fogyasztóvá válik, valamit megtakaríthasson.

Ebből kitetszik, hogy a nemzet vagyonosodása vagy elszegényedése a legszorosabb, legbensőbb összeköttetésben áll a közép életkornal, mert ha ez hosszabb mint feltétlenül szükséges arra, hogy az inproductiv korban nyert előleget megtéríteni lehessen, akkor a productiv korban állóknak nem kell minden keresményüket a következő nemzedék neveltetésére fordítani, hanem a felesleget tőkésíthetik s productiv

célokra fordíthatják; e szerint nem csak a következő nemzedéket részesíthetik jobb gondozásban, s azt szellemileg és physikailag jobban nevelhetik, hanem azonkívül vagyont is szerezhettek, mi által a nemzeti vagyont gyarapíttatik; így a nemzeti jólét emelkedik, és az általános műveltség is halad.

Ha pedig a közép életkor éppen annyira terjed, hogy a productiv korban állók csak annyit kereshetnek, mennyivel saját nélkülözhetlen szükségeik fedezésén kívül a következő nemzedéket csak is úgy nevelhetik a mint ők neveltettek, akkor a nemzet vagyoni s műveltségi állapota helytálló marad.

Egészen más fordulatot vesz az ügy, ha a közép életkor kelletinél rövidebb; a születések száma azért nem csökken, s minthogy az improductiv kor (=0 — 15 év) állandó, a feutartási költség ugyan az marad, de a visszafizetés sokkal nehezebb, mert kevesebb évekre oszlik. — Ha tehát a közép életkor oly rövid, hogy az improductiv korban nyert előleg visszafizetésére sem jut elegendő idő, akkor a productiv korban állók kénytelenek a netalán előbb valamely nemzedék által gyűjtött tőkét fogyasztani, vagy ennek hiányában maguknak mindenben korlátot szabid; rosszabbul ruházkodnak és táplálkoznak, a magasabb műveltségről s ennek élvezetéről, valamint különféle más élvezetről is le kell mondaniok, és ha ez sem elég, a következő nemzedéknek azon nevelést sem képesek adni, melyben ők részesültek; sőt a mi legszomorubb, az improductiv kort rövidebbre kell szabni, azaz: a gyermekeket idő előtt a neveléstől el kell vonni, s munkakeresetre már zsenge korukban szorítani; ha pedig elegendő munka nincs, nem marad egyéb hátra, minthogy a szülők gyermekeikkel együtt a vagyonosaknak, s főleg az államnak terhére essenek, (nézetem szerint tehát a kellőnél rövidebb közép életkor egyik szülőoka lehet a pauperismusnak;) de mivel az állam is csak munka által szerezhethet vagyont, tehát a fenntartás terhe mindég kevesebb egyén vállaira nehezedik; gyengébb, egészségtelenebb, s így kevésbé életképes gyermekek nemzetnek, ennek következtében szellemileg s physikailag elsatnyul a nép, s tönkre kell jönnie, ha — rendkívüli módon nem segítetik rajta. Ezen rendkívüli segélyről nem felejtke-

zett meg a gondviselés, mert dühöngő pusztító járványok, éhség és korai halál azon borzasztó ut és mód, melyen a termelők és fogyasztók, a productiv és improductiv kor között lielyreállítatik ismét a kedvezőbb arány; a népnek főleg szegényebb, kevésbé életképes része, leginkább pedig a gyermekvilág és az aggok kihalnak, és a természet helyrehozza az egyensúlyt, de nézetem szerint csak egy időre, mert ha a külvilág nem változik, rövidebb vagy hosszabb idő múlva ugyan ez ismétlődik. Ily borzasztó módon növekedett pár év alatt az irlandi közép életkor századunk 5-ik tizedében tizenhárom hónappal. — Nem lehetne-e ily módon részben kimagyarázni gyakori járványos pusztító betegségeinket és szerfeletti halandóságunkat, nem merem feszegetni.

Most már mindenki befogja látni társadalmi nagy jelentőségét annak, hogy a VII. táblázat szerint

Franciaországban 3 fogyasztóra 8 termelő esett.				
19 nyugoteurópai államb. 3	»	6	»	»
míg hazánkban 3	»	5	»	jut. — Ezzel

talán eléggé ki van mutatva a közép életkor fontossága és társadalmi nagy jelentősége, mert elemeire felbontva a nép állapotának hű tükrét, vagy is a nép activ s jövedelmező erejének leltárát tünteti élönkbe.

Ha pedig tekintetbe vesszük a közép élettartamot, azaz: az elhaltaknak közép életkorát, az úgynevezett holt éveket, az még szomorítóbb, mert nálunk csak 12%-a az elhunytaknak éli túl a 60-ik évet, míg tizenkét nyugoteurópai államban átlag 26%, (b a VI. és VII. ti.) és a minden évi elhunytainknak felénél többet az öt éven aluli gyermekek képezik. (1. az I. és II. tábl.) Hallatlan a műveit világban egy per excellentiam földmivelő államra nézve, tehát nálunk a gyermekeknek majdnem kissebb fele csak azért születik, hogy mindjárt első éveikben megtöltsék a sírokat. — Tizennyolcz nyugoteurópai államban a közép élettartam átlag (a VII. tábl. szerint) 30 év 11 hónap, Erdélyben 28 év 2 $\frac{1}{2}$ hónap, Horvát-tórorszában 24 év, Hattárvidéken 21 év 22 nap, hazánkban csak 21 év 11 nap! midőn még Poroszországnak is nagy halálozásáról hírhedt hét kormánykerületeinek csak egyikében található eliez hasonló rövid élettartam, t. i. a brombergi kerületben 21 év 15 nap.

Nemzetünk, de főleg a magyar faj növekedése, daczára a művelt államok között legszámosabb születéseinek, igen mérsékelt és lassú, s ha ezzel be is elégednénk, túlságos halandóságunk, a rövid közép életkor, s még rövidebb élet-tartam szomorú jele annak, hogy életerőben fogyunk és hanyattunk, s ha ez még tovább is így fog tartani, félni lehet, hogy a legnagyobb magyar jóslata »Magyarország még nem volt, hanem lesz«, alig menend teljesevésbe.

Statistikusok szerint a népesedési mozgalomnál legkedvezőbb azon arány, mely mellett egyenlő haladás, a népességnek egyenlő gyarapodása a legkissebb számú születések által, s így legkevesebb szánni halálesetek mellett éretik el. Ha helytálló születési arányszám mellett a nép számszerűit jobban, sebesebben gyarapodik; vagy ha csökkenő születési arányszám mellett a népszám növekedése azonos marad: ez jele s bizonyítéka a nép növekedő prosperitásának; ezen kedvező eset csak akkor áll be, ha az életerő növekedése mellett a közép élettartam emelkedik. Ha ellenben nagyobbodó születési viszonzyszám mellett a népnek évenkénti gyarapodása azonos marad; vagy ha azonos születési arányszám mellett az évenkénti népgyarapodás csökken, ez kedvezőtlen jelül veendő, mert az életerő csökkenését bizonyítja. Már pedig az életerő, életrealóság (vitalitás) öregbedése és csökkenése czáfolhatatlan bizonyítéka a nép valódi haladásának vagy hanyatlásának.

A Vili. táblázaton anyaországunk jogi népszámának számitgatásánál kimutattam, hogy 1850—1857-ig százezer után 835 lélekkel szaporodtunk évenként, míg 1858—1870-ig csak 628-czal. Ha 1858—1870-ig olyan lett volna az átlagos évi szaporodás mint 1850—1857-ig, akkor 1870-ben kétszáz negyvenhárom ezerrel többen lettünk volna.

E szerint az 1858—1870-ki időközben viszonyítva az 1850—5 7 kihez vagy csökkent a születések száma azonos halálozás mellett; vagy egyenlő születési arányszám mellett növekedett a halálozás; avagy szaporodtak kissé a születések, de annál jobban a halálesetek is; vagy végre csökkent a születési viszonzyszám, és szaporodott a halálozás. Ezen okoknak melyike vehető fel jelen esetben, nem lehet biztosan megha-

tározni, mert az 1860—63-ki, és 1866—69-ki, vagy is tíz évi időközöből nyolcz évi statistikai adataink kútba estek; talán sikerül a lankadatlan buzgalmáról dicséretesen ismert országos statistikai hivatalnak azokat megmenteni. ¹⁾

Hogy az utóbbi időközben gyarapodásunk oly tetemesen csökkent annál szomorítóbb és kedvezőtlenebb, mivel hazánkban 1851—1857-ig, vagy is hét év alatt két évben! a halálozás felülmúlta a születések számát, míg 1858—1869-ig ez alig történt, talán 1866-ban sem; mert az ezen évi cholera-ban elhunytak száma csak valamivel nagyobb felét teszi az 1855 ki cholera áldozatainak, (Dr. Könek Sándor akadémiai székfoglaló értekezése szerint,) holott az 1866-ki népszám legalább egy millióval nagyobb volt. — Ez szomorú jele annak, hogy hazánk nagy mérvű vagy erkölcsi bajban —, miután pedig ez alig tehető fel, tehát physikai bajban szenved, mely ha még sokáig tartana, a nemzetet politikai léteiben fenyegetheti.

Fenntebbi súlyos kifejezésemet még azzal is indokolhatom, hogy Rau tanár szerint (kit egy Quetelet e szakban tekintélyes tudósnak tartott) a harminczas évek előtt hazánk évi gyarapodása 24 promille volt, és számítása szerint népszámunk ezen gyarapodás mellett 29.2 év alatt megkétszereződhetett volna, pedig az első, 1785-ki népszámlálás óta, (midőn Horvát-tórországgal együtt — Erdély nélkül — 7,008,574 voltunk Dr. Sauer akadémiai székfoglaló értekezése szerint), vagy is nyolczvanhét év alatt sem szaporodtunk két annyira, ehez az utolsó két népszámlálás közötti szaporodás mellett még 33 év kell, holott csekélyebb születési % mellett

Hesszia 1817—1877=60 év alatt megkétszerezendi népszámát, az eddigi gyarapodást ezentúl is feltételezve, s bevélve a kivándorlottakat.

Skótország 1801—1861=60 év alatt majd megkétszerezte népszámát.

¹⁾ Meg is mentette azoknak felét, s a legközelebb megjelent statistikai évkönyvében már közölte is az 1866 — 70-ki adatokat, de az 1860- '63-ki adatok még hiányzanak.

Poroszország (a hódított területen kívül) 1817—1867 = 50 év alatt majd megkétszerezte népszámát.

Norvégia 1815—1865 = 50 év alatt majd megkétszerezte népszámát.

Irland 1791—1841=50 év alatt megkétszerezte népszámát.

Szászország 1815—1865=50 év alatt megkétszerezte népszámát.

Éj. Amerika egy. államaiban 1820—1850=30 év alatt Carey szerint megkétszereződött a népszám csak a természetes növekedés mellett, tehát a bevándorlottakon kívül, csupán a születések fölőse által.

Végre Anglia 1790—1870=80 év alatt majd megháromszorozta népszámát, betudva a kivándorlottakat.

Hogy hazánkra nézve a »nosce te ipsum« szabálynak tőlem kitelhetőleg eleget tegyek, összeállítottam a VIII. táblázaton két táblát A. és B. alatt, mely szintén igen szomorú és fontos adatokat tartalmaz; ennek beható vizsgálatából állami s társadalmi életünknek nagy jelentőségű több kóros tünetényét lehet kiolvasni, melyek a népnek szenvedő állapotát positive bizonyítják.

Mindezek után nem csoda, hogy népünk nagy részének jelenleg már is igen alant fokon álló életképessége fogyott, miért is az élettartamnak és az életkornak észrevétlenül bár, de rövidülni, vagy legalább helytállónak maradni kellett. — És ez végre a közegészségi kérdésnek nemzetgazdasági oldala.

Ha 20—30, vagy a mint az 1870-ki nyáron a sztánai alagutnál történt, 60 emberéletnél is több vész el, azt borzasztó szerencsétlenségnek tartjuk; összállamunkban pedig tíz év alatt minden áldott nap mintegy 300, Királyhágón innen közel harmadfél-száz ember halt meg fölös számmal, és ezt mint mindennapivá vált dolgot megszokva eddig közönyösen túrtük. Ezen kérlelhetlen számok tanúsága szerint tehát legyenek gyanánt hullnak polgártársaink, s minthogy *tizenegy év alatt kilencz évben!! majd egyes, majd számos*

megyében, ¹⁾ sőt kétszer, t. i. 1854 és 1855-ben az egész államban a halálozás felülmúlta a születések számát, méltán kérdezhetjük magunktól: mióta változott édes honunk egy nagy temetővé, arra szánva, hogy azt jó népünk, s túlnyomó számmal a magyar faj idő előtt benépesítse? Hiszen ha így maradna tovább is, egészségi tekintetben pomptini vidékhez

¹⁾ A halálozás felülmúlta a születéseket

1852- ben Bereg, Ugocsa, Ung megyében

1853- ban » » » Abaujtona, Sáros, Zemplén, Mármaros, Szabolcs, Szatmár, Trencsén megyében.

1854- ben Bars, Hont, Nógrád, Borsod, Heves, Nyitra, Trencsén. Zólyom,

Baranya, Somog³, Zala, Vas, Abaujtona, Bereg, Ugocsa, Ung, Zemplén, Szepes, Sáros, Gömör, Mármaros, Arad, Bihar, Szabolcs, Szatmár megyében; 48,892-vel több balt meg mint született.

1855- ben Csongrád, Arad, Bihar, Heves, Bács, és a bánsági meg³ék ki-

vételével az egész országban 79,162-vel több halt meg mint született; illetőleg ezen n³olcz megyén kívül az ország többi részében 93,558szal múlta felül a halálozás a születéseket.

185 6-ban Baranyában és a volt Vojvodinában.

1858- ban Esztergom, Hont és Tolna meg³ében.

1859- ben Baranyában.

1863- ban Borsod. Bihar, Temes megyében; 31 meg³éből azonban kö- zölve sincsenek az adatok,

1864- ben Békés, Csanád, Temes Torontál Jászkunság, Borsod, Heves Nógrád, Gömör, Hont, Bars, Nyitra és Zólyomban.

Ujabb adatok szerint:

1866- ban Csongrád, Esztergom, Eeliér, Győr, Komárom, Pest, Tolna, Veszprém, Bars, Hont, Nyitra, Trencsén³ Mosóig és Pozson³- ban.

1867- ben Baranya, Csongrád, Esztergom, Pest és Torontál megyében.

1871- ben Arad, Baranya, Bihar, Kóvár kér., Közép-Szolnok, Krassó, Kraszna, Szatmár, Temes, Torontál és Zaránd megyében.

1872- ben Arad, Bács, Baranya, Bihar, Csanád, Kóvár kér., Közép-Szolnok, Krassó, Kraszna, Pest, Somog³, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál, Ugocsa és Zaránd megyében.

1873- ban Fehér, Moson, Sopron, Tolna és Vas megye kivételével az egész országban több halt meg mint született, és pedig ezen öt megyét kivéve, az ország többi részében 27*2,153-mal múlta felül a halálozás a születéseket.

E szerint tizenkilencz év alatt tizennégy évben fogyott a nép- szám majd egyes, majd számos megyében, sőt háromszor az egész országban.

lenne majd idővel hasonlítható hazánk; ily módon közeledünk lassan majdnem a megtizedeltetéshez. 1855-ben Szabolesban 6.82 — Somogyban 7.16 — Zalában 9.22 — Ungban 9.56 — Árvában 1847/8-ban 11.17%, egyes egyházi községekben 20%, sőt ennél is több, t. i. kilencz közül kettő balt meg! Már pedig éghajlatunk talán csak nem változott századok óta annyira, a nép el nem erkölcstelenedet!, a civilisatióban nem hanyatlott, avagy el nem szegényedett annyira, hogy a statisticusok szerint ez lenne oka a túlságos halandóságnak? Mi előny van akkor abban, ez áldott szép bon lakosának lenni, ha más népcsaládokhoz képest átlag majd harmadfél évvel rövidebb közép életkor, s tíz évvel rövidebb közép élettartam mellett idő előtt el kell halnunk?

Magától felmerül ezek után a kérdés, mi az oka ezen, a művelt világban példa nélküli nagy halálozásnak, holott ez Európában az utolsó száz évben általánosan csökkent?

A statistika megerősíti azon egészségtani állítást, hogy a despotismus nyüge alatt élő népnek egészsége csorbát szenved, öregsége korán áll be, s életkora rövidebb, a mint ezt Legoyt Franciaországról kimutatta, hol századunk elejétől fogva az életkor csekély ingadozással folyton növekedett, és a hatodik évtized második felében hat hónappal csökkent; miért is közel áll azon gyanú, hogy még a nem rég fennállott absolutismus, és annak következtében rögtön beállott elszegényedés okozá csak a legutóbbi két évtizedben ezen nagy halandóságot. Vajha úgy lenne! hisz akkor dicsón uralkodó királyunk maga Ő felsége segített volna rajtunk, midőn 1867-ben visszaállítá az alkotmányt. Igaz, hogy a szabadság hiánya, főleg az ahoz szokva volt népnek szabad fejlődését gátolja, s életét egyik alapfeltételében megszokta támadni és rövidíteni; de vájjon királyhágontúli testvéreink nem csörtettek úgy rablánczot mint mi? a kormány zsarnoki önkénye csekélyebb nyomást gyakorolt-e náluk? avagy miveltebb, vagyonosabb, erkölcsösebb ott a nép? s mégis egész százalékkal csekélyebb ott a halálozás, és hat európai műveit államénál kedvezőbb; ott ugyan azon idő alatt mint nálunk egyszer sem multa felül a halálozás a születéseket.

Hazánkban a túlságos halálozás nem újabb keltű, de

úgy látszik fájdalom! nagyon is meghonosult; ezt tanúsítja (Dr. Linzbauer codexe szerint) a magyar k. h. tanácsnak 1777. jul. 10-én kelt 3741. sz. intézvénye, (pedig 1770 óta idáig, a mennyire kipuhatolni bírtam, a pestis nem fordult elő hazánkban, sőt más nagyobbszerű járvány sem volt;) ezen intézvény értelmében meghagyatott a megyei hatóságoknak, hogy miután több megyében excessivus a halálozás, felterjesztendő jelentéseikben soroltassanak elő azon betegségek, melyek az emberek között leginkább dühöngnek, miszerint czél-szerű intézkedések által a túlságos halandóságnak elejét lehessen venni; a szomorú tényből, hogy az még folyton tart meggyőződhetünk, hogy csak is palliatív eszközökkel éltek. Ezt tanúsítja továbbá ugyan azon helytt. tanácsnak 1785. febr. 14. kelt 3531. sz. intézvénye, melynek értelméből kivethető, vagy legalább a sorok között kiolvasható, hogy némely törvényhatóságnak népszáma némileg apad. ¹⁾

Ez úton tehát — a statistikusokat követve — meg nem fejthető túlságos halandóságunk.

De miután a hazai közönség, a mennyiben az állam gondoskodik kiképeztetésünkről, jogosítva van tőlünk követelni, hogy mint szakértők adjuk okát a halál gazdag aratásának; én nyíltan és őszintén azt felelem: a gyógytudomány általános elvei alapján egyik másik okát gyaníthatjuk, de positive nem tudjuk, mert — nem tudhatjuk. Mit tudunk mi a halálozás okairól, a mint azt jól szervezett orvosi statistika által megtudhatnók? Ha valaki rendünk legjelesbjeitől, egytől-egyig kérdezné, hazánk mely része van inkább kitéve a tüdővésznek, s mely vidéke kíméltetik meg attól legjobban; vájjon tetemes, s mily különbség forog fen azon vidékek közt, folyók vagy állóvizek, erdők s milyenek közelléte hasznos, ártalmas vagy közönbös e ezen betegségre nézve? s a ki erre

¹⁾ Tormay Károly volt tolnai r. megyei főorvos szerint 1845,6-ban Tolna megyének 197,381 lakosa volt, 4.39 születési — és 3.05 halálozási %-kal, de szerinte a megelőzőtt években sokkal nagyobb volt a gyarapodás, azt többévi átlag után 1.5%-ra teszi s mondja, hogy ily módon 1867-ben 318,295 lakosa lehet, pedig 1870-ben csak 220,740 volt; e szerint 1857-ig=12 év alatt 9.37%-kal szaporodott,míg az utóbbi 12 évben csak 2.25%-kal oly magas születési % mellett.

positive tudna felelni, ugyan csak magnus milii eset Apollo. Ez pedig áll oly betegségről, mely több áldozatot ragad el mint ezelőtt bármely járvány, magát a pestist sem véve ki, mert kilenczed része az emberiségnek, némely államban hatoda, sőt majd egy negyedrésze is abban bal meg; a 15 és 30 év között, sőt negyven évesekig is, tehát a legvirágzóbb, legfontosabb, mert productiv korban állóknak egy harmada, sőt Oesterlen szerint fele is annak esik áldozatul. Ez talán eléggé feltünteteti ezen iszonyatos betegségnek nagy jelentőségét úgy orvosi, mint socialis és politico oeconomiai tekintetben, ebez járul azon szomorú tapasztalat, hogy több államban még mindig növekedik.

Szabadjon egy más, csak még egyetlen egy, és pedig per excellentiam honos betegséget felhoznom teendő deduction! indokolására. A váltóláz a testnek mocsárgerj általi fertőzésétől eredetnek áhittatik, Így tanultuk ezt koromban, így taníttatik ma is, ezen nézetet mondhatnám dogmának tartjuk; de azon mocsárgerj természetét, lényegét, terjedését s miképeni hatását nem ismerjük, ez tehát hypothesis, mely egykor talán fictionnak bizonyulhat. Mily nagy számmal halnak bele vagy utóbajai következtében hazánk lakosai, azt nem tudja senki, annyi bizonyos, hogy tetemes kárt okoz hazánkban. Igaz, hogy posványos vidéken leggyakrabban, száraz vidéken pedig ritkán fordul elő; de hiszen ezt már Hipocrates tudta 2300 évvel ezelőtt állítva: hogy a posványos víz szaporítja az epét, felpuffasztja a lépet, idült váltólázat s vízkört idéz elő, vizércsomókat és fekélyeket okoz az alsó végtagokon férfikorban, hogy ily alkat mellett korán áll be az öregség s rövid az élet. (Vájjon saját kutatásainkkal mennyire haladtunk azóta?) Azonban gyakran uralkodik a váltóláz úgy endemice mint epidemice egészen száraz vidékeken, sziklás talajon, sivatagokon, fensíkon és nagy magaslatokon, hol posványosnak vagy állóvíznek semmi nyoma, ¹⁾ hol

¹⁾ Így Oesterlen szerint: Corsica, Minorca szigeten, Castilia és Estremadura 3000' fensíkjaiban, Calabriában, Rómában és Campagna vidékén, toscanai fensíkon, Algierban, Persiában, Peruban és Mexikóban, Mississippí vidékén, Ceylonb., malabari birtokon, Alpeseken. Apennineken.

Oesterlen szerint a mystikus talajvíz sem okoztatható; — s ellenkezően minden állóvíz és kiterjedt posványok daczára némely mérsékelt és forró égaljú tájakon igen ritkán, vagy épen nem fordul elő; ¹⁾ valamint ismét váltólázi vidékeken gyakran éveken át igen kevés vagy semmi váltóláz sem észlelteik; — avagy megfordítva, egyszerre pandemice, azaz: általános kór gyanánt szokott fellépni oly helyeken, sőt egész tartományokban, hol azelőtt alig volt híre, vagy legalább mint tájkór nem ismertetett; (íme mennyi ellentéte) s így vágjunk legtöbb zymotikus, főleg miasmatikus betegséggel, melyekben az elhunytaknak talán harmadrésze vagy ennél is több hal el nálunk; ezek pedig a közegészségi állapotnak legérzékenyebb fokmérője, egyszersmind egy népcsalád prosperálásának fontos criteriuma.

A gyógy tudománynak egyik legfontosabb, közvetlenül leghasznosabb része, mely t. i. a betegségek okait tárgyalja, még igen nagy sötétségben kénytelen tapogatódzni; ezt azonban minden pirulás nélkül bevallhatjuk, mert magán a betegen csak a betegség természetét, lényegét észlelhetjük, hogy azt sikerrel gyógykezelnéi lehessen; annak okait azonban a kiilviszonyokban és pedig a helyszínén kell keresnünk és kémlelnünk, e nélkül a mai tudomány színvonalán álló maga Hippocrates sem oldaná meg-a talányt, ha egy személyben egyszersmind Oedipus is lenne; de ehhez törvény,és állami segély kívántatik.

A gyógytudománynak fő és utolsó célja a physikai jólét, azaz: egészség; de ezen cél elérése tekintetéből nálunk mai napiglan a fő, s majdnem egyedüli súlypont a betegségek

¹⁾ Így az éj. amerikai atlanti partokon, California déli partjain, a gold államokban, bermudai szigeteken, a német birodalom és Svajcz némely mocsáros völgyeiben, több európai kikötőben s tengerparti városban, La Plata Corientes tartományában, Uruguay szigeteken. Papeti, a társas szigetek egyikén négy év alatt 2207 beteg között csak 9 váltóláz eset fordult elő, a sziget pedig nagyjából egy mocsár 20° K. évi hőmérsékkel, tehát tropikus éghajlattal. Tropikus éghajlatú sok gyarmatban van elég posvány és marschföld a nélkül, hogy egészségtelen volna a vidék, avagy uralkodnék ott a váltóláz. (Oesterlen és Pappenheim szerint).

gyógykezelésére helyeztetett, pedig tévesen, mert mi jobb, bár mily rövid idő alatt a legkedvezőbb módon felgyógyulni, vagy meg nem betegedni? Legalább is hasonló gond fordítandó ennél fogva a megakadályozható betegségek elhárítására is, ez sokkal nagyobb horderejű, a népre nagyobb áldást hozó, az államnak több hasznot hajtó működés; »principiis obsta, sero medicina paratur, enni mala per longas invaluere moras;« mi csak akkor nyálunk az óvó rendszabályokhoz, s immel-ámmal követjük azokat, ha ég felettünk a ház.

1839-ik évi jelentésében Fair Vilmos kijelenté: »Minden túlzás veszedelme nélkül bizton állíthatni, hogy Angolországban és Walesben az évenkénti halálesetek számát harminczezerrel csökkenteni lehetséges«. Az 1839. előtti halálozást melyre Farr állítását alapította, nem ismerem ugyan, de némi ingadozás kivételével, 1838. óta az tetemesen nem változott; a születési % azonban folyton, minden évtödben emelkedik, és a születések fölőse általi népszaporodás 1866—70-ben ezer lélek után közel kettővel nagyobb az egész országban, mint 1841 — 1845-ben volt. A városok halálozása azonban szembetűnően csökken.

Közegészségi szempontból tett statistikai tanulmányaim alapján azt merem állítani: hogy hazánkban 90 ezerrel lehet csökkenteni a halálozást a nélkül, hogy ezt tartanám a netovábbnak.

Általánosan ismeretes mily sokáig képes az ember túrni a legnagyobb vis'záságokat, főleg ha azok mint idült bajok lappangva lépnek fel; így van ez a betegség és halálozás általi pusztítással is, nyugodtan türetik ez mint oly végzet, melyen feltevés szerint változtatni nem lehet. Az emberiség javáért lelkesülő, felvilágosodott férfiak sokkal előbb mint sem Anglia az egészségügyi reformokra csak gondolni is kezdett volna, feltüntették azon súlyos szenvedéseket, melyek a népre nehezdednek, de szavuk elhangzott a pusztában; az 1848-ki dühöngő cholérának kellett bekövetkeznie, hogy a hathatós egészségügyi reformok szükségét az angol nép tudatára hozza, s hogy kényszerítse a népet és parlamentet erélyes kezdeményezésre, a természet elleni harczra. A mint u. is hiteles statistikai adatokból köztudomásra jött, hogy magában

Angliában a közegészség ápolásának hiánya miatt, vagy is oly betegségek következtében, melyeknek okai czélszerű törvények, valamint egészségügyi és társadalmi rendszabályok által elháríthatók, évenként 160 ezernél több embernek el kell halnia; (ily módon számítva nálunk talán 190 ezer is elhal fölös számmal), holott czélszerű intézkedések mellett jövőben előreláthatólag megmenthetők volnának, a sajtó — Reclam szerint — az egészségügyi reformok zászlaja körül sorakozott, és a vezércikknek szánt tért, pártizelmek és parlamenti választások helyett egy időre az egészségügy javítását tárgyaló fejtegetéseknek engedte át; s ennek tulajdonítható, hogy Anglia mai nap méltán büszke lehet egészségi törvényeire, melyek a jelen és utókor csodálatát megérdemlik.

Hogy nálunk a túlságos halálozásnak eleje vétethessék, szükséges különösen a járványos betegségeknek eddig ismeretlen okait kutatnunk, hogy azoknak elhárítására meglehessen tenni a czélszerű intézkedéseket; a mint megszüntettetik részben vagy egészen az ok, a szerint megszűnik az okozat is. Szükséges ennél fogva évenként az egész országban minden haláleset okát regisztrálni, mint ezt a helytartó tanácsnak 1805-ki szeptember 25-kén tett felterjesztésében az orvostanári kar ajánlotta; valamint szükséges a nagyobb veszélylyel fenyegetni szokott járványos betegségek minden eseteit, és az erre befolyt viszonyokat jegyezve adatokat gyűjteni, lmgy a másutt észlelt betegedési halálozási és egyéb külviszonyokkal összehasonlíttani lehessen; ily módon ha nem is valamennyi, de legalább a legtöbb, és főleg járványos valamint honos betegségeink valószínű okait idővel kinyomozni lehet reményünk. Az így nyerendő eredmények alapján már biztosan kiszámítható praeventiv közegészségi szabályokat s törvényt lehet alkotni.

A betegségek okainak kutatásaiból, és a statistikai vizsgálatokból maga a kórtan fog legnagyobb hasznot vonni, de ennek gyümölcsét ismét csak a nép, tehát megbetegedés esetében mindnyájan fogjuk élvezni. Hiszen évezredek óta tanulmányoztatnak a betegségek a nélkül, hogy azoknak csak kissébb részét is képesek volnánk *teljes biztosággal* gyógyí-

tani; s ki tudja hány évtized, század, avagy évezred fog még lefolyni míg biztos szerek feltaláltak, de ez esetben is talán érdemes, sőt szükséges, hogy más népek módjára tegyünk kísérletet nyomozni a betegségek okait, hogy azoknak elejét lehessen venni; avagy nem sokkal czélszerűbb-e és fontosabb a fenyegető veszélyt megakadályozni, mint annak kitörését bevárva az ártalmosság hatásait nagyobb költséggel és nehézséggel utólag legyőzni, sőt gyakran siker nélkül ellene küzdeni? — Tehát a betegségek okait nem csupán hatásait kell gyógyítanunk, praeventiv irányban is kell a gyógymódot alkalmaznunk; helyezzük magunkat inkább védelmi mint kirekesztőleg támadó állapotba, s legyen jövőre irányadó elvünk legalább is oly mérvben elhárítani, megakadályozni betegségeinket, a mint eddig volt főképen gyógyítani azokat. Ne higyük fatalisták módjára, hogy a betegség és halál oly események, melyeken mit sem lehet változtatni, melyeket nem lehetne egy ideig megakadályozni. A gyermekkor gyengeségein, és az aggkor gyarlóságán kívül a különféle betegségek okai a halálzásnak, melyek acut és idült lefolyásuk alatt az életnek minden szakában megtámadják az embert, egészségét feldőlják és megsemmisítik. A természet itt is követ bizonyos módszert, azt tehát elkeli lesnünk, iparkodnunk kell kitudni, megismerni azon törvényeket, melyek szerint a halálesetek bekövetkeznek. — Hoffmann szerint a közép életkor maximuma 52 — 53 év lehet,¹⁾ feltéve, hogy csak a gyermekkor gyengesége, és az aggkor gyarlósága folytán következnek be a halál; a mennyiben tehát ezen életkori átlag valamely népcsaládnál kevesebb számú éveket tüntet fel, annyiban kellett a most említett természetes, változhatlan okokon kívül még más okoknak is hatást gyakorolniok, melyek amaz, a termé-

¹⁾ A közép életkor lehető maximumát nem igen lehet kiszámítani, s annak az itt idézett feltevés mellett talán nagyobbnak kell lenni az itt fölhozottnál is ha tudjuk, hogy Humboldt 143 éves peruországi emberről tesz említést; 1855-ben Magyarországon 147 éves, 1859-ben Bukovinában 151 éves ember halt meg a hivatalos statist, adatok szerint; — és Fropier's Notizen szerint Chesterfield melletti Dunston községben Sarman R. 161 éves 8 hónap korában, Washington ápolónője pedig Joice Heth 162 éves korában halt meg New-Yorkban.

szét törvényein alapuló, tehát szükségképeni okokkal ellentétben, esetlegeseknek tekintendők. Ezen esetleges halálokokat mindig csekélyebb szőkébb körre szorítani nem csak a közegészség ápolásának feladata, hanem ez feladata az államnak és tudománynak; ennél nagyobb szerű és jutalmazóbb feladat absolute nem képzelhető. Ezen cél elérése talán megérdemli, hogy az állam minden lehető áldozatot hozzon, mert ez erkölcsi, szellemi, gazdasági és politikai tekintetben nemzetünkre nézve sokkal fontosabb volna, mint egy gazdag tartomány meghódítása.

Hogy ezen esetleges okokat idővel kinyomozhassuk, szükségünk van jól szervezett orvosi statistikára, mert a betegségek számarányának, vagyis relatív gyakoriságának megalapítása egész népeknél különböző viszonyok között, első lépés arra, hogy egykor azoknak okai s törvényei, általában mindazon viszonyok kipuhatótassanak, melyek az életnek normális lefolyását zavarni s megrövidíteni törekednek; tehát első lépés a gyógytudomány utolsó s legfőbb céljába, t. i. az egészséghöz. Alig fogja valaki kétségbe vonni, hogy az, egészségi és megbetegedési viszonyok statistikája, vagy is azon viszonyok nyomozása, a melyek között például a váltóláz, hagymáz, tüdővész sat. keletkezik, sokkal hasznosabb, mint ezen betegségek direct kémlelése, és az azokban szenvedők bulláinak vizsgálata. A tapasztalat már is fényes tauságot szolgáltat erre.

A cholera, hagymáz, a himló nem vitt végbe oly pusztításokat, mint a világ betegségeinek legborzasztóbbika a pestis, annál borzasztóbb, hogy a gyógyászat tehetetlenül állott vele szemben első fellépte óta egész végéig, tehát körülbelül negyedfél ezer éven át; mert mintegy két harmada, sőt Dr. Heine porosz államtanácsos szerint 80—90 százaléka a betegeknek rendesen elhalt. Több járvány, melyről Mózes könyvei, Homer, Plutarch, Thucydides, Herodot és más ókori írók megemlékeznek, Dr. Stamm és mások szerint is a pestissel azonos volt; milliói a népnek ebben haltak el. Gallienus alatt 262-ben csak magában Rómában 5,000 balt meg egy nap alatt; Konstantinápolyban pedig Justinian alatt 544-ben ezer sírásó nem győzte a pestis áldozatait eltakarítani; —

mily pusztítást okozott Justinian alatt kitetszik abból mit Procopius — jöllehet nagyon túlozva — ír, hogy t. i. sok millió hulla nem volt eltakarítható, hanem régi tornyokba hányatott, mely földdel betöltetett, és egész hajóterhek nyílt tengeren elsüllyesztettek vagy elégettettek. Egyes néptörzsek a pestisben végkép kihaltak. Süßmilch szerint Londonban 1665-ben nem egészen fél millió lakos közül hetvenezernél több halt meg. 1709 és 1710-ben a brandenburgi lakosságnak majd harmada, Danzignak majd fele halt ki. 1718-ban Parisét szerint ötven nap alatt kétszázezer ember halt meg Egyiptomban; Brayer szerint 1812-ben Konstantinápolyban százhatvan ezer halt meg, naponként átlag ezerkétszáz. — Az orvosok túlnyomó nagy többségének véleménye szerint kelet volt bölcsoje, és Dr. Stamm szerint Cairo volt fészke. Az emberiségnek ezen, talán a világ teremtése óta, legnagyobb ostora 1845 óta keleten nem létezik többé; egy zsarnok szüntette meg azt. — Mehemmed Ali alkirály u. is fővárosának szépítését tartva szem előtt, azon bámulatos merész gondolatra jött, a várost övszerűen környező, és attól, főleg a sivatag belsejéből jövő száritó szeleket elzáró, 150—200 méternyi magas domblánczot elhordatni, s az így nyერendő tért kertekké alakítani át. Legidősebb fia Ibrahim pasa hozzáfogott a mihez, s a Bouláq nevű külváros meg nilusi delta közötti két legmagasabb domb elhordott földjével kitöltötte a posványos, dügleletes levegőt árasztó mélyedéseket, egy harmadik dombot saját költségén hordatott szét. A munka öt évig tartott, ezrenként hajtatnak erőszakosan a fellelik annak folytatásához, s jöllehet a terhes és fáradságos munka súlya alatt számosan elhaltak, de a veszélyes mocsárok helyén olaj és gyümölcsfa ültetvények keletkeztek, és a száritó szeleknek út nyitattott. Hozzá járult jobb egészségi rendőrség, melynél fogva az azelőtt földdel sekélyen alig bekapart, ¹⁾ (melyet a szél könnyen elhordott), sőt igen számos házban bent a lakásban tartatni szokott hullák kellően elta-

¹⁾ Erre nézve Froriep érdekes adatot közölt báró Larrey Clinique chirurgicale 5. kötetéből Morel 67 éves hadnagyról, ki 1836-ban a rokkantak avignoni fiók laktanyájában tartózkodott. Morelnak a Szt. Jean d'Acree melletti rohamnál golyó által keresztül fűrt mindkét czomb-

karítottak, a város tisztán tartása, elrendeltetett, közelében a dögök meg nem törettek, és azóta a pestis keleten nem ütötte fel fejét, holott azelőtt ritkán maradt mentve tőle.

A gyógytudománynak nemes és magasztos hivatása bölcsőjétől kezdve sirjáig kísérni az embert életének változatos viszonyai között, róla gondoskodni, felette őrködni; nem pedig már csak akkor ápolni, midőn talán egyik lábával a sír szélén áll. De jelenleg a gyógyászat, (mely eddig legtöbbnyire alárendelt, kellően igen ritkán méltányolt betegápoló káladatlan szerepére volt utalva), csak azoknak nyújt előnyt, kik annak segélyét igénybe vehetik, és mint sok más, úgy e tekintetben is legjobban vannak biztosítva a vagyonosak, míg a veszélytől leginkább fenyegetett s legnagyobb számú osztály vajmi gyakran meg van attól fosztva, holott czélszerűen alkalmazva legnagyobb jötevője lehet mindnyájunknak egyformán; járvány idején azonban majdnem egyaránt veszélyeztetvük a vagyonosak is, mert ha a vész keletkezése helyén el nem fojtatik, akkor azon házak, utcák, községek is hol az nem támadott, kárt szenvednek, miután sajátlagos falusi és városi járványok, vagy szegények és vagyonosak járványai nem léteznek, hanem a szó valódi értelmében népkórok, melyek keletkezési helyük határait áttörve, s a vagyonosakra is elterjedve kiszámíthatlan horderejű pusztítást idézhetnek elő. Oesterlen szerint — kinek több eszméjét vettem fel jelen fejtegetésembe — a gyógyászat curativ iránya úgy viszonylik

ját a sáncok alatt Larrey kötözte be. Midőn a hadsereg Egyptomba visszavonult, a már felüdült Morel Cearea mellett pestisben megbetegedvén, El Arisch erődben halálhoz hasonló kábultságba esett, és más a pestisben elhunytakkal egy gödörbe temettetett, Kevés órával ezután az arra menő katona ör észrevette, hogy az eltemetettek egyike mozog, miért is segítségére sietett, s Morel a kórházba kísérte. A mint itt már lábadozni kezdett, újlag kábultságba esett, s holtak tartatván, vászon zsákba burkolva egy, a homokban kapart sírba másodszer maga egyedül temettetett el. A következő éjjel keletkezett erős szél azonban elsodorta azon kevés homokot melylyel fedve volt, s felbredvén a takarót szétszakította, és nagy fáradsággal az erőd kapujához vándorzogott, honnan a kórházba szállíttatott, melyben csak hosszú idő múlva üdült fel; hallását azonban és beszédjét csak a rokkantak avignoni laktanyájába való felvétele után több évvel később nyerte vissza.

annak praeventiv irányához, mint egy szegények háza a szegénységnek azon megakadályoztatásához, mely a társadalmi viszonyok javítása által idéztetik elő; a helyett, hogy előmozdítanék a társadalom physikai jólétét, kötözgetjük annak sebeit. — A helyett tehát, hogy a közönségnek akarata, előítélete és szenvhiánya következtében kénytelenek vagyunk gyakran tehetetlenül állani az életnek azon búskomor levezető csatornája torkolatánál, melyen át annak áramából naponta ezerével kiküszöböltetni fenyegettetik jó népünk, rendeljen az állam orvosok közül egy csapatot annak forrásához, hogy a csatorna egy részét el lehessen zárni. — Válgék meg a hazai közönség azon téveszmétől, mely talán az egész világon ápoltatik, hogy mi előszeretettel viseltetünk a betegek iránt az egészségesek felett, s hogy érdekünk kívánja miszerint azon okok és viszonyok fennállása türessék, melyeknél fogva az emberek oly roppant számmal megbetegednek. Nem említve a régibb és igen régi idöket, csak egy évtized óta nem mi vagyunk-e azok kik főképen, sőt majdnem kizárólag hangoztatjuk a közegészségügy korszerű reformjának szükségét? ¹⁾ De távol van tőlem ezt érdemül felróni testületünknek, hisz ezzel csak a haza és emberiség iránt hallgatag elvállalt kötelességet teljesítünk, mert az állam, a társadalom és a törvény reánk bizza a nép életét azon reményben és várakozásban, hogy ily módon az legjobban leend biztosítva; e szerint hivatva vagyunk elől haladni, és a közönséget felvilágosítani az iránt, mire van szükségünk, s így jogosítva is vagyunk nyíltan és őszintén kimondani az igazat, még ha az talán kellemetlen is lenne, figyelembe nem véve azt, hogy a szerencsétlen próféta nem azért üldöztetik mert tévelyt —, hanem mivel keserü igazságot hirdet.

Tehát az elösorolt és azokhoz hasonló statistikai adatok alapján lehet csak (kell-e egyszersmind? Ítéljenek a hivatottak), egyszer valahára felderíteni annak is okát, a művelt

¹⁾ Legutóbbi időben Keleti Károly, az országos statist. hivatal főnöke is hangsúlyozta már az erélyes közegészségügyi politikának szükségét; szerinte 1864—1873-ig 3.8-t% volt a halálozás Magyarországon Erdélyben, pedig Erdélyben sokkal kedvezőbb a halálozási viszony mint Királyhágón innen, itt ugyan azon évtizedben megközelíti a 4%-ot.

európai államok között, valamint hazánk nemzetiségei közt is legnagyobb születési százaléka daczára, miért oly csekély s lassú a nemzet magvának gyarapodása, míg az más népfajoknál sokkal kedvezőbb. — Az orvosi statistika első lépés a közegészség ápolásának általános szervezéséhez.

Ezen az úton indult legelőször számos német és svájci város, Londonban már 1660-ban, tehát 212 évvel ezelőtt; ezeket követte (jóllehet kevésbé részletes adatok gyűjtésével) Svédország 1749-ben, Poroszország 1810-ben, azután Franciaország, Bajorország 1840-ben, Baden 1852-ben, Holland 1866-ban és 1868 óta Hesszia; de legkiterjedtebb és legpontosabb ilyenmű fölvételek történnek a genfi és zürichi cantonban, Belgiumban és Angliában, hol felette ritkán és csak kivételesen hal meg valaki orvosi segély nélkül, míg nálunk talán 80%-nál is több; ezen államokban tehát alig fordul elő haláleset a nélkül, hogy az, egyszersmind annak oka is ne regisztráltatnék, s azért ezen államok képesek számot adni majd minden egyes halálesetről, valamint arról is, hogy ott, hol nagyobb a halálozás, megtesznek-e minden lehetőtt annak apasztására. De a halálozás okainak ezen regisztrálása ott miutegy 30—40 évvel ezelőtt törvény által lön elrendelve, mert az orvosok legjelesbjei megvoltak győződve ezen rendszabály szükségéről és véghetetlen hasznáról, egyszersmind oly szerencsés helyzetnek örvendettek, hogy a legfőbb állami méltóságok és az ország képviselőinél nézeteiknek érvényt szerezhettek; a mely állam ezeket nem követi s követni nem akarja, annak természetesen kellenél nagyobb, nálunk ropant néphalálozási kárt tovább is kell túrnie.

Ellenvethetné valaki (a mint előttem hazánk egy kitűnősége általánosságban megjegyzé, hogy a statistikai adatok az országnak már is sok pénzébe kerülnek), ellenvethetné mondom, minek költekezzünk még orvosi statistikára miután más államokban szerzett tapasztalatokra támaszkodva a már megtört utón indulhatunk, s a jónak, czélszerűnek bizonyult ösvényen haladhatunk. Eltekintve attól, hogy különösen Angliában, hol legnagyobb eredmény éretett el, az egészségügyi intézkedések és javítások eddig főleg a városokban alkalmaztattak és foganatosítottak oly fényes sikerrel, hogy

például (Hobrecht berlini építészeti tanácsos szerint) Croydon városban a halálozás 23.66-ról promille 18.46-ra csökkent, és a tíz évi közép élettartam 30 év és egy hónapról, az egészségügyi intézkedések utáni évtizedben 33 évre, tehát 3 évvel növekedett egy évtized alatt!!¹⁾ Salisbury városban pedig Dr. Simon szerint most már felével kevesebben bálnak el tüdővészben. Az egészségügyi intézkedéseket és javításokat közvetlenül megelőző tizenkét évben 2.7% volt az átlagos évi halálozás; a javítások bevégzése utáni tizenkét évben pedig 2%-ra csökkent, és későbbi három évben 1.7%-ra Dr. Middleton szerint. A hagymáz majdnem ismeretlenné lett, és a cholera, melyben 1849-ben az egészségügyi intézkedések és javítások előtt kétszáz ember halt meg, 1864-ben ama javítások alatt csak tizennégyet ragadott el, 1866-ban pedig egyet sem.¹⁾ — Eltekintve tehát ettől, azon ellenvetésre azt felelem: a ki lehetőleg biztos czélt akar elérni, annak akarnia kell az eszközöket is. Kétséget nem szenved ugyan, hogy a mi e tekintetben másutt jönak bizonyult, az nálunk is sikerrel alkalmazható; de tudjuk-e hol s milyen javításra van szükségünk, nem kívántatik-e néhol más javítás? hiszen hogy ezt megtudhassuk már is orvosi statistikára van szükségünk. És ha például Angliát utánozva ugyan azon javításokat alkalmaznák, az általános halandóság többé kevésbé egyenlő arányban csökkenhet mindenütt, de miután a különböző nemzetiségű és vallásfelekezetű lakosok egyenlő physikai és socia-

¹⁾ Ha három évvel növekednék közép élettartamunk, az még akkor is legrövidebb volna a műveit Európában, közel hét évvel rövidebb mint a VII. tábl. közlött tizennyolcz nyugoteurópai államnak átlagos közép élettartama. Három év népünk közép élettartamában igen tetemes különbséget okozna; ennek kiegyenlítése programja lehetne a legdicsvágóbb államiérfiúnak is; mert 11.200,000 főnyi népünk közép élettartamát három évvel növelni annyit tenne, mint évenként tizennégy millió évvel növelni a nép munkaerejét; már pedig a munkaerő a nemzetek vagyonosodásának egyedüli kútforrása.

²⁾ Az Orvosi Hetilap 1869. április 18. sz busznál több város van felhozva, hol aránylag rövid idő alatt kisebb-nagyobb siker követte a javításokat; ezen városokban (összesen egy millió lakossal) az egészségügyi intézkedések bevégzése után mintegy 1900-zal kevesebb halt el mint azelőtt.

lis viszonyok között fognak élni a javítások utána mint élnek jelenleg, s éltek ezelőtt, több mint valószínű, hogy a halálozási % különbsége ugyan az fog maradni, mely jelenleg létezik; s vajjon nem vagyunk-e egy anyaországnak édes gyermekei? miért szenvedjen hát egyik többet, még ha az másiknak előnyére volna is, de abból másnak semmi haszna, ha csak nem a káröröm; miért adózzék többet a természetnek a magyar faj mint a tót, ez többet mint a ruthen és rumán; miért szenvedjen legtöbbit Ung, miért többet Szabolcs, mint Zala, ez többet mint Somogy és Nyitra; miért legtöbbit a római katolikus, a protestáns többet mint a görög katolikus? Erre nézve pedig más állam nem nyújthat felvilágosítást, ezt cs k is specifikus magyar orvosi statistika fogja megfejtenei, feltéve, hogy az állam érdekében levőnek tartja erről tudomást szerezni, hogy célszerűen intézkedhessék; mert az egyes nemzetiségű és vallásfelekezetű lakosok halálozási nagy különbsége, és a statisztikusok által elismert halálozási tényezők között nagy az ellenmondás, az általános népesedési statistika tehát nem fejt meg eléggé ezen különbséget.

A halálozás okainak registrálása Angliában már igen szembetűnő eredményeket vont maga után, mert a mint nolens volens meggyőződtek a kimerítő statistikai adatokból, hogy a megakadályozható halálozásnak reájok nézve ijesztő nagy száma — pedig tizenkettővel promille csekélyebb volt mint jelenleg nálunk — túlnyomóan csak egyes, főleg szegényebb és munkás osztályok között fordul elő, a parlament egyik bizottságot más után nevezett ki a legbuzgóbb szakértőkből nem pedig laicus hivatalnokokból, (kik ezen ügy iránt általán kevesebbet érdeklődnek, s csekély kivétellel kevésbé is képesek méltányolni fontosságát), s üdvösnél iüdvösebb törvények követték egymást. — A halálozási okok registrálásának, és azon okok ellen tett egészségügyi intézkedések eredményére nézve igen röviden csak pár példát idézendek, mely az Orvosi Hetilap említett számában eredeti kútfő után közöltetett. 1848-ban kezdték meg az egészségügyi intézkedéseket, s azoknak következtében a hagymázban 42%-kal, a hasmenésben 8%-kal kevesebben hálnak már, a gümőkóros betegségi halálozás is 20%-kal apadt; sőt szá-

zadunk legnagyobb ostora, a cholera is ez úton megszelídítetett, s az legyőzött rém lenne már Angliában, a mint ez a III. táblázaton 4. alatt látható. — Angliában minden városba hol évenként több hal meg mint 23 promille, (házánkban majd 37 hal el), azonnal egészségügyi inspektorok küldetnek ki, hogy fürkésszék ki ezen nagyobb halálozás okait, s azokat lehetőleg távolítsák el; síkföldön nem annyira szükséges ezt tenniük, mert ott nagyobbrészt csak 18—20 promille hal meg.

Mily iszonyú anomalia tehát, ha kénytelenek vagyunk hazánk közegészségi állapotát kielégítőnek tartani — ez volt eddig a legtöbb tudósításnak kifejezése — oly nagy halálozás mellett, milyen más culturállamokban még dühöngő nagyobb-szerii epidémiák, éhség, véres forradalom s öldöklő háborúk alkalmával sem szokott előfordulni. Adja isten, hogy ivadékaink legalább félig behegedve találják ezen sebet, mely ősapáink alatt a nemzet testén keletkezett.

Kitetszik ezekből, hogy a közegészségi ügy koránt sem orvosok személyes ügye. mint ezt csekély kivétellel a nagy közönség, sőt még az orvosoknak is egy része tartja, hanem első sorban s kiválóan a nép ügye; hiszen ez állami közügy, alig is lehet egy népcsaládnak közösebb ügye, melynél minden egyes állampolgár vallás, nemzetiség s pártkülönbőség nélkül közelebbről volna érdekelve, mint a közegészségi ügy rendezését s előmozdítását czélzó állami intézkedés; az orvosok itt csak annyiban vétethetnek tekintetbe, a mennyiben az ügy sikeres kezelése másokra teljességgel nem bizható. Kiderül tehát ezekből, hogy teljesebb joggal sehol sem alkalmazható azon régi brocardion: *»salus civitatis, seu salus publica suprema lex esto,«* mert közegészségi ügy mellett a *salus publica*, vagy is *salus omnium*, nem csak *non configit cum salute privata et singulorum*, sut inkább feltételezik egymást.

Igaz ugyan, hogy a közegészségügyi téren égetően szükségelt organikus reformok némi költségbe fognak kerülni; de ha egy állam a kormányzat más ágainál czélszerűnek vélt új szervezés fogamatba vételénél, (mint ez századunk folytában sok államban többször, az utóbbi évtizedben részben nálunk is történt), még tömeges nagyszerű nyugdíja-

zásoktól, melyek számos milliót nyelnek el sem riad vissza, csak hogy új intézkedéseit, melyektől az államra és népre tetemes előnyt és hasznot biztosan remél életbe léptethesse; s ha igaz, hogy hosszú életkor mellett a nép egészségi jóléte annak legfőbb boldogságául tekintendő: akkor annak fenntartására, illetőleg nálunk felette szükséges előmozdítására nagyobb áldozatoktól sem szabad visszariadni. S kérdem, van-e oly nagy áldozat, melytől a magyar haza egyik legszentebb érdekeért szabad volna visszariadni az államnak, ha egyszer valahára megakarja szüntetni, egyelőre azonban csak tetemesen leszállítani ama természetelleni, túlfeszített lélekadót, melyet *nemzetünk nagy részének csökkent életképessége miatt* évenként leróvni kénytelen? miután nekünk e tekintetben, ha még jobban hanyatlani nem akarunk, mulasztani való időnk nincs, s ha szükséges, rendkívüli eszközbe is kell nyúlni az államnak; mert a nép anyagi jóléte a nemzet virágzó életének egyik fő alapfeltétele, s munka lévén a nemzeti és magán vagyon alapja, mennél hosszabb ideig él egy nemzedék, annál több munkát végezhet, mely által megalapítja s biztosítja a maga és ivadéka jólétét; ez azonban a keresetképességtől függ; de a munka — és keresetképesség feltételezi az egészséget, azon alapszik az egyes családok jóléte és boldogsága, s ettől függ ismét a nemzet vagyonosodása, művelődése és védereje. De lebet-e csodálkozni azon, hogy hazánk közegészségi ügye oly felette rossz lábon áll, miután arra eddig oly kevés gond, s még kevesebb költség fordított, már pedig az e téren alkalmazott túlságos takarékoság alig van maga helyén, s azért mint látjuk fájdalom! ugyan csak rosszul is kamatozott; mert *a mit az állam Hygiea vámon nyert, azt Acheron révén ugyan csak busásan elvesztette.*

Az 1840-ik évi 5. törv. ez. által országos választmány küldetett ki, hogy a büntető s javító rendszer iránt kimerítő véleményet adjon. A választmány javaslata az 1843.44. országgyűlésen kedvező auspiciumok között tárgyalatott; de a felső ház annak egy részét elkülönözve akarván tárgyalni, a követi tábla elejtette az ügyet s abba maradt az egész. Az 1848-ki igazságügyi ministerium megtette már az előkészületeket, hogy állítólag ezen javaslatot, talán módosítva az országgyű-

lés elébe terjessze, de a forradalom árja elfojtá azt. Ezen javaslat szerint az országban tíz kerületi börtön volt felállítandó öt, ötszáz rab számára, a börtönök mindegyike 3. egész

400,000 írtba került volna, számba véve a felszerelési és bűtorozási költséget, ennek csak 5% kamata 200,000 írtnál több; a rabok ellátása, s a szükséges személyzet fenntartása minden egyes börtönnél évenként 45 ezer írtba kerülendett; és a mennyire az országban akkor uralkodott, a sajtóban visszhangzott hangulat után ítélni lehetett, az ország nem idegenkedett ötezer bűnös javítására, az államnak ezen dauidák hordói töltögetésére, az akkori olcsó időben 650 ezer forintot! évenként kiadni; s vájjon szabad-e legnagyobb sérítés nélkül feltenni, hogy kilenczven ezer ártatlan, részben reményteljes, részben már hasznos emberélet évenkénti megmentésére nem volna hajlandó a szükséges költséget megszavazni? hiszen ha egy emberélet megmentésére annyi vagy talán csak fele áldoztatnék annak a mibe egy bűnös állítólagos javítása került volna, (pedig mai nap több mint két anynyiba kerül), akkor néhány évtized alatt csodákat lehetne mi vélni a közegészségi téren; avagy valóban annyian volnánk-e, hogy 90,000 polgárt évenként nélkülözhetnők? — Itt azonban meg kell jegyezmem, hogy a 90,000 embernek megmenthető élete nem az egyedüli nyeremény, de ezek mellett közel három millió ember megmentetik a megbetegedéstől, mert egy halálesetre 27—33 beteg esik; már pedig mi sem oly drága, mi sem kerül annyiba mint a betegség, mely alatt minden kereset megszűnik, és a kiadás isten tudja liányszorosan szaporodik; — két millió 700,000 betegnek csak harmadát véve a productiv korú, vagyis keresetképes emberekre egy hónapjával, hetvenöt ezer évi munkaerő mentetnék meg így évenként.

A közegészség javítására fordítandó évi összeg tehát, mint per excellentiam productiv kiadás, csak előlegezés leend, mely már a legközelebbi évtizedek alatt ki sem számítható haszonnal vissza fog térhetni az államnak, mert a gyógyászatnak sikerült a halandóságot csökkenteni, és a közép életkort meghosszabbítani, mi által inproductiv évek helyébe hasznosakat helyez; az inproductiv kort túlélő ember hosszabb élet-

pályával bírván többet termel, s a társadalomnak kevesebb gyermeket, vagyis kevesebb fogyasztót kell eltartani; a gyógyászat tehát e tekintetben valósággal növeli, szaporítja a termelést, ez által pedig igen nagy és fontos szolgálatot teljesít.

Az 1791. évi 67. törv. ez. által kilencz országos választmány küldtetett ki, hogy azon tárgyak iránt, melyek ezen országgyűlésen fel nem vétethettek, kimerítő véleményt dolgozzanak ki; e választmányok egyikére volt bízva a közegészségi ügy. Ezen választmánynak *Fáy Pál* torna megyei alispán által az 1793-ki márczius 18 és 20-kai ülésben előadott, a közegészségi ügy rendezéséről szóló tervezete nemzetünk életében korszakot alkotni képes munka volt, s alig hiszem, hogy akkor párja találkozott volna az európai államokban; elnapoltatott egész 1827-ig, s fájdalom mai napig sincs életbe léptetve. Ha ezen javaslat mindjárt a legközelebbi, 1796-ban tartott országgyűlésen törvény erejére emelve életbe lép, *vgy jelenleg mintegy húsz millió főnyi állam volnánk, s pár millióval több lenne a tősgyökeres magyar.*

Hazánknak szerfelett nagy halandósága oly organikus törvény meghozatalát sürgetően követeli, mely — a nevelési ügy fokozatos emelése mellett — lehetővé teendi azt, hogy már a legközelebbi évtizedekben a halálozás tetemes csökkenését nagy lépésekben gyorsan elérhessük; mert boldogulást mástól, javítást a természettől vagy véletlentől nem várhatunk. Miután pedig túlságos halandóságunk okát nem tudjuk, hogy azt apaszthassuk, szükségesnek tartom — mint célhoz legbiztosabban vezető egyedüli eszközt — a honos, és különösen a járványos betegségek eddig ismeretlen okait kutatni, hogy azokat el lehessen hárítani, vagy legalább kevesbíteni. Szabadjon előadnom igénytelen nézetemet miképen gondolom azt kivihetőnek s kiviendőnek.

I. Alkalmaztassanak orvosok csak is mint tisztán egészségi hivatalnokok.

II. Alkalmaztassanak községi orvosok az országban egyenlően elosztva.

III. Minden nagyobb törvényhatóság építessen kórházat-

Az I-hez. Bízassanak meg az államorvosi felügyelettel az országban — a törvényhatóságokon kívül — a belügyminis-
ternek alárendelt állami orvosok.¹⁾ Hatáskörükhez tar-
toznék:

1) a közegészségi tekintetben reájuk bízott területen az egészségügy körébe vágó törvények és szabályzatok megtar-
tása s végrehajtása fölötti felügyelet. Továbbá: felügyelet a
gyógyszertárakra, kórházakra, jótékony és gyógyintézetekre,
fegyházakra és börtönökre.

2) A betegségek, különösen a járványok és tájkorok
okainak kutatása tartoznának e végből rendszeresen vizsgálni
a talajt, a levegőt, az ivóvizet és italokat valamint az ásvány-
vizeket is, az élelmi szereket, a főzéshez és ételekhez használt
edényeket s eszközöket, czukrászati, játék és szépítő szereket,
szöveteket, s az életben használtatni szokott mindazon anya-
gokat és készítményeket, melyek az egészséget veszélyeztet-
hetik. Minden közegészségi tárgy felett őrködniük, és a ta-
pasztalt hiányok elhárítása céljából az illető törvényhatóság-
nak jelentést kellene tenniük.

3) Vizsgaidők kellene a közegészségileg veszélyesnek
bejelentett lakhelyeket, az újon épült lakhelyiségeket, a bér-
lakásokat és iparossegédek lakásait; a malmokat, gyára-
kat, az egészséget s életet veszélyeztető iparüzleteket, az isko-
lákat, laktanyákat, kór- és fegyházakat, jótékony és nevelő
intézeteket, gyógyszertárakat, boltokat mézszárszékeket és
közgyűlhelyeket.

4) Legyenek jogosítva a nyilvános épületeket, iskolákat,
gyárat, jótékony és nevelő intézeteket, s mindazon helyisé-
geket hol élvezhető szerek és italok, edények, játék és szépítő
szerek, szövetek és mérgek árultatnak és készítettnek, bár
mikor szemle alá venni, hogy a közegészség előmozdítása
céljából maguknak ismeretet szerezhessenek azoknak álla-
potáról.

5) A magán laképileteket egy hatósági személynek

¹⁾ Ilyenmü orvosok intézménye a kilenczes bizottság határozatába
ütközik ugyan, annak szükségé azonban oly módon indokolható, hogy
az a kilenczes bizottságot is megnyugtató.

mint tanúnak kíséretében csak akkor legyenek jogosítva s kötelezve vizsgálni, ha azok egy hatósági személy, vagy három — jó hírben álló — községi lakos által mint közegészségileg ártalmasak vagy veszélyesek jelentenek fel, vagy ha statisztikai adatok alapján ártalmasnak tűnnek fel. Ez esetben a tanuképen szerepelt hatósági személy tartoznék 24 óra alatt jegyzőkönyvileg a vizsgálat okát az illető lakóval közölni.

6) Legyenek jogosítva azonnal zár alá helyezni a hamisított, romlott, vagy ártalmas anyagokkal kevert tápszereket és italokat, s az életben használatni szokott mindazon anyagokat és készítményeket, melyek közegészségileg ártalmasnak s veszélyeseknek találtnak; erről a legközelebbi hatóságot rögtön értesíteni tartozzanak.

7) Ügyeljenek az összes orvosi s egészségügyi személyzetre, és ellenőrizzék azoknak működését.

Ezeken kívül reájuk lenne bízva mindazon teendő, mit jelenleg a physikusoknak kell végezniük.

Magán orvosi gyakorlatot nem szabad űzniök, ¹⁾

¹⁾ Hogy a physikusok, illetőleg az itt tervezett állami orvosok magán orvosi gyakorlatot ne űzessenek, indítványoztam már 1864. elején, s felvettem ezt azon egészségügyi törvényjavaslatba is, melyet a Pesten és Marosvásárhelyen tartott IX. és X. orvosi nagygyűlésből erre kiküldött 27 tagú választmány megbízásából az akkor fenállott viszonyokhoz alkalmazva készítettem, mely javaslat a pozsonyi 1865-ki nagygyűlésen módosítva el is fogadtatott, s az országgyűléshez petíció alakjában felterjesztetett. Pozsonyban a nagygyűlésen alig akadt pár kartársam ki nézetemet pártolta, legtöbben képtelenségnek tartották azt; s ime fényes elégtételül szolgál nekem az, hogy Hollandia szükségesnek tartotta ezt életbe léptetni, pedig mennyivel csekélyebb ott a halandóság mint nálunk, a II. táblázaton látható. Az erről szóló, 1866. január 1-én érvénybe lépett törvénynek 2. §. 9. cikke így hangzik:

»Die in Artikel 2. a) genannten Medicinal-Beamten stehen in festem Gehalt, und bekommen Bureau-Reisekosten und Diäten aus der Staatskasse.«

„Sie dürfen nicht die Arzneikunst ausüben, nicht als Apotheker fungiren, und ohne Unsere Genehmigung kein anderes Amt bekleiden.“

Azon törvénycikk pedig, melyre itt hivatkozás történik, Így szól:

azon vagyontalan betegek kivételével, kik a község által mint valódi szegények jelöltetnek ki.

Államorvos csak az lehetne, ki a magyar állam területén érvényes orvostudori oklevéllel bír, a tisztí vizsgát jó sikerrel letette, és öt. évi magángyakorlatot, vagy két évi kórházi és két évi magán gyakorlatot okmányilag képes kimutatni.

Ilyen praxissal szükséges megbízni az államorvosokat; igaz, hogy ez nekik a kiszabott évi fizetésen kívül nem fog gyümölcsözni, de ezerek életét és százezerek egészségét segíteneli megóvni, és pedig azokét leginkább, kiknek nehezen szerzett filléreiből fognak díjaztatni, eddigi viszonyok között azonban a jelenlegi physikusoktól ezt kívánni több okból lehetetlen. — Ezen állami orvosok intézménye pedig sürgős szükség nálunk, sőt conditio sine qua non ha a túlságos halandóságot biztosan mielőbb leakarjuk szállítani, ha akarjuk, hogy mennél kevesebbet kelljen betegeskednünk, s ha életünket megakarjuk hosszabbítani.

Allamorvosokat alkalmazni hazánkban már az első független magyar ministeriumnak is volt szándékában; ezt tanusítja a kereskedelmi ministernek (hová akkor a közegészségügy tartozott.) Budapesten 1848-ki december 2-án kelt, a honvédelmi bizottmányhoz intézett 6855. sz. irata, melynek ide vágó pontja így hangzik: »Mire nézve ezen ministerium véleménye abban összpontosul, hogy a tisztí főorvosoknak addig is, míg a megyék rendezése és azzal együtt a tisztí orvosok hivatalos állásuk országos törvény által meghatároztatnék, és netalán álladalmi tisztséggé alakulatul, nekik — ideiglenesen — az álladalmi pénztárból pótlék fizetés, jelesül a nagyobb megyékben 300 pft., a kisebbekben 200, a megye járásbeli orvosoknak pedig 100 pftnyi összeg engedményeztessék.« (Linzbauer. Codex sanitario — medicinalis Hungariae).

»Art. 2. Sie (t. i. medicinische Staatsaufsicht) ist, unter Unserem Minister des Innern übertragen an:

a) Inspectoren und Adjunct-Inspectoren; b) medicinische Käthe.
Wenn nützig, werden für einzelne Unterabtheilungen der medicini-
schen Staatsaufsicht temporär oder dauernd besondere Inspectoren
durch uns angestellt.«

Ha ily nemű állami orvosok mellett községi orvosok alkalmazatnak, akkor járásorvosokra nincs szükség, sőt a municípiumoknak sem lenne szükségük külön physikusra, miután ennek mint physikusnak alig volna teendője. Az állami orvos oly viszonyban állana a törvényhatósági bizottság hoz, mint egy minister, ki nem képviselő egyszersmind, a képviselőházhoz, s köteles volna a bizottsági közgyűlés két napján a közgyűlésen jelen lenni. Ha azonban a törvényhatóságok ragaszkodva a fennálló szokáshoz továbbra is megakarnák tartani a physikust, akkor ruházzák fel ezen czimmal a központi községi orvost, ki tiszteletből is. vagy legfeljebb csekély évi honorárium mellett elvégezné azon igen kevés teendőt, a mit tőle kívánhatnának.

Ha majd a közegészségügy rendes kerékvágásba leend hozva annyira, hogy annak czélszerűségéről. jóságáról és szükségéről a nép meggyőződven azt önszántából ápolni fogja; ha a halandóság az országban legalább 3%-ra leszálítva leend, akkor lehet a közegészségügyet a municípiumokra bízni; ha ez most történik, félnünk kell, hogy ez drága experimentatio leend a nép egészségével s életével a nélkül, hogy a túlságos halandóság kellően csökkentetnék.

II. Alkalmaztassanak községi orvosok, kik egyszersmind mint halottképek gyűjtendik és az illető főorvosoknak beszolgáltatandják az orvosi statistikai adatokat. melyek nélkülözhetlenek a betegségek okainak kutatására és lehetőleg biztos felismerésére. A községi orvosok intézete, gyökere s alapja egy tökéletes közegészségügyi rendezésnek és szervezésnek, mely által vajmi sok járványt csirájában ellehet fojtani, melyek különben gyakran roppant áldozatokat követelnek.

III. Minden megyében, a nagyobbakban legalább minden 100,000 lélek után, úgyszinte minden nagyobb városban építtessék egy kórház. Nézetem szerint legczélszerűbb lenne közmunkából építtetni a kórházakat, melyek adakozás útján felszerelendők, és fennállásuk biztosítására az állam által a népszám aránya szerint egyenlő összeggel volnának évenként ellátandók; mert a szegényebb megyék, hol nagyobb a szék egy kórházra, kevesebb erővel és segédeszközökkel ren-

delkeznek. Ezen kórházak legfeljebb egy évtized alatt felépítendők.

Ezen értekezésnek egyedüli ez élj a volt feltüntetni közegészségi ügyünk képét, hogy a hazai közönség mennél jobban tájékozva legyen e téren. Adja isten, hogy közegészségügyi intézkedéseink csak annyira haladjanak, hogy közelebbi évtizedekben halandóságunk legalább azon fokra szállíttatnék le, mely számításom alapjául szolgált. Ezt pedig elérni lehet miután államunk kevés népes nagy várossal és csekély iparral bir; állami segély mellett *ezt elérnünk* kell, *csak akarjuk* erre törekedni feladata volna az államnak még akkor is, ha túl volna népesítve, mert egy államnak erkölcsileg megengedhető semmi eszközt sem szabad felhasználatlanul hagyni mely a népgyarapodást előmozdítja; a közegészségi ügy rendezésének pedig az a célja, s akkor az egész állam életének kedvező nagy lökés adatnék, valamint annak mellözése vagy csak foltozása roppant sok kárt okozna még tovább is. Már pedig széles e világon van-e állam, melynek inkább felehetnék érdekében csökkenteni a halandóságot mint a magyarnak, mely a többi európai törzsekhez képest számra nézve maroknyi nép lévén minden rokonfaj nélkül, magára van utalva minden biztos támasz nélkül, s ezért életfeladata minden polgárának egészségét s életét óvni és fentartani, hogy gyarapodják; miszerint a fennállhatásáért, önálló nemzeti létéért előbb utóbb vívandó élethalálharcban mennél nagyobb erővel fellépni képes legyen, hogy diadalmasan megküzdhessen. S nálunk épen most annál fontosabb és nagyobb horderejű ezen ügy, minthogy eddigi elhanyagolása miatt oly roppant károkat szenvedvén szervezésének küszöbén állunk; miután a magyar inkább konservatív mint radikal hajlamánál fogva nem igen hajlandó a tegnap tegnapelőtt alkotott törvényt már holnap vagy holnapután ismét felforgatni; hanem ellenkezően, az egyszer szentesített törvényt megszokva, ha az nem tartalmaznád gyökeres korszerű reformot, isten tudja hány évtizeden át fog az nyomást, és pedig igen káros nyomást gyakorolni az ügyre. A közegészség kedvezőtlen állapotának oka a múlt idők, és pedig százados idők mulasztá-

saiban fekszik, és ha ezen hiányok mielőbb, és pedig rohamosan nem pótolhatók, azon káros következmények, melyek ivadéainkra s főleg a magyar fajra háramlanak sokkal súlyosabbak lesznek mint azon pénzáldozat, melyet az országnak a közegészségi ügy szervezése után elviselnie kellend; videant ergo patres patriae,¹⁾ kik talán innen is meghallják tiszteletteljesen esdő gyenge csekély szavaimat, videant atque caveant, ne quid detrimenti e diutius adhuc negligendo sanitatis publicae negotio respublica, praeprimis autem stirps liungara, deinceps quoque capiat.

Hála mélyen tisztelt törvényhozóinknak szabad ismét valahára s önálló már az ország, szabad a föld, szabad a nép, legjobb atyai szándokkal eltelt független felelős hazai kormány alatt élvezünk kitelhető szabadságot, mely lelke minden haladásnak, s mely csak némi kis'anyagi jólét mellett képes a nép boldogságát megalapítani és biztosítani; csak egynek van hiányával ez áldott, a természettől oly csodálatosan megajándékozott drága hon, mi általánosan a legnagyobb kincsnek tartatik, és ez, az eddiginél tetemesen jobb közegészségi állapot; ezt pedig a közegészségügy korszerű rendezése, és hozandó czélszerű egészségi törvények által lehet javítani s biztosítani; akkor kivívta édes szép hazánk ama egyetlen adományt, melylyel eddig nem bírt. A hírneves római szónok szerint: »nulla re propius homines ad deos accedunt, quam salutem hominibus dando;« adja meg tehát a magas törvényhozó test a hiányzó physikai salust a nemzetnek az által, hogy bölcs belátása szerint mielőbb leteszi lehető legjobb alapját a közegészségi ügynek, s egyszer valahára korszerűen szervezi azt, s késő unokáink is áldani fogják emlékét. Ossz-államunkban fiz év alatt idő előtt elhunyt egy millió polgártársaink árnyai, s ezeknek több millió élő utódai esdve kérik

*) Nou sinite terrae *superfluous* mortuos gremio tegi:

..... jure nec cuim mancupi,
Sed brevis ad aevi tempus utendum datur.¹⁾
Euripides varsu 531.

¹⁾ scilicet: vita.

ezt a magas törvényhozó testtől általam, a magára hagyatott nyomornak mindennapi szemtanúja, s így talán jogosított sőt kötelezett, a felebaráti szeretet és részvét által felhatalmazott szöszólója, a szenvedő emberiségnek egyik tehetetlen védője által; hogy jövőben idő előtt meg ne fosztassék ismét forrón szeretett édes hazánk egy második, harmadik s még több millió munkás és védő kéztől, melyre e sokat hányatott, ahoz még saját édes fiai által is marczangolt honnak oly felette nagy szüksége van; és ha csak az általam kimutatott, mint fölös számmal elhalni szokott emberünk, egyelőre azonban ezeknek csak egy tetemes része mentetik meg a korai haláltól, és a közép életkor meg élettartam meghosszabbítatik úgy néhány évtized múlva sokkal vagyonosabb és műveltebb számra nézve pedig pár millióval is erősebb lehet a nemzet mint eddigi viszonyok mellett; s akkor a magyar — még ha szövetséges szomszédja által netalán magára hagyatnék is, — nem csak első leend a másod rangú államok között, hanem idővel talán! az európai uralkodó nemzetek sorában is foglalhat helyet; s így remélhető, hogy a melynek állítólag jönni kellene, valóban jönni is fog egy jobb kor, melyben nálunknál boldogabb nemzedék büszke önelégültséggel fogja hallani elmondadni a művelt külföld által: a legnagyobb magyar állító, s honfíúi mindegyre ismétlik még utána, hogy Magyarország még nem volt, mi pedig látjuk, hogy már van, és pedig azon értelemben, melyben a legnagyobb magyar alig képzelhette, hogy lesz. — Ellenkező esetben, t. i. eddigi közegészségügyi viszonyaink mellett, annál inkább pedig ha azok bár mily csekély részben rendezetlenül maradván, a mi igen könnyen megtörténhetik, hogy csak egy kissé rosszabbra fordulnak még; alaposok lehet azon aggodalomra, hogy a magyar faj kiszorítatva a számbeli többségből, kedvezőtlen politikai konstellatiók között talán már kevés század múlva, saját hazájában sem lesz uralkodó nemzet.

Ezzel kimutattam honnan fenyeget bennünket leginkább a veszély; ennek elejét venni még nem nagyon késő; de az óvszerek alkalmazását halogatnunk nem tanácsos, s mennél előbb megtétetnek a czélszerű intézkedések, annál biztosabban remélheti a nemzet, hogy még e haza fényre derül.

U T Ó S Z Ó .

Legközelebb megjelent a munkásságáért külföldi elismerésben is részesült országos statisztikai hivatalunk évkönyvének második évfolyama, melyben az 1866 — 70-ki népesedés mozgalmi adatok is közöltéinek; minthogy azonban az elhúnytak nincsenek minden egyes korév szerint kimutatva, nem lehet összehasonlítást tenni arra nézve, emelkedett-e ezen öt évi időszakban a közép élettartam vagy sem.

A III. táblázaton kimutatott megyék csoportjait, valamint az anyaországot is csak úgy lehet az összes népesedési mozgalom tekintetében összehasonlítani, ha Bihar és Zemplén megye mind a két időszakból kihagyatik, miután ezen megyék hiányos adatokat küldöttek be.

Ezen összehasonlítás a X. táblázaton A. és B. alatt van kimutatva, s abból látható, hogy 1866—70-ben a házasságok száma tetemesen gyarapodott az 1852 — 65-ki időszakhoz képest. A házasságok viszonyszámának emelkedése anyagi állapotunk javulását tanúsítja. Igaz ugyan, hogy az 1866-ki cholera folytán megapadt álló házasságok számának természetes és szükségszerű következése volt azoknak 1867-ben tapasztalt tetemes emelkedése, mely 1868-ban érte el tetőfokát; de még 1869 és 70-ben is sokkal magasabb volt az esketések viszonyszáma, mint az 1852 — 65-ki időszaknak bár mely évében. Csak az a kérdés: mennyiben vehető ez kedvező jelenségnek? Mert a gyakori esketés csak úgy lehet kedvező, ha a házasságok egyszersmind sokáig tartanak: adatok hiánya miatt azonban ezt nálunk kipuhatolni, s a házasságoknak más államokban észlelt tartamával összehasonlítani nem lehet. A házasságok viszonyszámának ily kedvező, az országban egy negyednél nagyobb gyarapodása, társadalmi viszonyaink javulásának *positiv bizonyítéka*. Ezen javulás főleg az 1867-ben és azóta életbe léptetett állami intézkedéseknek következményéül tekintendő, mely intézkedések folytán számos új meg új keresetforrás megnyitván, anyagi érdekeink felvirágzása kedvező lendületet vett, s az általános jólét emelkedett.

Ugyanazon táblázatból látszik továbbá: hogy 1866—70-ben 100,000 lélek után 52-vel kevesebb született ugyan, ele 129-czel kevesebb is halt el, mint 1852—59 és 64-ben, és ezt örvendetes eseménynek lehetne tartanunk, ha nem tudnák, hogy az 1866—70-ki időszakra következett a borzasztó 1873, mely évben közel háromszor több halt el choleraiban mint 1866-ban¹⁾ és majd két harmaddal több mint 1855-ben.

Mily pusztítást okoz, s mennyire növekedik a cholera és más járvány anyaországunkban, mutatja a következő összehasonlítás:

1855-ben.

Anyrorszagban par- tiumon kívül	Népszám ²⁾	meghalt		m e g h a l t		
		általán	%	általán	%	chole- rában ki- vül %
	9,532,177	489,587	5,136	104,251	1,094	4,042
magyar megyékben	4,829,833	257,557	5,332	58,424	1,209	4,123
az orsz. többi rész.	4,698,518	232,030	4,988	45,832	1,188	3,750
tót megyékben	1,429,060	73,452	5,140	18,195	1,273	3,867
ruthen megyékben	454,274	26,627	5,861	8,557	1,884	3,977
Bács és bánági m.	1,525,517	66,281	4,345	6,377	0,418	3,927
többi megyékben	1,289,667	65,670	5,092	12,703	0,985	4,107
Erdélyb. partium.	2,132,263	65,884	3,090	1,049	0,049	3,041

1873-ban.

Anyrorszagban par- tiumon kívül	Népszám	meghalt		m e g h a l t		
		általán	%	általán	%	chole- rában ki- vül %
	10,729,656	743,246	6,927	166,558	1,552	5,375
magyar megyékben	5,514,060	389,975	7,034	86,666	1,568	5,471
az orsz. többi rész.	5,185,587	353,271	6,812	79,892	1,541	5,271
tót megyékben	1,531,094	102,647	6,704	26,233	1,713	4,991
ruthen megyékben	571,667	41,419	7,259	11,617	2,032	5,218
Bács és bánági m.	1,550,888	113,358	7,309	18,321	1,181	6,128
többi megyékben	1,531,838	93,817	6,255	23,721	1,548	4,706
Erdélyb. partium.	2,346,100	126,380	5,387	22,058	0,940	4,447
Svédorszb. 1773-ban	1,972,407	105,139	5,330	20,187	1,021	0,615

¹⁾ 1866-ban 58,818 halt el choleraiban Dr. Tormay szerint Magyarországban. (Dr. Kónec Sándor akadémiai székfoglaló értékezője szerint.)

²⁾ Miért nagyobb itt az ország népszáma, mint a megyék részletes népszámának összege, annak oka a III. tab. van kimutatva.

de Svédországban 1770-ki közép termés után 1771 és 1772-ben tökéletes terméshiány volt, ennek következtében 1773-ban kitört hallatlan mérvű éhség s éhhalál, ennek folytán pedig oly kiterjedt hagymázjárvány, milyen 125 év alatt nem volt, dühöngött azonkívül a himlő és kanyaró annyira, hogy 125 év alatt csak az 1779-ki járvány által szárnyaltatott túl; és az éhség, s háromféle kiterjedt veszélyes járvány dacára csak 5.33%, tehát másfél (illetőleg 30) Sokkal kevesebb halt meg mint nálunk 1873-ban.

Anyországon kívül	Az 1866--70-ki halálozást normalisnak véve,*) meghalt 1873-ban			1873-ban több halt meg mint 1855-ben		
	szabályszerűen %	cholera-ban %	más járványban %	egészen %	cholera-ban %	cholera-n kívül %
	3,643	1,552	1,732	1,791	0,458	1,333
magy. megy.	3,738	1,563	1,733	1,702	0,354	1,348
az orsz. rész.	3,541	1,541	1,730	1,878	0,566	1,312
tót megyékb.	3,792	1,713	1,199	1,564	0,440	1,128
rúthen megy.	3,050	2,032	2,168	1,389	0,148	1,241
Bács és bans.	3,719	1,181	2,410	2,964	0,763	2,201
többi megy.	3,292	1,548	1,415	1,162	0,563	0,599
Mrdélyh.part.	2,900	0,940	1,547	2,297	0,891	1,406

Ezen összehasonlításból látható, hogy anyaországunkban 1873-ban közel fél százalékkal több halt meg cholera-ban mint 1855-ben, holott már ez utóbbi évi cholera is sokkal nagyobb mérvben dühöngött nálunk, mint azelőtt bármikor Francia, Porosz, Baden s más nyugot európai országban. Ezen táblázatból latható továbbá, hogy 1873-ban jóval több ember esett áldozatul más járványnak mint a cholera-nak, és ötször több mint 1855-ben, s míg a cholera ellen megtörtént minden lehető, addig ama járvány ellen mit sem tettünk; már pedig az államra nézve mindegy akár a cholera, akár más járvány idézi elő a szokottnál nagyobb halálozást, főleg miután a rendes halálozás is túlságos. De még csak azt sem

*) Az 1866 — 70-ki halálozást azonban azért nem lehet normalisnak venni, mert az 1866-ki cholera anyaországunk ugyan ez évi halandóságát 4.24%-ra növelte.

tudjuk, choleraan kívül mely más járvány dühöngött hazánkban, mely mintegy *húszszerrel* több áldozatot követelt mint a cholera; mert a Magyarország területén 1873. év folyamata alatt uralgott emberi járványokról ismertett főkimutatás szerint a roncsoló torok lob, himlő, hagymáz, hőkhurut, kanyaró és vörheny járványokban összesen csak 8101) ember halt meg, mely járványban halt meg tehát a többi száz. hetvenhét ezer ember??! Ha például a fentebb az országra nézve szabályszerűnek elfogadott 3.6% halálozást alkalmazzuk az egyes megyékre is, akkor *a szabályszerű halálozáson és choleraan kívül* elhalt más járványban Torna megyében 5%! Szabolcsban 4, Aradban 3.5 — Borsodban és Torontóiban 3.3, Biharban 3.2, Hevesben, Nógrádban, Sárosban és Gömörben közel 3% sat. a mint ezt a következő tábla mutatja, ha annak harmadik rovatában feltüntetett choleraan-kívüli halálozási százalékából, a szabályszerűnek vett 3.6% halálozás levonatik. (Ezen tábla a köv. két lapon van.)

A X. táblázaton tett összehasonlításnak többi számai sokkal érthetőbben és hangosabban beszélnek, semhogy azokat kommentálnom kellene, csak azt jegyzem meg: mily szomorú, hogy azok oly hamar s feltűnően igazolják ezen értekezésemben sejtelemként kifejezett aggodalmamat; az eddigi közegészségi viszonyok mellett pedig egyhamar reményünk sem lehet tartós javulásra. Ha azonban a törvényhozó test belátja azt, hogy az államnak és népnek érdeke kívánatosá teszi a közegészségi állapot javítását, s minden halasztás és késedelem nélkül rendezni fogja a közegészségügyet, akkor teljes biztossággal remélhetjük, hogy közeli jövőben állandó javulásnak indul közegészségi állapotunk. A közegészségügy mielőbbi rendezése pedig azért is szükséges, mert legalább három, talán több évbe is telik míg a rendezés tökéletesen ugva vitetik keresztül, mint azt főrészeben értekezésemben vázoltam; másféle rendezés nézetem szerint, *mely meggyőződéssé érlelődött bennem*, csak experimentatio leendő a nép életével; egy század óta pedig sok kedvezőtlen experimentatio történt már különböző téren és irányban ellenünk, ezt azonban mind kiheverheti a nemzet kedvező viszonyok mellett, de a közegészségügyi téren netalán teendő experi-

Nemzetiség és halálzási százalék szerint sorozva a megyéket, meghalt 1873-ban °

(A dőbtől számok minden rovathatnak sorszámát jelölik.)

Sor. szám	M e g y e	Általános		Choleraiban		Főkezőn kivül halálzási %	római katolikus	görög katolikus	görög keleti	ágotai hitvall.	hitvét hitvall.	iszraeli																			
		száma	%	száma	%																										
1	Kehér	3	4 132	5	0.334	4	3.798	—	1	4.418	2	2.922	7	4.051	49	1.671															
2	Tolna	5	4.556	4	0.171	12	4.385	—	2	5.400	10	4.872	5	4.249	10	2.301															
3	Zala	6	4.630	1	0.019	16	4.611	—	—	—	8	3.759	13	3.189	13	2.075															
4	Komárom	8	4.845	11	0.607	10	4.238	—	—	—	11	4.800	10	4.484	6	1.766															
5	Sonogy	10	5.083	2	0.033	27	5.030	12	5.474	—	13	5.068	9	4.431	7	1.790															
6	Veszprém	11	5.100	16	0.795	11	4.305	17	5.668	—	17	5.344	20	5.344	20	1.960															
7	Csongrád	12	5.113	22	1.252	6	3.891	9	5.128	—	4	3.450	11	1.986	—	—															
8	Esztergom	13	5.223	13	0.691	15	4.529	16	5.644	—	6	7.661	20	6.045	15	3.794	5	1.752													
9	Baranya	15	5.358	7	0.419	21	4.919	15	5.626	—	13	5.267	24	7.182	30	3.094															
10	Győr	17	6.130	28	1.719	13	4.411	19	6.407	—	3	5.483	16	5.516	13	4.853	37	3.272													
11	Pest	19	6.227	20	1.039	26	5.188	26	7.053	—	—	—	—	15	5.977	37	3.655														
12	Jász-kun ker.	20	6.298	15	0.787	29	5.432	20	6.516	—	—	—	—	17	5.774	45	4.838														
13	Hajdú kerület	22	6.357	26	1.238	24	5.119	45	11.948	11	9.420	—	—	28	8.519	12	4.114														
14	Szatmár	23	6.020	31	2.220	34	5.800	31	8.178	7	8.207	—	—	34	9.805	26	7.894	7	3.133												
15	Csanád	25	8.591	35	3.035	32	5.506	37	9.488	4	6.491	5	7.151	34	7.447	34	9.255	34	3.414												
16	Abaúj	27	8.807	41	3.282	31	5.523	38	9.493	10	9.019	—	—	37	9.000	29	8.690	31	3.502												
17	Szabolcs	28	8.960	24	1.288	17	7.672	41	10.343	16	10.503	—	—	43	10.871	37	10.809	23	7.429	29	3.782										
18	Békés	30	9.989	46	4.025	22	9.64	35	9.105	—	—	—	—	30	8.758	31	8.863	32	8.156												
19	Gönc	40	9.030	35	2.646	30	6.384	39	9.786	6	7.110	—	—	25	6.770	30	8.618	43	4.265												
20	Borsod	41	9.134	30	2.177	45	6.947	40	10.050	14	10.294	—	—	—	—	—	—	—	—	—											
21	Bihar	42	9.260	33	2.481	43	6.779	32	8.908	21	14.650	9	8.866	—	—	—	—	—	—	—											
22	Heves	44	9.363	37	2.813	42	6.539	42	10.457	—	—	—	—	6	3.645	23	6.855	46	4.679												
23	Nagyrad	47	11.260	47	4.718	47	6.542	46	12.104	—	—	—	—	36	10.730	30	6.148	40	3.888												
24	Torna	48	12.470	45	3.835	48	8.635	47	12.240	9	8.708	—	—	38	14.703	27	2.747	—	—	—											
Átlag													7.034	1.563	5.471	7.041	9.839	8.692	7.695	6.845	8.281	6.845	8.281	6.845	8.281	6.845	8.281	6.845	8.281	6.845	8.281
25	Barn	7	4.884	10	0.456	10	4.228	8	4.963	—	—	—	—	2	2.751	5	3.501	12	2.046	—	—										
26	Nyitra	14	5.331	8	0.425	20	4.906	14	5.620	—	—	—	—	18	5.739	11	4.637	19	1.974	—	—										
27	Trensen	21	6.288	18	0.961	28	5.337	21	6.614	—	—	—	—	17	5.700	18	2.298	—	—	—	—										
28	Liptó	23	6.360	32	2.368	7	3.992	18	6.318	—	—	—	—	26	6.826	—	—	—	—	—	—										
29	Árva	24	6.429	44	3.679	1	2.750	23	6.791	—	—	—	—	12	5.004	—	—	—	—	—	—										
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	6.708	13	5.254	1	0.818	—	—										

mentatiot még a legszerencsésebb viszonyok között sem beveri ki soha. A mielőbbi rendezés továbbá még azért is szükséges, mert némi hosszabb idő kívántatik azon kutatósokra és statisztikai adatok gyűjtésére, melyek alapján a gyökeres közegészségi intézkedésekhez hozzá lehet majd fogni, hogy a túlságos halálozást gyors lépésekben leszállítani lehessen; addig azonban alig ha nem kell túrnünk, hogy *anyaországunkban évmhint kilenczven ezerrel több ember fog elhalni*, mint más műveit államok halandósági aránya szerint legrosszabb esetben elhalni kellene. Az itt felhozott kutatásoknak, vizsgálatoknak, és részletes orvos-statisztikai adatok gyűjtésének szükségét már maga a cholera is sürgetően követeli;

		cholera-ban meghalt általán és ",-ban
mert 183 $\frac{1}{2}$ -ben megbetegedett .	530,878	236,032=44,46
1836-ban »	67,049	40,112=59,82
184 $\frac{1}{6}$ -ben »	?	?
1855-ben csak novemb. 15-eig	148,081	60,575=40,91
1866-ban	126,672	58,818=46,43
1873-ban	389,097	166,558=42,81

Eltekintve tehát az 1836-ki járványtól, a cholera-betegek halálozási százaléka csekély ingadozással majd ugyan az.

Itt nyílik egy szép s dicső tér, a leghaladatosabbak egyike az újabkori nagy hatalom részére, feltéve, hogy a sajtó a közegészségi intézkedésekből várható kedvező eredményről meg van győződve, s azokat a közegészségi állapot javítására szükségeseeknek, egyszersmind elég fontosaknak tartja arra, hogy velük következetesen, szigorú kitaró konsequenciával foglalkozzék, szem előtt tartva a közmondást: gutta cavat lapidem, non vi, séd saepe cadendo.

Kérdés, sikerült volna e oly kedvezően az északsarki expeditió, ha ezen eszmét a sajtó fel nem karolja, nem terjeszti és nem támogatja; eltekintve pedig attól mit a tudomány nyert általa, abból egyelőre semmi közvetlen hasznunk.

Avagy, hogy nagyobb szerű, mert közvetlenül felette hasznos ügyet említsek, haladott volna-e eddigelé hazánkban a nevelésügy annyira is, ha a sajtó nem nyit oly tágas tért számára, s biztos a remény, hogy a sajtónak jövőben is az

eddigiehez hasonló magatartása mellett a nevelésügy folyton emelkedni fog, s nemsokára talán az e téren legelőbbre Itáliadott nemzetekkel is fog versenyezhetni.

Ha tehát a közegészségügyet is felkarolja szerjesztendi, és ha a kezdeményező sajtó példáján indulva minden tekintélyes és befolyással bíró állampolgár honfiúi kötelességének tartamija ugyan ezt tenni; akkor rövid idő alatt igen népszerűvé leend a közegészségügy, s oly hatalmas apostolai s lelkes szószólói is keletkeznek majd, hogy én eltörpülök mellettük.

V. T Á B L A.

Lejtára a nép activ jövedélcuzo erejének, vagyis:

Közép életkora a magyar korona országai polgári s katolai népességének, valamint minden egyes nemzetiségű népességnek az 1870-ben végrehajtott korszerinti népszámlálás alapján kiszámítva.

M a g y a r b i r o d a l o m.

Kor- osztály	N é p s z á m	Inproductiv	é v e k	Productiv	A korvek összege
0—5 évig	2274,709	5686,772			5686,772
5—10 »	1791,623	13437,172			13437,172
10—15 »	1672,687	20908,587			20908,587
15—20 »	1471,309	22069,635		3678,172	25747,907
20—30 »	2606,115	39091,725		26061,150	65152,875
30—40 »	2182,486	32737,290		43649,720	76387,010
40—50 »	1643,328	24649,920		49299,840	73949,760
50—60 »	1990,669	16360,935		43626,760	59987,695
60—70 »	578,511	8677,665		28925,550	37603,215
70—80 »	166,378	2495,670		9982,680	12478,350
80—90 »	27,356	410,340		1940,920	2351,260
90-en felül	4,284	64,260		342,720	406,980
Összesen	15509,455	186589,972		207507,612	394097,585

Inproductiv kor: 12,63 — Productiv kor: 13,38 = Közép életkor:
25,41 év.

Magyarország.

Erdélyország.

Korosztály	Népesség		Productiv		A korévek összege	Korosztály	Népesség	Productiv		A korévek összege
	á	v	á	k				é	v	
0—5 évig	1755,141	4127,852 ₀	4127,852 ₀	280,304	724,760	0—5 évig	280,304	724,760	280,304	724,760
5—10 »	1290,142	9675,065	9675,065	243,439	1818,292 ₅	5—10 »	243,439	1818,292 ₅	243,439	1818,292 ₅
10—15 »	1294,980	15304,750	15304,750	219,679	2745,987 ₀	10—15 »	219,679	2745,987 ₀	219,679	2745,987 ₀
15—20 »	1079,998	16199,970	2747,785	189,487	355	15—20 »	189,487	355	189,487	355
20—30 »	1868,068	27945,485	18630,330	46575,825	20—30 »	354,709	354,709	3520,635	354,709	3520,635
30—40 »	1659,284	20395,890	31194,820	54580,410	30—40 »	294,120	4413,150	5984,900	294,120	4413,150
40—50 »	1175,244	17628,280	32258,520	62887,780	40—50 »	231,165	3487,475	6934,950	231,165	3487,475
50—60 »	792,590	11888,850	31763,600	43592,450	50—60 »	185,706	2335,590	4628,240	185,706	2335,590
60—70 »	411,657	6173,055	20576,850	26749,905	60—70 »	92,072	1381,080	5984,900	92,072	1381,080
70—80 »	117,821	1767,315	7009,900	8898,575	70—80 »	30,511	457,685	1830,900	30,511	457,685
80—90 »	19,807	267,105	1386,400	1683,095	80—90 »	9,878	85,185	387,500	9,878	85,185
90-en feletl	3,043	45,645	243,440	289,095	90-en feletl	983	14740	78,640	983	14740
Összesen	11188,502	134451,252 ₀	148310,795	283262,047 ₀	Összesen	2115,024	25738,070	29999,827 ₀	2115,024	25738,070

Productiv kor: Közép életkor: 25,32 év.

Productiv kor: Közép életkor: 26,85 év.

Horvát-Tólerszág és Fiume.

Háttörvidék.

Korosztály	Népesség		Productiv		A korévek összege	Korosztály	Népesség	Productiv		A korévek összege
	á	v	á	k				é	v	
0—5 évig	144,422	361,655	361,655	183,242	473,009	0—5 évig	183,242	473,009	183,242	473,009
5—10 »	114,874	861,570	861,570	141,166	1081,243	5—10 »	141,166	1081,243	141,166	1081,243
10—15 »	102,967	1287,087 ₆	1287,087 ₆	125,681	1570,782 ₄	10—15 »	125,681	1570,782 ₄	125,681	1570,782 ₄
15—20 »	87,281	1304,571	218,203 ₆	108,063	1580,845	15—20 »	108,063	1580,845	108,063	1580,845
20—30 »	178,802	2682,030	1788,020	4470,030	209,571	20—30 »	209,571	3143,565	209,571	3143,565
30—40 »	152,984	2284,766	3050,080	5364,440	30—40 »	175,586	2633,400	3511,390	175,586	2633,400
40—50 »	112,806	1692,090	3384,180	3076,370	40—50 »	124,071	1881,095	3722,190	124,071	1881,095
50—60 »	67,388	1910,820	2695,520	3706,340	50—60 »	74,985	74,985	608,280	74,985	608,280
60—70 »	34,352	516,280	1717,700	232,380	60—70 »	40,550	40,550	143,860	40,550	143,860
70—80 »	8,455	126,825	507,300	684,125	70—80 »	9,381	9,381	575,460	9,381	575,460
80—90 »	1,063	15,945	74,410	30,355	80—90 »	807	807	12,105	807	12,105
90-en feletl	182	2,430	13,960	15,390	90-en feletl	16	16	7,880	16	7,880
Összesen	1005,558	12156,468 ₀	13457,972 ₆	25612,438	Összesen	1200,371	14244,542 ₆	15260,807 ₆	1200,371	14244,542 ₆

Productiv kor: Közép életkor: 25,32 év.

Productiv kor: Közép életkor: 26,85 év.

Királyhágón inneni és tül magyarok.

A következő táblon kimutatott érvénytelőségek népszerűsége.

Korosztály	N e p s z á m	Inproductív			Productív			A korévek összege
		é	v	k	é	v	k	
0—5 évig	877,848	2194,620			1438,300		2194,920	
5—10 »	685,539	5141,892 ₃			9649,390		5141,892 ₃	
10—15 »	657,712	8221,400					8221,400	
15—20 »	575,720	8635,800					10074,100	
20—30 »	964,939	14474,085					24123,475	
30—40 »	834,128	12511,845					29194,305	
40—50 »	633,461	9501,615					28505,445	
50—60 »	436,306	6544,590					23996,830	
60—70 »	230,599	3458,985					14988,935	
70—80 »	66,440	996,600					4983,000	
80—90 »	10,726	160,890					911,710	
90-aa felül	1,642	24,630					155,990	
Összesen	5975,075	71866,962₆			80624,750		152491,702₃	

Inproductív kor: Productív kor: Közép életkor:

12,03 + 13,49 = 25,52 év.

Királyhágón ineni magyarok.

Abauj, Baranya, Békés, Bihar, Borsod, Csanád, Csongrád, Esztergom, Fehér, Gömör, Győr, Heves, Komárom, Kraszna, Nógrád, Pest (Budapestten kívül), Somogy, Szabolcs, Szatmár, Tolna, Torna, Veszprém, Zala megye; Jászknahajdukerület; Arad, Szabadka városok.

Korosztály	Népszám	Inproductiv	Productiv	A korévek összege
0—5 évig	809,830	2,024,575	2,024,575	2,024,575
5—10	629,369	4,720,267,4	4,720,267,4	4,720,267,4
10—15	606,598	7,382,475	7,382,475	7,382,475
15—20	532,398	7,994,970	9,327,465	9,327,465
20—30	886,050	13,290,750	22,151,250	22,151,250
30—40	767,303	11,509,545	15,346,080	26,855,665
40—50	589,833	8,712,495	17,424,890	26,137,485
50—60	899,020	5,985,300	15,960,800	21,946,100
60—70	208,855	3,132,825	10,442,730	13,575,575
70—80	59,543	893,145	3,572,580	4,465,725
80—90	9,554	143,310	668,780	806,090
90-en felel	1,390	26,850	111,200	132,050
Összesen	5,491,343	68,010,507,3	73,720,155	139,730,682,5

Inproductiv kor : Productiv kor : Közép-életkor :
 12,02 + 13,42 = 25,44 év.

Királyhágón tuli magyarok.

Aranyos, Csik, Három, Maros és Udvarhelyszék, Décs, Kolozsvár, Nagy-Enyed, Szék, Turda, és Zilah városok.

Korosztály	Népszám	Inproductiv	Productiv	A korévek összege
0—5 évig	68,018	170,045	170,045	170,045
5—10	56,190	421,425	421,425	421,425
10—15	51,114	698,825	698,825	698,825
15—20	42,722	640,830	640,830	640,830
20—30	78,889	1,183,335	1,183,335	1,183,335
30—40	66,820	1,002,300	1,002,300	1,002,300
40—50	52,628	789,420	789,420	789,420
50—60	37,286	559,290	559,290	559,290
60—70	21,744	326,160	326,160	326,160
70—80	6,897	103,455	103,455	103,455
80—90	1,172	17,580	17,580	17,580
90-en felel	252	3,780	3,780	3,780
Összesen	483,732	5,836,543	6,965,595	12,762,140

Inproductiv kor : Productiv kor : Közép-életkor :
 12,107 + 14,275 = 26,38 év.

Némelvek.

Mosony, Tapolca négye, Buda, Pázmány, Bazin, Molen, Szé. Apod, Középs-Zsolnok, Krassó, Temes, Zaránd, Alsó-Felér, Hebes-Gyöngy, Soprony, Gollingezsány, Kémák, Lócse, XVI szepesi Szolnok, Doboka, Felső-Felér, Hunyod, Kolozs, Küküllő, Turdóvatos, Temesvárt, Vénoséz, Beszterezvák, Kóhalm, Medgyes-nagy, Brassó, Kovár, Fogaras, Naszód vidék, Szászváros, Szász-sabes, Szibeni, Szorohely, Újgyalazsák, Román hárs, czved.

Nagyistók, Sogócsar szék, Szász-Régen.

Románok.

Korosztály	Népszám	Improductiv é v e k	Productiv é v e k	A kövek összege	Korosztály	Népszám	Improductiv é v e k	Productiv é v e k	A kövek összege
0 — 5 évig	106,927	267,317	297,317	297,317	0 — 5 évig	375,355	958,387	958,387	958,387
5 — 10 »	87,585	656,887	656,887	656,887	5 — 10 »	509,246	2,251,860	2,251,860	2,251,860
10 — 15 »	88,006	1,100,075	1,100,075	1,100,075	10 — 15 »	275,218	3,440,295	3,440,295	3,440,295
15 — 20 »	82,739	1,251,985	2,06,397	1,448,392	15 — 20 »	253,640	3,804,630	654,100	4,458,730
20 — 30 »	130,218	1,953,270	1,362,180	3,255,450	20 — 30 »	424,854	6,372,810	4,248,540	10,621,350
30 — 40 »	112,008	1,980,120	2,240,100	3,920,220	30 — 40 »	373,688	5,605,320	7,473,760	13,079,080
40 — 50 »	86,268	1,291,020	2,688,040	3,882,060	40 — 50 »	280,644	4,209,660	8,419,320	12,628,980
50 — 60 »	62,029	930,885	2,422,360	3,413,245	50 — 60 »	178,273	2,974,095	7,130,920	9,805,015
60 — 70 »	34,652	519,780	1,732,600	2,252,380	60 — 70 »	103,278	1,948,570	5,161,000	6,710,470
70 — 80 »	10,905	163,375	654,300	817,675	70 — 80 »	31,444	471,660	1,886,640	2,358,300
80 — 90 »	1,757	25,795	122,710	148,505	80 — 90 »	5,803	87,045	106,210	493,255
90-on felül	228	3,415	18,240	21,655	90-on felül	1,924	15,380	81,320	97,280
Összesen	803,408	9,837,125	11,347,587	21,184,712	Összesen	2,960,529	37,419,592	35,443,310	66,862,902

Improductiv kor: Productiv kor: Közép-életkor:

12,244 : 4 14,124 = 26,37 év.

Improductiv kor: Productiv kor: Közép-életkor:

12,068 : 4 13,614 = 25,68 év.

Tűzők: Árva, Bars, Kont, Liptó, Nyitra, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zolymegye, Nagy-Szombat.

Szerbek: Nagy-kikindai kerület, Pétervárad, Nemetbányai, Szerbhányai ezred, Titiel eszjakas zászlóalj.

Korszak	Népszám	Inproductiv	Productiv	A korévek összege	Korszak	Népszám	Inproductiv	Productiv	A korévek összege		
0-5 évig	5-10	10-15	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-on feletl
0-5 évig	228,373	570,992 ₁	228,237 ₁	570,992 ₁	0-5 évig	62,953	157,382 ₁	62,953	157,382 ₁		
5-10	170,485	1-278,837 ₁	604,207 ₁	1-278,837 ₁	5-10	44,973	537,997 ₁	44,973	537,997 ₁		
10-15	160,415	2-005,187 ₁	834,550	2-005,187 ₁	10-15	42,143	526,787 ₁	42,143	526,787 ₁		
15-20	139,736	2-098,040	738,860	2-098,040	15-20	40,287	604,308	40,287	604,308		
20-30	285,729	3-535,935	908,090	3-535,935	20-30	66,862	1-002,930	66,862	1-002,930		
30-40	205,744	3-086,160	1-608,090	3-086,160	30-40	57,975	869,625	57,975	869,625		
40-50	161,739	2-426,085	1-309,095	2-426,085	40-50	40,783	611,745	40,783	611,745		
50-60	109,049	1-635,735	490,935	1-635,735	50-60	28,050	429,750	28,050	429,750		
60-70	52,708	790,620	263,540	790,620	60-70	13,058	195,870	13,058	195,870		
70-80	14,945	224,175	69,700	224,175	70-80	2,900	43,500	2,900	43,500		
80-90	2,614	39,210	12,880	39,210	80-90	294	4,410	294	4,410		
90-on feletl	406	6,090	32,480	6,090	90-on feletl	47	705	47	705		
Összesen	1-481,843	17-984,307₁	19-783,200	17-984,307₁	Összesen	406,325	4-775,307₁	406,325	4-775,307₁		
Inproductiv kor:	11,94	134,35	11,94	134,35	Inproductiv kor:	11,93	12,81	11,93	12,81		
Productiv kor:	+	+	+	+	Productiv kor:	+	+	+	+		
		25,29		25,29			25,64		25,64		

Ruthenek: Beres, Mátraros, Ugocsa, Ungmeze.

Korszak	Népszám	Inproductiv	Productiv	A korévek összege							
0-5 évig	5-10	10-15	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-on feletl
0-5 évig	96,285	238,237 ₁	238,237 ₁	238,237 ₁							
5-10	80,561	604,207 ₁	804,207 ₁	604,207 ₁							
10-15	66,784	834,550	834,550	834,550							
15-20	49,244	738,860	738,860	738,860							
20-30	80,800	1-392,900	1-23,110	895,770							
30-40	60,400	1-206,000	908,090	2-270,000							
40-50	57,556	863,340	1-608,090	2-580,020							
50-60	32,729	490,935	1-309,090	1-800,095							
60-70	17,403	261,045	870,150	1-131,105							
70-80	5,123	76,845	307,380	384,225							
80-90	1,152	17,280	80,640	97,920							
90-on feletl	238	3,570	19,040	22,610							
Összesen	577,265	6-896,070	6-982,160	13-648,830							

Az aynországi szerbek azonban sokkal jobban látszának állani, mert a kikindai kerület népességének közép életkora:

25, 64 év.

Hogy az itt kiszámított életkort összehasonlítsa leheessen más nemzetek középeletkorával, a népességet azon korosztályokba kellett foglalni, melyeket Wappius felállított a nyugateurópai népcsaládoknak a VII. táblázaton kimutatott középeletkora számításánál.

A születési és halálozási arányszám oki viszonya

Népesedési statisticában igen fontos, annak egyik részében főszerep jutott a tehetetlen, gyámoltalan gyermeknek; bünbakja ő a halálozásnak, mert a népesedési statisticának egyik általánosan elfogadott tantétele szerint ő növeli a kö-zéphalálozást; sőt Wappäus, Oesterlen, Koll) és más statisti-cusok szerint a halálozási viszonyt minden országban lénye-gesen. és jelentékeny fokig egyedül a születési arányszám szabályozza. ¹⁾ Továbbá: azon államokban hol magasabb a születési arányszám. az általánosan mutakozó nagyobb ha-lálozásnak a mindenütt igen nagy gyermek halandóság az oka. ²⁾ (Mintha az ártatlan szülött tehetne arról, hogy irga-lom nélkül rakásra hagyják elhalni.)

Tudva azt, hogy az idézett tételek alapján könnyen mentegethetné valaki nagy halandóságunkat, ³⁾ szükséges vizsgálni, mennyiben állanak ezen tételek; mert sokkal neme-sebb és fontosabb a tárgy, semhogy pirulnia kellene e sorok Írójának ha a vitában legyözetnék, feltéve, hogy a hivatottak érdemesnek tartandják az itt fejtegetendő kérdéshez hozzá szólni. Pedig érdemes e tárgy a mély kimerítő tanulmányo-zásra annál inkább, minthogy a statisticusok nézete meg-lehetősen elterjedt már a nagy közönség között, s alig ha nem ez egyik oka annak, hogy oly hallatlan közönnyel nézi és túri

¹⁾ »In jeden Lande wird das Sterblichkeits-Verhältniss ganz wesentlich und bis zu einem gewissen (172 lapon áll: b e d e u t e n d e n) Grade ganz allein durch das Geburten-Verhältniss bestimmt.« Wappäus Bevölkerungsstatistik I köt. 165.1.184 lapon pedig: Die mitgetheilten Daten reichen wohl schon vollkommen hin, zu be-weisen, dass die allgemeine Sterblichkeits-Ziffer, oder die mittlere Mor-talität bis zu einem hohen Grade von dem Geburten-Verhältniss abhängig ist, s. a. t.

²⁾ »Es ist schon erwähnt, dass das durchgängig sich zeigende höhere Mortalitäts-Verhältniss in jenen Ländern, die eine höhere Ge-burten-Ziffer haben, seinen Grund in der überall sehr hohen Kinde r-streblichkeit hat,« s. a. t. U. ott 181. 1.

³⁾ Pár héttel academiái előadásom után ez meg is történt.

legtöbb állam a nagy gyermek halandóságot, gondolva talán, hogy a hol sok születik, soknak el is kell hálnia, ott tehát nem igen lehet segíteni a bajon.

De hiszen a szükségszerű gyermekhalandóság minimumát nem ismerjük, még csak nem is gyaníthatjuk, mert a természet csak bizonyos határig hajthatatlan és kérlelhetem azon határon túl oly bajjal kell küzdenünk, mely az ember akaratától és cselekvés módjától függ; míg tehát ama határt, vagy egyelőre legalább a tapasztalt minimumot el nem érjük, addig fáradhatlanul küzdenünk kell a halálozás lehető apasztása mellett; míg azonban a fennebbi tételek állanak,

<i>Magyarországban</i>	0—1	1—2	2—3	3—4	4—5 éves
élő gyermek .	440,848	313,888	273,417	250,914	246,192=
elhunyt:	115,992=26.31% ^a	31,856	16,001	10,150	8,008=

Határvidéken

élő gyermek :	53,583	37,691	32,166	27,681	25,532=
elhunyt :	13,265=24.75% ^a	3,342	1,996	1,313	1,061=

Angliában

1852—61 élő :	655,219	547,542	505,711	479,048	460,978=
elhunyt :	100,791=15.29% ^a	35,041	17,512	11,362	8,024=

100.000 lakos között volt

<i>Angliában 1852—61ben</i>	magyar szület. ‰ mellett lett volna
<i>0—1 éves, 1 évnél idősb</i>	<i>0—1 éves, 1 évnél idősebb</i>
3,421 + 96,579	4,530 + 95,470
haláloz.: 15.38% ^a 1,754% ^b	15.38% ^a 1,754% ^b
meghalt 526 + 1,694=2,220	meghalt 697 + 1,674=2,371 volna

<i>Magyarországban 1856—59</i>	angol szület. ‰ mellett lett volna
4,530 + 95,470	3,421 + 96,579
haláloz.: 26.31% ^a 2,426% ^c	26.31% ^a 2,426% ^c
meghalt 1,192 + 2,316=3,508	meghalt 900 + 2,343=3,243 volna

<i>Angliában 0—5 éves, 5 évnél idősb</i>	<i>a 0—5 évesek magy. aránya mellett</i>
13,828 + 86,172	15,674 + 84,326
halál: 6.52% ^a 1.53% ^b	6.52% ^a 1.53% ^b
meghalt 902 + 1,318=2,220	meghalt 1,022 + 1,290=2,312 volna

<i>Magyar</i>	<i>a 0—5 éves, angol aránya mellett</i>
orsz. 15,674 + 84,326	13,828 + 86,172
halál: 11.93% ^a 1.94% ^b	11.93% ^a 1.94% ^b
meghalt 1,870 + 1,636=3,506	meghalt 1,650 + 1,672=3,322 volna

a halálozás apasztása melletti küzdelem nagy részben meg-
hiúsul.

Allítatik, hogy a magasabb születési arányszám nö-
veli a közép halálozást; lássuk mennyivel növeli azt. Erre
nézve szükséges ismernünk az öt éven aluli élő gyermekek
számát, s ezt könnyű kikeresni, ha tudjuk a minden egyes
korév szerint elhunytak számát; ezek a magyar államból csak
1852—59 vannak szakadatlan évsorban ismertetve, tehát
csak 1856—59 = négy évről lehet kiszámítani az öt éven
aluli élő gyermekeket; volt e szerint 4 évi átlagban:

0— 5 éves

1.525,259=15.67%-a az 1856 — 59 átlagos népszámnak

182,007 = 11.93% n -1- 1.94", öt évnél idősebbek halandósága; ezen 4 évi

Születés = 4.53%, halálozás = 3.508%

176,653=16.84%-a az átlagos népszámnak

20,977=1 1.87% o -f- 2.22% öt évnél idősebbek halálozása; ezen 4 évi

születés = 5.107% o, halálozás = 3.84

2.648,496 = 13.83%-a a tíz évi népszámnak

172,730= 0.52% 1.53% öt évnél idősebbek halandósága; ezen 10

évi születés = 3.421 %o, halálozás = 2.219%

E szerint a nagyobb, vagyis magyar
születés által halálozás által
az angol közép halálozásban okozott differentia lenne
b—a=+0.151 d—a=4-1.023 ez tehát hétszer
n a g y o b b d i f f e r e n t i a m i n t b — a.

Ellenben a kisebb vagyis angol
születés által halálozás által
a magyar közép halálozásban okozott differentia volna
r — d = — 0.265 c—b= — 1.137, tehát a kisebb ha
lái o z á s á l t a l o k o z o t t d i f f e r e n t i a

4%-szer nagyobb mint c—d

Tehát nagyobb, vagy is magyar
születés által halálozás által
az angol közép halálozásban okozott differentia lett volna
l — k = -|0.092 n—k= + 1.102, ez 12-szernagyobb
d i f f e r e n t i a m i n t l — k.

Ellenben a kisebb, vagy is angol
születés által halálozás által
a magyar közép halálozásban okozott differentia lett volna
m—n= —0.184 m—l= —1.194, ez 6½-szer n a
g y o b b d i f f e r e n t i a m i n t m — n

Hasonló módon számítva a 0 — 1 évesekkel,
és 100.000 lakos után Norvégiában*)

magyar, vagy is majd felével nagyobb születési $\%$ mellett 128-czal növeltetett volna a közép halálozás;	míg magyar vagy is nagyobb halálozási $\%$ mellett 1383-mal növeltetnék a közép halálozás, ez 11-szer több mint a 128.
---	--

Ellenben Magyarországon

a kisebb = norvég születési $\%$ mellett 328-czal csökkent volna a közép halálozás;	norvég halálozás mellett pedig 1583-mal, vagy is: 5-ször kisebb lett volna a közép halandóság, mint norvég születési, de magyar halálozási $\%$ mellett.
---	--

0—5 évesekkel pedig számítva, Norvégiában

a 0—5 éveseknek magyar aránya mellett 80-nal növeltetett volna a közép halálozás;	míg magyar halálozási $\%$ mellett 1494-gyel növeltetnék a közép halálozás ez 18 $\frac{1}{2}$ -szer nagyobb differencia mint a 80.
---	---

Magyarországon pedig

a 0—5 éveseknek norvég aránya mellett 215-tel kisebb lett volna a halandóság;	ellenben norvég halálozási $\%$ mellett 1629-czel csökkent volna a közép halálozás, ez 8-szorosa a 215-nek.
---	---

Ugyan így számítva a 0—1 évesekkel Norvégiában növekedett volna a közép halálozás

a nagyobb vagy is angol születési $\%$ mellett 25-tel;	angol halálozási $\%$ mellett 388-czal, ez 15 $\frac{1}{2}$ -szer nagyobb differencia mint 25.
--	--

Angliában pedig csökkent volna a közép halálozás

a kisebb = norvég születési $\%$ mellett 35-tel;	a kisebb = norvég halál. $\%$ mellett 398-czal, ez 11 $\frac{1}{2}$ -szer több mint 35.
--	---

*) Norvégiából nem ismerem ugyan a minden egyes korév szerinti elhunytak számát annyi évből, hogy úgy mint más államokból ki-kereshettem volna az 5 éven aluli élők halandósági %-át, azt tehát megközelítőleg 5% vettem, bizonyos lévén az iránt, hogy ez még nagyobb a valódinál; a 0—5 évesek 13,525 $\%$ -át teszik a népszámnak.

0—5 évesekkel számítva, Norvégiában neveltetett
volna a közép halálozás

11-gyel a 0—5 éveseknek an- gol aránya, de saját halálo- zasi % mellett.	408-cal angol halálozási % mellett, ez 37 - szer na- gyobb differentia mint 11.
--	--

Ellenben Angliában esőkent volna a közép halálozás

15-tel a 0 - 5 éveseknek nor- vég aránya mellett.	412-vel norvég halál % mel- lett, ez $27\frac{1}{2}$ - szer na- gyobb differentia mint 15.
--	---

Ezekből látszik, hogy a nagyobb születési arányszám aránylag nem sokkal növeli a közép halálozást. Megkell azonban jegyezni, hogy hazánkban norvég születési % mellett az egy, illetőleg öt évnél idősebbek aránya különböző volna az itt felvett aránytól, s akkor természetesen a közép halálozás is más lenne; ugyan ez áll más államokra nézve.

Nem tartom tehát eléggé indokoltnak oly kiváló nagy súlyt helyezni — mint az eddig történt — a halálozás azon növekedésére, mely a nagyobb születési arány számból ered miután a nagy halandóság sokkal nagyobb mérvben emeli a születési arányszámot, mint ez amaz; s meggyőződésem szerint Malthusnak azon tantétele helyes, »hogy a magasabb születési arányszámnak nagyobb halandóság az oka, és ezt következően gondolom bebizonyíthatni.

Képzeljünk két népcsaládot A. és B. népesedés-statisztikai minden (közegészségileg is fontos) tekintetben egyenlő viszonyok közé helyezve: tehát azonos erkölcsi és anyagi viszonyok között, azonos műveltséggel és szokásokkal, vallási és politikai intézményekkel, azonos éghajlattal és talajjal s. a. t. egyenlő születési = 3, és halálozási — 2%-kal, egyenlő (0 — 5 éves) gyermekhalandósággal = 20 % viszonyítva a szülöttekhez.

Idő folytán azt találjuk, hogy B. nevű népcsalád születési száma 4%-ra a halálozás 3%, a gyermekhalandóság 33%-ra emelkedett, míg az A. nevű népcsaládnál a viszony ugyan az maradt. A népesedési mozgalomnak bekövetkezett ezen változása mutatja, hogy a népesedésstatisztikai viszonyok azonossága megzavartott. Mielőtt vizsgálnék

vájjon előbb a születési vagy a halálozási aráyszám emelkedett-e, tisztába kell jönnünk az iránt:

1. Miben halnak el az emberek?

Betegségben, a legkevesebben aggkorban, (itt csak a természetes halált véve tekintetbe.)

2. Mely okok idézik elő a betegségeket?

A gyógyászat mai napiglan nem képes ezen kérdésre határozottan, szabatosan, megnem czáfolható módon válaszolni. Vegyük tehát a betegségek okúil a positive és uegative ártalmas hatányokat k. 1. m. — r. Mennél gyöngébb, érzékenyebb, mennél kevésbé kifejlett az emberi szervezet, annál kevésbé képes a k. — r. hatányoknak ellentállani; következésképen mennél közelebb áll még születéséhez a gyermek) annál több hal el közülök. — Tegyük fel továbbá, hogy a megbetegedő gyermekeknek 40%-a szokott átlag elhalni.

Ha B. nevű népcsaládnál a népesedés-statisticai viszonyok azonosságának kezdődő megzavartatásakor a születési viszony emelkedik előbb, úgy ez csak is kedvező termékenységi tényezők következtében történhetik. A kedvező termékenységi tényezők épenséggel nem növelhetik a halandóságot, mert a születési viszonynak kedvező emelkedése csak olynemű egvbekelések szaporodásának lehet következménye, melyek az élelmi czikkek bősége, olcsósága, könnyebb keresetmód, emelkedett jólét, s. a. t. folytán köttetnek; de a kedvező egybekelési tényezők kedvező hatással vannak a halandóságra is, különben nem lehetne azokat a népesedési mozgalomnak lényegesen kedvező mozzanata gyanánt venni. — 20.º. gyermekhalandóság mellett a k. — r. ártalmas hatányok csak 50 %o gyermekre gyakorolnak befolyást, s betegségbe ejtik azokat. Az élelmi czikkek bősége s olcsósága, könnyebb keresetmód, emelkedett jólét mellett az alsóbb néposztályoknál is előre halad a szellelmi és anyagi műveltség; gondosabban ápoltatnak, jobban neveltetnek a gyermekek; kényelmesebb, tágasabb s egészségesebb lakások kerestetnek, fogadtatnak s építettnek; jobb táplálékkal élnek, jobban ruházkodnak, mindenben tisztábbak, s. a. t. s. a. t. ezek által javulnak az egészségi viszonyok, s a legnagyobb valószínűséggel sőt bizonyosnak vehető, hogy a positive és negative ártalmas hatá-

nyok k. — r. száma kevesbedik, s II-ig megy vissza. Az ártalmas Imtányok = kór okok kevesbedése mellett tehát 50%-nál kevesebb gyermek fog megbetegedni, következőleg 20%-nál kevesebb is fog elhalni.

A népesedés-stataicai (egészségi tekintetben is fontos) viszonyok azonosságának ilyenmő megzavartatása csak előnyös lehet egy népcsaládra nézve. S ez már magában véve is ellentmond a WappSus népesedésstataicai, Oesterlen orvosstataicai, s mások művében is foglalt azon tételnek, hogy*) a születési arány emelkedésének s z a b á l y s z e r i n t megfelelne a halálozási arány egyidejő emelkedése is.«

Vegyők most az ellenkező esetet, hogy t. i. kedvezőtlen tényezők okozzák a termékenység emelkedését, u. m. szegénység, inség, nyomor, ezek következtében talán kétségbeesés, a szülők korai elhalta, (a midőn az árvák idő előtt kényszerülnek egybekelni, hogy nagyobb sikerrel folytathassák a gazdaságot vagy valamely ipart.) könnyelműség, elerkölctelenedés,*) s. a. t. tehát merő kóros társadalmi viszonyok; — mikép jelenkezik ezeknek hatása első sorban?

Feltétlenül áll, hogy ezen kóros viszonyok előbb a halandóságot növelik okvetlenül; mert azon pillanatban, a mint bár mi nemű kóros viszonyoknak első jelei mutatkoznak, mielőtt azok befolyásukat gyakorolhatnák a születési arány emelésére, a k. — r. ártalmas hatányokhoz, vagy is kór okokhoz csatlakoznak, s ezen kór okok sorát v-ig vagy egészen z-ig növelik. A megszorodott kór okok pedig azonnal nyilvánítják hatásukat sűrűbb megbetegedés által; ha több ember beteg, több is hal el, és először természetesen a legérzékenyebb, leggyöngébb emberek, tehát a gyermekek, (részben ugyan a valódi aggok is, ezeknek száma azonban sokkal csekélyebb, semhogy a halandóságot érezhető módon tartósan növelhetnék,) míg a magasabb korosztály béliek hosszabb ideig képesek ellentállani. Az elősorolt, és azokhoz hasonló

*) az eddigi népesedésmozgalmi viszonyok mellett DrW.

*) Mint Guanaxato mexicói tartományban, hol a nép — Quetelet szerint — az apathia, indolentia, tisztátalanság, lustaság, szegénység és elerkölctelenedés következményeinek legfeltűnőbb példáját mutatja, ott a születések 6.22%-ot tesznek, a halandóság 5.07%, és az emberek igen rövid ideig élnek.

társadalmi körviszonyok tehát azonnal növelik a halandóságot a mint jelenkeznek, míg a születési arány emelkedése csak reméltetik, a fieri stádiumban van. A k. — r. batányok következtében a gyermekeknek 50%-a betegedett meg, a v-ig vagy z-ig megszorodott új ártalmas hatányok még 30—33 gyermek megbetegedését fogják okozni; (itt nem jöhet tekintetbe az, vájjon a természet külviszonyainak rovíliató-e fel ezen megbetegedési többlet, avagy a szülők részéről ered-e az az által, hogy talán több nem életképes gyermek nemzetik, vagy hogy a gyermekek nagyobb száma miatt ezek roszabbul, kevésbé gondosan ápoltnak.) Midőn tehát előbb a gyermekhalandóság 20 % volt, most 33, leend, feltéve, hogy a gyermekbetegségi esetek 40%-a halállal végződik. Az r. — v. vagy egészen z-ig megszorodott káros hatányok = kór okok a legnagyobb valószínűséggel, sőt előbb utóbb bizonyosan több kevesebb befolyást fognak gyakorolni a magasabb korosztályú emberek megbetegedésére, s így halálzására is, ennek következtében a közép élettartam megrovidül, a nemzedékek rövidebb ideig fognak tartani, gyorsabban fogják egymást felváltani.

Azonban el is tekintve attól, hogy az új káros hatányok r. — v. vagy — z. a gyermekkoron kívüli emberekre is fogják gyakorolni hatásukat, már maga a tetemesen növelt gyermekhalandóság felette érezhető hiányt s űrt okozand a népszámban; a jótékony természet iparkodik azt helyre hozni, kitölteni, hogy az egyensúly fentartassék; a halandósági többletet tehát pótolja születési többlettel. Áll ez főleg azon anyákról, kiknek gyermekei az első hetekben vagy hónapokban elhalnak, mert ily anyák könnyebben s hamarabb foganjanak ismét, miután a nő sokkal kevesebb hajlammal bír a fogamzásra szoptatás ideje alatt. — Ha a társadalmi körviszonyok elháríttatnak, megszűnnek, akkor ismét előbb csökken a halandóság, megbosszabbíttatik az élettartam, és ennek következtében csökken azután a születések relatív száma is.

Wappiusnak (Bevölkerungsstatistik I. K. 216 1.) következő érvelése: »Es erscheint auffallend, dass bei grüßerer Geburtenziffer auch die Kindersterblichkeit nicht allein überhaupt, sondern auch im Verhältniss zu den Geburten

grösser zu seyn pfllegt, gleichsam als wenn der Werth eines Kinderlebens im umgekehrten Verhältniss mit der Häufigkeit der Erzeugung derselben stehe, oder als wenn die Natur bestrebt wäre, um so weniger von den Neugeborenen wieder zu Grunde gehen zu lassen, je geringer ihre Zahl bei einer Bevölkerung ist.« igénytelen nézetem szerint következően leendő módosítandó: mennél több gyermek hal el az emberi tudatlanság, indolentia, mesterségesen előidézett visszásgokból eredő betegségek és csekély életképesség következtében. annál többet iparkodik a természet teremteni.

Ezekből talán kiderül, hogy a népesedési statisticában felállított tétel csak akkor helyes, ha az megfordítatik, s következően kell hangzania: a halálozási arány növekedésének megfelel a születési arány emelkedése.

Tegyük fel végre, hogy B. nevű népcsaládnál az A. népcsaládéval azonos népesedésstatisticiai viszonyok physikai okok által zavartattak meg: rablógazdaság mellett kimerült a talaj, ennek következménye szegénység, nyomor és Ínség; s ekkor ugyan azon eset áll be, mely fennebb a kedvezőtlen termékenységi tényezők alatt már fejtegetve lőn, hogy t. i. ezek következtében előbb emelkedik a halandóság, s csak azután a születési arány is. Avagy elposványosodik a talaj, a keletkezett mocsárok által terméketlenné lesz, hasonlóan a dögleletes levegőt terjesztő, a miveltetést nem tűrő, a hasznaveletővé tételnek ellenszegülő terjedelmes, pomptini (közneven pontini) mocsárokhoz, melyeken egykor, míg t. i. Latium fennállott 23, Plinius szerint a római köztársaság legrégibb idejében 25 népes és vagyonos község létezett. Eltekintve a mocsárok terméketlen voltától, miután azok állítólag károsan hatnak az egészségre, tehát felesleges volna bizonyítani, hogy ez esetben okvetlenül előbb kell növekednie a halálozásnak, s később bekövetkezik a születések relativ emelkedése is, mert (Quetelet szerint) a halálozás szabályozza a születéseket. — Ha a mocsarak kiszáríttatnak, akkor ismét előbb csökken a halandóság, s ennek következtében apad a születések relativ száma is, nem pedig megfordítva.

A statisticusoknak azon általános feltevése ellen, »h o g y

a magas születési arány jelentékeny oka volna a nagyobb halandóságnak, « következő kérdéseket állítok fel:

mely physiologiai vagy természetből merített érvszól azon általános feltevés mellett, mely természeti törvény szerint történék ez? Szabad-e feltennünk, hogy a jótékony természetnek kedve telnék abban, sokat alkotni azért, csakhogy mennél többet rombolhasson; hogy P. nevű népcsaládnál azért hagyja 4% gyermeket születni, csakhogy mennél több életet lehessen idő előtt megsemmisítenie? Vájjon megegyeztethető e az a teremtés az alkotás céljával? Hiszen ez (igénytelen nézetem szerint) ellenkezik egy czélszerű természeti törvény észszerű felfogásával.

Nekem úgy tetszik, — ha csak elfogult nem vagyok — hogy az ellenkező, t. i. az általam elfogadtatni kívánt Malthusféle tantételnek, mely szerint »a magas születési aránynak nagyobb halálozás az oka« itt fejtegetett magyarázata sokkal helyesebb (plausibilisabb) és észszerűbb, mint a fenálló, általánosan elfogadott tételnek statistiousok általi magyarázata.

Azonban feltéve, azon körülmény, hogy B. nevű népcsaládnál a születési viszony 4 %, oly jelentékeny oka a nagyobb halandóságnak, a milyennek tartatik; miért szabnak határt ezen oknak a statisticusok, miért korlátolják azt csak a gyermekhalandóságra? Mi okból gondolják annak hatását a többi korosztályokra ki nem terjeszthetni? Mily érv harczol a mellett, mikép akarják bebizonyítani, hogy ugyan azon ok csak az első, ötödik, vagy tetszés szerinti N-dik év végéig bir hatással, azontúl pedig hatása megszűnik?

A statistica nem ignorálhatja ezen kérdéseket, nem térhet ki előlük, azokat nem lehet agyonhallgattatni; ezen kérdéseket világosan, szabatosan, praeise meg kell oldani, ha a statistica nem akar a sötétben tapogatódzni; az Ariadno fonalat keresni kell, ha szándékban van ezen cluiost valahára legombolyítani.

A nagy halálozás, — még a legmagasabb születési arányszám mellett is — sohasem természetszerű szükségesség, normális közegészségi viszonyok mellett nem rendszeres

tünemény; hu tehát az valahol előáll, kell hogy magasabb születési arány következék be, miszerint az egyensúly lielyreálltassék, különben némely néptörzsek aránylag rövid idő alatt egymásután kihalnának; holott az ember azért születik, hogy céljának éljen, többi közt, hogy az emberinem szaporításához hozzájáruljon.

Ha tehát magas születési arány mellett nagy a halálozás, akkor ennek főoka a physical vagy socialis viszonyokban keresendő, nem pedig azon körülményben, hogy a születési arány nagyobb mint másutt, miután a magasabb születési viszony aránylag kevésbé növeli a halandóságot, mint ezt fennebb kimutattam; mert hasonló, s főleg azonos physical és socialis viszonyok mellett csak NA. gyermek halhat meg akár 3, akár 10 % legyen a születési szám.

Azon statistical tétel, »hogy a születési viszony emelkedésének szabály szerint megfelel a halálozás egyidejű nő" vekedése« csak akkor állana, ha a halálozás elérmé valahol a szükségszerű minimumot mely eddig ismeretlen, és absolute ki nem számítható, miután az emberek hibáinak befolyását a halálozásra szabatosan constatalni és elkülöníteni nem lehet; mert a Wappaus által megközelítőleg 1,73%-ra kiszámított halálozási minimumot megdöntötte már a természet a magyarerdély országi israeliták 1866—70-ki átlagos 1,38% halálozásával,*) ez 25%-kal kissebb mint a Wappaus minimuma. Hogy pedig az israelitáknak ezen csekély halálozása sem közelíti meg a szükségszerű minimumot, bizonyítja ugyan azok öt éven aluli gyermekeinek halandósága, mely viszonyítva a szülöttekhez 24,5%-ot tett,*) holott az Norvégiában csak 17,9 %; a norvégivel egyenlő gyermekhalandóság mellett csak 1,20%) lett volna az israeliták általános halálozása. Hogy azonban a jelenlegi népesedés-mozgalmi viszonyok mellett a fentebb idézett statistical tétel nem áll, tanúsítja a tapasztalás, mely e tételt Szász és Hannoverországban már megczáfolta; számításom szerint ugyan is következő volt a születési és halálozási viszony:

*) V. ö. X. táblázati 0. tábl.

Szászországban születési ‰		halálozási ‰		
1836—45	. . . 3.861	. . . 2.808		
46—55	. . . 3.878	. . . 2.774		
tehát 1846—55	. . . +0.017	. . . -0.034		ezen évtizednek epochalis mosto- hasága daczára, s daczára annak, hogy ezen ország kiválóan iparál- lam, emelkedett a születési viszony, és csökkent a ha- landóság.

1846—55	. . . 3.878	. . . 2.774	
56—65	. . . 3.995	. . . 2.730	
tehát 1856—65	. . . +0.117	. . . -0.044	

Hannoverországban pedig

1846—55	. . . 3.062	. . . 2.319	
56—64	. . . 3.223	. . . 2.199	
e szerint 1856—64	. . . +0.161	. . . -0.120	

Vájjon ezen tapasztalati tények után, az eddigi népesedésmozgalmi viszonyok mellett fentartható-e még tovább is a fennebb idézett tétel?

Állítatik továbbá, hogy az alacsony születési számnak csekély halálozás szokott megfelelni; ebből tehát az következtethető, hogy a hol kevesebb születik, kevesebb is hal el. Ezen állítás is (mint megfordított variációja a fennebbi tételnek) akkor állana, ha csak a gyermekkor gyengességei és az aggkor gyarlósága, meg véletlen szerencsétlenség folytán következnek be a halálozás; vagy ha legalább a mesterségesen előidézett visszaságokból eredeti, a civilisatio előhaladásával ismét kiirtható járványos kórok nem léteznének. Hogy azonban az eddigi népesedésmozgalmi viszonyok mellett ezen tétel sem áll, erre nézve a II és IV táblázatból számos példát hozhatok fel.

XII. Táblázat.

a)

Sorszámú mutató (sz.)	Ország	ezer lak. után		szület. és halt. köz. különbsz.	ezer élön született kö- zül meghalt a			Ország	mutató (sz.)
		kevesebb született és több halt el	0—1 éves		1—5 éves	több halt el 0—5 éves			
1 11	francia 2)	5.85	6.97	12.62	+	56.8	+42.7	99.6	mint norvég 1
2	"	6.16	4.44	10.60		23.1	35.0	58.1	" dán 4
3	"	6.26	3.25	9.51		33.2	19.9	53.1	" holstein 5
4	"	4.92	4.51	9.43		12.1	37.5	49.8	" svéd 2
5 9	belga	1.29	6.29	7.58		41.9	52.2	94.1	" norvég 1
6 11	francia	2.91	4.45	7.36		45.2	33.3	78.5	" szlezvig 3
7 21	osztrák	1.12	4.79	5.91	—	3.1	37.7	34.4	" szász 10
8 3	szlezvig	2.84	2.52	5.36	+	19.7	12.4	32.1	" norvég 1
9 18	bajor	4.07	1.98	6.05		115.6	—51.5	64.1	" porosz 15
10 13	baden	1.51	3.65	5.14		108.3	—36.5	78.0	" angol 6
11 11	francia	2.51	2.61	5.12	—	18.1	+29.7	11.6	" svájcz 7
12 18	bajor	3.39	1.72	5.11	+	38.3	1.6	39.9	" island 14
13	"	1.55	3.33	4.88		107.8	—13.2	94.6	" hessen 10
14 9	belga	1.90	2.57	4.47		18.2	+29.4	47.6	" holdstein 5
15 7	svájcz	3.75	0.66	4.41		71.3	—40.1	31.2	" " 12
16 9	belga	0.56	3.83	4.39	—	2.9	+47.0	44.1	" svéd 2
17 20	sziardiniai	1.37	2.85	4.22	+	17.0	12.7	29.7	" porosz 16
18 12	holland	0.72	3.46	4.12		52.5	3.8	56.1	" angol 6
19 9	belga	1.50	1.72	3.22		8.8	38.2	47.0	" hamover 8
20 2	svéd	0.78	2.46	3.19		44.8	5.2	50.0	" norvég 1
21 18	bajor	0.83	2.21	3.04		109.1	—38.9	70.2	" holland 12
22 4	dán	0.49	2.53	3.02		33.8	+ 7.7	41.5	" norvég 1
23 19	toscana	0.95	1.99	2.94		4.2	13.5	17.7	" porosz 15
24 13	baden	1.51	1.30	2.81		54.5	— 8.2	46.3	" hessen 10
25 18	bajor	1.96	0.78	2.74		127.1	43.2	83.9	" erdély 17

s. a. t. s. a. t.

1) Ezen rovat számai azon számot jelölik, mely alatt valamely ország a II táblázaton előfordul.

2) Ez így olvasandó: Pranciaországban ezer lakos után kevesebb született 5.65, és több halt el 6.97 mint Norvégországban. Továbbá úgy azon első sorban: Pranciaországban ezer élön született közül meghalt 0—1 éves 56.9 több, 1 — 5 éves 42.7 több, több halt el 0—5 éves 99.6 mint Norvégországban, s. i. t.

Sorszám	int. sz. *)	Oroszág és vallásfelekezeti	ezer lak. után		ezer előn szülők között			Oroszág és vallásfelekezeti	sz. szám
			kevesebb, szüle-tett	és több halt meg	0-1 éves	1-5 éves	6-15 éves		
1	50	krajnai róm. catholicusoknál	4,38	19,11	22,49	+ 86,3	+ 110,2	196,5	8
2	35	felső austr. evangeli.	11,65	10,07	21,12	125,1	116,4	241,5	3
3	41	kariath. róm. cath.	4,92	15,99	20,82	136,5	17,4	153,9	3
4	38	morvai evangeli.	4,11	14,13	18,24	110,8	53,4	164,2	3
5	46	galicjai israel.	9,21	17,83	18,04	122,5	125,4	247,9	3
6	70	erdélyi unitár.	2,90	13,57	16,47	76,1	39,2	135,3	3
7	31	morvai israel.	7,83	7,51	15,34	73,9	47,4	121,3	3
8	48	satzburgi róm. cath.	2,10	13,19	15,29	131,1	36,8	94,3	3
9	37	cseh evangeli.	1,37	13,74	15,11	142,8	52,4	195,2	3
10	50	krajnai róm. cath.	0,26	14,21	14,47	32,1	63,0	87,1	3
11	59	alsó austr. »	9,05	4,85	13,96	153,9	25,9	128,0	3
12	36	bukov. keleti gör.	1,26	12,28	13,54	101,4	77,4	178,8	3
13	22	végvidéki róm. cath.	1,03	12,47	13,50	80,0	41,9	131,9	3
14	47	stajer »	0,50	12,98	13,28	95,9	6,2	100,1	3
15	56	cseh reformát.	8,62	3,63	12,25	41,1	68,1	109,2	3
16	41	kariath róm. cath.	0,80	11,90	11,89	72,3	27,8	44,5	3
17	32	cseh israelitáknál	3,79	7,97	11,70	72,9	46,4	119,3	3
18	57	velencei róm. cath.	6,47	3,93	19,49	63,6	31,4	95,0	3
19	55	lombard. »	6,68	3,51	19,19	47,0	40,8	87,8	3
20	56	cseh reformát.	4,89	5,48	10,15	70,7	35,4	106,1	3
21	3	magyar israelit.	4,12	4,80	9,02	64,2	45,2	109,4	3
22	46	galicjai »	8,91	6,02	8,93	9,5	72,0	81,5	3
23	58	cseh reformát.	7,76	9,87	8,63	94,2	6,5	100,7	3
24	54	alsó austr. róm. cath.	6,65	1,85	8,59	112,9	13,2	99,7	3
25	57	velencei róm. cath.	2,54	5,70	8,39	93,2	1,3	91,9	3

26	55	lombard	róm. cath.	2,75	5,34	8,09	76,5	±	8,1	54,7	40
27	48	szabuzgi	"	3,32	4,52	7,84	119,2	-	50,8	68,4	40
28	56	csel reformát.	"	4,87	2,54	7,31	28,2	+	61,0	49,2	49
29	57	velencz. róm. cath.	"	3,99	3,66	7,35	74,5	-	3,3	82,8	45
30	59	also ausbr.	"	6,95	0,37	7,32	142,8	-	15,2	127,6	58
31	57	lombard	"	4,20	2,91	7,14	62,9	+	12,7	75,6	45
32	50	krajnai	"	1,47	5,54	7,02	10,2	±	51,0	61,2	40
33	43	tyvoli	"	4,11	2,70	6,81	39,4	-	2,1	41,5	41
34	58	morvai	"	2,10	4,48	6,58	10,1	±	41,1	51,2	44
35	46	erdélyi evang.	"	1,95	4,55	6,50	30,1	±	16,7	46,8	43
36	47	stajer róm. cath.	"	1,52	4,31	5,83	82,0	+	7,8	74,2	40
37	57	velenc.	"	2,82	2,84	5,66	50,7	+	24,3	75,0	49
38	55	lombard.	"	3,03	2,42	5,45	34,1	±	33,7	67,8	"
39	78	magyar reform.	"	3,26	1,73	4,99	85,8	-	19,1	64,7	75
40	17	"	evangelic.	1,06	3,87	4,93	33,1	+	28,6	61,7	45
41	46	galicjai izraelit.	"	1,38	3,53	4,91	11,5	±	57,5	69,0	41
42	42	felső austr. róm. cath.	"	1,55	3,31	4,86	115,9	-	40,8	75,1	40
43	55	lombard.	"	4,28	0,51	4,79	7,0	+	1,7	8,7	53
44	49	szilez.	"	3,65	1,09	4,74	12,9	±	7,1	20,0	44
45	60	galicjai görög	"	1,64	3,08	4,72	48,5	-	0,5	49,0	75
46	17	magyar evang.	"	2,68	1,68	4,36	70,3	-	4,9	65,4	"
47	41	karinth. róm. cath.	"	2,02	2,33	4,35	60,4	±	41,8	18,6	40
48	22	végvidéki	"	2,45	1,82	4,27	29,1	±	8,1	37,2	21
49	16	erdélyi evang.	"	0,29	3,54	3,83	32,2	-	19,4	51,6	44
50	51	isztrai róm. cath.	"	0,84	2,57	3,41	49,7	-	82,9	132,6	"
51	49	erdélyi	"	1,49	1,85	3,34	46,5	-	13,7	32,8	75

s. a. t. s. a. t. Ugy olvasandó mint az előbbeni, a) alatti tábla.

Mely tétel ellenében ennyi kivételt tehet kimutatni, megállhat-e az tovább is szabálynak?

Ezen fejtegetés alapján tehát azt állítom, hogy a magasabb vagy alacsonyabb születési viszony szükségszerű következése, de a jelenlegi népesedésmozgalmi viszonyok mellett nem oka a nagyobb vagy kisebb halandóságnak.

Ha midazáltal jelen fejtegetésem nem ismertetnék el helyesnek, szolgáljon mentségemül a, jó akarat ily fontos probléma megoldásához egy homokszemmel hozzájárulhatni; talán sikerülend ez által legalább új, helyesebb eszméket felköltönnem; mert én nem vagyok statisticus ex professo, hanem gyakorló orvos, és csak kényszerűségből foglalkoztam e helyütt a statisticával, hogy kimutassam közegészségi állapotunk sanyarú voltát és a közegészségügy gyökeres organicus reformjának égető szükségét.

ÉRTEKEZÉSEK
ATÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS,

OSZTÁLYTITKÁR.

m. KÖTET. VIII. SZÁM. 1875.

VISSZAPILLANTÁS
AZ ELŐBBI
MAGYAR KIRÁLYI CURIÁNAK

1724—1769-iki MŰKÖDÉSÉRE.

WENZEL GUSZTÁV

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia, 1875. május 3-iki ülésén.)

Ára 80 kr.

BUDAPEST, 1875.
A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.
(Az Akadémia bérházában.)

VISSZAPILLANTÁS

AZ ELŐBBI

MAGYAR KIRÁLYI CURIÁNAK

1724—1769-iki
M Ű K Ö D É S É R E.

WENZEL GUSZTÁV

R. T. AGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia, 1875. május 3-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.
A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia bérházában.)

Budapest, 1875.

Nyomatott az A t l v c n a c u m r. társ.

nyomdájában.

VISSZAPILLANTÁS

az előbbi magyar királyi Curiának 1724—1769-iki működésére.

Alig hiszem, összhangzásban van nem csak egyetemi hivatással, hanem azon helylyel is, melyet az akadémiában mint a II. osztály tagja bírok, ha az előbbi magyar királyi Curia 1724—1769-ki működését, és annak eredményét vagyis az u. n. c u r i a i döntvényeket (Decisiones Excelsae Curiae Begiae) rövid fejtegetés tárgyává teszem. Mert a hazai magánjog ni Ívelése életemnek főfeladata lévén; tisztem azt kívánja, hogy az ennek fennállását, érvényét és jövőjét eszközlő és biztosító tényezőket meghatározni igyekezzem és kellőleg méltányoljam. Az pedig kétségtelen, hogy az előbbi királyi Curiának döntvényei mindeddig még ezen tényezők rendszerében előkelő helyet foglalnak el.

Ehhez képest itt nem dicsérő beszédet akarok mondani az előbbi királyi Ouriáról, vagy annak egykor talán még annyira előkelő tagjairól. Úgy szintén annak története sem képezi mai előadásomnak tárgyát. Fennálló magánjogunk mai álláspontjából indulok ki. S midőn egyrésről tekintetbe véve, hogy az előbbi királyi Curia döntvényei még jelenleg is hazai jogunknak egyik tekintélyes kútfejét képezik, azoknak áttanulmányozását most is a magyar jogászra nézve szükségesnek tartom: másrésről jogreformjainknak egyik mellőzhetlen kívánalmát találok abban, hogy a mennyiben hazai jogunknak újabb fejlődéséről van szó, azon számnélküli szálak is figyelembe vétessenek, melyek mostani joglétünket a múlttal közvetlenül vagy közvetve összekötik, s liározottassanak meg azon momentumok, melyek szerint az 1848. előtti jogunk jelenleg is még fontos.

Ezen szempontból tekintve, az előbbi királyi Curia döntvényeinek külső jelenségei itt csak csekély jelentőséggel bírnak. Keletkezésükről különben is a magyar magánjognak minden tankönyve kellő felvilágosítást nyújt. A mi pedig az azokat magában foglaló operatumnak tartalmát és elrendezését illeti; kétségtől, hogy mindkettő közvetlenül nem az abstract okoskodás és jogtani reflexiónak eredménye, hanem előbbi jogunknak egészével legbensőbb és mintegy organicus összefüggésben áll.

Jelen viszonyaink közt mindazáltal a curiai döntvények tanulmányozásánál ebben meg nem állapodhatunk. Jogéletünkben pár évtized óta oly nevezetes változások történtek, s ezeknek folytán hazai jogtudományunk is ma az előbbitől oly annyira eltérő vezérelveket követ, hogy a szóban lévő curiai döntvényeket is ezen új felfogáshoz képest kell méltatnunk. Magasabb álláspontot kell elfoglalnunk; s itt mindenek előtt szemben látjuk magunkat azon kérdéssel: Ha vájjon az előbbi királyi Curia működésének uralkodó irányzatai és általános alapelvei megfelelnek-e még mostani joglétünk követelményeinek? s mennyiben ragaszkodhatunk még azon jogi traditiókhöz, melyeket egykori nemzeti jogunk' nyilatkozatai közt a curiai döntvények leghatározottabban tartalmaznak?

Ezen kérdésre csak alább fogok felelni. Általános tájékoztatásai mindazáltal szabadjon mindenek előtt megjegyznem:

1) A curiai döntvények legszorosabb értelemben a bírói hatalomnak nyilatkozatai; csakhogy a bírói hatalmat nem úgy kell értelmeznünk, a mint azt ma tenni szoktuk, midőn a bíróságok hivatásának súlypontját kizárólag, vagy legalább túlnyomóig, a törvények igazságos és részrehajlatlan alkalmaztatásába fektetjük. Nálunk a bírói hatalomnak természetéről és rendeltetéséről — lehet mondani 1868-ig — egészen más nézetek divatoztak; melyeknek alapját (mellőzve a régiebb támpontokat) Werbőczy Hármaskönyve II: 6-ben lehet találni. E szerint »ex Judicium Ordinariorum Regni sententiis litterisque adjudicatoriis iteratis, imo pluribus vicibus unó et eodem

online, ac modo processuque, latis et confectis, ac executione juridica foboratis, consuetudo ipsa haec nostra emanavit.« Itt tehát az mondatik, hogy az ország nagybíróinak (Judicibus Ordinariis Regni) nemcsak jogalkalmaztató, hanem jogalkotó hatalma is volt; ország nagybíráinak nevezete alatt tudvalevőleg nem mindem bírót, hanem csak a három legfőbbet kellettven érteni, t. i. a nádort, az országbírót és a királyi személynőköt, kiknek törvénykezési hivatása és hatalma egészben véve magában álló volt, s kiknek eljárását a többi bíróságok zsinórmértékül követték; — mi által határozataik is sokkal nagyobb gyakorlati érvénnyel bírtak, mint milyent közönséges bírói Ítéleteknek tulajdonítani szoktak. Az előbbi királyi Curiának jelentősége (melynek főtagjai az ország nagybírai voltak, úgy hogy a többiek csak bírótársaiknak vagyis u. n. »cojudioes«-nek tekintettek) ennek folytán azután nem szorítkozott az elitét esetre; hanem a fennálló jog egész rendszerére is kihatott, melyet nemcsak alkalmaztatott, hanem magyarázott is, kételyeit megfejtven szorosabban meghatározott, s — mi ezeknél még fontosabb — a mennyiben hiányos volt, ki is egészített.

2) Ha a jogrendezésnek azon hiányos és tökéletlen állapotát vesszük szemügyre, mely a múlt századnak kezdetén hazánkban tapasztaltott: igen természetesnek fogjuk találni, hogy az újonnan szervezett királyi Curia működésének akkor minden említett irányban hatályosnak kellett lenni. Mert miután a szathmári békekötés 1711. a hazának belső nyugalmát ismét visszaadta: egyrészt a jogi rend fennállásának sarkaiból csaknem ki volt forgatva; míg másrészt sehol nem találunk oly tényezőt, melytől a jogrendszernek szükségessé lett új elvi szabályozását, vagy csak a jogszolgáltatásnak a kor kívánalmaival összhangzatos alakítását bizton várni lehetett volna. Erre ugyanis főleg és mindenek előtt a törvényhozás lett volna hivatva; melyen kívül a hazai jognak tudománya, vagy legalább a gyakorlatilag alkalmazandó jognak a szokás által közvetített öntudatos és világos ismerete igen fontos támaszt nyújtott volna. Azonban alább látni fogjuk, hogy a királyi Curia ilyennemű segítséget nem igen tapasztalt hogy a törvényhozás, akkori álláspontjához képest, nem volt

alkalmas, a bírók működésének kielégítő alapot és anyagot nyújtani; hogy a tradíciók, melyek a jogismeretet az előbbi idővel összeköthették volna, megszakadtak; hogy a hazai jognak tudománya, a teljesen megváltozott viszonyok közt, nem termékenyítette kellőleg a jogéletet, s nem ébresztette benne jogrendező hivatásának felismerését; s hogy ügyvédi rend sem létezett, melytől a Curia hatályos támogatást várhatott volna-

3) Ezekhez képest tehát, midőn az újonnan alakított királyi Curia 1724. a jogszolgáltatás vezetését átvette, azon sajátos alternatívával állott szemben, hogy vagy kormányrendeleteket kövessen törvény gyanánt, vagy saját magából fejtsen ki azon elveket és szabályokat, melyek a Hk. II: 6. értelmében kellő határozottságot és biztonságot nyújtsanak a fennálló jognak. A hazai jog szempontjából felette érdekes észlelni azon jelenségeket, melyek ezen kettős irányban a királyi Curia működésén észrevehetők.

4) Mind a királyi hétszemélyes tábla, mind a királyi Ítéző tábla külön-külön, mind az ezekből egybeállított királyi Curia országos törvények által újonnan szerveztettek. í gy szintén a többi országos bíróságok, u. m. a kapcsolt részek báni táblája, s a négy kerületi tábla és a kapcsolt részek ítéző táblája is törvények által szabályoztattak. De ezen törvények a szabályozásnak csak általános módját határozván meg, természetesen volt, hogy mindnyáján még részletes utasítást nyertek. Ez kormányrendeletek útján történt *); s ezen rendeletek akkori céljoknak tökéletesen megfeleltek. Ezeken kivül azonban mindjárt kezdetben több más kormányrendelet is adatott ki, mely már magára a királyi Curianak eljárására vonatkozott **). Az archiválás akták elégtelenségénél fogva nem vagyunk ugyan képesek kipuhatolni, hogy ezeknek irányában a királyi Curia akkor mikép tartotta magát. Annyit

*) A királyi táblának 1724. május 1-jei és 1734. január 16-nei; a királyi curiának 177 6. december 27-kei, a báni táblának 1 727. február 7-kei, a kerületi táblának 1723. október 29-kei; a zágrábi ítéző táblának 1725. december 27-kei utasításai. A kétszemélyes tábla számára különös utasítás ki nem adatott.

**) Lásd a függelékot.

azonban tudunk, hogy utóbb irányadásúl nem szolgáltak. S ez nézetem szerint helyesen történt. Mert ha a Ouria kormányrendeletek által kezdeményezett ily irányt követett volna, alig lett volna képes önállóságát és függetlenségét megtartani; s ezen kedvezőtlen körülmények közt könnyen oly törvénykezési modorhoz jut vala, melyet »Cabinets-Justiz«-nak szokás nevezni.

5) S ily viszonyok közt nem maradt egyéb hátra, mint hogy a királyi Curia magából fejté ki negyvenöt év alatt azon elveket és szabályokat, melyek általa 1769. egy 1085. döntvényből álló gyűjteménynyé (az u. n. »Planum Curiale«) állítottak össze.

Mai fejtegetésemnek ezen gyűjtemény a tárgya.

Ha első helyen azt kérdezzük, hogy azon curiai Ítéleteknek, melyek a »Planum Curiale« anyagát képezik, mondom a decisióknak, mi volt doctrinális álláspontja, mi alaki jelentősége: feleletem, hogy ez a nemzeti jog magában álló öntudatának álláspontja volt, Magyarország XVIII. századi közszelleméhez képest.

Nézetem szerint ezen tételt bizonyítani nem nehéz. Mert többet különben sem lehetvén a Curiától várni vagy kívánni, mint hogy hazánk XVIII. századi társadalmi és szellemi életének színvonalán megállapodjék: e tekintetben egész működése legszorosabb értelemben nemzeti volt, annélkül hogy akár Werbőczy Hármaskönyvéhez mereven ragaszkodott, akár jogunk akkori tudományában csak féligmeddig kielégítő támaszt bírt, vagy az előbbi praxist folytathatta volna.

Werbőczy 1514. irta Hármaskönyvét. A munkának azon korhoz képesti nagy jelentőségét, s XVI. és XVII. hazai jogtudományunkra megbecsülhetlen üdvös befolyását bizonyítani ma szükségtelen. Itt elvitázhatlan tények szólnak. A Quadripartitum szerzői a XVI. századnak közepén Werbőczyről feltétlen elismeréssel nyilatkoztak.*) S mi nagy tiszteletben tar-

*) »Primus ille inventor est, cuius singulari cura et diligentia, vigiliisque non modicis, doctrina quoque et eruditione, ac rerum experientia non vulgari leges et constitutiones, atque observationes consuetudinesque Hungariae in novam pulchritudinem, atque moderatum et

tották munkáját később is, s a praxisban mi nagy hasznát vették a királyi Curia újjáalakulása idejéig, azt hazai jogtörténetünk minden lapja visszhangoztatja. Mindamellett nem szabad tekinteten kívül hagynunk, hogy valamint ma, minden tisztelet mellett, melylyel Werbőczy emléke és munkája iránt vagyunk, a társadalmi életnek teljesen átalakított viszonyai közt elveit csak nagy óvatossággal és nevezetes megszólításokkal alkalmaztathatjuk; úgy már a Quadripartitum szerzői is tartalmát feltétlenül elfogadhatónak nem tartották. Kithonikli János is ellene még nevezetesebb kifogásokat emelt*); a Commissio Systematica pedig, midőn kísérletet tett, a magyar jogot Werbőczy munkájának útmutatása szerint reformálni, célját tökéletesen eltévesztette. S mindezekhez képest a királyi Curia Werbőczy álláspontját a magyar jogban szintén már fenn nem tartotta többé, hanem munkájának tételait és szabályait nagyon is »cum grano salis« használta. Mellőzve azt, hogy a XVIII. századi jogélet számos oly kérdéseket és viszonyokat fejtett ki és alakított, melyeknek Werbőczy még lehetőségét sem sejtette.

Még csekélyebb támaszt talált a királyi Curia jogunk akkori tudományos művelésében. Az egyetlen jogiskola, mely hazánkban létezett, a nagyszombati egyetem jogi kara, csak jelentéktelen tudományos munkásságot fejtett ki; a hazai jog irodalma önálló vizsgálódások és fejtegetések színvonalára még nem emelkedett; azok pedig kik idegen iskolákon tanulták a jogtudományt, minden egyébnek inkább képeztettek ki, mint magyar jogtudósoknak; úgy hogy a praxis volt azon bene digestum compendium pervenere. Atque de ipso quidem Tripartito opere hoc pronuciare libere ingenueque possumus, quod nisi felicioribus illis adhuc temporibus Werbőcziana opera illa prodiissent in lucem, magna profecto pars rituum et consuetudinum, judicialiumque huius Begni observationum per subséquentes postea bellorum procellas atque tempestates, quae in campis potissimum Mohacsiis in similitudinem cladis Cannensis detonuerunt, cum tot clarissimis illis obrutis pressa iaceret.« Quadripartitum Opus Juris Consuetudinarii Begni Hungáriáé. Zágráb, 1798. VI. 1.

*) Directio Methodica Processus Judiciarii stb. IV. feje. 21. kérd. 2. §.

egyedüli elem, mely a magyar jog megtanulására még a legbiztosabb módot nyújtotta.

Azonban épen a praxis az, mely a XVII. s a kezdő XVIII. század zavarai folytán a legsúlyosabb csapásokat tapasztalta. Maga a királyi Curia 1726. állította össze az elévülési évek számítása tekintetéből azon időt, mely ezen számításba be nem tudható *); s ezen alkalommal a jogszolgáltatás félbeszakítására nézve szintén kimutatta, liogy a XVII. században 1650-től 1700-ig rendes oktávás törvényszékek nem tartattak, s hogy 1650. előtt is a felső részekben közel 40, másutt 14 évig tartásuk félbe volt szakitva; úgy hogy az előbbi praxis fonala megszakadván, a XVIII. századnak kezdetén a királyi Curia kénytelen volt, a maga eljárásában a praxist újból megkezdeni.

S így a királyi Curia 1724—1769-ki eljárásának álláspontja tisztába hozva lévén, könnyen ráismerünk a tényezőkre is, melyek azon időben jogunk alkotására és ujjaalakítására hatottak.

A jogi szokás régi jelentőségéből, melylyel a "Werbőczyi előtti időben bírt, ki volt vetközvetve; mert — melőzve, hogy természetszerű határozatlanságánál fogva meg nem felelt többé a XVIII. század szellemének és szükségleteinek — nem volt már a nemzet jogi öntudatának hű tolmácsa. Csak annyiban volt még gyakorlati fontossága, a mennyiben e bíróságok, s névszerint a királyi Curia tekintélyét ki-nyerte, tehát bírói tekintély által támogatott.

Az országos törvényhozás, részint mivel az országgyűlések ritkán tartattak (1729. 1741. 1751. 1764.) részint mivel másféle sürgős teendők által voltak túlságosan elfoglalva, nem értek rá a magánjog kifejtésére kellő gondot fordítani.

Belső szükségességnél fogva tehát a hazai magánjog alkotásának és rendezésének egy új tényezője keletkezett, melynek előbbi jogunkra még nem volt önálló, közvetlen befolyása, t. i. a tudomány.

*) A Corpus Juvis-ban jegyzet Kitliouich János Directio Metho*dica Processus Judiciarii-iának IV. fejezete 24. kérdéséhez.

A mennyiben itt főfigyelmemet nem a magyar jogtudománynak irodalmára, hanem a királyi Curia működésére fordítom, elég legyen röviden megjegyeznem, hogy ezen rij tényező önálló hatásának kiindulási pontja az egri jogiskola volt, hol egy jeles hazánkfia, Foglár György kanonok, a hazai jogtudomány számára tanszéket alapítván, szerencsés volt Huszty István első jogtanárnak személyében oly férfit találni, ki a tudomány ezen missióját legjobb sikerrel megkezdte. Az ő »Jurisprudentia Practicá«-ja 1745. jelent meg, s a magyar magánjogot először nemcsak függetlenül Werbőczy Hármaskönyvének elrendezésétől, hanem magában álló rendszer formájában is fejtegette. Ezen munkának mindjárt akkori jelentőségét és elismerését eléggé bizonyítja, hogy — nem épen kedvező viszonyok közt — 1778-ig, tehát harminczhárom év alatt, öt kiadást tapasztalt; s ha mindjárt azon időben e munka nagy gyakorlati jelentőségére még rá nem ismertek, ennek oka nem szerzője volt, hanem a nemzet közhangulatának az önálló tudomány iránt még csekély fogékonysága. Ma, midőn korunk felfogása szerint az egész civilizált világon be van ismerve, hogy kiválólag h á r o m t é n y e z ő van hivatva, a fennálló jogot rendezni, t. i. a törvényhozáson és a bíróságok tekintélyén kivid a tudó m á n y is, Huszty munkájáról már határozottabban kell ítélnünk. Nem mintha azt ma a magyar magánjog tanulmányozásának alapjául akarnók ajánlani; hanem azért, mert Huszty először jelölte ki azon irányt, melyen a tudomány hatni, s — ma azt lehet mondani — a magyar jog jövőjét biztosítani van hivatva. S csakugyan, uraim, ha végig tekintünk azon jelenségeken, melyek 1745. óta a magyar jog fejlődésén 1861-ig, azaz az »Országbírói Értekezletig,« észlelhetők; a nélkül, hogy egyrészt a törvényhozás és az előbbi királyi Curia eljárásának döntő jelentőségét legkevésbé is kétkedés tárgyává tenni akarnók, másrészt mégis a tudománynak is hazai jogunk bármely csekély haladását szintén nagyrésztben köszönjük.

Igy tehát visszatérve a királyi Curia döntvényeihez; megjegyzendő, hogy a múlt századnak hetedik évtizede nem

csak egybegyűjtésöket, hanem egy új fordulatot is eredményezett, melynek ezen gyűjtés is úgyszólván volt egyik korjele.

A szellemi és társadalmi életnek akkori fejlődése mindinkább érezte a szükségességet, hogy a jogrendezés határozott szabályok és elvek szerint történjék. Ennek folytán Mária Terézia már az 1751. de kiválókig az 1764-ki országgyűléseken országos törvények útján reformokat kívánt életbe léptetni. De ezen országgyűléseken ilyennemű törvények nem hozhatván, 1768. állt be az új stádium, mely a királyi Curia addigi működésének eredményeit magában elzárt formába hozta. Mert míg egyrészlől Mária Terézia gróf Döry Ferencz elnöklete alatt törvényhozói munkálatok előkészítése végett azon bizottságot nevezte ki, mely a még ugyanazon király és utódja II. József alatt királyi rendeletek útján létrejött jogrendezés kezdeményezésének tekinthető; másrészlől szintén 1768. november 15-ki rendelete megyhagyta a királyi Curiaúak, hogy az újjáalakulása — azaz 1724. óta — hozott Ítéleteit egy különösen e végett kinevezett bizottságtól átvizsgálvatván, gyűjteményt készíttessen, mely döntvényeit (Decisiones et Praejudicia) azaz a törvények által el nem intézett vagy kételyes jogkérdésekre vonatkozó törvénykezési határozatait foglalja magában, s királyi tekintélylyel megerősítvén, kötelező erőre emeltessék *). Ezen úton tehát az elvek és tételék, melyek a királyi Curia működésének 1724—1769. szabályul szolgáltak, a decisiók gyűjteményében határozott formulázást nyertek; úgy hogy annak későbbi ítéletei döntvények erejére már nem emelkedtek. Ellenben azon királyi határozmányuk, és azon szabályrendeletekben foglalt törvénykönyvek, melyek 1764. óta Mária Terézia, és azután II. József alatt kihirdetvék, 1790. gyakorlati érvényökből kivetköztettek; a minek folytán, minthogy az alkotmányos törvényhozás

*) » ----- ut omnes, quae liactenus intervenerunt, Decisiones seu Praejudicia Curialia, cum principalibus motivis et rationibus, per specialem eatenus ordinátám Deputationem, Comitum quippe Cliristophorum Niczky, cum adiunctis Antonio Vörös et Joseplio Kelcz Protodotariis, insimul colligantur et in certas rubricas distribuantur; opus demum per ipsos confectum per Septemviralem et Regiam Tabulas Judicarias insimul consessuras per partes revideatur stb.«

azóta a polgári jognak teljes és rendszeres országos törvények általi szabályozását ismét magára vállalta, ez szintén új curiai döntvények megállapítását feleslegessé tette.

Ezekhez képest a királyi Curia döntvényeinek nemcsak időszerinti határvonalát, hanem tárgyszerinti tartalmát is vagyunk képesek meghatározni, mely csak magánjogi elvek és szabályokból áll, s melyből az egész közjog ki van zárva. A magánjognak azonkívül mind anyagi mind alaki része (a polgári törvénykezés) ott határozott és részletes szabályozást nyer; úgy azonban, hogy a tulajdonképi büntető jog, minden publico-politicus természetű jogkérdések, s úgy szintén a még a múlt században különös királyi rendeletek által szabályozott úrbéli, a házassági stb. viszonyok fel nem vétettek.

S most már a curiai döntvényeknek tartalmát részletesen véve szemügyre, meg kell jegyeznünk, hogy a mennyiben itt nem objectív méltatásuk, hanem mai haszonvetőségüknek kimutatása képezi fejtegetésemnek feladatát: álláspontunkat is nem a Curia egykori állása és feladatához, hanem mai jogéletünk követelményei és szükségleteihez képest kell meghatározni. Ebben pedig az alaki jogot, melynek rendezésében az újabb polgári törvénykezési rendtartások előbbi törvénykezési rendünkkel már határozottan szakítottak, mellőzvé; az így fejtegetésünk számára megmaradt anyagi magánjognak, úgy és mikép az jelenleg fennáll, először alapelveit, s azután részleteit fogjuk szemügyre venni.

Tudva van, hogy 1848. előtt magánjogunk a személyek és vagyoni jogosítványok törvény előtti egyenlősége elvének nem hódolt; s ez névszerint, sőt kiválólag azon időről áll, melyben az. újjáalakított királyi Curianak működése kezdődött, t. i. 1724-ről. Az akkor fennállt jogot tekintve, Werbőczy Hármaskönyve a nem-nemes houlakosokat még a szorosabb értelemben vett magyar nép fogalmából is kizárta (II: 4.), a nemességnek sarkalatos előjogait pedig oly módon határozta meg, hogy azok a magánjognak nem kevésbé, mint a közjognak egész terére hatottak ki (I: 9.). Sőt amennyiben a nemes-

ségnek joga volt tulajdonkép a magyar országos jog; a többi osztályoknak joga nagyobbára vagy egyedül a szokásra volt alapítva, vagy — ha határozottabb alakkal bírt is — ezt csak privilégiumok és helyhatósági statútumok formájában nyerte. S noha ma ezen jogrendezést, mír a múlt századra vonatkozólag is, nemcsak túlszűkkeblínek vagyunk kénytelenek nevezni; sőt átlátjuk, hogy a kornak uralkodó humanistikus szellemével is határozott ellentétben volt: azért akkorban mégis nemcsak a törvényhozás a Hármaskönyv 1: 9. címjét tette a »fundamentaba jura Regni« közt főhelyre, melyek még »sub sensum Diplomati (értetik a királynak koronázási okmánya) insertae de usu et intellectu legum sonantis clausulae nullatenus sumi possunt« (1741: 8. t. ez.); hanem ezen felfogás az ország közvéleménye által is pártoltatott és támogatott. Még II. József intézkedései ellen a panaszok főindokául az hozatott fel, hogy a nemesi praerogatívával össze nem férnek; a reformok kora pedig, mely 1848. a törvény előtti egyenlőség elvét általános és feltétlen érvényre emelte, csak az 1825/7-ki országgyűléssel kezdődött.

Ezt szem előtt tartva, mintegy a dolog természetében fekvőnek fogjuk találni, hogy a curiai decisiókban is a »justitia distributiva« nem mérte ugyanazon egy mértékkel minden honlakosokra nézve az igazságot. Werbőczy tételét, hogy az országos nemesek a szent korona tagjai (»Membra Sacrae Regni Coronae« 1: 4. §. 1.) magáévá téve, azon jogokból, melyeket a nemesek bírtak, a nem-nemeseket elvileg kizárta (»Ignobiles, qui non sunt membra Sacrae Coronae, jurium nobilitarium capaces kaud sunt«; Dec. 22. ad invalid. fassion. ex praejudicio); s ennek folytán tőlük nemcsak személyökre nézve tagadta meg az önálló perlekedés jogosítványát (az u. n. »actoratus personalis«-t), hanem a szabad királyi városokon kívüli földbirtok tulajdonának megszerzésére is nem képeseknek nyilatkoztatta ki (Dec. 1. ex incapacitate possessorii.)

S ez azon tantétel, melyben a magyar magánjognak régiebb tankönyvei egyszerűen megnyugodtak; de mely ellen összes újabb jogtudományi irodalmunk határozottan polemizált: állítván, hogy az sem a Hármaskönyvből sem az országos törvényekből nincs merítve; s hogy nemcsak a nem-nemesekre

nézve világos igazságtalanságot tartalmaz, hanem magában véve is egy óriási társadalmi és közgazdasági hiba volt. Mind amellett jellemző, hogy ezen szabály 1844-ig tudott fennállni

Nézetem szerint újabb jogtudományi irodalmunk itt a királyi Curia irányában nem méltányos; mert ez nem magából merítette és állapította meg ezen tant, hanem csak az ország akkori közvéleményét reprodukálta. Ez kitetszik azon esetekből, melyek az említett döntvényeknek alapú szolgálta. Az ezen esetekről keletkezett pereknek egyike, sem kezdődött a királyi Curia előtt. Megyei bíróságok előtt kezdődtek. és csak felebbezés útján jutottak a királyi Curia elejébe.

Először ugyanis Skerletz Sándor vasmegyei Nagy See helységnek akkori földesura 1736. az ottani szolgabíró előtt pert indított Szita Ferencz, továbbá Magyar György és neje Erzsébet, s Szita Sónia Poor Endréné, Szita Zsuzsámra Vitezics Mártonné és Szita Katalin Sepsi Pálné ellen, kik ugyanott birtokosok voltak, őket mint nem-nemeseket a keresetlevélben indokul felhozott Hk. IIT: 30. ez. és az 1715: 23. tcz. alapján »ex incapacitate possessorii« birtokuktól megfosztani akarván. A per irományai azt mutatják, hogy az alperesek helyesen fogták fel állásukat. Mert az ellenbeszédben határozottan azt állították, hogy az említett törvények, melyek jobbágyokról és idegenekről szólnak, reájok, kik, noha nem nemesek, de szabad személyek, nem alkalmazhatók. De a felperes nem is törvényből, hanem az 1715: 23. tcz. koholt u. n. ratiójából indulván ki, azon kort jellemzőleg válaszában a nemeseken kívül az országban más szabad személyeket ismerni nem akart, az alpereseket jobbágyoknak mondta, s azt állította., hogy ha idegen nemesek Magyarorszában fekvő javakat bírni nem képesek, még kevésbé birtokképesek a jobbágyok *). S miután alperesek a felperest még felszólították,

*) »In eversionem praemissorum sufficit ratio articuli actionis a l i s 1715:23., extranemi), sive ille Princeps, sive Mágnás, veius cuius cim que demum conditionis et sortis existat, ideo jure haereditario possidendorum bonorum nobilitarium esse incapacem et inhabilem statuentis; quia ad talium possessionem soli (!?) duntaxat mobiles indigenae per legem admitterentur. Si igitur ex praeallegata legis ratione extraneus etiam Magnas ex bonis in Regno Hungariáé titulo tempo raneo

hogy bizonyítsa be jogát, a mire ez nem is válaszolt; ezen szöváltásoknak folytán T. N. Vas vármegye szolgabírája a következő Ítéletet hozta; hogy »Institutum praesens partis A. minimé in jure ad bona actionalia, verum in incapacitate acquirendorum bonorum nobilitarium per partes II. velut plebeae conditionis homines fundatum esse, ipsa actionis series, ibidemque citatae pátriáé leges monstrant, et ideo eandem partem A. nullo etiam jure ad edoctionem juris, quod per ipsum pro fundamento actionis suae assumptum non habetur, obligari posse« stb.; a mihez képest az alperesek »ad producendorum productionem, liquidandorumque liquidationem« utasítottak.

Nem lehetvén itt feladatom ezen ítéletnek valóságos képtelenségét részletesen kimutatni; csak röviden említtem fel, hogy az a birtoklási jog azon lényeges, s hazai törvényeink által mindig szentnek elismert alapmomentumával határozott ellentétben van, mely szerint saját jogának bizonyítása nélkül senki a birtokost birtoklása czimjének előadására nem szoríthatja. Azért a bejelentett felebbezésnek folytán a megyei törvényszék ezen Ítéletet helytelennek mondta ki. Mindamellett az ügy további fellebbezés útján a királyi tábla elé vitetvén, hol az 1738. január 20. felvétel; itt felperesnek sikerült, azon plausibilis insinuatiónt érvényre juttatni, hogy az alpereseket, kik egyedül személyes követeléseiket felszámítani jogosítvák, világos birtokképtelenségöknek folytán az ügy érdemére t. i. birtoklásuk jogosítványára nézve kihallgatni sem kell; úgy hogy a királyi tábla 1738. február 5-én ekkép Ítélt: »Georgiam Magyar velut cum genitore partis A. condonatarium, ab impetitione eiusdem absolvi; quoad reliquos veró II. reformato Sedriae iudicio actoratum et actionem partis A.,

vel haereditario compavatis per quemcunque nobilem (!; az 1715: 23. tcz. azt mondja »ad instantiam cuiuscunque ex natione Ungarica«) jure eiici potest; non superest ratio, c u r r u s t i c u s, s i v e i d e m j u r i s d i c t i o n e m! a l i c u i u s s u b j e c t u s s i t s i v e n o n, e x b o n i s p e r s e p o s s e s s i s p e r n o b i l e m e i c i n o n p o s s i t? A b s u r d u m e n i m s a n e v i d e r e t u r, s i r u s t i c u s i n p o s s e s s i o n e n o n i s b o n i s n o b i l i t a r i b u s m a i o r i q u a m e x t r a n e u s M á g n á s p o l l e r e t l i b e r t a t e« stb.

erga tamen depositionem deponendonim admitti«. Öt nappal később, t. i. február 10-én azután a hétszemélyes tábla így Ítélt: »Actoratum et actionem partis A. quoad Georgiám Magyar quoque admitti; intuitu reliquorum vero senfflitiam Inclitae Tabulae Regiae approbari« stb.

S ez azon Ítélet, melynek alapján, noha nem a fennforgó kérdésre, hanem egészen másféle viszonyokra vonatkozó törvény által indokoltatott, s így tökéletesen el volt hibázva, nem-nemes hazánkfiak egy évszázadnál tovább nálunk a fekvő birtok tulajdonának megszerezhetéséből elvileg kizárattak. Mindenesetre pedig nevezetes, hogy oly jelentéktelen helységekből, milyen Vas megyében Nagy See, melynek lakossága a 150-nes számot sem üti meg, egy megyei szolgabíró jogi tudatlanságának következtében oly kérdés; mely magában véve igen egyszerű volt, egy hamis fogás által oly combinatióba hozott, hogy annak a régibb törvények értelmében elítélése akkor már nem tartatott eszközölhetőnek.

Az »incapacitas possessorii« elve, pedig a jelzett úton érvényre emelve, s a fent említett »Dec. I. de incapacitate possessorii«-ban kimondva lévén; az ország minden részeiben kezdődött ezen cím alatt mindazon egyének és községek ellen a perlekedés, kik annélkül hogy elismert nemességgel bírnának, fekvő javaknak birtokában voltak. Magában világos, hogy ez számos akkori kisebb birtokos család ellen igen érzékeny csapás volt, főkép miután a törökök kiűzése után az ezektől visszafoglalt vidékeken az új szervezés nem a rendes hatóságok és bíróságok, hanem rendkívüli alkalmi u. n. bizottságok, t. i. a Nooacquistica és a Nobilitatis inquisitoria Commissió-k útján történt. Ezen bizottságok eljárásának megítélése itt feladatomhoz nem tartozik. De annyi bizonyos, hogy a török uralom korában az ország ezen uralom alatt állott részének lakosai nem minden rend nélkül éltek, s hogy egyéb vidékeken szintén a hatóságok működése soha meg nem szűnt. S így egészen sajátságos jelenség volt, hogy az új birtoklási és nemességi szabályozás nem a rendes közigazgatási közegek által, hanem rendkívüli commissionális úton, s a köznemesség számos családjára nézve nem a jog, hanem a kegyelem alapján lépett életbe. Az »incapacitas possessorii« elvének feltétlen

és legnagyobb szigorral történt érvényesítése pedig joglétünk múltjának egy új phasisát jelzi, mely annál feltűnőbb, mivel a társadalmi élet folytonosságát megszakította, és akkori törvényeink sem szava sem szelleme által indokolható nem volt.

Ezen álláspontnak felvilágosításául a Skerletz-Szitiféle eseten kívül még a következő példák szolgáljanak.

1748. január 15-én Kálday Lajos és Mihály Sotovics Dorottya özvegy Pap Sándorné és fia Ferencz ellen, kik Yas vármegyében Kaidon egy fél sessiót birtok, Kemény Endre szolgabíró előtt »ex incapacitatepossessorii« az 1715: 23. tz. alapján pert indítottak, ki nekik a fél sessiót oda Ítélté. A mennyiben mindazáltal a per tárgya időközben nemes Farkas László birtokába jutott, a végrehajtás alkalmával ez ellentállással élt; s ezen módosított formában a per felebbezés útján a királyi tábla elé vittetett. Ott s a hétszemélyes táblán hozatott azután a keresetet visszautasító ítélet, mely a »Dec. 2. ad acquis. bon. ex incapacit. possess.«-nak lett alapja.

1756. szeptember 22-én Erős Ferencz Szokolly Mihály és neje Horváth Katalin, továbbá Riskovics József és neje Pápay másképp Gulácsy Erzsébet, s Horváth másképp Szabó István és neje Pápay Judita ellen egy Pozsony vármegyében Yizkeleten általuk birt nemesi curia iránt Liphay Endre szolgabíró előtt »ex incapacitate possessorii« pert indított. De ezek származásukat Vizkelety Pál leánya Katalintól bizonyítván, ki előbb Pápay Bálint, és azután Gulácsy Pálnak volt neje, nemcsak a kereset elutasítását, hanem az indokolatlan perlekedés büntetését is követelték. A per első bírása azonban Pozsoivyban 1758. június 4-én hozott Ítéletében a keresetet elutasította ugyan, de a büntetést meg nem Ítélté; mert »instituto praesenti, antequám partis I. capacitas evicta fuisset, quae parti A. rminus constitit, velut contra incapaces bonorum porrecto, partem A. a poenis I: 38. et 39. dictatis, et expensis processum hunc non recipientibus ahsolvi« stb. Ezen Ítélet, melyet Pozsony vármegyének törvényszéke, s a királyi és a hétszemélyes táblák helyben hagytak, a »Dec. 3. ad acquis. bon. ex incap. poss. -nak szolgált alapul.

1747. január 12-én Horváth Zsigmond Palásty Rozália özvegy Regenhart Jánosáé ellen egy Sopron megyében Nagy-

Czenken fekvő nemesi euria visszaszerzése iránt a királyi tábla előtt indított pert. Azt bizonyította, hogy ezen curiát még 1660. gróf Nádasdy Ferencz harmadik nemzedékig 300 forintban inscribálta Horváth Gergelynek, s hogy 1695. augusztus 12-én Draskovics Adám Sárvárnak örökös ura ezen inscriptiót Horváth István és neje Bene Erzsébet számára örök időre terjesztette ki, mit I. Lipót király 1696. királyi jóváhagyással erősített meg. Ezek 1682. május 15-én azt végrendeletileg gyermekeikre hagyták, kik tehát szülőik örökségét, nem mint ősi, hanem mint szerzeményi vagyont bírták. A mennyiben tehát Horváth Zsigmondnak atyja István ezen curiát báró Kügler János Rudolfnak 3700 forinton eladta, ki mint idegen nem volt birtokképes, s ki után az Regenhart János birtokába jutott: a felperes az elidegenítésnek érvénytelenítését sérelemből, s egyszersmind mivel a vevő birtokképes nem volt, kérte: a királyi tábla pedig azt ítélte, hogy »si actor ad invalidationem fassionis ágens, condivisionalitatem vei aviticitatem probare nequeat; quamvis incatto incapacitatem possessorii obvertat, illamque doceat, tamen lite eadem praetextu incapacitatis bonorum adiudicationem consequitur« stb. Ezen Ítélet, melyet a hétszemélyes tábla is helyben hagyott, a »Dec. 41. ad invalidationem fassionum ex praedjudicio«-nak lett alapja, stb. stb.

Más tekintetben, t. i. a községi élet szempontjából, a fentebbi decisióknál nem csekélyebb érdekléssel bírnak azok, melyek egyes községek birtokképtelenségére vonatkozólag hozattak. Már a pozsonyi 1542: 33. 34. és 35. tczikkek azt bizonyítván, hogy az akkor uralkodó körök a városok és községek külső birtokának kiterjesztését egyáltalában szívesen nem látták; később a községek jogi önállóságára nézve nálunk még kedvezőtlenebb idő állt be. Nem csoda tehát, hogy a mennyiben a XVI. és XVII. századokban az országnak egyes a török uralom alatt állott részekben, vagy azokkal határos vidékeken fekvő községek külső birtok megszerzésére nézve nagyobb szabadsággal éltek; a szatmári békekötés után az uralkodó közvéleménynek ezekre nézve hátrányos fordulata állt be.

Érdekes példát nyújt erre nézve a »Decisio 49. ad invalidationem fassionum ex praeiudicio«, melynek alapja Bihar mezővárosa a Kovácsi pusztára vonatkozó jogának kérése volt.

Ezen pusztára nézve t. i. a Kis-Szikszay család és Bihar mezővárosa közt per folyván, Eperjesen az akkori törvénykezési terminus alatt 1700. július 10. Hevenessy János ítélmester, illetőleg az oktávás tábla előtt, a felek azon értelemben bíróilag egyezkedtek, hogy Kis Szikszay Péter a Kovácsi-i pusztát Bihar mezővárosa községének 2000 forintért örök időre átengedte*); a miről 1701. »feria 6. ante dominicam secundam Epiphaniarum« a váradi káptalan előtt még ünnepélyes örökvallás is történt. A mezővárosnak ezen birtokában mindazáltal azonnal nevezetes változások álltak be, s már 1733. ápril 4-én a királyi fiscus ueoquisticus pert kezdett Nagy-, Hegy- és Közkovácsi helységek iránt Kis Sára özvegy Lévay Istvánné mint gyermekei gyára anyja, Mike Judita Szeremley Sannmé, Kis Erzsébet stb. ellen, kik azonban a következő kedvező Ítéletet nyerték: »Statutione etiam in facie possessionis Kis-Kovácsi peracta incattos absolvi.« De 1749. június 9. Lévay József Kovácsiban lévő bizonyos

*) — — —: »Quomodo idem fatens praeteritis liisce temporibus, dam fideles nostros prudentes ac circumspectos Stephanum Váczi Judicem, alterum Stephanum Bábolnai, Martinum Veres, Andream Szepes3i et Sigismundum Wass in oppido Bihar, totam denique Communitatem eiusdem oppidi Bihar in Comitatu eiusdem nominis existentis habitam degentes ad dandam sufficientem occasione cuiuspiam iuridicae stationis per eosdem interpositae contradictionis rationem ad Tabulam nostram Regiar evocasset stb., totale et integrum praedium Kovácsi nuncupatum stb., cum universis suis appertinentiis (excepto tarnen promontorio et vineis eideni promontorio adiacentibus situatis, quod et quas pro se reservavit) stb.; praenominatis prudentibus ac circumspectis Stephano Váczy Judici, alteri Stephano Bábolnai, Martino Veres, Andreae Szepessi et Sigismundo Wass in fato oppido, toti denique Communitati eiusdem oppidi Bihar stb. in et pro bis mille florenis Hungaricalibus stb. cessit, inscripsit ac per manus tradidit jure perpetuo et irredemptibiliter tenendum, possidendum pariter et habendum, nullum jus, nullamve juis et domini proprietatem in praememorato praedio (excepto tarnen, ut supra, praedii eiusdem promontorio et vineis) pro se et suis praescriptis reservando« stb.

birtokrészek iránt Santha László és Nyilas Endre ellen pert indítván, a királyi tábla 1762. ekkép ítelt: »Cum Communitates ignobiles *) ex lege sint possidendorum bonorum incapaces, liine etiam fassiones per tales celebratae sunt ipso facto nulláé; quia nemo plus juris in alterum transferre potest, cjuam quod ipse babét; cum itaque eiusmodi Communitas sit tenendorum bonorum incapax. liinc utique nec fassionem superinde active celebrare potest«; mely Ítéletet a hétszemélyes tábla 1763. február 21. helyben hagyott.

Különben azon következeseknek, melyekhez az egyes községek birtoka ellen az 1715: 23. hibásan magyarázott törvényezikknek alapján »ex incapacitate possessorii« indított perlekedés nevezett, legjellemzőbb példáit a haj duv áro-sok jogtörténete nyújtja; névszerint Szoboszló városa a Kis Szoboszlai, Nánás városa a Tedej, és Dorogi) városa a Szegegyházai birtokra nézve.

Szoboszló városa t. i. már 1677. volt Kis Szoboszló pusztának zálogbirtokában; 1701. pedig Bertliótlly Gáborral mint neje Ferenczy Anna és Fodor Anna Sztankay Ferencznének meghatalmazottjával örökvallást kötött, melynél fogva ezek zálog helyett annak tulajdonát engedték át neki, azaz »Nagy Szoboszló várossá lakosainak« örök időre.**)

Ebhez képest közel hatvan évig volt Szoboszló városa Kis Szoboszlónak nyugalmas birtokában, s a kettő olyannyira egy helységgé forrt össze, hogy tökéletesen egy határt képezett. Daczára ennek 1736. Ferenczy Éva özvegy Krussay Mártonná mint az eladók örököse (filia Francisci Ferenczy ex Barbara Fodor fíba Joannis Fodor) Szoboszló városa ellen (contra oppidi Szoboszló Judicem Ductorem, Senatores et Juratos,

*) Figyelmet érdemel, hogy a Decisiók nyomtatot! példányaiban itt az »ignobiles« szó kimaradt.

**) »Én Berthóthy Gábor Kegyelmes Urunk Eő Felsege Szolnoki végházának mostani vioekapitánya, azonban Sztankay Ferenczné Fodor Anna aszszonynak, és Ferenczy Anna mint hités társomnak az ide aláb megírt dologban plenipotentiariusza stb. edgyeztem meg Nagy Szoboszló várossának lakossal, Kis Szoboszló nevű praedium iránt eladván örökbe, adván nemes Szoboszló várossának azon contractust, mely contractus szerint a fellyebb specíficált személyek mint vérek adták azon Kis-

totumque Communitatem) Kis Szoboszló pusztának megváltása, illetőleg az 1701-iki örökvallásnak felbontása iránt »ex incapacitate possessorii« táblai pert indított. S a királyi tábla neki azt 2,175 forintnyi zálogösszeg s a beruházások megtérítése mellett oda is Ítélté, a hétszemélyes tábla pedig ezen Ítéletet helyben hagyta; mert »Communitas Oppidana possidendorum bonorum incapax actoratum partis A., verbi gratia ad invalidationem fassionis proccdentis disputare non potest,« s »lex, quae incapaces possidendi iure privát, actoratum disputáink facultate eos privare censetur.« (Dec. 2. de actoratu reali.)

Azonban a tulajdonképi nehézségek csak most kezdődtek; s e tekintetben Péchy Gábor nádori ítélőmesternek, ki az Ítéletnek végrehajtására kiküldetett, 1748. június 7-kei jelentése különösen tanulságos és érdekes. Ez a hely színén Kis Szoboszló pusztának terrénumát határozottan felfedezni nem volt képes, és csak a körülmények combinatiójának alapján jelölt ki bizonyos térséget, melyet annak tartott. Ez új vitatkozásokra szolgáltatott alkalmat, melyekkel midőn czélt érni nem lehetett, Ferenczy Éva 1752. Szabolcsmegye szolgabírája előtt formaszzerű zálogvisszaváltási pert kezdett. Erre alperes község azt állítván, hogy beruházásai a 7000 forintnyi összeget meghaladják, a szolgabíró illetékessége ellen tett kifogást, ki csak 3000 forintig Ítélt; s azonkívül az eladók örököseinek szavatosságára hivatkozott. Ennek folytán Ferenczy Éva 1788. új pert indított a debreczeni kerületi tábla előtt. De a II. Józsefnek halála után beállt törvénykezési változásoknak következtében megint új nehézségek merülvén

Szoboszló nevű praediumokat stb., mely tudniillik ez ideig sok eszterdőknek forgása alatt nemes Nagy Szoboszló várossátúl birattott zálogba stb. adtuk nemes Nagy Szoboszló várossának örökösen minden nevel nevezendő hatáiraival, appertinentiáival, hasznaival egyetemben, és successorinak utriusque sexus kétezer idest 2000 magyar forintokban, mellyeket is egészen jó pénzüi leváltam nemes Szoboszló várossának plenipotentiariu.sitúl úgymint Czeglédi György, Lente Mihály, Görög András és Csanádi Samuel uraiméktúl« stb. A leleszi konventnek 1701. feria quarta proxima post dominicam vigesimam quartam Sacrosanctae et Individuae Trinitatis kelt fassionalis leveléből.

fel, az ügy 1793-ben felebbezés útján ismét a királyi tábla elé került. S mintán itt is az ítélet azon tételen, hogy »bonum in communi et divisioni obnoxio statu existere,« nem igen terjedt túl; elvégre Reviczky József és érdektársai, mint az eredeti felperesek jogutódjai, Szoboszló várossal alkudozásokat kezdvén, »ily hosszas bajoskodások után kívánván az egymással perlekedő felek a pertűi minél hamarább szabadúlni« egyességre léptek, mely 1796. február 21. a királyi tábla által bíróilag jóváhagyatott, s melynél fogva, 4000 forintnak lefizetése mellett Szoboszló városa maradt Kis Szoboszló puszta-
 tának birtokában.

Az épen említetthez hasonló, sőt talán némileg avval összefüggésben volt azon per, melyet Ramocsaházy Krisztina Niczky Ferenczné, ki Ramocsaházy István Ferenczy Éva ve-
 jéuek volt leánya, 1749. N á n á s városa ellen a Tedej-i pusztá megváltása iránt »ex incapacitate possessorii« Szabolcs vár-
 megyének szolgabirája előtt indított. Nánás városnak t. i. idősebb Ramocsaházy István már 1629. adta el örökvallás útján a Tedej-i pusztát *), mely ezen időtől fogva annak foly-

*) »Nos Stephanus Telekessy Praepositus et Conventus Sanctae Crucis de Lelesz stb. quod Egregius Stephanus Ramocsaházy de eadem Ramocsaliáza senior stb., quod ipse stb. totalem et integram portionem suam possessionariam, directam nempe et coaequalem medietatem totalis possessionis Tedej vocatae, quam nimirum superioribus temporibus et annis, primo quidem Illustrissimus condam dominus Gabriel Báthory de Somlyó alias Princeps Transilvaniae, Siculorum Comes, Partiumque Regni Hungariae Dominus, mediantibus certis litteris suis donationalibus super eo confectis et emanatis praefato Stephano Ramocsaházy fatenti, suisque liaeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis pro fidelibus ser-
 vitiis iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam et possidendam donave-
 rat; idemque fatens postmodum penes eandem litteras donationales dicti condam domini Gabrielis Báthory Principis virtute litterarum Spectabilis et Magnifici condam domini Comitis Yalentini Drugeth de Homonna alias Sacratissimae Caesareae et Regiae Maiestatis Judicis Cu-
 riae stb. introductoriarum et statutoriarum in dominium eiusdem medietatis introduci et statui procurasset; deinde vero Serenissima olim Im-
 peratoria et Regia Maiestas Mathias stb. eandem totalem, directam et coaequalem portionem dictae possessionis Tedej, una cum jure suo Regio stb. eidem ipsi Stephano Ramocsaházy fatenti, suisque liaeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis, mediantibus certis litteris suis

tonos birtokában volt. Ezen bebizonyított 120 éves birtok daczára, minthogy az 1715: 23. tcz. megengedte, hogy idegenek ellen birtokképeség hiányának alapján »medio cuiuscunque Judicis« a birtokmegváltási per indíthatassék: felperes ezen esetben Szabolcsmegye szolgabírája előtt kezdte perét; ki — midőn alperes község idéztetvén meg nem jelent — ellene makacssági ítéletet hozott. Midőn pedig Nánás város ezen Ítéletet a megyei törvényszékhez felebbezni akarván, a felebbezés meg nem engedtetett; végrehajtás alkalmával ellentállással (oppositio) élt, s így a per új stádiumba lépett, melyben felperes az alaptalan oppositio büntetését kérte, s a megyei bíróság előtt meg is nyerte. S ezen határozat a királyi táblához felebbeztetvén, itt ekkép intéztetett el »Causa fundamental! velut in incapacitate partis I. fundata iuxta articulum 29: 1729. usque ad Sedriam Comitatus intra dominium appellabili existente, atque adeo per denegatam a procedente Judlium appellatam sufficienti oppositionis ratione reddita partem I. absolvi«; mely Ítéletet a hétszemélyes tábla is helyben hagyott.

Ramocsaházy Krisztina ennek folytán 1772. február 21. Nánás város ellen (contra et adversus prudentes et circumspectos N. N. Judicem et Juratos ac totam Communitatem oppidi HajdonicalisNánás) »ex incapacitatepossessorii« a királyi tábla előtt indított pert; de itt 1775. martins 27. azon ítéletet nyerte: »Partem A. aviticitatem actionalis honi probare teneri«; — s miután ennek eleget nem tett, 1776. május

novae donationis et consensus superinde editis et emanatis modo simili
donasset et contulisset stb. simul cum incolis et inhabitatoribus, cunctis-
que eiusdem utilitatibus stb. Egregiis et nobilibus Georgio Nagy Capi-
taneo, nec non Georgio Kovács, Joanni Andorkó, Stepbano Pinkóczy,
Mavtino Nagy, et Demetrio Kutas Notario, liberis Hajdonibus, nec non
toti Pniversitati liberorum militum Hajdonum oppidi Nánás, eorunque
liaeredibus, posteritatibus et successoribus utriusque sexus universis in et
pro ducentis aureis ducatis boni et iusti ponderis, tallerisque trecentis
aeque boni et iusti ponderis, nec non grossis Polonicis vulgo polturák
dictis trecentos florenos Hungaricos facientibus et constituentibus stb.
iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, utendam, possidendam pariter
et liabendam dedisset, vendidisset et perpetuasset stb. Datuin dominica
Oculi anuo Domini 1629.

23.: »Parte A. impositam aviticitatis próbám non praestante partes 1. absolvi.« (L. dec. 41. ad invalid. fass. etpraejudicio) Mindamellett 1776. september 16. a hétszemélyes tábla ekkép Ítélt: »fassione suli H. (azaz a fentebbi 1629-ki örökvallás) Communitati I. veluti bonorum per fassiones acquirendorum incapaci celebrata seposita, actionale bonum parti A. erga summáe fassionalis remunerationom. et si quae occasione executionis comperientur, aedificiorum meliorationumque bonificationem acliudicári, legalemque executionem decerni.« De a végrehajtás alkalmával Nanás város repulsióval élt, a miből 1777. augusztus 28. visszatízésigazolási per támadt, melyet a felperes jogutódjai még 43 évig minden nevezetes eredmény nélkül folytattak, s elvégre 1820.jun. 19. formyszerűleg deponáltak A harmadik itt szóban lévő pert D o r o g h hajduvárosa ellen (contra Duetorem, Juratos, Senatores totamque Communitatem oppidi privilegiati Hajdonicalis Dorogh) báró Tzdenczy Samu Szegegyháza pusztában lévő birtokrészének megváltása iránt szintén »ex incapacitate possessorii« 1756. september 9-én Szabolcs vármegye szolgabírája előtt indította. Nagy Zsuzsanna t. i. a felperesnek ósnagyanyja, két doroghi lakostól (»a nobilibus Nicolao Várday et Sigismundo Fejérvári, incolis oppidi Hajdonicalis Dorogh«) 2500 forintot kölcsönözvén, ezen összeg fejében nekik és Dorogh városnak 1654. örök-vallás útján Szegegyházában tizennégy telket örök időre adott el *). Ezeket most felperes visszaváltani akarván, a

*) »Nos Con ven tus Ecclesiae Sanctae Crucis «de Lelesz stb. quod Generosa domina Susanna Nagy Egregii quondam Georgii Buier relicta vidua stb. fassa extitisset stb., qualiter stb. pro redimendis et comparandis certis quibusdam bonis et iuribus possessionariis prae manibus alienis existentibus sibi multo propinquioribus et utilioribus, a Nobilibus Nicolao Yajda et Sigismundo Fejérvári, incolis oppidi Hajdonici Dorogh, totaque Communitate eiusdem oppidi, duo millia et quingentos florenos Hungaricales levasset atque percepisset. Yolens itaque praedicta domina Susanna Nagy fatens praetactum oppidum Dorogh de rehabilitatione eiusdem summae pecuniariae tutum reddere atque securum; ob hoc eadem totales et integras quatuordecim coloniales suos fundos in possessione Szegegyháza deserta sic nuncupata, ac in Comitatu de Zabolch existente et habita, cum uuiversis eorundem fundorum colonialium utilitatibus stb. ad eodem coloniales desertes fundos de iure et ab antiquo spectau-

mennyiben Szegegyházában több közbirtokos volt, itt sajátos nehézségek merültek fel, melyeknek érdemében a per a királyi táblához felebbezett. Sez a királyi tábla előtt 17 59. január 15. csakugyan felvétetvén, felperes a következő ítéletet nyerte: »Fassione actionali non privatis in illa comprehensis nobilibus, séd toti Communitati in concreto per proaviam partis A. celebrata, illa autem possidendorum eiusmodi iurium incapaci existente, praefatam fassionem pro invalida declarari«. Ezen Ítéletnek, melyet a hétszemélyes tábla is helyben hagyott a »decisio 40. ad invalidationem fassionum ex praedictis--nak lett alapja. Mindamellett evvel a per még nem volt befejezve; mert 1768. martius 10. Szabolcsvármegyének alispánya előtt egy igen érdekes arányossági pernek szolgáltatott alkalmat, mely noha érdemére nézve itteni fejtegetésnek keretén kívül esik; annyiban mégis figyelemre méltó, a mennyiben Szegegyháza közbirtokosai közt nemcsak Dorogh, hanem Hadház hajdúváros is szerepel; Dorogh akkép »quod totum oppidum Dorogh, non autem quispiam privatus portionein Baronis Inczédy in praedio Szegegyháza in arenda possideat«, Hadház pedig saját nevében.

Altalán véve megjegyzendő, hogy a mennyiben nálunk a közbirtokosságok emelkedésének virágzó kora a XVIII. század volt, akkori jogéletünknek is egyik jellemző vonása

tibus et pertinere debentibus, praenarratis incolis et Communitati oppidi
 Dorogli in et pro praespecificata bis miile et quingentorum florenorum
 Hnngaricalium summa, iure perpetuo et irrevocabiliter utendos, tenendos,
 possidendos et habendos dedisset, vendidisset, perpetuasset, ac per manus
 statim et de facto tradidisset et assignasset, nullum ius nullám que iuris
 et dominii proprietatem stb. pro se ipsis reservando stb. (a szavatosságot
 is magára vállalja, úgy hogy ez másképp nem történhetvén) praementiona-
 tum oppidum Dorogh, seu incolae eiusdem habebunt omnimodam ízle-
 li ariamque potestatis facultatem stb. ex bonis et iuribus dictae dominae
 fatentis possessionariis in quibuscunque Comitatus intra ambitum istius
 Eegni Hungáriái existentibus et habitis, ad valorem 2500 florenorum
 Hung. medio Vicecomitis, Judlium et unius Jurati Assessoris Comitatus
 eiusdem pro tempore constitutorum, ubi talia bona reperiri poterunt,
 occupandi, dictisque incolis oppidi Dorogh manibus assignandi et tra-
 dendí stb. Dátum feria sexta próxima post dominicaln Septuagésima anno
 Domini 1654.

gyakran bizonyos solidaritás lett a községek és közbirtokosságok érdekei közt; azon értelemben, hogy midőn oly községek, melyeknek lakosai közt nagyobb-kisebb számú nemes egyének is voltak, egyes jogosítványok tekintetében per útján megtámadtalak; a helybelinemesek, hol egyenkint, liol összesen mint közbirtokosságok, saját nevük alatt tartották fenn azon érdekeket és jogokat, melyekre nézve a képesség maguktól a községektől megtagadtatt. Több ide tartozó példát alább fogunk látni; itt mintegy mutatóványul csak egyet akaróit részletesen kiemelni.

Ez Apáthy községe Hontmegyében, melynek lakosai jelenleg is a 110 számot alig ütik meg, s hol a közbirtokosság fennállván, Garambi Gécz György és Révay Krisztina mint gyermekeinek gyámnője néhány jobbágyai ellen Matulay János 1762. május 10-én impensionális pert indított meg az úri szék előtt »ex indebita succissione sylvarum«, mivel a mély völgy nevű tilalom alatt lévő helybeli erdőben jogtalanul fát vágtak. Ez alkalommal bebizonyítván, hogy »ex commissione omnium compossessorum tota Communitas violentiam patrauerit«, midőn az uriszék Ítélete Hontmegye törvényszékéhez felebbszetett, itt a község és a közbirtokosság közti viszony volt bíróilag meghatározandó. Mert az erdőségnek tilalom alá helyezése »communi compossessorum voluntate« történvén, s a »vigilantia Communitati Apáthy delata« lévén, kérdés támadt, hogy az ennek folytán tilos irtások tárgyában tulajdonkép kire mondandó ki a büntetés. S itt a megyei törvényszék akkép Ítélvén, hogy »actione ex facto Communitatis ad curandas sylvas prohibitiis communi compossessorum constitutione authorisatae contra potiores haereditarios dominos terrestres proposita, separationem compossessoratus ex subversante manutenendae prohibitionis ratione non admittente« stb. a közbirtokosságnak joga a községet illeti, azaz a kettőnek jogosítványai közt bizonyos azonosság vagyis solidaritás áll fenn; s miután ezen Ítélet a királyi táblához felebbszetvén, itt az ügy 1764. január 12-én felvétellett, elvégre hosszas tárgyalásnak folytán 1767. május 11-én hagyatott helyben, s azon döntvény keletkezett, mely a »Dec. 11. de citatione«-ban foglaltatik.

S ha ehhez képest a kir. Curia döntvényei szerint egy egyszerű jobbágyközség s a közbirtokosság közt bizonyos feltételezések mellett jogi solidaritás fennállhatott, úgy, hogy egyes esetekben concret jogositványaiknak azonosságát eredményezte; mennyivel inkább lehetett ennek helye ott, hol privilegialis községről volt szó. Felette érdekes e tekintetben Nagy-Kőrös és Nádvár mezővárosok példája; sőt még tanulságosabb Szabadka és Légrád községei, melyek eredetileg a hajduvárosokkal csaknem hasonló állással bírtak, s melyeknek elseje időnek folytán szabad királyi várossá lett, másika pedig kezdettől fogva oly határozottjogi önállósággal bírt, hogy az »incapacitas possessorii« kérdése reá sem fér. Mindezekről alább még szó lesz.

Ezen előzmények után bizton állíthatjuk, hogy a törvény előtti egyenlőségnek elve, a mint az mai magánjogunknak már alapelve, az előbbi királyi Curia működése által még nem volt elismerve. Csak egyetlenegy esetre találtam, melyben azt respectálta, kijelentvén: »Si ex actis processualibus eveniat, actorem cum incatto eodem fere tempore quasi ad certamen congressos fuisse, et semet verberasse; neque doceri possit, actorem in statu defensae fuisse: tunc uec actor in indebitae, nec incattus in violentiae poenis convinci solent; quia facto proprio verba verbis et verbera verberibus sibimet compensarunt«. Dec. 11. ad poenam violentiae.

Úgy látszik, ma senki nem fogja azt várni, hogy mi az egykori királyi üriának a fentebbiekben jelzett álláspontját jelen viszonyaink közt még fentartsuk; sőt mostani magánjogunk szelleméhez képest mi avval ellentétben a törvény előtti egyenlőségnek álláspontját foglaljuk el. De a curiai döntvények tartalma így is még igen tanulságos: melynek objectív és alapos áttanulmányozása jelenleg is két oknál fogva fontos:

1) mert a curiai döntvények ma is fennálló magánjogunknak egyik érvényben levő kútfejét képezik, és 2) mert magánjogunk fejlődésében egy igen nevezetes átalakulási stádiumot képviselnek, melyben névszerint nemzetünk jogi öntudata

közvetlenül és igen hatályosan nyilatkozik, úgy, hogy a döntvények e tekintetben most is még sok jogi kérdésnél irányadásul szolgálnak.

Ennek hazai magánjogunk rendszerében kimutatását szabadjon báró m irányban megkísértenem; úgy hogy A) a jogunk hermetikus íkját; B) annak általános elveit, és C) annak részletes szabályait tárgy a szó döntvényeket szemügyre vegyem.

A)

Hazai jogunk kútfői, s azoknak használása és alkalmaztatása tekintetében a királyi Curia már a múlt században ugyanazon ponton állt, melyet jogéletünk 1848-ig követett, s melyet lényegre nézve 1861-ben az Országbírói Értekezlet visszaállított.

Különben nem szabad tekinteten kívül hagynunk, hogy a döntvények álláspontja a gyakorlati jogszolgáltatás álláspontja volt; s hogy az akkor fennállott jog kútfőinek mélyebb elvi és alapos jogtörténeti és kritikai ismeretek által támogatott felfogására, mely ma a jogtudomány feltétlen és melőzietlen kívánalma, azokban nem találunk.

Doctrinális tekintetben általán véve a királyi Curia a múlt században a racionalistikus dogmatismus ugyanazon színvonalán állt, melyet akkori jogtudományi irodalmunk is magáénak vallott, s mely Martini Károly Antal ismeretes munkájában »Positiones de Jure Naturae« határozott rendszeres formulázást nyert. Ennek feleltek meg a döntvények következő tételei: »Vim vi repellere Jure Naturae concessum est« (Dec. 8. ad actum mai. potentiae); »Naturali aequitati congruit, ut qui plus restituit, etiam plus tollat« (Dec. 33. ad reluit. pign. in divers. Comit.) stb.

A törvények a fennálló jog főszabályának tekintettek, annélkül azonban, hogy a kötelező erejüknek alapú szolgáló elvek részletes fejtegetés tárgyává tétettek volna. Ehhez képest megkívántott, hogy minden kereset határozott törvény által támogattassék (Dec. 4. de instituto; Dec. 11. ad dand. contrad. rationem; Dec. 1. 3. ü. 10. novac

divisionis; Dec. 4. ad sublat. benef. curialium; Dec. 50. divis. success.; Dec. 5. ad proportionem usus stb.) De a törvény alapján több ne követelhessék, mint a mennyit határozata tartalmaz (Dec. 4. decim, ex privilegio.); s különbséget kell tenni a lex speciális és generális közt; Dec. 3. ad invalid. contract.). Azon elvet pedig, hogy a törvénynek visszható ereje nincs, legnagyobb szigorral kell fenntartani. (Dec. 7. ad dand.rat. oppos.) stb. stb.

A szokásnak nem annyiban önálló, mint másodlagos jelentőség tulajdonított; a mennyiben t. i. mint gyakorlat vagyis »usus« a törvények és privilégiumok határozatait szorosabban szabályozza, s a szerződések magyarázatának szolgál alapül.

A törvénynek szokás által magyarázatának nevezetes példáját az 1715: 23. tczikkre nézve fentebb hoztuk fel.

A szerződések szokás által magyarázatának példáját tartalmazza a Dec. 34. ad reluit. pign. in. div. Comitatu.; hogy t. i. »dum in litteris pignoratitiis hoc exponitur, quod pignus recipiens deposuerit Horenos, absque éxpressione an Rhenenses vei Hungaricales fuerint, tunc spectandus est usus illarum partiam, quibus bona pignoratitia adiacent; et quales fioreni ibi connuniter usantur, ad tales reducenda est summa pignoratitia«.

De ezeknél fontosabbak azon esetek, melyekben privilegiumok érvénye és értelme a szokás alapján határozhatt meg. Ilyen eseteknek három érdekes példájára találunk, melyeknek elseje Nyitra városára, második Privigye mezővárosra, és harmadika Rózsahegy, Lipcse, Tarnócz és Szielnicze mezővárosokra vonatkozik.

Nyitra városa t. i. régi időktől fogva nyert privilégiumainak alapján számos jogoknak folytonos gyakorlatában volt, melyeknek érvényét a földes uraság, vagyis a nyitrai püspök (akkor gróf Eszterházy Imre) tagadta. Ezen jogok a per aktáiban ekkép említhetnek fel: »Nitria ab antiquis temporibus in usu exclusivo terrarum sibi collatarum praefuit; fassiones fiunt coram Magistratu; Magistratus occupat caducitates; lis contra singulos coram Magistratu currit, contra (ommunitatem coram Comitatu; possidet pleno iure silvas

Cseliy et Davorcsani; incolae habuerunt semper liberam migrationem, et Officiales libere eligunt.«

Ennek következtében a nyitrai püspök 1755. április 3-án a királyi tábla előtt »contra prudentes Judicem et Járatos, totamque metlio horum Communitatem Oppidi Episcopalis Nitriaö« stb. pert indított. A keresetlevélben felhozván, »quod incolae Oppidi inéi Episcopalis Nitra praetextu aliquorum privilegiorum certas libertates praetendunt, juribus meis episcopalibus praeiudiciosas«, ezen privilégiumokat részint semmiséknek, részint elavultaknak állítja; s azt kéri: »Velit I. Tabula Regia Judiciaria praefati Oppidi Episcopalis Xitra Judicem, Juratos, totamque horum medio communitatem pro certo termino in praesentiam sui evocare, et eosdem ad praetensa sua privilegia producenda compellere; eadem porro, in quantum praevio modo illegitima esse comperientur, seponere et cassare, ac ita mihi jus et justitiam effectiva executione mediante administrare«. Különben is a törvényekben felemlített városi helységeknek, u. m. »Liberae Civitates Regales, Reginales et Magnatum« (Ladislai V. Decr. 1454. 9.) »Civitates liberae Dominorum« (Uladislai II. Decr. VII. 27.) »Oppida privilegiata« (1609: 44., 1635: 53., 1643: 25., 1647: 78., 79., 81., 1681: 47., 1723: 65. 74.) és »Villae liberae« (Sigism. Decr. 11: 11. és 13.) minőségei közt Nyitrára egyik sem lévén alkalmazható, az úri hatalomnak érvé-
nye itt kétségbe nem vonható.

Ennek ellenében Nyitra város községe számos privilégiumaira, melyeket a XIII. századtól fogva a királyoktól folyton folyva nyert, s azon egyezményre hivatkozott, melyet Telegdy János nyitrai püspökkel 1632. április 23-án kötött, II. Ferdinánd király pedig 1632. május 5., és III. Ferdinánd király 1637. május 4. megerősítettek; s ezeknek alapján kiváltságos állapotát tovább is fentartatni kérte.

Hosszas szóváltások után a királyi tábla 1762-en a következő nevezetes ítéletet hozta:

»Discussis utrinque exhibitis privilegiis, prioré quidem Belae Regis pro civibus et hospitibus Castri Nitriensis de anno 1248., terras Regales, signanter Cseby et Davorcsan, in quarum usu et possessione actu quoque persistunt, iuxta

metas et terminos ibidem descriptos cum certis libertatibus clonantis; subseque yero Ladislai Regis anno 1288., bas ipsas terras, sessionesque et possessiones, juraque hospitem Nitriensium, omni jure dominiique proprietate Pasclasio eius temporis Episcopo collata, quam et donationem et immunitates per Belam oivibus Nitriensibus concessas confirmantium plurium Hungáriái Regum litteris; nec non Telegdino contractu, úrbariis denique, ac inquisitionibus, aliisque documentis per ambas partes quoad usum privilegiorum in praesentia usque tempóra observation productis, invicemque combinatis:

»Quamvis e donatione et confirmationalibus divorumolim Hungáriái Regum in privilegiis civium Nitriensium descriptae terrae Csehy et Havorcsan, ac quidquid liae ambitu suo complectuntur (quorsum et terrae nunc Czirmon dicta, aliaque diverticula pertinent), ad usum et possessionem perpetuum praefati Oppidi Nitriensis spectent, adeoque sylvarum et quorumvis nemorum, agrorum, vinearum, aquarum usus, et quaevis beneficia ipsis quoque utiliter competant;

»Unde etiam cives et incolae ad tenorem Telegdinae concessionis recipi, migrare, domus et fundi civiles emi vendique libere semper possint; caducitates quoque in fundis immobilibus ex usu veteri eosdem respiciant; Judex, Capitaneus et Jurati per eosdem eligi; per bos vero universae causae, sive civium inter cives, seu vero extraneorum contra privatum quemcunque incolam ratione debitorum, fundorumve aut aliarum quarumque causarum civilium ex privilegio, observataque bacteus consuetudine diiudicari queant; fora denique tarn animaba quam bebdomadalia, educillum item medii anni omnis generis potus, adeoque etiam cremati ac cerevisiae, buius tarnen ex usu hactenus observate non aliunde advebendae, verum ex braxatorio duntaxat episcopali competentis pretio comparandae, ipsis ex privilegio usuque continuo pariter competant; denique a quibusvis datiis dominalibus vinorum attractione, vecturis, aliisque praestationibus, iuxta concessionem et privilegiorum restaurationem Telegdianam immunes sint, in usuque praerecensitarum libertatum et immunitatum lbc etiam stabiliantur.

»Nihilominus tarnen retentis etiam et salvis bis immu-

nitatibus, quemadmodum lata superior deliberatio ex praenotatis privilegiis jus et dominium terrestre in oppidum Nitra terramque eiusdem comprobatum pro Episcopatu stabilivit; ita oppidanos suae erga Episcopum qua dominum suum terrestrem debitae reverentiae memores, eidem quavis occasione condignum respectum et bonorem omnem exlibere; in introductione neo introducendi Episcopi eundem consueta solennitate excipere et comitari; jus montanum, terragium, et nonnam de frugibus ac vineis, de quibus hactenus, praeter decimam Capituli, signanter ex diverticulis Bite, Bavaszmany, Kovesd, Csennan, Szavkaheque praestare solebant, exacta dependere, pontem magnum super fluvio Nitra, nec non vias in territorio suo, pro more ad praesens consueto, reparare; munera pro festis maioribus, ut solitum est, eidem parti A. deferre; census centum tiorenorum, ex contractu Telegdino debitorum, quotannis in termino per eandem Telegdinam conventionem praefixo numerare; dimidium proventus annuarum nundinarum, praesente eodem episcopali homine percipiendi, iuxta consuetudinem et urbanum G. eidem Episcopo, Domino suo terrestri, fideliter extradare;

»Judicem, qui e numero candidandorum per Episcopum civium electus a Communitate fuerit, Episcopo pro confirmatione praesentare; rationes ab eodem Judice super administrationes et perceptione recipere; quemadmodum et repartitione onerum publicorum praesente episcopali homine instituere; causas demum civiles, a .Indicio oppidani Magistratus ad Sedem Dominalem appellatas, eo transmittere obligari; in discussionem vero causarum criminalium, aut talium, quae oppidanos in concreto sen active seu passive tangunt, velut ad Sedem Dominalem pertinentes, semet nullatenus immittere queant; et ceterum, Episcopum tam in legitimo Patronatos jure quam et in possessione allodiali, domuumque et hortorum, molarum Ítem, braxatorii et macelli, in quorum possessione actu est; ita et in praelibito lignationis in sil vis Davorcsan et terra Cheby adiacentibus, pro propria duntaxat dominali necessitate, et jiiscationis per ipsum etiam Episcopum exercendae, nec non cducillorum medii anni usu (salvo diversorio et alia popina episcopali, docente inquisi-

tione X. ad punctum deutri 15. per totum annum defluentibus)jure terrestriali eidem stabimri. Et pro horum omnium executione legalem exmissionem decerni.«

S ezen Ítéletet, melyet mindkét fél felebbezett, a hétszemélyes tábla következőleg hagyta helyben: »Jure concedendi incolatum Episcopatus acmissio; Judicibus verő ex quatuor per Dominium candidandis idoneis personis per Communitatem eligendis, Dominio praesentandis; Judicatu elemum Sedis Dominialis quoad causas Communitatem active et passive tangentes in conformitate legum intellecto, in reliquo judicium Inclitae Tabulae Regiae Judicinriae approbari.«

Látjuk ezekből, hogy a királyi Curia a régi privilégiumokat elvileg fentartotta, és gyakorlatilag a törvények értelmében a földesúri jogosítvány nyal összeegyeztette. S ennek alapján keletkezett azon döntvény, mely a Planum Curiale függelékében a »Sententiae inter Tabulam Septomviralem et Eegiam in quaestione ac principiis differentes« közt ekkép foglaltatik: »Ad sublationem beneficiorum curialium«. A hétszemélyes tábla Ítélete: »Oppidis privilegiatis educillum, macellum, venatio, piscatio, aucupium, aliaque idgenus jura regalia non competunt, nisi expresse privilegiis inserta sint, et paenes talismodi privilegia in usu eorundem beneficiorum praeexstiterint; quia similia beneficia tanquam immediate ad eminens jus terrestre pertinentia a dominis terrestrihus abstrahi non possunt«. Ellenben a királyi tábla Ítélete: »In praemissa oausa Tabula Ilcgia, non obstante eo, quod macellum, venatio et aucupium in specifico privilegiis inserta non fuerint, cum attamen beneficia curialia in göncre collata exstiterint, et oppidani in usu illorum praeextiterint, usus autem sit optimus privilegiorum interpres, eosdem in talismodi praehabito usu stabilivit.«

S ezen elvek szolgáltak irányadásul, midőn a Bajmőczi uradalomnak birtokosa P r i v i g y e mezővárosát a kisebb királyi haszonvételekből kiszorítani megkísértette.

Gróf Pálffy János t. i., mint Bajmőcz uradalmának, s ehhez képest az ahhoz tartozó Privigy e mezővárosnak földesura 1765. augusztus 24. az úri szék előtt »contra judicem

Senatores, et totam Communitatem oppidi Privigye ad recipienda universa jura et beneficia regalia« pert indított.

A mennyiben t. i. Privigye községe, mely a királyi kisebb haszonvételeknek gyakorlásában volt, ebben az uradalmi tiszték által liaborítottatott; a földes úrhoz fordult, kérvén, hogy gróf Pálffy Károlynak 1683. nyert elismervénye szerint ezen gyakorlatban fentartassék; a mire ez az ügy megvizsgálása végett úri székek megtartását rendelte el. De a privigyeiek az ügynek itt sommáson történt elintézésével meg nem elégedvén, újból a grófhhoz folyamodtak, kitől 1765. december 6. azon hátiratot vették, hogy a mennyiben »praefati oppidani passim querulentur, quasi verò occasione prioris Sedis Dominalis sufficienter auditi nonfuissent«; ezen ügyben újból uriszék tartassák.

S ez alkalommal az ügy már komolyabb megvitatásnak lett tárgya. A földesül' mint felperes ezeket követelte: 1.»Regalia Domini, signanter braxatoria, educilla vini, cerevisiae et cremati, nundinas et molas, per oppidanos incompetenter usurpata, restituenda.« 2. »Sylvae, venatio et piscatio pariter inter regalia computanda.« A faizásra nézve azonban oly szabályozás állapíttassák meg, »ut quotannis subditi circa festum Sancti Michaelis quoad ligna focalia et aedilia necessitates suas officialibus dominalibus detegant, et deinde paenes commissiones in locis denominandis ligna decutiant, et usque festum Sancti Georgii domum vehant; a festò Sancti Georgii verò usque festum Sancti Michaelis sylvasingredinausint.« 3. Felhoz egy 1614-ki úrbéri összeírást, s a községnek egy 1655. sept. 1. Kanin Francziska grófné, gróf Pálffy Pál nádor özvegyével kötött szerződését, »ex quo patet oppidanos Privigyenses tanquam directos Domini subditos antea quoque universa ónéra dominalia supportasse, et nonnisi usque ad beneplacitum Domini erga annum 3000 florenorum census ab oneribus liis supportatos fuisse«; a minek folytán most azt kéri, »ut ad robottas, et quasvis datias de lege praestandas et labores astringantur.«

Ennek ellenében a privigyeiek régi privilégiumaikra hivatkoztak, névszerint: I. Mária királynénak 1383. V. kalendas Februarii kelt privilégiumára, melyet Zsigmond 1429.

IV. kalendas Maii, és Mátyás 1486. III. kalendas Április megerősítettek: továbbá Mátyás királynak 1486- »Budáé feria quarta proxima post festum Divi Ambrosii« »Matheo de Czaze Comiti Liptoviensi et Castellano Castri sui Bajmócz, nec non Yicecastellanis eiusdem Castri« szálló parancsára, hogy Privigye mezővárost és annak lakosait régi privilégiumaikban és jogosítványaikban fenntartsák; — végre I. Lipótnak 1681. július 17-ki privilégiumára, melyet a későbbi királyok is megerősítettek. Az említett privilégiumokra nézve az uriszék illetékességét tagadták, s a királyi táblára hivatkoztak, mely a privilégiumok dolgában nálunk a törvényt bíróság volt.

Ezen ügyben a következő ítéletek hozattak:

a) Az úri szék Ítélete: »Quod oppidum hoc in usu et jure insinuati privilegii (qua alioquin ex origine sua plures fundatas reflexiones subeuntis) nunquam stetit« és »quod oppidanos a teuiporibus, quibus inclita familia Comitum Pálffy Castri Bajmócz cum appertinentiis dominium cepit, nunquam in praetextuato quodam privilegiali statu, séd servitute potius quasi jobbagionali stetit, tanto evidentius pateat, quanto ex concessione produota Magnificae quondam Franciscae Kanin de Belusin, viduae Palatini Comitum Pálffy, de anno 1655. pro incolis Prividiensibus elargita darum sit, eosdem in virtute duntaxat concessionis huius ad quempiam libertatis statum, elevatos extitisse; dum nempe ab obventionibus urbarialibus, servitiis, pensionibus, servitutibus ac universis praestationibus et laboribus ad arcem Baymócz praestari solitis, immunitati esse cticuntur, fataque domina terrestres vidua Paulo Pálffyana hac ratione servitutum eorum jobbagionalem ad censualem transposuit, consequenter eo innumerorum etiam jurium, ut sunt educilla, macella, braxatorium, molae. ac aliorum regalium usum oppido in communi erga annue solvendum paratae pecuniae censum adusque suum et successorum beneplacitum concesserit, hacve ratione totum rei seu cuiuspiam libertatis Prividiensis meritum a solo beneplacito et gratia Domini pendere stb.; porro hac ratione proprietatem universarum terrarum et beneficiorum per eosdem Prividien-ses usuatorum ad jus Domini spectare planum, stb. stb.

Ezeknek folytán ők ad statum ante 1655. visszabélyezendők; s a mennyiben »Fiscalis Domini pro effectuatione decisionis Sedis Dominalis Judicium et Turassorem Comitatus exmitti cupit stb.; petita exmissionem erga futuram effectuatorum relationem determináld«. Ezen Ítélet Nyitravármegye törvényszékéhez felebbezett.

b) A megyei törvényszéknek első ítélete: »Partibus I oppidi Privigye incolis iudicio Sedis Dominalis ad statum antecontractualem contractus relictæ Pauli Pálffyanae repositis; ex hactenus porro inductis actis processualibus statu antecontractuali oppidanorum sufficieuter haud elucubrato, ad huius uberiorem excussionem et elucubrationem institutum praesens ad partes remitti«.

c) A megyei törvényszéknek második Ítélete: »Juribus regalibus iuxta hactenus praehabitu usum penes possessores relictis, partes I ad statum illum, in quo ante contractum suh No. 2. praefuerunt reponendas adinveniri, hocque modo iudicium Sedis Dominalis modificari«. Ezen ítéletet mindkét fél a királyi táblához felebbezte; az uradalmi ügyész főképzert, »quia iuribus regalibus valde ambigua sit«.

d) A királyi tábla előtt ezen ügy 1762. febr. 12-én vétvén fel, itt a következő Ítélet hozatott: »Instituto praesenti discussionem privilegiorum involvente, oppidanis in statu anteprocessuali relictis, iudicatum condescendere.«

S ezen ítélet a »Dec. 17. de Judicatus quaestione«-nek lett alapja.

Hasonló természetű, de eredményeire nézve az előbbinél még érdekesebb volt azon per, melyet a Hradek-Likávái uradalom Róz ahegy, Lipcse, Tarnócz és Szielnicz mezővárosok ellen 1757. uriszéke előtt indított. Mert ezek egyrészt az uradalomnak tartozékai (»oppida subditali obligatione Dominio subiecta«) lévén, másrészt régi privilégiumok alapján több oly jogokat bírtak és gyakoroltak, melyek mint »immediate ad eminens jus terrestrale pertinentia a dominis terrestribus abstrahi non possunt«. Ilyenek voltak névszerint a »beneficia et jura regalia« (»educillum, macellum, braxatorium, molendina et indiscriminatim vendicatus usus sylvarum, aliaque emolumenta dominalia«)

melyeket az említett mezővárosok — mint a felperes állítá — »per almsum« usurpálnak.

Ezen perben is az uradalom csaknem egytől egyig ugyanazon érveket használta, mint a fentebbiben a Baymoezi uradalom Privigye mezőváros ellen. Ezeknek súlypontja az időről időre történt úrbéri rendezésekben és összeírásokban feküdt; s mint ilyenek peresítettek be egy 1573-ki úrbéri összeírás, Ilyésbázy Gábornak 1649-ki, s Illésliázy Györgynek úrbéri regulatiója, az u. n. »Inscriptiones Jlyésbazyanae« 1650. Michina Mátyás, 1660. Jónás János, 1667. Sustrik László stb. számára; az 1665-ki »regulatio Tökölyana«; az 1687-ki »urbárium dominii Likava«, az 1697-ki u. n. »explanatio Leopoldina«, az 1749-ki »urbarialis conscriptio oppidorum Rosenberg, Tjipcse et Tarnócz« stb.

A mezővárosok ennek ellenében régi privilégiumaikra hivatkoztak, melyeknek folytonos gyakorlatában voltak és maradtak. Névszerint:

Rózsahegy: Tamás esztergami érseknek 1318-ki bizony-ságlevelére, hogy Doncs mester neki ugyanazon jogokat és szabadságokat adta, melyekkel Lipcse bírt; Róbert Károlynak szabadalmára, melyet az esztergami káptalan 1349. át-írt; I. Lajos királynak 1376-ki privilégiumára, melyet Zsig-áimul, Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos, I. Ferdinand, Miksa, L604. Rudolf, 1655. III. Eerdinánd és 1688. I. Leopold királyok megerősítettek; Mátyás királynak 1467-ki a »lucrum Camerae«-t szabályozó rendeletére; 1610-ki jegyzőkönyvének tartalmára; I. Lipót királynak 1691-ki védlevelére Lipcse, Rózsahegy és Tarnócz számára; Rózsahegy mezőváros jövedelmeinek 1694. összeírására; Rózsahegy községnek Sustrik László statutiója ellen tett ellenmondására; a rózsahegy malmuk, italmérés és sörfőzés tárgyában 1750. történt vizsgálatára stb.

Lipcse: IV. Béla királynak 1263-ki privilégiumára; V. István királynak szabadalmára, melyet IV. László 1274. megerősített; Zsigmond királynak 1434 ki védlevelére; Mátyás királynak kiváltságlevelére; I. Ferdinándnak a helység jogait megerősítő privilégiumára; Miksa királynak Lipcse malmi és sörfőzése tárgyában kiadott 1564-ki rendeletére stb.

Tarnócz: János királynak 152 7-ki privilégiumára, mely-

lyel I. Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok régebbi privilégiumait megerősítette, s mely I. Ferdinánd által 1558., Miksa által 1569. és I. Lipót által 1688. erősített meg stb.

Szielnice: III. Endre királynak 1297-ki kiváltságlevelére »pro Benedicto et Stepliano filiis Kevely de villa Szelnice in Liptó«; János királynak 1527. privilégiumára, melylyel Lajos királynak régebbi privilégiumát megerősítette stb.

Ezen privilégiumok megítélésére nézve azonban az úri szék illetékességét tagadták s a királyi táblára hivatkoztak S ehhez képest az uriszéknek és a megyei törvényszéknek a fentebbi privilegyeivel csaknem egészen megegyező Ítéletei itt annál csekélyebb érdekléssel bírnak, a mennyiben a királyi tábla ekkép Ítélt: »Privilegiis, in quantum oppidani eorundem usum actu quoque retinerent, foro dominali substerni nequeuntibus, iudicatum Sedis Dominalis condescendere«, úgy, hogy ezen Ítélet is a »Dec. 17. de Judicatus quaestione«-vel függ össze.

Az ezen három perben hozott táblai Ítéletekből az tettszik ki, hogy az előbbi királyi Curia oly privilegialis jogokat melyek a gyakorlat által támogatottak, tekintélyének egész súlyával tartotta fenn. S ezen eljárásnak súlypontja inkább az »usus«, mint a »privilegium« fogalmában volt Mert a privilégiumokról általán véve azt jelentette ki: »Privilegium tanquam lex privata juri publico derogare non potest«, s a mennyiben a szabad királyi városok, és névszerint Sopron városnak volt régi privilégiuma, hogy a polgárok minden vagyonukról szabadon intézkedhessenek, ily privilégiumról azt határozta, hogy »etiamsi aliqua Civitas tale privilegium habeat, ut cives in illa degentes de bonis etiam avitis libere disponere possint; tamen in casu defectus cuiuspiam personae civilis in tali Civitate degentis superstiti dividendi actio ad consequendam in substantia deficientis ex lege collateralem successionem denegari non potest«. (»Dec. 38. divis. success. rectif. in unó v. plur. Comitatus.)

S valamint azt találjuk, hogy a királyi Curiának működése olyan privilégiumok érvényének, melyek a particularis jogoknak alapjai, nem igen kedvezett; úgy a vármegyék, városok és a jász-kun kerület autonómiáját is inkább csak hite-

les bizonyítványok kiadására, mint municipalis státutumok alkotására tartotta hivatottnak, (Dec. 1. 2. de extraserialitate); sőt a »Dec. 5. decimális e privilegio« határozottan és feltétlenül kijelenti, hogy »Statuta Comitatus invitis partibus contra legem publicam non tenent,«

Végül megjegyzendő, hogy a kir. Curia a legis beneficiumokat is respectálta (Dec. 11. ad reluit. pign. in div. Comit.); s hogy a bírói parancsokra nézve azon elvet mondta ki: »Judiciaria mandata pro salutari justitiae administratione et acceleratione, causantiumque sublevamine per leges constituta sunt« (Dec. 1. ob non observat. Judic. maiid.)

B)

A dolog természetében fekszik, hogy a mennyiben a kir. Curiának közvetlen hivatása nem új abstract elveknek kifejtése volt, hanem a gyakorlati életnek a fennálló elvek alapján alakítása: a hazai magánjog általános részében, melynek tárgya az irányadásul szolgáló elveknek megállapítása, a curiai döntések nem oly fontosak, mint annak különös részében; s főleg csak azért veendő tekintetbe, mert egyes mel-lékkérdések általuk itt-ott nevezetes felvilágosítást nyernek. S ez a személyek, a dolgok és az actiók jogáról egyiránt áll

I. A személyek jogában, azon kérdésre nézve, vajjon ismeri-e a magyar jog a természetes halálon kívül az egyéni személyek polgári halálát is? — nevezetes a »Dec. 12. ad dand. et recip. contradict. rat.«-nak tétele, hogy: »Religiosus, ut ut mundo mortuus dicatur, pro deficiente tamen non reputatur«; úgy, hogy egybefoglalva ezen tételt jogunknak a hűtlenséget, a becselenséget és száműzést tárgyazó határoz-mányával, azt mondhatjuk, hogy nálunk az egyéni személyek polgári halálának helye nincs. Nevezetesen azonkívül a Dec.

3. ad excisionem quartalitii: »Filiae per ingressum in religionem ita emancipantur, ac si emaritentur«; — és Dec. 29. divis. success. stb., hogy a vagyon, mely a »fratri religionem/tenendorum bonorum capacem ingredienti occasione ingressus in religionem per condividentes vel parentes excinditür, naturam doni imbut, adeoque sub mutuam condividentium successionem non cadit.«

Az egyéni személyek korára nézve a kir. Curia Werbőczy I: III. címjének nemcsak batárazatát, hanem kifejezéseit is követi, s azért törvényes (aetas legitima, Dec. 9. ael exig. rat. tutel.), és teljes korról szöll (Dec. 31. ad. inval. fass. ex praedud.; dec. 6. ad. invalid. contr.; dec. 9. ad. invalid. transact.; dec. 1.11. ad. exig. rat. tüt); az újabb időben gyakran használt kifejezéseket »serdiületlen és serdült kor«(impubertas, pubertas), s »kis- és nagykorúság« (minor, maior aetas) a curiai döntvényekben még nem találjuk.

A jogi személyek fogalmára nézve, alaki tekintetben, valamint általában a XVIII. századi jogtudomány, úgy a curiai döntvények is tiszta felfogást még nem tanúsítanak, noha anyagi tekintetben annyiban érdemelnek különös ügyemet, a mennyiben a magyar nemzet jogintézteit és fejleményeit folyton folyva szem előtt tartják. Ehhez képest ezen fogalom súlypontját nem annyiban az associatioi és testületi intézményekbe, mint inkább a családi, községi és közbirtokossági életnek egyes viszonyaiba fektetik, s általában nem csak vagyoni jogositványokat, hanem a törvénykezési önálló szereplés alapmomentumait, p. o. magánjogi bántalmak kérdéseiben, is veszik zsinórmértékül.

Mi hiányos a curiai döntvényekben az associatioi viszonyok méltatása, annak világos bizonyosságul azon tény szolgál, hogy az egy kereskedelmi ezégbn együtt lévő társak adósságain kívül az egész associatioi életből egyéb kérdéssel nem foglalkodnak (Dec. un. ad. ineund. comput. Mickaelis Getterer contra Constantinmn Gikomanika; s a Trummer féle csődre vonatkozólag a societas Schiemeriana Dec. 36. liquid. debit.)

Másrésről a családi élet, sajátóság természeténél fogva, a jogi személyiség fejlődésére nem igen nyújt közvetlen alapot. Ha tehát a királyi Curia az ugyanazon hatalmaskodásban bünös házastarsakat egy birsággal sújtván, mintegy csak egy személynek tekintette (»cum iuxta tit. 48. I. in hoc casu pro una eademque persona in iure reputantur« Deci 18. ad. poén. violent.), egyedül a magyar jognak nemzeti felfogását tükrözi vissza; szintúgy mint p. o. Werbőczy I: 43. 4. §-a, midőn az osztatlan testvérek közti vagyoni közösségnek neve

zetes jogi következéseit fejtegetvén, alkalmat szolgáltat arra, hogy a kir. Curia itt is ugyanazon eredményhez jut (Uee. 17. ad poén. violent.). Különb en ezek már mind elavult viszonyok; s magát a családi életet jövőben annál kevésbé fogjuk a jogi személyiség alapjának tekinthetni, mivel az ősi-ségi viszonyok rendezése a családok belviszonyainak nevezetes átalakulását vonta maga után.

Másképp áll a dolog a testületekről és községekről, melyek — valamint a curiai decisiókban — úgy mostani jogunkban is, valóságos jogi személyek.

A testületek közül itt névszerint a katolikus káptalanok és szerzetes konventek említendők fel, melyek 1724. és 1769. közt mint perlekedő felek a királyi Curia számos Ítéleteire adtak alkalmat, s mint birtokos testületek a jogi személyek közt előkelő helyet foglalnak el. Különb en a királyi Curia a tisztán egyházi dolgokat a világi bíróságok törvénykezési köréből határozottan kizárta, a pálosok rendjének Buda város ellen régi temploma és kolostorromjainak visszaszerzése iránt indított perében ekkép Ítélvén: »Si religiosus Ordo ad reobtionem duntaxat ruderum antiquae ecclesiae vei monasterii processum ex jure moveat; eatenus ad suam competentiam, utpote fórum ecclesiasticum relegari sólet; quia praemissa tanquam Deo dicata et cultui Divino consecrata, adeoque extra commercium posita ad fórum saeculare non pertinent.« (Dec. 10. de judicatus quaestione.)

A községekre a királyi Curia 1724—1769. a törvény előtti egyenlőségnek elvét még nem alkalmaztatta; s ezen oknál fogva az egyszerű paraszt községeket meg kell különböztetni a városi és privilegiált mezővárosi községektől. A »Dec. 49. ad invalid. fass. ex praejud.« általános kifejezéssel azt tartalmazza, hogy »Communitates ex lege sunt possidendorum bonorum incapaces«; mindamellett láttuk fentebb, hogy ezen elv csak nevezetes módosításokkal és korlátozásokkal nyerhetett gyakorlati alkalmaztatást. A mennyiben pedig épen a birtokképeség tekintendő a jogi személyiség egyik legnevezetesebb momentumának; itt még kettős irányt emelek ki, melyben a királyi Curia döntvényei egyes községeknek birtokképeségét elismerte, t. i. midőn a község egyszersmind

közbirtokosság volt (p. o. Nagy-Kőrös es Nádudvarra nézve), s midőn az ország déli részeiben a múlt században új községek alakultak, ezektől a fennforgó körülményeknél fogva a birtokképeséget megtagadni nem lehetett (p. o. Szabadka az egykori katonai, később kamarai község, és Légrád mezővárosra nézve). Magában világos, hogy ezen két tekintet nem taxatív, hanem exempliificatív jelentőséggel bírt.

Nagykőrös már a török foglalás előtt is nevezetes helység volt, Zsigmond királynak egy 1435-ki okmányában mint possessio nostra Kewrews« említetik *); s ezzel összhangzásban Bállá Gergely a XVII. században a körösiekről azt mondja: »Földesurat nem esmértenek a királyon kiviig ámbátor már akkor némely földesurak magukat tiszteltetni kívánták« stb. **). S ezen utóbbi megjegyzés elég világosan magyarázza meg a kettős alakot, mely szerint később nevezetes lett. Először ugyan mint városi község, a mennyiben ezen minőségben egyrészt a török császárnak különös kamara-jósága lévén, annak pártfogásában és különféle kegyeiben részesült, s másrésztől Pestmegyében, mely a hódoltság vármegyék közt az előkelőbbeknek egyike volt, e vidéknek két más városával, t. i. Kecskeméttel és Czepléddel együtt, mindinkább nagyobb tekintélyre emelkedett. De másodsor mint területén lakó több nemes birtokos család tekintetéből jeles közbirtokosság is***).

A törökök visszavonulása után Nagy-Kőrös ezen tekin-

*) Fejér György, Codex Diplomaticus Regni Hungariae X. köt. 7. rész 653. l'

**) Bállá Gergely Nagy-Kőrösi Krónikája, kiadták Szabó Károly és Szilágyi Sándor, Kecskemét, 1856. 15 l

***) Régi birtokos család volt Nagy-Kőrösön a Derencheny család, de melynek több tagja hűtlenség bűnébe esvén, I. Ferdinand király Derencheny Pál birtokát 1556. szeptember 26. Erdewgh Péter és Swkan Fereucznek, Derencheny Miklós birtokát pedig Miksa ifj. király 1557. február 18. Papoebly István, Haarasy Endre és Ewkrews Mihálynak adományozták. Más adományok példái voltak Rudolf királytól 1588. január 13. Swkan Pál magvaszakadásának folytán Kubinyi László számára; I. Lipót királytól 1670. martius 29. Böldő Mihály magvaszakadásának folytán Richey István stb. számára; 1670. október 4. Hamvasy Ferencz magvaszakadásának folytán gr. Forgách Adáni számára stb. stb.

teljes állásában több peres megtámadás által háborgattatok, s a mennyiben a város jelenleg is az ország egyik nevezetesebb helysége, országos szempontból is elismerésre méltó azon erély és körültekintő gondoskodás, melylyel előljárósága és községe ezen állást többször igen válságos viszonyok közt védelmezni és fenntartani képes volt.

Az első csapást ellene a királyi fiscus két neo-acquistious perrel intézte 1730. november 13., melyeknek egyike általában gróf Keglevich József, a város községe, Erdős Mihály, Oláh János, Bosa Anna özvegy Cseplés Jánosné, Nagy Ilona, Czire Gergely, id. Beretvás István, Cseplés Erzsébet, Kovács István és Gergely, Farkas Mihály és Gergely, Csete Gergely, Joó Gergely, Osalatóth István, Szepsej János, Kalocsa más-kép Csikváry Adám, Nyáry Mihály, Usz Ferencz, Bornemisza Ferencz és István, Jánoky László, a Palagyai - örökösök, s Németh Péter, Borbála és Katalin ottani lakosok birtokát sújtotta; másika pedig névszerint a Nyársapáti és a Tetétleni pusztákra vonatkozott. Az előbbiről a királyi fiscus lemondani volt kénytelen, s mindenegyes alperes a következő Ítéletet vette: *Quoad familiam X. Fisco Regio modo praevio capacitato existente actioni suae cedente, eosdem ab ulteriori Fisíei Regii impetitione absolvi, ac consequentér jura eorum stabiliri.* Az utóbbiban a királyi fiskus kedvezőhb Ítéletet nyert ugyan; sőt a mennyiben a község és érdektársai ezen Ítéletet a felsőbb revisio alá bocsátani akarták, ezen Ítélet hozott: »*Parte I. respectu actionalium praediorum nihil probante, nec ablatoriun litteralium instrumentorum praeexistentiam ullatenus probante, ideoque provocationis ansum neutiquam habente, provocationem eidem non admitti; legalem ceterum executionem pro Fisco Regio determinalo.*« Mindamellett Nagy-Kőrös város később is mind a Nyársapáti (11.287 hold), mind a Tetétleni (6,526 hold) puszták birtokában megmaradt.

Volt ezeken kívül Kőrös városának még számos más pere is, melyeket azonban közelebbi fejtegetés tárgyává nem teszek. Csak azon egy pert veszem szemügyre, melyet gróf Keglevich Gábor mint Nagy-Kőrösnek egyik közbirtokosa közvetlenül a többi ottani közbirtokosok ellen a közös haszonvételek szabályozása iránt 1758. Pestvármegye alispánja előtt

indított, mely azonban, ha a felperes célt ér, ötét Nagy-Körös földesurává tette, és közvetve a városnak községi szabadságát veszélyeztette volna.

Nagy-Körösnek földbirtokosai közt t. i. a XVI. és XVII. századokban a Csegeházai Kátai család volt a legelőkelőbb. Ezen családnak egyik tagja, t. i. Kátay Ferencz 1663. adta el nagy-körösi birtokát (»Körös mezővárosának felét az ott való városházával együtt«) »Nagyságos Buzini Keglevich Miklós úrnak 0 Kegyelmének Torna vármegye főispánjának, és az eö kegyelmes házastársának Czobor Szent-Mihályi Czobor Éva asszonynak«; s így lett a gróf Keglevich család Nagy-Körösön a Kátay családnak jogutódja. A gróf Keglevich Gábor által ezen minőségnek alapján megkezdett arányossági per valóságos cause celebre volt, melyben nem a közönség közbirtokossági, hanem a város keletkezéséből és önálló fennállásából származtatott érvek bírtak főjelentőséggel. A felperes ugyanis ezeknek fessegetését lehetőleg mellőzni igyekezett, s közbirtokos társaival szembe szállván, a status intravillanust constataálni kísértette meg: a városnak nem-nemes lakosait pedig parasztoknak állítván, a mennyiben »Rusticus non habet proprietatem in fundo, sed nonnisi investitiones, contra Dominum nulla est eius praescriptio: venditio rustici non praeiudicat juri Domini terrestres, et nihil inducit sine concensu eius« stb. Nagy-Körösön minden birtokviszonyokat tisztába hozhatlan zavarban lenni állított, és azt követelte, hogy az egész terület két í észre osztásák, melyeknek egyike ötét, másika a többi közbirtokosokat illesse, s hogy ennek alapján állapíttassák meg új birtoklási rend, és szabályoztassanak a haszonvételek stb.

Ennek ellenében az hozatott fel, hogy »oppidani territorium oppidi citra ullam reflexionem ad fundos intravillanos pro lubitu suo usuaverint, pro ratione situs diverticula in varios usus distribuerint, et semper in libero usu emptioris et venditionis fundorum fuerint; Communitas educillum et macellum etiam semper usuavit, et ab illis nulli domino terrestri census solvit«; hogy »terrénium oppidi ad hortos campestris est divisum, quisque liorti seu diverticuli possessor nonnulla aediificia extruxit, et circa eadem arbores ulmeas plantavit,

unde silvulae ulmeae; omnia haec fiducia perpetuo duraturi possessorii; hogy »Communitas nunquam fuit urbarialiter tractata, ideo multi ibi uohiles descenderunt; hogy »adsunt etiam privilegiis provisae curiae; hogy »dicta Communitas velut alioqui ex personis respective nobilibus, respective autem libertinis consistens, dominis terrestribus prorsus nihil aliud quam certum censum praestitit; hogy »acquisitoribus oppidi in plures ramos abeuntibus, cuiusvis quotitas non ab extensione fundorum, sed a sessionum numero pendebat, et liuius respectu babuit partem de eius; hogy »oppidani hortos, vineas, et alios idgenus fundos per emptionem venditionem adepti sunt; hogy »Communitas nobiles nonnullos possessionatos sibi ingremiatos, qui Judicum et Senatorum munia pari cum aliis modo obeunt, babet; sub quorum nominibus et titulo in summum beneficium Communitatis complures acquisitiones, et signanter oppidi buius possessoribus iura perennalia etiam translata teneret hogy beneficia haec Communitati oppidanae ultro quoque erga convenientem cum dominis terrestribus pactandam arendam competunt; hogy a vásártartási jogot is a község privilegium által saját nevére nyerte stb. stb.

Ezeknek értelmében az első folyamodásu bíróságnak a városra nézve kedvező Ítéletet hozott, a közbirtokosok jogosítványait általán véve és elvben, de csak akkép tartván fenn, a mint a városi község jogi állása által meghatározvák; úgy, hogy a város utáni jövedelem vagyis »arenda inter se demum a proportione competentiae cuiuslibet subdividenda relinquenda« liatároztatott; hogy a kőbánya a közbirtokosok közt közös legyen; hogy a község a városi haszonvételek élvezetében maradjon, sőt »nundinis, benigno privilegio perhibent, per ipsam Communitatem impetratis, ad nomenque eiusdem clementer expeditis, beneficium earundem ultro quoque pro Communitate oppidana judicialiter relinqui.«

Pestmegye törvényszéke Nagy-Kőrös községére nézve kedvezőtlenebben ítelt; t. i.: »Usu educilli penes Communitatem oppidanam veluti vineis provisam nonnisi in sensu articuli 36: 1550. relicto; de reliquo tam huius quam macelli beneficiis ad jus terrestre spectantibus, eadem a dispo-

sitione et possessorio dominali contra positivas leges abstralii nequire; ac ideo in quantum educilla et macella expensis oppidanis erecta essent. eorundem; et quidem macelli integrum, educillorum verò, siquidem haec pari fere temporis spatio oppidani usuarent, médium pretium iuxta condignam aestimationom per dominos terrestres e proportione cuiusvis quotae deponendum decerni. Non secus proventus quoque nundinales, tametsi ipsi oppidani superinde privilégium impetrassent, quia tamen illud qua jura dominalia per eorum in arenda aut pignore tentionem repraesentantes, et nec secus (obstante incapacitate) obtinere potuissent; beneficium quoque nundinale ad jura regalia dominalia referretur; dominis terrestribus erga refusionem sumptuum in praeattactum nundinale privilégium per oppidanos erogatorum et legitimandorum a ratione cuiusvis quotalitatis observandam applicari« stb.

A királyi táblának Ítélete szerint: »Discussione privilegii nundinalis ad institutum praesens non pertinente, adeoque re eatenus in statu priori relicta« stb., a többiben a megyei törvényszéknek Ítélete hagyatott helyben.

Végre a hétszemélyes tábla ekkép ítél: »Statu possessorii intravillani, qui normám inducendae rectae beneficiorum communium proportionis sufficientem praestaret, non eveniente, partes I absolvi«. S ezen Ítélet nem csak azért fontos, mert a »Dec. 8. ad pro portionéin usus«-nak szolgált alapul; hanem sokkal nagyobb mérvben azért, mert Nagy-Kőrös városnak, csak mellékesen ugyan, de fennállásának nagy veszélyével megtámadott községi szabadságát szerencsésen megmentette *).

Némi tekintetben az épen említetthez hasonló azon arányossági per, melyet báró Haller Samu tábornok 1748. Reviczky János, Siskovics Antal, Szödényi Nagy Ferencz, Egri János, Madácsy József, Katona Pál, Szabó Mihály, és több más nádudvari közbirtokos és nem-nemes lakos ellen Szabolcs vármegye alispánja előtt indított. Mert itt is a

*) Felemlitem még, hogy 1820. a gróf Forgách család, s ennek példájára nem sokkal később a gróf Keglevich és néhány más birtokos család is nagy-körösi birtokukat méltányos feltételek mellett a községre ruházták által.

per közvetlen tárgya a közbirtokosok közti arány volt, mely azonban közvetve egyszersmind N á d u d v a r mezőváros községi szabadságának megszűnését eredményezte volna.

Nádudvar mezőváros t. i. Báthory István országbírónak 1489-ki ítéletlevele szerint a Ghuti Országli családnak egykori birtoka volt. melytől anyai részen a báró Haller család származott; mert Országk Kristóf Országk László fiának leánya Borbála Enyingi Török Ferencznek volt neje, kiknek leánya Zsuzsanna Nagy Pálhoz, ezeknek leánya Borbála pedig Haller Gryörgyhez ment nőül, kiktől felperes származott.

Nádudvar és környéke a török és kurucz világ alatt csaknem folytonos háborúnak volt színhelye, és ismételve elpusztítottatott. »Ad memóriám viventium — mond a felperes — tér depradata, etiam fere deserta fűit et incolis spoliata. Pace restituta, nobiles et ignobiles absque ullo juris et possessorii titulo in possessorium eiusdem possessionis ita involarunt, ut et rustici et ignobiles unacum nobilebus integrál plagas sua sibi auctoritate exciderint, sessiones impopulav érint, imo rustici. absque ullius domini terrestres agnita superioritate, ut haereditarii possessores sola vi et potentia actorem ab usu suorum jurium proporsionatorum impediverint«. Ennek folytán »possessionis Nádudvar iuxta cuiusvis competentiam instituendam proportionatam subdivisionem, et una rusticorum dominali jurisdictioni iuxta proportionem subiectionem, agrorum item, pratorum et fundorum subdivisionem« kéri.

Ezen tényálladék könnyen megmagyarázza, hogy az így keletkezett per roppant sok port vert fel, annélkül azonban, hogy a felperes által felhozott acták annak elintézésére elégséges módot nyújtottak volna. Legérdekesebb ezek közt egy 1620. urbáriumnak kivonata; de ez is a tényálladék felderítésére csak részben bírt némi jelentőséggel. így történt, hogy az alispán az egész területre vonatkozólag 66 telket tekintvén bizonyítottnak, az említett úrbéri kivonathoz képest ezekből a felperesnek nyolcz telket, s az ezek után járó belső és külső arányos beneficiumokat Ítélt meg. De a megyei törvényszék őt egyszerűen elmozdította, mivel az igénybe vett birtokrésznek nem volt tetteges birtokában. A királyi tábla ugyanazon értelemben ítélte, s Ítélete, mely a tényálladéknak alaposabb

méltatását tanúsítja a »Dec. 5. ad proportionem usus«-nak lett alapja. Ezen ítéletnek következtében Nádudvar előbbi községi szabadságának gyakorlatában megmaradt.

Egészen más előzményekből indult ki a községi szabadságnak alakulása az ország déli részeiben; se tekintetben két curiai döntvény, melyeknek egyike Szent-Mária vagyis Szabadkára, másika pedig Légrádra vonatkozott nyugt beces adalékot.

A karloviczi békekötés után (1699.) az ország déli részeinek a törökök ellen védelmezése tekintetéből, 1702. a a tizza-marosi végvidék rendszerezített, s névszerint a tiszai végvidék főhelye mint katonai szabad község (Freie Militar-Communitat) Szabadka lett. De miután az 1471: 18. t. cz. a tizza-marosi végvidéket megszüntetvén, Bács-Bodrog vármegye szerveztetek, s az ottani katonai községek provincialisáltattak; ezek közt Szabadka 1743. Szent-Mária neve alatt szabad királyi kamarai mezőváros lett*), s később

*) Nos Mária Theresia stb. tūm ad humillimam fidelium nostrorum prudentum ac circumspetorum Stepliani Vojnics Judicis, Eliae item Bukovics, Joamiis Vojnics, Gregorii Krizanovics, Josephi Jarausarov, Marci Skenderov, Josephi Kopunovics, Michaelis Pertsics, Andreae Paulesanov, Petri Mukics, Joannis Maczkov, Mieliaelis Baczin, et Gregorii Vidakovics Senntorum, Juratorumque Civium, ac totius Communitatis loci liucusque militaris Szahatka nuncupati supplicationem stb. antelatum locum Szabatka vocatum in numerum et ordinem aliorum Regionum ac privilegiatorum oppidorum nostrorum Cameralium recipiendum, aggregandum, et sub denominatione non amplius Szabatka, venun Szent Mária Regium oppidum nostrum Camerale privilegium nominandum et intitulum duximus stb. (adatik neki ezen alkalommal vásártartási jog, vámszabadság stb.) Non absimiliter, ut praementonati Regii oppidi nostri Cameralis Szent Mária cives et incolae jure gladii in praesentia Cameralis nostri Praefecti, vei eo impedito per eum exmittendi Dominalis Officialis, convocatis etiam eo Comitatusibus, et aliis jurisperitis viris iuxta leges Regni exercendo úti et gaudere valeant stb. Magistratum porro, Romano Catholicum duntaxat, ex duodecim jurát.is Senat.oribus constantem, decimumtertium verő Judicem aequae Catholicum liabeat; a modo in posterium neminem nisi Romano Catholicum in grémium sui recii ere valeant stb. (azonkívül pecsétet nyer). StatHentes stb., ut üdém oppidani et incolae a jurisdictione militari de facto exempti. a modo deinceps futuris et perpetuis semper temporibus jus et jurisdictionem dominalem recognoscere, praesfationibus et oensibus

(1779.) szabad királyi város privilégiumát nyerte. Ugyanazon időben több előbbi ottani katonatiszt is nemesi rangra emeltetett, kiktől névszerint a Zakó *), az Antunovics **), a Vojnics ***) és néhány más bács megyei virágzó nemes családok származnak.

Maga az eset, mely Szent Mária mezőváros községi állását tárgyzta, törvénykezési eset volt, melyben a királyi Curia ezen mezőváros tanácsának nemesek feletti bírásko-

in Benigna Resoluzione nostra per Regiam Cameram nostram Hungaricam autentice ipsis extradanla clefinitis adaequate satisfacere, et universa eiusdem puncta rite observare, tandem ab infidelitatis nota et macula sub poena amissionis liuius privilegii, quam ipso facto incurrent, perpetuo sibi cavere stb. debeant et teneantur stb. Datum in arcé nostra Pragensi die 7. mensis Maii anno Domini 1743.«

*) P. o. »Nos Maria Theresia stb. Egregii Stepbani Zalcó, anteliac in confinio Tybiscano Capitanei stb. novissime peractae antelati confirm Tybiscani iucorporationis occasione stb. (magát érdemesítvén) Camerale praedium Bajscha nominatum, Oomitai Bacsiensi adiacens stb. (adomány); ea tamen lege, ut illud praedium impopulare, taliterque impopulatum conservare teneatur stb. Datum in Regia arcé nostra Posoniensi die 25. mensis Junii anno Domini 1751.«

**) P. o. »Nos Maria Theresia stb. Egregii Joannis Antunovics, antea Tybiscani confnii Capitanei stb. túm verő intuitu fidelium eiusdem Capitanei tam militarium, quam et occasione novissime peractae, confiniorum Tibiscanorum incorporationis praestitorum servitorum stb. fundum inscriptionalem in possessions, nunc verő oppido Becse Comitatu Bacsiensi adiacente existentem, cum terris avabilibus erga singulam calcaturam centum metretarum Posoniensium, pratis item centum falcastrorum capacibus in curiam (excluso tamen educilli et macelli beneficío) non modo clementer elevavimus stb. adomány, (illetőleg az épületek fejében 800 frnyi inscriptio). Datum in Regia arcé nostra Posoniensi die 28. mensis Junii anno Domini 1751.

***) P. o. »Nos Capitulum Ecclesiae Chanadiensis stb. qualiter perUlustris ac generosus dominus Stephanus Zakó Sacrae Caesareo Regiae Apostolice Maiestatis Nationalis Militae Districtus Cis Tybiscanae emeritus et decretalis Capitaneus stb. possessionem dimidiam Bajsa in Comitatu Bacsiensi existentem stb. (eladta 13,000 írtért) Lucáé et Jarobo ambobus Vojnics stb. (A szerződést, kötve Kanizsán 1759. január 14. Zakó István cyrill betűkkel írta alá.) Datum Temesvárim sabbato post dominicam primám quadragesimae anno Domini 1759«. Ezen örökállást Ferencz király 1793. Bécsben deczember 16. királyi jóváhagyásával erősítette meg.

dását az 1647: 93. tcz. alapján illetéktelennek nyilatkoztatta ugyan; a mennyiben mindazáltal ezen törvény sz. k. városokra vonatkozik, egyszersmind ez által Szent Mária községi szabadságát indirecte ismerte el.

Atyjuk halála után t. i. 1723. Bukvity Illés és Simon annak ingóságokból álló hátrahagyott vagyonában osztozkodtak. Illés később nemességet nyert, s nejével Franciskovics Magdolnával 38 évi házasságuk alatt több ezer forintnyi értékű vagyont szerzett; halála után pedig fia Lukács lett örököse, kinek neje Antunovics Anna volt, s ki Bácsvármegye alispánja Ítéletének alapján szülői közszerzeményeiben anyjával felerészben osztozkodott. Bukvity Lukácsnak halála után özvegye ismét férjhez megy nemes Vermes Mihályhoz, a minek folytán ellene unokaöcscse Bukvity Simon öröksége ügyében Szent Mária mezőváros tanácsa előtt 1758. november 27. pert indított, s ettől kedvező Ítéletet is nyert. De a mennyiben most ezen Ítélet ellen Antunovics Anna Vermes Mihálynő kétszer opponált, ellenében Bukvity Simon »civis oppidi Szent Mariensis« a királyi tábla előtt 1759. évi augusztus 22. nagyobb hatalmaskodási pert kezdett. Ezen perben a királyi tábla a következő Ítéletet hozta:

»Actione fundamentali ad acquisitionem universorum bonorum mobilium et immobilium contra I. qua nobilem coram ignobili Magistratu erecta existente, eiusmodi veró rustico Magistratui de rebus mobilibus per nobiles possessis iudicandi activitate ex ipsa legum dispositione nullatenus competente; ideo etiam latis per eundem sententiis vi benigni mandati liegii cassatis, partém I. per praemissa sufficientem oppositionis rationem reddentem absolvi«.

Ezen ítélet a »Dec. 11. ad actum maioris potentiae« lett alapja; hol azonban az »ignobilis Magistratus« és »rusticus Magistratus« kifejezések helyett »Magistratus oppidanus« és »jurisdictio civilis« mondatik.

Végre L é g r á d mezővárosnak esetét illetőleg, az ottani birtokviszonyoknak 1694. óta alakulását kell szemügyre venni.

1694. t. i. I. Lipót király a Muraközt De Prie Hercules

örgrófnak tulajdonául engedte át*). Ezen uradalmat az új birtokos rendezni szándékozván, névszerint az ahhoz tartozó Légrád mezőváros községével azon engedélyek' iránt kellett egyezkednie, melyeket az még a kamarai administrate idején nyert, s melyek Kakonya, Föld- és Asszonyvár, Ofyurgiancz, Szent Háromság, Paraháza és Keresztül- (értetik a keresztúri apátság is) puszták birtokára vonatkoztak. S így keletkezett 1695. május 26. az u. n. accorda Légrádiensis De Prie Hercules örgróf és a község közt, melylyel ez az említett puszták birtokában megerősítettet. 1696. a kamara és De Prie Hercules közt differentiák merültek fel; de miután ezek ugyanazon évben június 24. szerződésileg elintéztettek, I. Liliét király 1696. September 22. Bécsben ezen szerződést, s az abban foglalt accorda Legradiensist is helybenhagyta, s a némi módosítással megtoldott egész birtokszabályozást 1697. évi október 16. Bécsben, a királyi jognak átengedésével ünnepélyes formában erősítette meg. Mindamellet De Prie Hercules örgrófnak halála után a Muraköz ismét a kir. kamara birtokába jutott, s 1719. gróf Althann Jánosnak adományoztatott **), később pedig a gróf Festetics család birtokába jutott.

*) Nos Leopoldus stb. quod nos tam nostri, quam universorum successorum nostrorum nomine fűileli nobis dilecto Illustri Herculi Josepho Ludovico Turinetti Marchese de Prie et Pancaliere, alias in hac aula nostra Caesarea Serenissimi Ducis Sabaudiae Legato, totam et integram Insulam Muraköz cum arcé Csáktornya inter fluvios Drávám et Murám sitam, cum omnibus et per omnia, sub pretio et conditionibus, pactis, modis et formis liic inferius clarius exponendis vendendam, et effective in potestatem et dominium tradendam decrevimus stb.; et quidem cum omnibus eiusdem Insulae Muraköz et arcis Csáktornya appertinentiis, iuribus et jurisdictionibus. immunitatibus, fructibus, utilitatibus, castellis. oppidis. villis, teloneis, vadis, iuribus montanis, erga depositionism tarnen 500 florenorum Hungaricalinm annuallis arendae honorabili Capitulo Zagradiensi in singulis estis Resurrectionis Domini ad mensam Capitularem solvendae, dica urbariali vulgo Regia vocata, montanistis, terris etiam arabilibus stb. Datum Yiennae die 1. Mártii anno Domini 1694.

**) »Nos Carolus stb. Speciabilis et Magnifcei Michaelis Joannis S. R. I. Comitis ab Althann stb. totalem et integram Insulam Muraköz in Comitatu Zaladiensi existentem, una cum arce Csáktornya nun-

Ily előzmények folytán a Muraközi uradalomban számos egyenetlenségek támadtak a földes úr s egyes magánszemélyek közt, kik az előbbi birtokrendezés alkalmával több olynemű jogosítványokat nyertek, melyek a földesúrnak dominium eminens-évei összhangzásban lenni nem tartattak. S a mennyiben Légrád mezőváros községe is a földesuraságnak intézkedései által sértettnek érezte magát, 1734. sept. 6. gróf Festetics Kristóf, János, Ferencz, László, Antal és Erzsébet, Horváth Józsefnek Szegedy Borbála utáni gyermekei, Zaygár György, Gyöngyösi Nagy Sára özvegy gróf Szapáry Miklósné, és Prehler István mura-keresztúri apát ellen a községi kerületi tábla előtt pert indított, s nemcsak a birtokkal járó közönséges haszonvételeket, hanem az italmérsi, mészárszéki és malomtartási jogot, s az ezeknek megvonásából eredt nyolcz évi kárának megtérítését követelte.

A kérdés tehát az 1693-ki kamarai engedély és az 1695-ki accorda teljesítése körül forgott; s névszerint, a mennyiben ez utóbbi azt határozta, hogy De Prie őrgróf ígéri, »se hona in eodem contraotu recensita tani a Camera Aulica, quam ab aliis dominis haereditariis in illis ius praetendentibus, si id intra biennium aequo pretio fieri poterit, comparaturum, dictisque Legradiensibus utile eorum dominium daturum, et bona istiusmodi inter ipsos divisurum, et iuxta continentias donationalium (értetik a kamarai engedély)

cupata, et omnibus ac singulis ad eandem Insulam et arcern spectantibus appertinentiis, juribus videlicet et jurisdictionibus, immunitatibus, castellis, oppidis, villis et possessionibus, teloniis item, vadis et traectibus, juribus montanis et decimis (pro quibus tamen decimis cum fidelibus nostris honorabilibus Capitulo Ecclesiae Zagrabiensis antelatus Comes de summa arendatitia convenire debebit); praeterea dica urbariali vulgo Regia vocata, terris item arabilibus cultis et incultis stb. eo videlicet modo, quo ad Piscum nostrum Regium ac Sacram praelabati Regni nostri Hungariae Coronam stb. devoluta esse dignoscerentur, una cum jure gladii in districtu antelati domini libere exercendo, totum item et omne jus nostrum Regium stb. dedimus, donavimus et contulimus stb. Datum in castro nostro Laxenburg die 25. mensis Maii anno Domini 1719. stb.— A statutiót mint homo Regius Kukuljevics János a vasvári káptalannak bizonyságával 1720. február 2. végezte.

conservaturum«, — az »utile dominium« kifejezésének értelmezésére vonatkozott.

A kerületi tábla c tekintetben következőleg ítél: »Ex ratione et fundamento contractus actionalis utile dominium parti A. competere innegabile fore. Quia vero istiusmodi dominium cum directo, partem primi ordinis I. qua actualementer terrestrem concernente confundí nequiret; nec beneficia educilli, macelli, piscationis et venationis, veluti directi dominii propria, sub sensum et intellectum contractus, utile duntaxat dominium seu usumfructum praediorum, ut essent lignatio, pascuatio, glandinatio, et fenilium terrarumque arabisum usuatio, parti A. tribuentis, reduci, aut sub generalitate, eiusdem intelligi ullo modo valeret; atque adeo praetensionem partis A. tam eatenus, quam etiam intuitu molendinorum ratione de praevia locum non babere; fructus porro per eandem partem A. praetensos quod attinet, ex quo acquisitio praesens ad implementum duntaxat contractas inviata haberetur, in eodem autem nulla refusionis cuiuspiam fructuum contineretur mentio, nec eosdem adiudicari posse« stb.

Pelebbezés útján az ügy 1736. szeptember 6. a királyi Curia elé jutván, a királyi táblának 1738. martius 5-ki Ítélete szerint: »Venatione et piscatione pro communi declarata sententiam Tabulae Districtualis approbari;« — a mit a hét-személyes tábla 1742. szeptember 5. ekkép változtatott meg: »Venatione et piscatione soli domino terrestri competente, sententiam Inclitae Tabulae Regiae Judiciariae approbari.«

Ezen ítéleteknek eredménye a decisio 10. ad implementum contractuum volt; melyre nézve v. ö. Pauly Károly Constitutio vel Urbarialis Regni Hungariae, Pécs 1817. 403. 1.

II. A dolgok fogalmára és felosztására nézve fennálló jogunk újabb időben oly lényeges változást tapasztalt, hogy a curiai döntvényeknek álláspontja itt korunk kívánalmainak egyáltalán véve meg nem felel többé. Ebhez képest azoknak, tekintetében néhány általános megjegyzésre szorítkozunk, melyeknek célja a mai jog szempontjából azon tájékoztatást eszközölni, mely szükséges, hogy ezen egykor főfontosságú, de ma nagyjából teljesen elavult tárgyat kellőleg méltathassuk.

Szem előtt kell tartanunk, hogy a curiai döntvények túl-

nyomólag fekvő, és névszerint nemesi javakra vonatkoznak, melyek az 1852-ki ösiségi pátensnek folytán előbbi jogi természeteiket tökéletesen megváltoztatták. A mennyiben tehát ezeknek egykori szabályozása egész vagyoni jogunkat oly mélyen áthatotta, hogy a paraszti vagyonnak akkori fennállása csak azoknak alapulvétele mellett volt érthető, s hogy ezen szabályozásnak a városi vagyon legfontosabb viszonyai is alárendeltettek: itt oly rendezéssel szemben látjuk magunkat, melyet mostani jogunkból már határozottan ki kell zárni

Ettől elvonva tehát, a curiai decisiókban a dolgok mindenféle nemeire vonatkozó határozatok foglaltatnak ugyan; melyek annélkül azonban, hogy ott akár a dolog általános fogalmának elvi megállapítására, akár azon momentumok tiszta kifejtésére valahol találni lehetne, melyek a dolgok osztályozásának szolgálnak alapú.

Láttuk már, hogy egyes jogosítványok a királyi Curia előtt gyakran a perlekedés önálló tárgyai voltak, melyek e tekintetben a testetlen dolgok fogalma alá estek. Ilyenek voltak névszerint az uradalmi u. ll. kisebb királyi haszonvételek, a tizedjog stb. melyekre nézve kétféle perlekedésnek lehetett helye »ex usu« és »ex jure.«

Az ingatlan és ingó dolgok közti különbségnek igen nagy gyakorlati liordereje volt, s ezen alkalommal Werbőczy I.: 102. ez. értelmében az elzálogosított nemesi jószágok mindig ingóságoknak vétettek. Új osztálynak csak akkor adatott hely, »si alicui sondividendum nulla hona immobilia vei nulla liaereditaria, séd mera pignora obtingant, reliqui autem in portionein suam vei in toto vei potiori in parte liaereditaria accipiant; quia pignorum cum haeredtibus nulla est comparatio« (1754. Dec. 17. novae divisionis). — »Actio ad novam divisionem in rebus pure mobilibus non admittitur; quia causae novarum divisionuni per leges pure ad hona juraque possessionaria restrictae sunt« (1752. Susannae Tóth contra Andreám Tóth, Dec. 8. novae divisionis). — »Restantiae in bonis ad sexum duntaxat masculinum regulatis, vivente communi patre accumulatae, et occasione mórt is eiusdem inexolutae haerentes, fictione juris ita considerari debent, ac si pater illas incassasset; in casu autem illó utique

tamquam res mobiles utrumque sexum secutae fuissent.« (1759. successorum Nefczeriorum, Dec. 9. divis. success, stb.). — »Si acquisite de meris mobilibus testamentum condat, et illa expresse ad solum sexum masculinum non restringat, licet in testamento suo quamquam haeredis mentionem iacet; eo tamen non obstante sexus foemineus a successione in praenuncupato legato obtinendo excludi non potest« (1746. Antonii Hunyady contra Josephum Mottesiczky; Dec. 25. divis. success, stb.) stb. stb.

A pénz fogalmát a királyi Curia akkép szabályozta, hogy »conditio, ut in specie moneta talis, qualem ille (a liitelző) numeravit, deponatur, tanquam illegális invalidari sollet; nam si in currenti et debiti valoris moneta, quod dabat obtinet, nullám amplius habere potest praetensionem.« (1741., Baronis Révay contra Baronissam Elisabetham Révay, Dec 10. ad invalid, condit. pignorat.). — »Si aliquis in contractu semet ad persolutionem census in certo numero aureorum praestandam obliget, sed speciem aureorum non exprimat tunc satisfacit contractui, si aureos ordinarios deponat, vei in defectu aureorum currentem illorum valorem in argentea pecunia compenset« (1768. Episcopus Jaurinensis contra oppidanos Sabarienses, Dec. 11. ad implementum contractuum.). — »Si pro bonis pignori locatis aurei vei talleri fuerunt depositi, et litteris pignoratitiis haec conditio inserta sit, ut occasione reuisionis iterum aurei vei talleri in specie renumerentur; tunc pignoratitius possessor potest praetendere, ut in conformitate litterarum pignoratitiarum sibi aurei et talleri in specie deponantur« (1730. Dec. 30. ad reluit. pign. in div. Comit.).

Osszdolgok, névszerint nemesi javak, a fő- és mellékdolgok (res principalis, res accessoria) osztatnak (p. o. Dec. 20. divis. success, stb.), melyekről általában az elv áll: »Accessoria ipsi domui (azaz rei principali) adhaerent, et naturam eiusdem imbuunt« (u. o.) s melyeknek kiválólag bárom nemét kell megkülönböztetni: járulékokat, tartozékokat és gyümölcsöket.

A járulékok közt legfontosabbak az u. n. »melliora« (Dec. 5. de aestimatione, Dec. 12. de actionibus

Fisci Regii, Dec. 11. de aequalitate et inaequalitate juris, Dec. 11. novae divisionis, Dec. 8. 13. divis. success. stb. Dec. 16. pignor. ex Comit. stb), melyek a földolog értékét emelik. Ezekben két momentumot kell megkülönböztetni, a természetit, mely által »proventus bonorum absque sumptibus possessoris accrescunt« (Dec. 5. de aestimat.), és mesterségest, melyről az elv áll »meliorationes compensare solent.« (Dec. 16. pign. ex Comit.)

A tartozékok (pertinentiae vagy appertinentiae) azon mellékdolgok, melyek — annélkül, liogy önállóságukat más tekintetben elvesztenék — a földolog állandó használatához rendeltettek. Ezekre vonatkozik a »Dec. 14. ad actum maioris potentiae.«

A gyümölcsök (fructus) oly dolgok, melyeket valamely földolog önmagából hoz létre. Ezekre vonatkozik »Dec. 18. 21. 58. divis. success., Dec. 21. novae divisionis« stb.

Az osztható és oszthatta n dolgok közti különbségre nézve azon néhány városban létezett szokást gondolom felemlitendőnek, mely szerint ugyanazon háznak több tulajdonosa azt nemcsak értelmileg, hanem pliyikailag felosztott részek szerint is birhatta, úgy hogy a földszinti rész más-é volt, s az emelet is más-é. Erre vonatkozó esetnek példáját az előbbi kir. Curia archívumában találtam, hol Sopronban 1766. december 10. a tanács előtt Angermayer János Keresztély helybeli mézesbábos és polgár, Szöllösy Mátyás helybeli szíics és polgár s neje Erzsébet ellen ilyen a kovács-utczában fekvő ház tárgyában pert indított, melynek egyik részét ő 1764. október 3. Unger Samu özvegyétől Magdolnától vett meg, s melynek másik pliyikailag elkülönzött részét alperesek bírták. A per tárgya a két házbirtokos közti viszonynak megállapítása volt; de az ítélet a decisiók sorába fel nem vétetett.

Végre az ősi és szerzeményi dolgok közti különbségre nézve érdekes a Dec. 38. divis. success. stb., mely szerint: »Etiam si aliqua civitas tale privilegium liabeat, ut cives in illa degentes de bonis etiam avitis libere disponere possint: tamen in casu defectus cuiuspiam personae civilis in tali civitate degentis, superstiti condividenti actio ad conse-

quendam in substantia definientis ex lege collateralem successionem denegari non potest, quia iuxta titulos 8. 9. et 11. P. II. privilegium tanquam lex privati juri publico derogari non potest.«

Ezen ítéletnek alapja azon per volt, melylyel Sopronban a tanács előtt Yinkler Rozina Angermayer János Keresztélyné a nővére Yinkler Anna Mária Yeltner Endréné utáni örökséget sógorától követelte. Vinkler Illés soproni polgár után t. i. neje Lanzinger Mariától bárom leány maradt hátra Anna Maria, Rozina és a még liajadoni állapotban 1744. meghalt Zsuzsanna. Anyjuk halála után a még életben levő két nővér annak hátrahagyott Lanzingerféle örökségében osztozkodott; s most az egyik gyermek nélkül elhalt nővér után a másik kéri az őt illető ősi örökséget (successionem in bonis mobilibus et immobilibus). Ezen követelés irányában alperes Sopron város privilégiumára hivatkozott, melylyel Róbert Károly király 1317. II. idus Novembris alatt azt határozta: »eadem libertatis praerogativa, qua cives Albenses et Budenses gratulantur, perpetua firmitate statuimus et ordinamus praedictos cives Suprunienses pacifice et quiete fruituros«*) a mennyiben tehát a budai polgárok IY. Béla király 1244. VIII. kalendas Decembris kelt privilégiuma szerint: »Quicumque ex ipsis sine haerede decesserit, possessiones dirimitendi hablat facultatem cui volet«**), a gyermek nélkül elhalt soproni polgárok is összes akár szerzeményi akár ősi vagyonukról szabadon intézkedhettek, a minek folytán felperesnőt visszautasíttatni kérte. S a városi tanács ezen értelemben ítélt; de az Ítélet a tárnokszékhez felebbeztetvén, ez a felperesnőnek ítélte oda nővére örökségét; mely ítéletet a királyi tábla 1757. augusztus 27. és a hétszemélyes tábla 1758. szeptember 27. hagyták helyben; s ezen ítéletek a fenti dézett döntvénynek lettek alapja.

Kitetszik ebből, hogy az ősiség intézménye — daczára a XV. századi tárnoki jog 32. fejezetének, mely ősiekről in-

*) Fejér György Cod. Dipl. Hung. VIII. köt. 2. r. 75. 1.

**) Fejér Cod. Dipl. IV. köt. 1. r. 326. 1.

tézkedik *) — a magyarországi városok jogéletéből nem fejlődött, hanem csak külsőleg volt azokba beillesztve.

III. A cselekvények és keresetek joga (Jus Actionum) körében, ha itt fejtegetésemnek feladatához képest a törvénykezési eljárást mellőzöm, a döntvények a tulajdonképi jogügyek minden viszonyait és kérdéseit azon teljességgel és határozottsággal fejtették ki, mely a XYIII. jogtudomány álláspontjának megfelelt. így névszerint a valóságos, vélelmezett és csak képzelt tények közti különbséget, a jogok keletkezése, alapítása, fenntartása, biztosítása, módosítása, és megváltoztatásának kérdéseit, az akaratképeség, akaratelhatározás és akaratnyilatkozás kívánalmait és jelenségeit, az ideiglenes és örök jogok megszerzéséhez szükséges formásoknak, minőségét és jelentőségét stb. a múlt századnak közös magánzselleméhez képest elég határozottan és biztosan hozzák tisztába.

Például szolgáljanak a curiai döntvények következő határozatai:

1) A királyi curia a fennálló m a g á n j o g o k többféle nemeit különböztette meg; névszerint a l a n y i tekintetben személyieket és családiakat, t á r g y i tekintetben személyeket és dologiakat.

S z e m é l y i j o g o k n a k azokat tekintette, melyeket a személy maga szerzett; s ezek ismét kétfélék, ahhoz képest a mint a jogosított személy egyéni azaz physikai, vagy jogi személy.

Az egyéni személyek jogokat szerezhetnek és bírhatnak vagy szerződés útján, p. o. a hitelező adása irányában (Dec. 1. 3. 4. 6. 7. 8. 10. 11. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 20. 28. 30. 31. 32. 36. liquidorum debitorum), vagyu. n. szerzemónyi vagyonára nézve («Acquisitores de acquisitis suis libere disponere possunt». Dec. 8. de invalid. coudit. pignorat. — »Aequisitorum tractatus successores etiam ita ligant, ut contra veuire iisdem integrum neutiquam sit«. Dec. 11. defassion. ex negl. praemonit. — »Si avus vei atavus bona sub certis anuo-

*) Kovachich M. Gy., Coclex Authenticus Juris Tavernicalis Buda 1803. 124. 1.

rum conditionibus comparet, atcpie illa in filium haereditate transeant, hic vero temporáneo liuic juri pereimalitatem sir perinducat, juris acqvisitor est« Dec. 21. ad invalid. fass. ex praeiud.)

A családi jogosítványok alapját a jogosított személyek közti családi kapocs képezi. Ide tellát — a tulajdonképi családi életből származott jogokon kivül — a házastársak közszerzeményeit, rokonoknak közös adományait, az osztatlan állapotban lévő testvérek szerzeményeit, az ősi vagyont, s a családi hitbizományokat lobét számítani. Ezekről, a mennyiben mai időben még gyakorlati érvénnyel bírnak, alább még szó lesz.

Az említett mindkét nemű jogosítványoktól különböznek azok, melyek egyházi egyéneket vagy testületeket ezen minőségükhez képest illetnek. A tulajdonképi egyházi jogosítványokat a királyi Curia kizárta törvénykezési köréből, »quia cadunt extra commercium« (Dec. 7. de aestimatione). Egyházi testületek világi jogosítványaira nézve pedig a *lex amortisationis*-nak hódolt, melyet egész szigorral alkalmaztatott 1737. Niczky Adámnak az Inkey család elleni perében ekkép Ítélvén: »Fassiones vei contractus, quibus mediantibus bona saecularia ordini religioso perennaliter abalienantur, non tenent; atiamsi tali fassioni consensus Kegius statutioue firmatus superinducatur« (Dec. 48. ad invalid. l'ass. ex praejud.)

Különben, a jogi személyeket (községek, testületek, társulatok stb.) illetőleg, magában világos, hogy itt csak vagyoni tárgyakra vonatkozó jogosítványaik jönnek tekintetbe; a mint azt fentebb a községekre nézve már láttuk, és alább a közbirtokosságokra nézve még látni fogjuk.

Tárgyilag véve a személyes jogosítványoknak két osztályát kell megkülönböztetni, a családiakat és vagyoniakat. Amazok fennállásának az erkölcsi elem teszi egyik lényeges momentumát; ezekben a gazdasági érdek szolgál irányadásul. A fennálló jogrendszernek ezen jogok igen fontos részét képezik; de a curiai döntvényekből (a pénzbeli követeléseken kivül) azokra nézve sokat tanulni nem lehet.

Annál nagyobb figyelemre méltók azon curiai döntve-

nyek, melyek a tulajdonképi dologi (u. n. dologijain) jogosítványokat tárgyazzák. Nem ugyan anyagi tekintetben, mert túlnyomólag az adományi és fassionális rendszerre vonatkoznak, melyek gyakorlati érvényükből már ki vannak vetkezettve; hanem alaki felfogásuknál fogva, mely szerint a dologi jogosítványoknak számos, és vagyoni jogunkban jelenleg is, részint közvetlenül, részint közvetve még alkalmazandó megkülönböztetéseket kifejtenek.

Ezen szempontból tehát dologi jogoknál örök (jura pccennalia, Dec. 16. ad invalid. transact.) és ideiglenes (jura temporanea, Dec. 12. u. o.), s virtuális (Dec. II. 12. 19. 30. 35. ad invalid. fass. ex praejud., Dec. 1. 3. ad invalid. camb.) és reális (Dec. 13. de fassion. ex negl. praemonit.) jogok stb. közt találunk különbséget; sőt a gyökere rés jog fogalma is, mely mindig adonányi privilégiumokból származtatott (Dec. 1—24. ex jure radicali), es nemesi javakra nézve a legközvetlenebb tulajdont jelentette, — noha ezen irányban gyakorlati jelentőséggel már nem bir, szabad kir. városokban és szabadalmazott kerületekben, melyek bizonyos földterületre a tulajdont királyi privilégium útján nyerték, jelenleg is oly differentiáknál szolgálhat irányadásul, melyek ilyen városi vagy kerületi községek és azoknak lakosai közt felmerülnek. Különben az ideiglenes jog fogalma is, mely tágabb értelemben zálogi jognak neveztetett, szintén előbbi jelentőségéből ki van vetköztetve; az ősi jog pedig azon változtatást tapasztalta, hogy a végrendelet nélküli örökösödés esetében mint öröklött jog még hatással bir. Végre a decisióknak egyesek jogai és oly jogok közti megkülönböztetése, melyek többet együtt illetnek, (u. n. jus colligatum, p. o. Dec. 36. ad reluit, pign. in div. Comit.) jelen viszonyaink közt is tekintetbe veendő, stb. stb.

2) Az említett jogok keletkezésére, átváltoztatására és megszűnésére vagy tények vagy cselek tények szolgálnak alapul.

A tények kérdését a curiai döntvények tüzetesen nem fejtegetik, de egyes mellékes határozatok által mégis felvilágosítják. Legfontosabb itt, hogy a kir. Curia a valóságos tényeken kívül a képzelt (fictiones) és vélelmezett tények jogi

jelentőségét elég tisztán felfogta; p. o. midőn akadály esetében az adományt beiktatás másutt történvén, úgy vétetik, mintha a helyszínen történt volna (Dec. 28. ad dand. v. recip. contrad. rationem; egyébiránt l. 21. u. o.); midőn valaki másnak végrendeletét aláírja, az abban foglalt intézkedésekbe beleegyezni vélelmeztetik (Dec. 32. divis. success.) Ennek folytán: »Páter per subscriptionem testamenti coniugis suaé, in quantum illa de coacquisitis disposuit, praerogativae, quam qua principális acquiritor bábit, renuciavit, et jus eatenus disponendi in uxorem transfudit«. (Dec. 44. divis. success.) Selúiez képest a kir. Curia az u. n. »praesumptio dejure« (Dec. 1. de fide instrumentorum) jogi hatását teljesen beismerte.

Sokkal határozottabban és részletebben nyilatkoznak a curiai döntvények az emberi cselekvények jogi hatásáról, és pedig hármias irányban, a mennyiben t. i. az egyes személyek akarat-képességéről, akarat-eltökéléséről és akaratnyilvánításáról van szó.

Az akarat-képesség hiányzik a még nem törvényes korú személyekben, kik atyai hatalom (Dec. 8. de levata, compar et contum; — Dec. 5. ad inval. transact. stb.) vagy gyámi gondoskodás (Dec. 23. de action. Eisci ít. — Dec. 1. ad exig. rat. tutel. stb.) alatt állnak. Ezek tehát saját személyükben semmiféle szerződéseket nem köthetnek, s helyettük atyjuk vagy gyámjuk egyezkedik. (Dec. 2. de plenipotentario stb. — Dec. 23. de action. Fiscit. — Dec. 5. ad invalid. transact. — Dec. 2, 10. ad exig. rat. tutel.).

Az akarat-eltökélésnek szabadnak kell lennie, úgy hogy családtság vagy tévedésnek, vagy erőszak és félelemnek arra befolyása ne legyen. (Dec. ad invalid. facti Magistr., — Dec. 12. 13. ad invalid. condit pignorat. — Dec. 2. ad invalid. contr.). Fontosabb intézkedésekben azon kívül a curiai döntvények szerint az osztályrészesek, rokonok és szomszédok bele-egyezése is volt szükséges; de ez ma egyéni személyek akaratának mintegy kiegészítésül már nem kívántatik.

A mi pedig a cselekvő személy akaratának külső nyilvánítását illeti, a mai jog más külső kellékeket és formásokat kíván, mint a curiai döntvények rendszere; s így ez utóbbi gyakorlati fontossággal már nem bír.

3) A személyeknek oly cselekvényei, melyeknek közvetlen célja magánjogokat alapítani, átváltoztatni vagy megszüntetni, ma jogüggyeknek (negotia, negotia juris, Rechtgeschäfte) neveztetnek, s általában két főcsoportra oszthatók, egyoldalúakra, melyek egyetlen személy akaratnyilvánításán alapulnak (végrendeletek), és kétoldalúak, melyeknek alapját két vagy több cselekvő személy akaratnyilatkozata képezi (szerződések).

A családi életnek az előtt nálunk a magánjog csaknem egészére kiható döntő befolyása, s összefüggőleg ezzel az ősi vagyonnak tekintetében fennálló intézkedési korlátozások azt eredményezték, hogy magánjogunk rendszerében a végrendeleti és szerződési jog nem igen tág helyt foglalhatott el. Ehhez képest a curiai döntvények is e tárgyban nevezetes önálló kátrózmányokat nem igen tartalmaznak. Mindamellett a kevés is néhány érdekes példát nyújt.

Végrendeletekben nagy súly van fektetve arra, hogy a végrendelkező előtt ismeretes nyelven készüljenek; különben ha bebizonyittatik, hogy »testatori aut testatrici ignoto idiomate« készült végrendeleti intézkedés ennek meg nem magyaráztatott, úgy hogy a felperes »intermissam explanationem sufficienter docere debet«, a végrendelet érvénytelenítendő (Dec. 3. ad invalid. testament.).

Szerződésekben a főszabály: »Contractus sunt stricti juris« (Dec. 11. de fassion. ex negl. praemonit.). Azért saját tette által mindenki köteleztetik; úgy hogy az ellen senki kifogást nem tehet (Dec. 20. pign. ex Comit. — Dec. 1. 2. ad correct execut.); de sem gyermekek szülők (Dec. 32. ad invalid fass. ex praejud. — Dec. 8. ad invalid transact.), sem a szülők gyermekeik tette által nem köteleztetnek (Dec. 2. ad nvalid contr.); hacsak utólag azt vagy közvetlenül vagy közvetve magukévá nem tették, p. o. ha az eladott tárgynak vételárából részüket felvették (Dec. 15. ad invalid. transact.), vagy a szerződési okmányt helybenhagyólag aláírták. (Dec. 2. ad invalid. contract.). Különben: »Fassiones, quae in imperfecta aetate fiunt, si revocatio debito tempore, ante videlicet perfectam aetatem intercedat, actoratu fatentis invalidari solent: factum enim eius pro imperfecto reputatur« (Dec.

31, ad invalid. fass. el praejud.); azonban: »Quamvis transactio in imperfecta adhuc aetate inita sit; quamvis iteni facta et acta in imperfecta aetate proeurata pro invalidis reputentur; si tamen illa ante adeptam perfectam aetatem revocata non sit: tunc transigens ad invalidationem eiusmodi transactionis actoratum non obtinet, cum positiva legis dispositio adsit, ut ad infringendum eiusmodi actum revocatio ante adeptam perfectam aetatem adhibeatur, qua neglecta transit in perfectum consensum, sapitque neglectus ipsam confirmationem« (Dec. 9. ad invalid. transact.). Általán véve pedig szerződésekben szabályul szolgál »mens et voluntas contrahentium« (Dec. 12. ad invalid. condit. pignor.), s ez iránti kétségekben »spectandus est usus illarum partium«, hol a szerződési vagyron fekszik (Dec. 34. ad reluit. pign. in div. Comit.).

4) Jogüggyek mellékhatározmányai. Ezek a feltétel (conditio), a mellékczielzés (modus), az időhatározmány (dies, tempus).

Az újabb jogtudomány a római jognak alaposabb áttanulmányozása, és a gyakorlati jogélet számnélküli eshetőségeinek megfontolása után ezekre nézve oly állápontra emelkedett, mely szerint az említett mellékhatározmányok közti különbséget határozottan felismeri és gyakorlati jelentőségéhez képest elvileg is méltatja. A királyi Curia a múlt században ezen különbségre nevezetes súlyt még nem fektetett, s mindhármát közönségesen a feltétel fogalma alatt subsumálja. Mi határozatlanak ennek folytán ügytételei, arról itt pár példa tanúskodjék.

A mellékczielzés tekintetében: »Ubi in fassione scrvitia in genere duntaxat attinguntur, vei de futuro in defensionem et conservationem bonorum, procurandumque patrociniun praestanda promittuntur, quoniam fassio eiusmodi c. conditionata sit« stb. (Dec. 10. ad invalid. fass. ex praejudicio.).

As időhatározmány tekintetében »Pro motivo invalidandi contractus vei transactionis non sufficit, quod illó stb. summám stipulatam p actato tempore deponere neglexerit stb; si attamen contractui vei transactioni haec conditio per expressum annexa sit, ut summa pro stipulato

termino non deposita, conventio ipso facto evanescat, tunc non adimpleta hac conditione contractus velut eidem conditioni positive allegatus, evanescat« (Dec. 17 ad invalid, transact.). — »Si quis condivisionalem praemoneri curet, licet venditio post aliquot annos subsequatur, tali condivisionalio actio amplius ex neglecta praemonitione non couipetit« stb. (Dec. 5. de fassion. ex negl. praemonit.). — »Si excessivae annorum condiciones in pignoratiis contractibus obligatae sint, ad 32 annos reducuntur; cum successor evolutionem annorum non unius, sed plurium liominum ordinariam aetatem excedentem praestolari deberet.« (Dec. 1. ad invalid, condit. pignorat.). — »Si condivisionalis impignorationes per suos congenerationales factas in genere tantum et absque specifica ad annorum condiciones confirmet: ex simplici in abstracto facta pignoratitii possessorii confirmatione conditionis quoque annorum confirmatio inferri baud potest« stb. (Dec. 13. ad reluit, pign. in div. Comit.)

5. Jogoknak fenntartását és biztosítását eszközük az óvás (protestatio), az ellenmondás (contradictio), a megintés (admonitio), az eltiltás (inhibitio), a b et áfélázás (intabulatio), a kötbér (poena vincularis), s az úgynevezett litteraria és a reális cautio.

Az óvásrá nézve: »Protestatio vei cautela interposita ad sustentandum ius deservire soient.« (Dec. 8. de novo simplici et cum gratia). — »Actor quamvis probet, post consummatum contractum protestationem et contradictionem per se interpositam fuisse, quin imo si etiam doceat, quod nondum consummata venditione protestationem interposuerit, taliterque ius sibi competens sustentaverit stb. (Dec.-27. ad reluit, pign. in giv. 2omit.)

Az ellenmondásra nézve: »Contradictio ad cunctas fassiones et contractus extensa, praescriptionem sistit.« stb, (Dec. 4. de praescript.). — »Contradictio ad certas personas restricta, ultra mentem et intentionem contradicentis operari nequit« (Dec. 5. u. o.). — Különben az ellenmondásnak kiválólag adományi iktatásoknál volt helye, p. o. Dec. 12. 20. 46. ad dand. et recip. contrad. rat.; Dec. 3. ex purit. statut.: Dec, 20. pignor. ex Comit. stb.

A megintésre nézve: »Actus privatae repetitionis debiti non potest ad illan: efficaciam elevari, sicut actus judicariae admonitionis.« (Dec. 16. liquid, debit.) — »Licet in obligatoriis interusurum per expression non obligetur; a termino appromissae solutionis vel factae admonitionis interusurium adiudicari sólet.« (Dec. 7. u. o.) Különben a megintésnek különösen az ősi javakra vonatkozó fassiókbau, és a zálogváltási perekben volt nagy fontossága.

Az eltiltásra nézve: »Praearendatio decimarum dominis terrestribus, et salvo eorundem hire etianr colonis illoruni competit; quae praerogativa nec per inhibitiones et statuta Comitatus potest impecliri.« iDec. 5. decim ex privil.)

A betáblázásra nézve: »Talis creditor, qui resjunctu debiti sui litem movit, et debitorem suum etiam convinci fecit, verurn executionem peragi non curavit, praefertur quidem creditoribus non intabulatis; ante illos tamen qui intabulati sunt, licet intabulatio eorundem posterius intercesscrit, prioritatem non obtinet.« (Dec. 15. liquid, debit.) — »Creditor per realem executionem sibi in bonis debitoris satisfactionem procurans, licet debitum illius intabulatum non sit, per alterum creditorem, post eiusdem executionem semel intabulari curantem, ex possessorio excuti non potest.« (Dec. 31. u. c.). — »Inter creditores illos, qui intabulati sunt, praelatio debiti metienda est a prioritare intabulationis; inter illos verő, qui intabulati non sunt, ab aetate contracti debiti.« (Dec. 1. u. o.) — »Siplures creditores unoeodemque tempore intabulantur; time prioritás ab aetate contracti debiti metienda venit.« (Dec. 36. u. o.). — »Si quispiam bona debitoris iam praevie alicui creditori pro speciali hypotheca obligata bona tide perennaliter comparet, creditor vero nec per intabulationem debiti securitati suae prospiciat, neque vero occasione praemissae venditionis erga emptorem inliibitionem peragi faciat; in tali casu debitum suum ex iisdem bonis amplius requirere non potest.« (Dec. 11. u. o.).

A kötbérre nézve 1. Dec. 28. divis. succes. és Dec. 1 —4. ad desumt. vinculi, a c a u t i o l i t t e r a r i a és r e á l i s r a nézve pedig Dec. 2., 3., 6., 8. marcalis-t.

6. Az érvényes jogügyeektől meg kell különböztetni

azokat, melyek érvénytelenek, s ezeknek ismét két neve van, a magukban semmisek és az érvénytelenítb e t ő k (lásd Dec. 4. ad invalid, contract.). A curiai döntvények kiválólag az utóbbiakat tárgyazzák részletesen; különben vonatkoznak az előbbiekre is, p. o. »Fassiones per ignobiles Communitates celebratae sunt ipso facto nullae.« (Dec. 49. ad invalid, fass. ex praejudicio). »Contractus tales per Judicium simpliciter seponuntur.« (Dec. 9. ad invalid, condit. pignorat.) — »Privigno contra novercam ad invalidationem vel sepositionem divisionalis contractus stb. actoratus admititur.« (Dec. 12. u. o.) stb. stb.

C.

A magánjognak különös részét négy szakra szokták osztani, t. i. a vagyoni, kötelmi, családi és örökös jogra.

I. Vagyoni jog.

A közgazdasági eszméknek újabb időben történt hatalmas fejlődése, melyek a társadalmi lét anyagi érdekeit minden irányban áthatván, azoknak tényezőit a civilizált világ minden részeiben nevezetesen termékenyítik, eléggé magyarázza meg azon ellentétet, melyet egész Európában a múlt században fennállt, s a jelenleg fennálló vagyoni jog közt találunk.

Ehhez képest hazánkban is az előbbi királyi curia döntvényeiben foglalt vagyoni jog a mostani kor igényeinek többé már meg nem felel, de meg sem felelhet. Mert egyebet tőle várni nem lehetett, mint hogy a XVIII. század jogtudományának álláspontjával összhangzásban legyen.

A curiai döntvények vagyoni joga nemcsak a tulajdonképi vagyoni értéket, mely az újabb törvényekben itt fő irányadásul szolgál, tisztán fel nem ismerte, hanem általános alapfogalmakra sincs építve; s benne az ingatlan és ingó vagyon közt szintúgy, mint a fekvőségekre nézve a nemesi, városi és paraszti vagyon közt is lényeges különbség van. A dolog természetében fekszik, hogy ezen megkülönböztetéseknek nevezetes következései voltak; mellőzve, hogy az ősi és szerzemé-

nyi vagyon, s a fi- és mindkét ágat illető javak közti különbség is nagy fontossággal bírtak. A mennyiben már az ősiségi pátens, s véglegesen az Országbírói Értekezlet Imtározinányai és az 1865. óta keletkezett hazai törvények ezen utóbbi különbséget érvényen kívül helyezték, itt csak a még érvényben levő megkülönböztetéseket kell szemügyre vennünk; a minnek folytán általános szempontból azt jegyzem meg, hogy ingatlanokkal szemben a curiai döntvények az ingóságoknak csak alárendelt jelentőséget tulajdonítottak, s hogy a fekvőségek közt is a városi és paraszti javakkal szemben a nemesi birtok az, melynek általán véve túlnyomó, és nem csekély részben kizárólagos önálló becse volt.

I. N e m e s i j a v a k r a n é z v e, valamint az előtt törvényhozásunk, úgy a királyi curia is, minden rendezésnek uralkodó célpontjait főkép abban kereste, hogy a birtokosoknak a társadalmi, politikai és jogélet egészében azon túlnyomó' befolyást biztosítsa, mely 1848. előtt a »nobiles bene possessionati«-kat illette. Ennek felelt meg az is, hogy azon jogformák, melyek szerint a nemesi javak egyesek vagyonában lehetnek, és melyekre nézve csak a kir. curia bírászkodása volt illetékes, tartattak fennálló jogunk főrészenek. Az egyes tulajdonosok, jogosítványaira nézve a királyi curia más elveket nem követett, mint melyeket a Hármaskönyv és az adományleveleknek szövege magukban foglaltak; a szorosabb értelemben vett dologbani jogosítványok pedig, melyek minden újabb törvénykönyvek vagyoni jogában főfontosságaik, itt az egyedüli »fundus colonialis« okon kívül, gyakorlati érvényre nem igen emelkedhettek.*)

Az ezeknek értelmében megállapított vagyoni jog szerint tehát nemesi javakra valóságos tulajdont vagyis úgynevezett örök jogot (jus peremiale) csak királyi adomány (a nádori adományt csak két decisio t. i. Dec. 31. de action. Eisci és Dec. 4. ad dand. et recip. contrad. rat., és pedig mellékesen emtíti) vagy örökvallás alapján lehetett bírni, oly módon, hogy az előbbi esetben gyökeres jognak (jus radicale)

*) V. ü. Kautz Gyula »A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története Magyarországon«. Pest, 1868. 91. 1.

az utóbbiban egyszerűen örök jognak volt helye. De ezen valóságos tulajdon is kettős, minden viszonyok közt immanens korlátozásnak volt alávetve, t. i. a lappangó királyi jog, és — a mennyiben a vagyon ősi volt — az osztályrészes rokonok joga korlátozásának. Á valóságos tulajdonnak továbbá kettős ellentéte volt, t. i. az ideiglenes birtoklási jog (*jus temporaneum*), mely általános néven tágabb értelemben zálognak neveztetett, és az egyszerű birtok, mely szorosan véve csak tényállapot volt, melyet a törvény fenntartott.

Ha a magyar magánjog ezen birtoklási formáinak keretén belül a földesur jogosítványairól egyes esetekben *concret* Ítéletet kellett hozni, a »*dominium directum*« és »*dominium utile*« közt igen határozatlan megkülönböztetésnek alapú vétele mellett (p. o. Dec. 10. ad *implern. contract. stb.*), a földesur részére a főszűly az úri hatalomba volt fektetve, mely a »*proprietas terrae*« (Hk. III: 30. §. 7.) főattributumának tekintetett, s melynél lógva a föld tulajdonosának mód nyitott, azt jobbágyainak munkaereje által hasznosítani (Dec. 3. de *actor. reali*; — Dec. 31. ad *reluit. pign. in div. Comit. — Dec. 10 ad impl. contr.*; — Dec. 19. *liqu. debit.*; — Dec. 31. ad *poén. violent.*; — Dec. un. *caus. Magist. c. dom. terr.*; — Dec. 9. 16. *pign. ex Comit.* — Dec. un. ad *aestim. fund.*). Azonban tekintetbe veendő, hogy a földesurnak jogosítványai nemritkán mások privilégiumai (lásd fentebb), és az 1523: 39. tcznél fogva bányajogok által voltak korlátolva; s hogy a XVII. század óta egyes adományok gyakran a *Fiscus* részére különféle fenntartások és *reversalisok* által is megszorítást tapasztaltak. E mellett a nemesi javak tulajdonosainak a zálogbirtokos (Dec. 6., 8., 9., 11., 12. de *aestim. — s általában a decisiók ad invalidationem conditionum pignoratitiarum, ad reluitionem pignorum in diversis Comitatibus, és pignorm ex Comitatibus*), s az egyszerű birtokos (Dec. 1., 4., 5., 7. de *aestim. stb.*) irányában fennálló viszonyát nagy részben a curiai döntvények közvetlenül és önállóan rendezték.

A mennyiben a királyi Curiának ezekben röviden jelzett döntvényei többnyire már elavult jogkérdésekre vonatkoznak, talán nem szükséges itt azokkal részletesebben foglalkoznunk. Van azonban a nemesi javakra nézve két kérdés,

melyeknek tekintetében a döntvények a mai jogtudomány szempontjából is nagyobb figyelmet érdemelnek; t. i. a j o g s z e r z ő e l é v ű l é s h a t á s á n a k, és a k ö z b i r t o k o s s á g t i a k k é r d é s e.

1) Werbőczy az elévülést következőleg értelmezi: **Præscriptio est termini ad juridicam tūm retentionem, tūm reacquisitionem bouorum de jure statuti temporalis completio*« (Hk. I: 78. §. 2.) és ezen értelemben a jogszerző elévülésnek hatása nem csak megtartási, hanem visszaszerzési (ad reacquisitioiim) jog, tehát általánvéve valóságos usucapio is volna. Mindamellett a kir. Curia döntvényei szerint: »*Si quis ex praescripto actuale incatti possessorium praecedente usu procedat, actio ei negari solet; praescriptio enim est juris beneficiū in favorcm actualis possessoris contra actores ad retinenda possessa per leges constitutum, et dumtaxat pro possessore, non verő actore extra possessorium existente jus constituit.*« (Dec. 14. de praescript.) Ehhez képest tehát az 1848 előtti magyar magánjog szerint elbirtoklás alapján a birtokos az általa hirt fekvő jószágot nemcsak megtarthatta, hanem magát mindenki ellen törvény útján védette is, s így a tulajdonos ellen azt szintén ügydöntő kifogásképen sikerrel használhatta; azonban elbirtoklás címje alatt indított tulajdonkereső pernek nem volt helye. Itt tehát egy curiai döntvény új jogszabályt alkotott; s minél fontosabb a kérdés, melyre ezen szabály vonatkozik, annál érdekesebb a királyi Curia azon két Ítéletét, illetőleg azon két pert ismernünk, melyek annak alapúi szolgáltak.

Ezeknek eseljét Havor Mihály a pálosok magyarország rendfőnöke mint-felperes 1727. márczius hó 22-én indította meg a királyi tábla előtt Harkány zemplénmegyei helységnek visszaszerzése iránt gróf Serényi Antal, gróf Aspermont Károly dobért, gróf Szirmay Tamás, báró Bornemisza Mátyás és József, báró Andrássy György, báró Orczy István, Vay László, Szentmiklósy István, Ibrányi István és Buday László mint alperesek ellen, kikhez később még Grassalkovics Antal is járált. A hosszadalmas perlekedés, melyben a pálosok szerzete Mátyás királynak 1478-ki, a diósgyőri kolostor számára szálló adománylevelét, melyet II. Ulászló király 1495. meg-

erősített, vette keresetének alapjául, az alperesek pedig a legkülönbélebb kifogásokkal és ellenvetésekkel (szavatosság, elévülés stb.) éltek, végre a királyi tábla következő ítéletét eredményezte: »Reacquisitione et retentione jurium possessionariorum in praescriptione correlative se liabentibus, et praetendentis possessionem semper exigentibus, difficultatem per Tbomam Szirmay obversam cessare, eundemque, si praescriptioni inhaerere velit, possessionem probare teneri.« Itt tehát már a jogszerző elévülésnek hatása a hosszas birtokállapotra szorítottatott le.

De még tanulságosabbak azon pernek eredményei, melyet Grasso Vilibald tihanyi apát 1733. június 12-én a királyi tábla előtt a következő jószágoknak visszaszerzése iránt indított, t. i. Zalamegyében Nagy- és Kis-Pecsel, Vázol, Fülöp, Füred, Dergiece és Arács faluk, s Kék pusztá; Somogy megyében Bálványos, Igol, Boglár és Csehi faluk és a két Ganiacs, Pintekhely, Kislak, Ósege, Lulya, Tethves, Csicsak és Pócza puszták; Veszprém megyében Szöllös, és Fehérmegyében Csűr helységek iránt, melyekről a beperesített okmányok alapján az állítottatott, hogy az apátságnak fundationalis javaihoz tartoznak. Ezen per a táblai perek közt a legbonyodalmasabbaknak volt egyike, nemcsak a fenforgó kérdésnek igen régi okmányokra történt visszavezetésénél fogva, hanem azért is, mert az említett javak számos magánbirtokosok kezén voltak. Ehhez képest a királyi tábla által több részletes ítélet is hozatott, melyek közül a következők itt érdekesek: 1. »Capituli et Praepositurae Budensis quoad possessionem Nagy Pechel, nobilium verő quoad Kis-Pechel possessorio ab anno 1431. continuo ex instrumentis per partes I. productis eveniente; jure porro attacti Capituli et Praepositurae in Collegium Kubrorum Tyrnaviense translato; intuitu verő nobilium Regiis quoque donationibus accedentibus, et adeo vetustum per saecula continuatum saecularium possessorium remonstrantibus, adeoque praescriptione legali sufficienter evicta, partes I. in ordine quoad praescriptas binas possessiones ab impetitione actorea absolvi, et in juribus suis stabiliri.« 2. »Productis partis A. ad comprobandum actoratum satisfacientibus, eundem contra Fülöpienses stabiliri.« — 3. »Jure partis A.

quoad totum praedium Fülöp in praemissis iam edocto, allegatuin per I. longaeuum possessorium legi applicandum veidre.« — 4. »Praescripto possessorio praedii Fülöp a parte lic agentium possessorum stante, eosdem ab impetitione partis A. absolvi; Domokosianos vero ad priori deliberationi satisfaciendum adhuc obligari.« — 5. »Parte A. quoad praedium Csege actioni suaaultro cedente, possessores eiusdem absolvi.« — 6. »Fundntionalibus ex ratione etiam actualis possessorii per partem A. ibidem habiti ad totam possessionem Füred extendi neipieuntibus, partes I. eatenus absolvi.« productorum per partem A. privilegiorum actoratum eiusdem respectu possessionis Boglár stabilin.« — 8. »Legali praescriptione a possessoribus Boglariensibus evicta, eosdem ab impetitione partis A. absolvi.« — 9. »Praescriptione quoad Glainas probata, Baronem Majtbényi absolvi.« stb. stb. Végre a per a hétszemélyes táblához felebbcztetvéu, ez l 750. január 22-én következőleg Ítélt: »Parte A. usum et possessorium privilegiorum suorum quoad bona et portiones actionales per partem I. possessas praehabitu non edocente, partes I. absolvi.«

2) Az előbbi királyi Curiáuk a közbir tok osságokat vagyis úgynevezett compossessoratusokat tárgyazó döntvényei annál fontosabbak, mert ezek a hazai magánjognak egyik kiválólag érdekes nemzeti intézménye, mely tulajdonkép csak a múlt században nyert határozott rendezést. Több tekintetben voltak nagyobb kisebb mérvben jelentékenyek; s névszerint már fentebb láttuk, mi kedvező hatással bírtak egyes esetekben a községi szabadságnak fenntartására nézve. Azonban a legnevezetesebb kérdések, melyek a közbirtokosságok fennállásával lényegesen függtek össze, vonatkoztak az arányra és az arányosításra (proportio), melyek leginkább a következő curiai döntvényeknek voltak tárgya.

D e c. 4. ad invalidationem contractus. Szántó Farkas mint felperes 1754. augusztus 30-án táblai pert kezdett a vele Csépan Hevesmegyében egy határban lakó közbirtokosok, névszerint Sándor Miklós, Ordódy Anna Mária özvegy Sándor Zsigmondné mint gyermekei gyámánya, és Sándor Anna Márton Lászlóné alperesek ellen, kik az elzálo-

gosított közös földek határaitól (de communibus bonis, ab ima parte possessio Csepa, ab altera possessio Sas et praedium Szelvény) néhai Stészel Kristóffal szerződést kötöttek, melybe felperes bele nem egyezett. Ennél fogva ezen szerződésnek Stészel László, Stészel Agnes Kékkői báró Balassa Lászlóné, és báró Berényi Klára özvegy Stészel Kristófné általi felmutatását és reá nézve érvénytelenségét kérte. A menyinyiben mindazáltal oly szerződések, melyek beleegyezésünk nélkül kötöttek, reánk nézve magukban véve semmisek, a királyi tábla ekkép Ítélt: »Metali sub A. accorda reliquorum compossessorum possessionis Csépa consensu inita partem A. liaud obligaute; ad invalidationem eiusdem, partis A. actioui locum non esse.«

Deo. 1. ad proportionem usus. Százd Hont-megye helységében báró Hellenbach Károly és érdektársai 1757. augusztus 22. az alispán előtt arányossági pert kezdtek Foglár Imre és a többi közbirtokosok ellen, melylyel a túlságos irtásokat, a közös javadalmak aránytalan használását, s a közös erdők pusztítását megakadályozni akarván, az 1715: 69. tcz. alapján a közös földek és javadalmak arányszerű felosztását és rendezését kérték; egyszersmind kimutatták, hogy ők 21 és fél belső telek birtokában vannak. Az alperesek, kik ennél nagyobb birtokot kimutattak, t. i. Ilona özvegy Csizsár Lőrinczné hit- és jegybére fejében 20 telket, mások 10, ismét mások 9 stb. telket, az arányosítást ellenezték, »quia illegitimam extensionem possessorii eventuram praevident.« Mindamelllett az alispán az arányos felosztást megítélte. De a megyei törvényszék mint felebbviteli bíróság ekkép ítélte: »Prohibet actoreis ad quotitates intravillanas ad partes AA. spectantes non sufficientibus, causa ulterioris enucleationis gratia remittitur.« — Ezen ítélet a királyi táblához felebbeztetvén, itt az 1760. május 20. vétetett fel. Rákéi Jánoky Anna Mária özvegy báró Heilenbach Károlyné mint leánya, Karolinának gyámanya, báró Heilenbach György, báró Hellenbach Pollixéna özvegy Szmrecsányi Lmréne, báró Hellenbach Vilma Gedey Ezekielné, báró Hellenbach Terézia Erankner Imréné, és hajadon báró Heilenbach Amália felperessége alatt; alperesek pedig Foglár Imre és neje Pongrácz Terézia, Disznóssi

Horváth Klára, Péter, Mihály és János és számos mások voltak. A királyi tábla egyrészről említvén: »Cum pars A. occasione liac Disznóssianas fassiones invalidari et in sortem quartalicii quinque fundos extradari velit; non scitur, quo sint lii fundi censendi«; másrészről a fentebbi döntvényt mondta ki.

Dec. 2. és 3. ad proportionem usus. Ezek a Kélcsoi és Divényi uradalmakra vonatkoznak, melyeket a XVI. és XVII. század birtokvillongásai után 1. Lipót adományának alapján a Balassa család együtt, s ehhez képest a család két ága két részre osztva birt. Balassa (III.) Imre hűtlenségének folytán az egyesült uradalmak felerésze a koronára háromolván, ez végre a gr. Zichy család birtokába jutott, s innen támadtak a két közbirtokos család közt folytonos diiferenciák. Ezen diiferenciák Toronyé és Szklabonya helységekre nézve 1759. egyesség útján iutéztettek el, a mi azonban elejét nem vette azon nagy-szerű arányossági pernek, melyet báró Balassa Pál mint felperes, gróf Zichy János és István, s báró Balassa Ferencz, László és Gábor mint alperesek ellen 1760. april 28-án Xógrád vármegye alispánja előtt a két várhoz tartozó helységek és puszták haszonvételei és javadalmi iránt indított. Ez a kálóimnál Halászi, Ludány, Bússá, Szklabonya, Kis-Újfalú, övár, Kis-Sztraczin, Izeltz, Szent-Péter, Alsó- és Felső-Esztergái, Lest. Lentova, Lórin, Turopolya, Felső-Tiszovnyk, ide érte Huttát is, Alsó-Tiszovnyk, Veres, Süllye, Szenna, Madacska Xegyelistye, Brezova, Felső-Sztrégova, Divén és Oroszi helységekről, és Tót-Kis-Harastyán, Kis-Parocza, Kanosa, Kaproncza, Podhragy és Kis-Libertse pusztákról volt szó, mindennütt a közös irtványföldele, szállók és uradalmi javadalmak iránt. (A losonczy, gergelyfalvai, podrusai, udonyai, tosonczai, lónyabányai, vámosfalvai, divénoroszi-i, pelichei, abel-lehotai, dobrossai, kasman-lehotai és kis-zólyomi diiferenciák más időre lialúztatván). Főnehézség az volt, hogy a mennyiben az alperesek az egykor történt osztálynak igazítását sürgették, a felperesek ennek nem akartak helyt engedni, mivel a Zichy család a Balassa családdal a jus Regium közösségében, tehát mintegy adománytársak (condonatarii) lévén, mégis — a mennyiben a két család nem egy törzsből származott — köztök jogközösség nincs, úgy hogy »intravillana corporalia« azaz

olyakat követelt, »quae tanquam extraneis via clivisionis eiusque rectificationis acquirere non potest.« Az elévülésnek ez ellen tett kifogása mellőztetett, s így az alispánnak Ítélete szerint »possessionum, praediorum et oppidi rátám medietaem ad jus et jurisdictionem partis A. usu reali iurmatam et actu vigentem indispensabiliter pertinere«; továbbá »extranactione in forma Sedis Dominalis inter partes colligantes mutuo inita, tani intravillana quam extravillana beneficia, appertinentias et utilitates in rectam et aequam proportionem venire debere; ut adeo nec radicali alterutrius partis juri, de quo questio liie non est, derogetur, séd neque defectus aut iniuria a proportione juris competentia^e usu firmatae citra bonificatiouem amplius vigeat et perseveret.« S ezen Ítélet a felsőbb bíróságok által is 1767. augusztus 22. és szeptember 9. csekély módosítással helyben hagyatván, a »Dec. 3. ad proportionem usus«-t eredményezte.

Azonban nevezetes körülmény az lévén, hogy a gróf Zichy család a Divéni uradalomnak jövedelmeit nem közösen a báró Balassa családdal, hanem külön szedte be, s névszerint Vámosfalva, Kasman-Lehota, Divén-Oroszi, Zsclly, Pribély és Hutta helységeket, továbbá Kaproncza, Praskova, Tomanova, Rusnyák Is Lubocska pusztákat, s Podrecsin, Neczelistyén, Felső-Tiszovnykón, Lesthen, Turopolyán, Ludányon, Lentován és Privojon a malomtartási jogot külön bírta, melyek nagyrészen saját benépesítésének és irtásainak folytán keletkeztek: az ítélet végrehajtása alkalmával kérdés támadt hogy ezen külön jogosítványok miként fognak tekintetbe vétetni V — S ezen körülmény volt oka annak, hogy midőn az alispán 1768. márczius 8. az látványokban, s márczius 11. az erdőekben az Ítéletet végrehajtani akarta, a Zichy család ellentállással élt; ami 1768. május 4. ellentállás-igazolási perre szolgáltatott alkalmat. Ezen igazolást az alispán elutasította s az ellentálló családot 300 írtnyi bírsággal sújtotta. A megyei törvényszék azonban azon okból, mert az »antiqua subfundualis appertinentiá«-k nem proportionalis, hanem táblai ítéletnek tárgya lévén, »executionis actu, utpote sequestratione sylvarum ante adjustmentem extirpaturarum liaud practicabili existente«, az alperes családot a bírság alól fel-

mentette; a mi a királyi táblától 1769. april 28. és a hétszemélyes táblától 1769. szeptember 11. helybenhagyatván, a »Dec. 2. ad proportionem usus«-nak lett alapja.

D e c. 4. a d p r o p o r t i o n e m u s u s. Báró Hellenbacli György, JánokyAuna Mária özvegy br. Hellenbach Károlyné mint gyermekei gyámnya, báró Hellenbach Polixéna özvegy Szmrecsányi Imréné, br. Hellenbach Terézia Prakner Imréné, báró Hellenbach Vilma Gedey Ezékielné, és br. Hellenbacli Amalia, mint felperesek, Felső-Szemered hontmegyei helység egyéb közbirtokosai, t. i. Bory Dávid, mint első neje Tarcsányi Juliannátóli gyermekei gyámtyja, és második neje Ováry Mária, Cselkó János és neje Sipeky Krisztina, Tarcsányi István, Czalik János mint neje Tarcsányi Klárátóli gyermekei gyámja, Gyüra Imre és Földvály Sándor ellen 1760. január 14. az alispán előtt arányossági pert indítottak. A pernek tárgya bizonyos földterület (calcutura) volt, mely már emberemlékezet óta Felső-Szemered határához számíttatott s melyet ehhez képest a felperesek az arányosság körébe vontak, de melyről az alperesek azt állították, hogy egykor Tarcsány neve alatt attól külön álló pusztát képezett. Ezt a XIV. századig vissza terjedő okmányokkal (1358. »predium Ztra csan,« melyet »Magister Petrus iilius Pauli« birt; — 1358. hogy »Elizabeth consors Ladislai tili Valentini de Darasd cuin íiliis Lak de Zcmered« ezen praediumra nézve egyességre lépett stb.) igyekeztek bizonyítani. De az alispán ezen kifogásnak helyt nem engedett; s ítéletét felebbezés útján 1768. márczius 16. a királyi tábla és 1769. augustus 23. a liétsze inélyes tábla is helyben hagyta. így keletkezett a fent jelzet curiai döntvény.

Decisio 5. ad proportionem usus. Étinek alapját báró Haller Samunak Nádudvar helységet tárgyazó 1748—63-ki arányossági pere képezte, melyről a személyi jogra vonatkozólag már fentebb szólítani.

D e c i s i o 6. ad proportionem usus. Bimanóczy Antal mint felperes Vas vármegye alispánja előtt 1746. aug. 25. Xiczky Adám mint alperes ellen Nagy-Paty helységre nézve arányossági pert indított, melyben a Szécsy család régi

jogának alapján, a mennyiben ezt Paty-i Juciit örökvallás és azt megerősítő királyi jóváhagyás útján megszerezte, kinek jogutódja a felperes, ez az alperestől bizonyos erdőségek arányszerű részének kiadását követelte. Ezen követelés mind a megyei, mind a táblai bíróságok által a fentemlített döntvény értelmében elmozdított.

D e c i s i o 7. ad proportionem usus. Ennek tárgya egy igen érdekes arányossági per volt, melyet Salamon Farkas az alapi-i pusztára nézve Fehérvármegyének alispánja előtt 1736. condivisionálisai, illetőleg a többi helybeli közbirtokosok ellen kezdett. Ezen pusztát t. i. régi családi jognak alapján Salamon Farkas per útján szerezte vissza, a minnek folytán az azután közte és nagyatyja Zsigmond két testvére László és Samunak utódjai közt felosztott. Ennek folytán történt, hogy az épületek fekvése nem felelt meg teljesen az osztályul jutott részbirtokoknak, s hogy az újonnan ültetett szőlők fekvése szintén nem volt öszhangzásban az osztály általi birtokrendezéssel. így noha a pusztának felső része az alsónál hasznosabb és termékenyebb“ volt, mégis Salamon Farkas, hogy lakása a templomhoz és egyéb birtokához közelebb legyen, mindjárt eredetileg lakházát annak alsó részében építette. S midőn azután az osztály eredetileg a feleket ki nem elégítette, ezen per támadt; de ennek alkalmával az alispán a hely színén sem tudott már úgy eligazodni, hogy az érdekeltek kívánatának eleget tenni képes lett volna. 1751 felebbezés útján a per a királyi tábla elé jutott, mely a következő ítéletet hozta: »Fundis curiarumet sessionum, terrarum item arabilium ad eertas calcaturas reducendarum, pratorumque et vinearum praeve excisis, et inter partes condidentes secundum uniuscuiusque eompetentiam in quolibet loeo subdivisus; aediiiciis verő, úti etia.m vineis, ac aliis idgenus benefiieis privatis sumptibus procuratis prioribus possessoribus in sortein ratae portionis eorundem remanentibus; beneficium pascui, iuxta tamen elaborandam proportionem usurpandam pro communi relinqui; proutetiam reliqua tani interna quam externa loci et territorii beneficia inter easdem partes ad mentem articuli 69: 1715. per totum praedium ad iustam proportionem reducenda decerni« stb. Ezen ítéletnek határo-

zatát, melyet a hétszemélyes tábla is helybenhagyott, reproducálja a fentebbi decisio.

D e c. 8. ad proportione usus, Ennek anyapere a személyi jogra nézve fejtegetett gróf Keglevich-féle Nagy-Kőrös város közbirtokosai ős községe elleni proportiónális per.

Decisio unica ad cassationem edncilli. Ez azon pernek eredménye, melyet eredetileg »Adolphus a Sanoto Gcorgio, Gonsiliarius, Supremus Comes Comitatus Jaurinensis, qua Episcopi Janrinensis, ad eumque spectantis dominii et arcis Sabariensis ex collatione Kegia domini terrestri« helyettese mint felperes, Malik Perencz szombathelyi curialista »qua in dorno sua, in antelato oppido Episcopali Sabariensi in vico seu platea Kis-Karicsa sita, promiscuam tam in promontorio antelati oppidi procreatornm, quam extraneorum vinorum educillationem attentantem« alperes ellen, Rosty István Mis vármegye alispánja előtt indított. A keresetlevélben az mondatik, hogy az alperes vagy két esztendővel előbb »prinnim clam et occulte tali sub adumbrato colore et praetextu, quasi vina eadem duntaxat in promontorio procreata, alias liberae educillationi incolarum relicta educillari fecisset; iám verő palam et aperte sub tali praetextu, exposita baedera, extranea quoque, ex aliis scilicet promontoriis pretio comparata, vasatimque introducta vina educillari facéré praesumeret; sicque dominale educillum seu proventum educillarem non tantum minuere et damnificare, séd etiam ipsum jus dominale restringere et suppressere conaretur«; a minek folytán 1000 forintnyi kárnak megtérítését követelvén, fenntartja magának a hatalmaskodási keresetet, s abusuni et praejudicium praeviae extraneorum vinorum educillationis tolli et sufferri, eundemque I. iuxta pristinum morém et consuetudinem in educillando vino procreationis Sabariensis observatum, a paritate etiam articuli 51: 1559., exemplo item articuli 36: 1550. regulari et restringi« kéri.

Ennek ellenében alperes az általa bírt curia előzményeit a következő okmányokkal világosítja fel: a) 1584. »dátum in arcé nostra Sabariensi die 20. Mártii.« »Kos Georgius Draskov cs stb. (győri püspök) nobilis Georgii Maurovich de Zvoy-

novicli alias barbitonsoris nostri stb. (érdemeinél fogva) totáléra partém eius liorti, qui dum oppidum nostrum Sabariense munivimus, extra sepimentum cecidit, in qua ipse xítüic domum lapideam extruxit, contulimus« stb. — b) 1604. »dátum in arcé Sabariensi die 2. Februarii.« »Michael Topoczky Provisor arcis Sabariensis Illustrissimi et Reverendissimi domini Martini Pethe de Hetbes Archiepiscopi Colocensis, Administratoris Episcopatus Janrinensis stb. quod nobiles Gábriel filius quondam Georgii Maurovich, et Prisca Czerzky relicta vidua praefati quondam Georgii Maurovich domum ipsorum lapideam, quam in dimidietate unius liorti olim ad lianc arcem Sabariensem pertinentis, et intra lioc oppidum Sabariense existentis, sumptibus et laboribus suis con struxerant et aedificaverant, nobili Stephano Nórák, et dominae Helenae Santasics consorti eiusdem, baeredibusque et posteritatibus eorundem utriusque sexus universis, et ipsis deficientibus, fratribus et consanguineis eorundem utriusque sexus universis in et pro florenis 126 Hungaricalibus dedisset. vendidisset et appropriasset perpetui juris titulo« stb. — c) 1604. »dátum in arcé Sabariensi die 10. Április.« »Joannes Gorup Provisor arcis Sabariensis Illustrissimi et Reverendi domini Nicolai Uallos Episcopi Jaurinensis« stb. hasonló eladási okmány, melylyel az említet curia »Petro Harasztoviczay aliter Borbél, et dominae Ursulae Mesterliázy eiusdem consorti« és gyermekeiknek 350 magyar forintért eladatott. — d) 1645. »feria sexta proxima post festum Beati Andreae Apostoli.« »Nos Capitulum Castri Eerrei stb. praesente Georgio Bokor Officiali arcis Sabariensis Illustrissimi et Reverendissimi domini Georgii Draskovias Episcopi Jaurinensis« stb. hasonló eladási okmány,« melylyel Borból Péter fiai az említett »domum nobilitarem« »Egregio Joanni Enyedy Notario nostro« 150 magyar forintért eladták. — e) 1649. »feria tertia proxima post festum Beati Martini Episcopi« »Nos Capitulum Castri Ferrei stb. quod nobiles, prudentes et circumspecti Georgius Nagy de Domokosfalva Judex, item (négy név) Senatores et alii nonnulli Jurati Cives, per consequens autem tota Civitas Sabariensis« stb.; ugyanazon curiára vonatkozó hasonló 650 magyar forintért történt eladásról »Egregio Joanni Enyedy.«

— Ezekről azután a ház Malik Ferencz alperes családjának tulajdonába átmenvén, az említett előzmények alapján az alispán, Vas vármegye törvényszéke, s a királyi és a hétszemélyes táblák ekkép ítétek: »Actionali substrato circa interpretationem productorum in processu privilegiorum dijudicari nequeunte, partém A. ad suum competens fórum relegari, concomitanter partém I. hoc processu absolvi.«

Ezen Ítéletnek következtében ugyanazon ügyben gróf Zichy Ferencz győri püspök 1746. augusztus 28. táblai pert indított »contra Juditkám Bogyay viduam Francisci Malik qua etiam prolium suarum tutricem«; de a királyi és a hétszemélyes táblák előtt sem nyert kedvezőbb ítéletet; t. i. »Productis partis A. instrumentis ad imponendam parti I. privilegiorum productionem non sufficientibus, actoratum eiusdem condescendere«.

II. A városi fekvő birtok tárgyában a curiai döntvények sokkal csekélyebb érdekléssel bírnak, mint melyet a nemesi javak tekintetében nyújtanak. Ez annyiban magyarázható meg a dolog természetéből, a mennyiben a nemességnek joga kiváló értelemben tekintett országos jognak, tehát a királyi Curia is, mely az országban a legelőkelőbb törvényszék volt, s mintegy saját rendeltetésénél fogva magát hivatottnak érezte, hogy annak érvényesítésére és kifejtésére több gondot fordítson, mint a városok-éra, mely az uralkodó vélemény szerint inkább csak particularis jog volt. S ehhez járult még, hogy a városok joga túlnyomólag nem országos törvények, hanem királyi privilégiumok által volt rendezve, s hogy Werbőczy példája, ki Hármaskönyvének 272 czimei közt tulajdonkép csak tizenháromat szentel a városoknak, a városi jogokra nézve az előbbi kir. Curiában is nevezetesebb érdeket nem ébreszthetett. Noha tehát a városok jogszolgáltatásának szállni is a királyi Curiában mint az ország legfelsőbb felelőviteli fórumában folytak össze; a városi jogokra, s névszerint a városi birtok előbbi rendezésére nézve mégis a döntvényekből sokat nem tanulhatunk.

Talán nem tévedek, ha azt tartom, hogy mai jogtudományunk szempontjából ez nem örvendetes jelenség. Tudjuk ugyanis, hogy újabb jogi reformjaink életbeléptetésére a vá-

rosi birtok sokkal könnyebb tért nyújtott, mint a nemesi; sőt számos új intézmények foganatosítása, mely a nemesi birtoknál;ok közvetítő és költséges munka által feltételeztetik, a városi birtoknál csaknem közvetlenül történhetik; a minek folytán a jogfejlődés átmeneti stádiumai itt sokkal egyszerűbbek, mint amott. De ha a királyi Curia a városi birtokra nézve határozottan és feltétlenül kimondta az elvet, hogy »fundi civiles sub classem jurium possessionariorum non veniunt« (Dec. 24. lapud. dobit.); méltán lehet kérdezni, miért nem követte ezen elvet hasonló objectivitással a részletekben is? miért alkalmaztatta a nemesi birtok szabályozásának egyes pontjait még a városok privilégiumai ellenében is a városi birtokra? mint azt p. o. az ősiség elvével láttuk (Dec. 38. divis. success.), s másrésztől miért nem tett kellő különbséget a szabad királyi, és a földesúri hatalom alatt álló városok közt?

Kitetszik ebből, hogy itt a városi birtokról sokat nem mondhatok, s hogy fejtegetésem célja ellen nem cselekszem, ha az általam a curiai levéltárban áttanulmányozott perekből a városi birtokra nézve néhány oly adatot is felhozok, melyek a döntvények közé fel nem vétettek.

Mindenekelőtt azon esetet kell szóba hoznom, mely alkalmat szolgáltatott arra, hogy a királyi Curia a nemesi és a városi birtok közti jogi különbséget a már jelzett Dccisio 24. liquidorum debitorum«-ban kimondta.

Nyitrán t. i. gróf Forgács László 4000 forintért házat adott el gróf Hunyadi Mihálynak, ki a ház árát ki nem fizette, hanem kötelezvényt adott, hogy azt egy év alatt megfizetni fogja. Ez azonban meg nem történvén, az eladó a vételár iránt világos adóssági pert indított, mely neki meg is Ítéltetett. Végrehajtás történvén, a vevő a vett házat »in fundum executionis« akarta adni, a mi azután azon kérdéshez vezetett, ha vájjon az eladó ezen fundus executionis-t köteles-e elfogadni? Az eladó mint felperes ezt ellenezte, ellenzése okkép indokolván, hogy »memoratum domum perennaliter in Oomitem!.. jurisdictionem civicam sponte amplectentem transtulit«, s hogy »memorata domus oneri publico subiecta, pnterijum quod classem jurium possessionariorum ingredi,

interque pignora et res mobilis in pecuniam facile commutabiles reputari nequeat, neque in statu illi, quo Comiti I. resignata est, reperitur, sed neque pro speciali hypotheca creditae summæ obligata sit» stb. A bíróság is ezen értelemben ítelt, s így keletkezett az itt szóban levő curiai döntvény.

Az előbbi királyi Curia azon kívül a városi realitásokra nézve néhány más tételt is mondott ki; p. o. hogy városi realitásokra a sz. k. városokban a betáblázások a tanács által történjenek (Dec. 33. és 36. liquid. debit.) hogy városi javakról örökvallások is a tanács előtt történjenek (Dec. 21. pign. in Comitatu.); — sőt a városi fiscus örökösödésére nézve a két tábla ellenkezőleg ítelt, t. i. a hétszemélyes tábla: »Si quidem successio Fisci Civici in defectibus per art. 16: 1649. ad hona dnntaxat civilia restricta esset, idcirco eveniente alicuius liberae in Civitate degentis, sed nulla bona civilia possidentis personae defectu, in substantia deficientis nullam successionem praetendere potest«. (Dec. 37. divis. »uccess.); ellenben a királyi tábla: »Civitates in casu defectus personarum liberarum in gremio illarum degentium, onera civilia supportantium, adeoque jurisdictioni suae subiectarum, succedunt«. (Plán. Cur. 211. h). »Leges, quae causas ex binaria oppositione ad actum maioris potentiae suscitatas Tabulae Regiae dijudicandas deferunt, ad causas civium extendi non possunt« (Dec. 12. de iudicatus quaestione) stb. stb.

Különbösen legfontosabbaknak látszanak azon curiai ítéletek, melyek szerint a sz. k. városok kebelében már akkor valószínűs szolgalmaknak volt helye. Ilyen ítéletek a következők:

Pestre nézve, Hacker József ácsmester és neje Pauer Klárának pere Pauer Gáspár ellen 1775. körül »ad repositionem sublationis servitutum luminis et stillicidii.« A városi tanács azt oda ítélte, s a királyi tábla mint felebbviteli bíróság ezen ítéletet helyben hagyta.

Pozsonyra nézve: Gr. Eszterházy Kazimir a Duna-utczában sz. Lőrincz kapuja mellett gróf Erdődy Sándor házában szomszédságában az Ullinger-féle házat megvevén, 1774. évi april 12. a felperesnek tiltakozása daczára annak telke felé egy előbbi kis nyílás helyett egy nagyobb és két kisebb abla-

kot nyitott. Ennek folytán gróf Erdőfy mint fplperes a városi tanács előtt ezen ablakok befalaztatása iránt a Hk. Prol. 10. 11. és 12. ez., a helybeli szokás, és az 1723: 30. tz. alapján pert indított. Erre gróf Eszterliázy mint alperes azt válaszolta: »Provocatae leges nullám de servitutibus, minus de earum sublacione mentionéin faciunt; imo nec ullae aliae *ex-tant*, quae institutum hoc secundarent: proinde I. illud velut nullo jure admissum condescendi petit, vei ideo etiam, quod actori aut repositoio aut violentiali processu agendum fuerit«. Erről a városi tanács ekkép Ítélt: »Quoniam sensu actionalium légiim, municipalis item ab avito praescriptae, et exemplis etiam recentioribus suffultae consuetudinis nec servitutes citra concursum et assensum vicini loco movere et aliorsum transferre, multo minus novam íenestrarum servitutum inducere licitum fórét: dominum Comitem I. in obstruendis duabus minoribus fenestris, dein verő reducenda etiam, et priori loco in mensura oculariter attacta reponenda maiori fenestra judicialiter convinci«. Ellenben a tárnoki szék: »Quoniam Comes I. ex humiliori antehac domo causa etiam publici decoris solenne aedilicium extrui faciendo, prae-habitam unius fenestrae servitutum altius elevare, eandem ampliare, et in alimn locum transferre potuerit, allegata municipalis velut in positiva quapiam liegni lege alioquin liaud fundata consuetudine nullatenus obstante: eandem fenestram in statu factae translatioqis relinquendam adinveniri«. A királyi táblának, hol a felebbezett per 1779. február 25. vétett fel, 1783. augustus 21. hozott Ítélete szerint:»Sententiam procedentis Magistratus Civici approbari«, s a hétszemélyes táblának 1786. június 28-ki ítélete szerint: »Parte A. per factum actionale servitutum sibi illatain esse non docente, sententiam Sedis Taveruicalis approbari.«

Gróf Kasztéi József, ki Komazeder Mártonnak házát és telkét a város fala és szt. Lőrincz kapuja mellett (ubi turris pomerialis Zwinger dicta) vette meg, mint felperes. Klo-busiczy Samu mint alperes ellen, ki 1767. ezen tornyot a várostól megszerezte, pert indított, mivel ez »ab antiquo obmuratae turris pomerialis foramina fregit, et plures fenestras <rsus fundum A. aperire nititur, stúdió praecipue voluptatis;

ubi tamen versus Civitatis fossatum, et versus diversorium ad rubrum bovem sufficientes fenestras et superabundans lumen habere potest«. továbbá, mivel »partem A. octepta aedificii in proprio fundo ab opposito praescriptac turris per transversum structura inbiberi curaverit.« A periratok a két fél érveit részletesen kifejtik. A városi tanácsnak Ítélete az alperesre, a tárnokszék Ítélete a felperesre nézve volt kedvező. A királyi és a hétszemélyes táblák a városi tanács Ítéletét hagyták helyben.

Komáromra nézve: Dumcsa János, Konstantin és Antal testvérek mint felperesek Pájer Mátyás mint az előbb Khissler-féle ház új tulajdonosa és alperes ellen 1764. május 5. indítottak pert, »in quantum per collocationem növi stillicidialis canalis per Pbilippum Khissler et Joannem Prekler vicinos, in parte domum suam communem respiciente erecti, praejudicium inferri observassent«. A városi tanácsnak Ítélete szerint a felperesek háza, vagyis »domus ad auream crucem, dum adhuc Civitatis fűit, erat servituti actionali subiecta«. a minek folytán »etiam nune tollerari debet per actores, cum domus in eos translata est«; továbbá a »conservatio canalis stillicidialis Civitatis« mindkét félnek meghagyatik A királyi és a hétszemélyes táblák ezen ítéletet helyben hagyták, azonban úgy, hogy az említett csatornának fenntartása csak a felpereseket illesse, stb. stb.

Vége III. a paraszti és IV. az ingó vagyont tárgyzó döntvényekre nézve, még néhány megjegyzés:

1) A mennyiben az urbáriumok csak 1767. és 1780. hozattak be, fejtegetésünk pedig tulajdonkép csak 1769-ig terjed, itt a jobbágyok vagyoni jogosítványait akkép vesszük szemügyre, a mint az urbáriumok behozatala előtt voltak.

2) Ha tehát a döntvényekben akár »sessiones intravillanae« (p. o. Dec. 4. de instituto; — Dec. 5. ad proport. usus), altár »antiquum constitutum sessionum et appertinentiarum postfundualium« (Dec. 6. ad proport. usus) említettnek, ezeket nem az urbáriumok, hanem a régibb szabályok szerint kell értelmezni. Pusztákról vagyis u. n. »praediumok«-ról is a döntvényekben van szó. (p. o. Dec. 10. ad implem. contr. — Dec. 4. és 7. ad proport. usus.)

3) A jobbágyokat csak ingóságaiknak és telkeik beruházásainak tulajdonosa illetvén, (Hk. IIT: 30.); a fekvőségnek tulajdonosa pedig a földesur lévén, ők erre nézve a földesur »dominium directum«-a alatt állnak. Az »ususfructus« szó, mely újabb időben ezen viszonyra alkalmaztatott, akkor ezen értelemben még nem volt szokásos. Az is történt, hogy »dominus terrestris jurisdictionato suo utile cuiuspiam praedii dominium contrantualiter obliget« (Dec. 10. ad. implem. contract.)

4) Azért a jobbágy a telkéhez tartozó fekvőségeket el nem adhatta (Dec. 4. pign. ex Comit.); s úgy szintén »fundos suos sessionales invito Domino onerare non potest« (Dec. 31. ad reluit. pign.) Továbbá »Si in una possessione sint duó domini terrestres, jus exaestimandi fundos ex communi extirpatos uni compossessori ita competit, sicut alteri.« (Dec. 4. pign. ex Comit.)

5) Az ingóságok az egyesek jogának feltétlenebből voltak alávetve, mint az ingatlanságok. s ezen ellentézés szerint több curiai döntvényeknek képezik tárgyát; (1. Dec. 1 — 26. ad acquisitionem mobilium, allaturae, dotum et paraphernorum).

II. Kötelmi jog.

A curiai döntvények négyféle kötelmi viszonyra vonatkoznak: 1. szerződésekre, 2. pénzbeli adósságokra, 3. károsításokra, és 4. u. n. magánjogi bántalmakra.

1) Szerződésekről általános értelemben a döntvények nem igen intézkedtek, s többnyire a szerződéseket concret értelemben akkép vették szemügyre, a mint egyes határozott dolgokra vonatkoztak, p. o. nemesi javakra, pénzbeli adósságokra. Különben a királyi Curia határozottan beismerte a különbséget azon szerződések közt, melyek valamely dolognak átadása által tételeztetnek fel (p. o. zálog), és azok közt, melyeknek létezésére a felek kölcsönös megegyezése elégséges (p. o. adásvevés, 1. Des. 24. liquid debit.); s vannak egyes kiváltságos szerződések is, melyeket az előbbi kir. Curia tekintélye támogott. Ilyen volt névszerint a jószág-

csere, melyről — habár fekvő nemesi ősi javakat tárgyazott is — a Dec. 4. ad invalid, cambii azt mondja, hogy »praecipuum cambiorum motivum est commoditas partium, illaque reflexe ad cambium ineutes, et non successores considerari debet« (Dec. 4. ad invalid, cambii.). Más viszonyok közt a családi birtokra nézve mindig a jogközösségben lévő rokonok és az idegenek közt lényeges különbség tétetett (p. o. Dec. 51. 52. divis. success.).

Az egyes szerződések közül, melyekről a döntvényekben szó van, a letétet (Dec. 6. ad dand. rat. oppos.,— Dec. 36. liquid, debit.), a haszonkölcsönt (Dec. 36. liquid, debit.), az érdemdíjazást (Dec. 15. 16. de fass. ex negl. praemonit. — Dec. 5. ad invalid, condit, pignorat. — Dec. 12. ad. reluit. pign. in div. Comit.), a meghatalmazást (Dec. 3. de judicat. quaest. — Dec. 1—5. de plenipot. et fratre natu maiore — Dec. 31. ad dand. et recip. contrad. rat. — Dec. 10. ad. invalid, transact. — Dec. un. ad dand. gesti officii rationes.-) s a megbízás nélküli ügyvitelt (Dec. 5. ex purit. statut.) emelem ki.

2) Részletesebb és határozottabb a curiai döntvények tartalma a pénzbeli adósságokra nézve (Dec. 6. de instit. — Dec. 3. de juramentis. — Dec. 12. de opposit. — Dec. 6. de novo. — Dec. 30. de action. Fisci R. — Dec. 3. de excis. quartal. — Dec. 36. ad invalid, fass. ex praesud. — Dec. 5. ad invalid! contr. — Dec. 3. 6. ad dand. rat. oppos. — Dec. 23. divis. success. — Dec. 1—36. liquid, debit. — Dec. 19. ad acquis, mob.— Dec. un. ad ineund. comput. — Dec. 36. ad poen. violent.). S ezek közül különösen néhányat említek, melyek két érdekes kérdésre vonatkoznak, t. i. a községek adósságai és a csödre.

Ratkó Gömörmezei mezőváros községe 1758. Sturmán Mátyástól 3000 forintot vett kölcsön, s erről a község nevében és pecsétje alatt kötelezvény állíttatott ki, melyet annak több tanácsnoka és lakosa is aláírt. Ezen adósság mindazáltal a kikötött időben le nem fizettetvén, Sturmán Mátyás mint felperes »contra providos Georgiam Hervot, Joannem Simko et reliquos etiam Senatores et oppidanos Ratkoienses« Gömör vármegye szolgabírája előtt világos adóssági pert kezdett. A szolgabíró a községet el is marasztalta. De a megyei

törve nyszék a pert folytatás végett visszaküldte, »ut in quantum edoctum fuerit, ex praescripta summa in utilitatem aut necessitatem Communitatis quidpiam esse conversum, Communitas in tantum portando oneri obnoxietur; de reliquo residuo, quod supernataverit, et dispendiose per levantes erogatum compertum extiterit, ipsis portandum onus ut imponatur adinveniri.« Erre a per 1765. a királyi táblához felebbez-
tetvén, ez által a következő Ítélettel intéztetett el, hogy »eveniente eo, quod actor praenotata sub sigillo et subscriptione Senatus oppidi chartabianca bona fide toti Communitati summam actionalem in promotionem processus Luzsinszkiano-Dobocziani in commodum totius Oommunitatis tendentis léviam crediderit, ad exolvendum debitum actionale idem oppidum obligari; salvo tamen ad subscriptos in obligatione Judices et Juratos oppidi, si et in quantum in rém Communitatis praevio modo levata summa per eosdem conversa non fuisset, suo modo regressu«; a hétszemélyes táblától pedig: »Sententiam Inclitae Tabulae Regiae Judiciariae approbari.« Ezen Ítéletek lettek a Dec. 28 liquid. debit. alapja.

Nevezetesebb ennél még a csőd rendet tárgyszó curiai döntvények szabálya. Mert az 1723: 107. tcz. a csőd-eljárást nálunk is behozván, egyebet nem határozott, mint hogy »ad normam in aliis Regnis et Provinciis observatam prioritás juris in futurum observetur,« ezen jogelsőbbiségre nézve pedig szabályt ki nem mondott: a kir. Curiaúak volt hivatása ezen hiányt pótolni. A mennyiben pedig az így megállapított rend 1840-ig volt egész csödi eljárásunk egyedüli alapja, mely az addigi csődperekre nézve később is megtartotta kötelező erejét, rendkívüli érdek van kötve azon perekhez, melyekből a Curia csődszabályozó döntvényeit merítette. Ezek a következők:

Trumer Jakab magyaróvári lakos és kereskedő 1756. meghalván, kiválólag azon kereskedelmi társulat szerencsétlen üzletének folytán, melyben Schiemer Györggyel és néhány mással »Ováriensis Societas« ezége alatt volt, hagyott hátra sok adósságot, melyeknek tekintetéből özvegye Longon Terézia a magyaróvári tanács előtt csődöt jelentettbe. Ennek folytán számos hitelező jelentkezett, kiknek ellenében »The-

resia Longon vidua Jacobo Trumeriana deciarat, cura ipsa neque ad contrahenda debita ullo modo coucurrerit, neque veró de quaestorai! defimcti sui mariti societate sibi quidpiam coustet; interea veró totam non modo mariti, verum et suam mobilém et immobilém substantiam pro fundo marit alium creditorum conscriptam et inventatam experiatur; ex qua cum ad sensum legum patriarum primum jura sua vidualia deduci debeant, illa sequentibus *Judicio proponit*« stb. Követelései a következők voltak: özvegyi jogosítványai, női ruházata (mindús muliebris), hozománya, legatum íratris sui Mathiae Lollgon, cantarum nempe argenteum, et floreni 800 aeris parati atyja után öröklött szőleje, s a gyermek nélkül elhalt testvérenek hátrahagyott 1080 forint és 85 denárnyi vagyona. Ezekre nézve magát mindenek előtt a csódtömegeből kielégí Ltetni kérte. Különbén Trumer Jakab igen terjedelmes üzlete ügy hozta magával, hogy számos és különféle hitelezői lévén, a csódeljárás is igen bonyodalmas, s kiválókg, mi a kereskedelmi könyvek kivonatját illeti, érdekes volt; mely a városi tanács ítélete által elintéztetvén, a mennyiben ez felebbezés utján az uriszék, a megyei törvényszék, s a királyi és hétszemélyes táblák által helybenhagyatott, a »Dec. 36. liquidorum debitorum« egyik alapítéletévé lett.

A másik ezen döntvénynek alapul szolgáló, de közvetlenül a Dec. 33. liquid. deb.-al is összefüggő csődper akkép keletkezett, hogy Roth György pozsonyváraljai kereskedőnek halála ulán, első nejétől Beer Mária Erzsébettől hátra maradt leánya Máriának nevében ennek nagybátyja és gyámja Beer Frigyes Vilmos, özvegyétől Bayer Éva Máriától 3553 forintot 25 dénárt követelt; a mihez azután számos heavatkozó csatlakozott. Ezen perben kiválólag a betáblázott hitelezők követeléseinek kérdése érdekes, mely a mezővárosi tanácsnak Ítélete szerint a következő elintéztést nyerte: »Ad creditores chyrographarios legali intabulatione provisos digrediendo; quamvis quidem partes in processu quoad intabulationes eorum coram Libera Regiaque Civitate Posoniensi, Modrensi et Jaurinensi opposuissent, intabulationes in praetactis Civitatibus factas ex eo locum habere nequire, quod mobilia personam sequantur, ibidemque intabulationes tieri

oportuisse, ubi jurisdictio ex mora (tartózkodás) et possessorio debitoris locum sortitur; insimul et id opposuissent, quasi verò coram oppido Váralja factae intabulationes subsistere nequirent, siquidem articulus 107. anni 1723. solummodo Comitatum et Civitatum mentionein facerét. Cum niliilominus usus et praxis etiam in Civitatibus receptus multos casus ex Civitatibus Sedem Thavernicalem et Curiam Regiam transientes docerent, in mobilibus quoque coram illa Jurisdictione, coram qua rés mobiles deprehenduntur, intabulationes fieri posse; oppidum Váralja verò virtute privilegiorum suoruní a glosiosae reminiscéntiae Carolo VI. confirmatorum illa praerogativa, qua Régió privilegiatum oppidum Samaria gauderet Samaria verò actu etiam praerogativam improtocolationis babérét, ac oppidum Váralja ab immemoriali tempore, cum scitu et indultu tamen Dominií, in usu praerogativae improtocolationis existeret. fidedignitatemque suam et formale protocollum, tanquam ad improtocolationes ex lege neccessarium requisitum conservaret; ac exemplum quoque causae Trumerianae ex oppido Ovár Curiam Regiam transiens demonstraret, intabulationes coram oppido Ovár factas stabiliri, et secundum dátum intabulationes coram oppido Ovár factas stabiliri, ac secundum dátum improtocolationis creditores taliter improtocolatos ad sequentem seriem collocandos« stb. — Az uris�ék ezen ítéletet egészbén véve fenntartotta; de Pózsöny vármegye törvényszéke akkép Ítélt, hogy »intuitu quaestionum circa intabulationes agitatarum; quoniam articulo 107: 1723. Comitatus duntaxat et Civitatibus, fidedigna quippe protocolla tenentibus, actaque publice tractantibus et authentice expedientibus provinciám istiusmodi intabulationes recipiendi et conferendi detulisset: eapropter praeter Comitatus et Civitates reliquas intabulationes seu in Dominiis, seu in oppido Váralja peractas pro illegalibus adinvenri« stb. S midón a per 1762. január 28. felebbezés útján a királyi tábla elé jutott, ez »viduam I. relictam in solidum obligatam esse eveniente,« a többiben pedig a megyei törvényszék Ítéletét magáévá tette; a hétszemélyes tábla pedig azt azon toldalékkal: »exolutione scriptae dotis omnibus debitis postposita« stb. hagyta helyben,

Kétségtelen, hogy az előbbi királyi Vuria a Dec. 36 liq. debit. szövegén alapuló csödrendtartás alkotása által, melyet úgyszólván a semmiből teremtett, a magyar jognak nagy szolgálatot tett; noha talán helyesebb lett volna, ha ebben nem Magyar-Ovár és Pozsonyváralja mezővárosok, hanem az ország tekintélyesebb városai p. o. az akkori forgalmi viszonyokhoz képest Pozsony, Sopron vagy Kassa üzletéből és jogéle-téből abstrahált észleleteket és tapasztalásokat követett volna.

3) Hazánk XVIII. századi társadalmi és jogélete úgy hozta magával, hogy tisztán károsításokat és kártérítéseket tárgyazó jogkérdések akkor csak ritkán merültek fel. Fdemi csapások, vagy a véletlen által okozott károk különben csak annak ártnak, ki általuk sujtatik; ha pedig a károsítás alkalmával erőszak liasználtatik, eddigi jogunk szerint hatalmaskodási esetnek van helye. S így tisztán kártérítésről csak akkor lehetvén szó, midőn a károsító személy olyan nyira vétkes, hogy neki vétsége erőszakoskodás nélküli hibáid beszámítható: múlt századi mivelődési állapotaink megmagyarázzák azt, hogy akkor előjött károsítási esetekben ezen feltétel többnyire hiányzott.

Mindamellet a curiai döntvények ilyenmő esetekre nézve is néhány szabályt tartalmaznak; melyekhez képest a kártérítés kérdései rendszerint ugyanazon bíró előtt, és ugyanazon módon elintéztetnek, mint a világos adósság kérdései. Főszabály, hogy „universalis lege illis, quibus iniuria et danina inferuntur, vindicandi activitas attributa est» (Dec. 1. ad demolit. molend.), oly módon, hogy »si defectus fundi apud succumbentem subversetur, exequens etiam personam illius triumphanti assignare possit» (Dec. 5. ad act. máj. poten.). A kár megbecslésére nézve »Judex omnia possibilis ad cognoscendam damni et nocumenti qualitatem (et quantitatem) adhibere debet» (Dec. 5. ad demolit. molend.).

Az idegen malmak és töltések (Dec. 1—6. ad demolit. molend. et agg. — Dec. 1. ad acquis. damn.) és idegen állatok (Dec. 24. ad poén. violent. — Dec. 2. ad acquisit. damn. — Dec. 1—8. marcales) által okozott károk is a curiai döntvények különös megállapításainak tárgya.

4) A m a g á n j o g i b á n t a l m a k k a l (actusmajoris

potentiae, violentia, succisio sylvarum, detentio fugitivorum colonorum, detentio alienarum litterarum, delionestatio) számos curiai döntvények foglalkoznak: azonban magától világos, liogy álláspontomhoz képest ezeknek méltatása a jelen fejtegetés feladatához nem tartozik.

III. Családi jog.

A házastársak kölcsönös viszonya, és különösen vagyoni kérdésekre vonatkozó jogosítványai; a szülőkésgyemekek közti viszony; s agyám-s á g és gondnokság lényeges kérdései és pontjai, határozott célpontuk szerint több curiai decisióban találunk érdekes elintézésre. Azonban ezen célpontok még egykori családi életünk azon postulatumaihoz képest voltak kijelölve, melyekbe régibb jogunk társadalmi létünk rendezésének fősúlyát fektette; melyek mindazáltal nemcsak ki vannak már jelenleg előbbi jelentőségökből vetkeztetve, hanem a XVIII. században is a gyakorlati élet újabb mozzanatai által már túlszárnyalva voltak. S ehhez képest eleget teszek feladatomnak, ha az ide tartozó döntvényeket is csak röviden felmlítem.

1) A házastársak közti viszonyra nézve -'
 »Ixor sequitur conditionem mariti, etvidua nőmén mariti sui gerens, bonisque maritalibus immanens repraesentat ipsum maritum; quemadmodum itaque non obstante sua ignobilitate jure repraesentationis bona mariti possidere, ita contra iniustos aggressores eodem quo maritus processu úti potest«. (Dec. 9. de actu máj. potent.) — »Vestes nuptiales occasione desponsationis per sponsum sponsae datae« (Dec. 24. ad aquis. mobil.) — »Respectu unius eiusdemque actus maritus et uxor, licet ex utriusque commissione vei facto violenta perturbatio promanet, distinctis et singillativis poeuis subici non jiossimt, cum iuxta tit. 48: I. in hoc casu pro una eademque peésona in jure reputantur«. (Dec. 18. ad poén. viol.)
 »Etiamsi mulier maritum suum deserat, et extra Lares eius degens usque obitum ipsius cum eodem non convivat: tamen si causa desertionis praevie per Fórum Spirituale non coguoscat, juribus vidualibus frustrari non potest; quia desertio

eousque pro culposa non reputatur, donec in sua competentia pro tali declaratur«. (Dec. 3. ad acquis, molit.) — »Licet fundationalibus litteris tani mariti quaru uxoris nómén insertum sit, si tamen maritus testamento suo mediante integram fundationalem summám ex acquisitis suis depurandam ordinet, successores eius praetextu i'undationalium litterarum ad invalidationem testamenti, vei ad acquisitionem dimidiae summáe contra viduam et noveream agere non possunt«. (Dec. 6. ad invalid, testam.) — »Summáe, quas uxoresmaritis in comparisonem naturalium seu victualium durante adliuc matrimonio cum marito simul consumptorum ex propria substantia dederunt, compensari non solent«. (Dec. 13. divis. success.) — »Yestes et jocalia (clenodia muodusque muliebris) privato uxoris dominio subiecta sunt.« (Dec. 1. ad ivalid. testam.) — »Expensae per viduam post fata mariti in redemptionem eiusdefii aviticorum, adeoque taliter procuratam meliorationem ei ogatae, debent ipsi per successores bonificari (u. o.) — »Licet jura viduam certo respectu privilegiata sint, si nihilominus uxor cum marito coobligata sit, time praetextu eorumdem jurium vidualium ante eredi tores praecedentiam consequi non potest.« (Dec. 19, ad acquis, mobil.; v. ö. Dec. 4. liquid, debit.).

Különben a jegyajándékokra a Dec. 3. divis. success, és a Dec. 24. ad acquis, mobil.; — a hozományra Dec. 2. 10. 12. 14. ad acquis mobil.; — s a házastársak közszerzeményeire a Dec. 1. ad invalid, testam. Dec. 11. 23. 44. 58. divis. success. Dec. 5. 8. ad acquisit. mob. vonatkoznak.

A nőnek törvényi hitberére nézve az elv áll: »Dos legalis. velut speciali legum privilegio gaudens, ante omnia alia debita praefereuter excindi debet.« (Dec. 20. ad inquisit. mobil. v. ö. Dec. 36. liquid, debit. Deo. 7. 16. ad acquisit. mob.)

Ezen elv szolgált alapú Salterer Zsuzsanna Adelffy Antalné keresetének, melylyel 1767. a Kőszegi kerületi tábla előtt az első férjének halála után kijelentett csőd alkalmával a csődtömegből »excisionem et sequestrationem dotis sibi obligatae, allaturae, et centum aureorum cartabiancaliter obligatorum« követelte. De elmozdítatván, midőn az ügyet a királyi Curiához felebbezte, a királyi táblának 1768. május 20. ekkép ítelt: »Intabulata dote scripta ad classem intabu-

latorum creditorum pertinente, legalique dote his in circumstantiis cessante« stb.; — s 1769. február 22. a hétszemélyes tábla: »Dote scripta, in quantum legalem excederet. ad classem creditorum posita« stb.; a mi az Írott bitbérre nézve a »Dec. 9. ad acquis, mobilium« stb. - ot eredményezte. Különben v. ö. Dec. 1. 2. ad invalid, contract.; Dec. 1. 2. 7. 16. 23.

25. ad acquis, mobil.; — s a férj számára leköött ellenhitbérre (contados) nézve a Dec. 3. ad obtin. success, coram Tab. R. Dec. 22. ad acquisit. mob. és Dec. un. ad acquis, contradot.

2) A szülők és gyermekek közti viszonyra nézve a curiai döntések a már jogilag önálló férfi személyektől megkülönböztetik a »filii sub patria potestate constituti et minorennes«-eket (Dec. 8. de fass. ex nogl. praemonit.), és a »filius perfectam aetatein attingens, nihilominus a patre indivisus, adeoque a potestate patria nondum emancipatus«-okat (Dec. 1. ad act. máj. pót.). Úgy szintén a még hajadon leányok állapótól megkülönböztetik azon eseteket, midőn »mater (vagy pater) filiam emaritat« (Dec. 34. divis. success.); és midőn ez »post emaritationem intertentionem ex bonis paternis amplius praetendere non potest (Dec. 3. ad excis. quartal.). A már kiházasított leányokkal azonosítatnak a »filiae ex Laribus paternis egredientes et statum religiosum amnectentes, quae per fugressum in religionem ita emancipantur, ac si emaritaretur« (u. o.).

Mindezeknek családi és öröklési jogairól a döntések számos, és gyakran igen részletes szabályokat tartalmaznak, melyek azonban a régi családélet átalakulásánál fogva többnyire már elavultak, (mindamelltt a leányok tekintetében a Dec. 49. divis. succ. érdekléssel bir.) Ennek folytán csak a leányok hajadoui jogaira vonatkozólag kiemelem még a Dec. 2. ad excis. quartal. — Dec. 5. 7. 17. 34. divis. success. — Dec. 18. 21. ad acquis, mobil.-okat.

Vannak azonkívül a curiai döntvények közt olyanok is, melyek a mostoha szülők és mostoha gyermekek közti viszonyt tárgyazzák, névszerint a Dec. 6. ad invalid, testam. — Dec. 12. ad invalid, condit. pignorat. — Dec. 6. novae divis. — Dec. 21. ad act. máj. poten. — Dec. 17. ad acquis, mobil. stb.

3) A gyámságok és gondnokságok tekintetében is a döntvények tartalma oly szorosan függ össze a családi élet régi rendszerével, hogy azoknak csak nehányát emeljük ki, melyek mostani jogunk álláspontjából még érdekesek.

A Ege. 1. ad exig. rat. tüt! határozott különbséget tesz a »tutores testamentarii, dativi éslegitimi« közt. Az atyának gyermekei feletti törvény és természet szerinti gyámságára vonatkozik Dec. 5. ad invalid. transact. Az anyára nézve pedig az határoztatik: »Mater ad secunda vota transiens, si substantiam orphanalem dispendiose administrassl comperta fuerit, non tantum a tutela et curatela actoratu Fisici Comitatus Magistratualis amovetur, séd insuper in refusione dispendiose et ultra necessitatem erogatae substantiae convincitur.« (Dec. 12. ad exig. rat. tutel.).

Ezeken kívül még felemlítem a gyámságokra nézve a Dec. 12. de instit. — Dec. 23. de act. Fisci R. — Dec. 6. ad transumpta litter. — Dec. 1—11. ad exig. rat. tutel.-okat; a gondnokságokra nézve pedig a Dec. 9. 10. és 11. ad exig. rat. tutel.-okat.

IV. Öröködési jog.

Azon curiai döntvényeknek, melyek az öröködési jogra vonatkoznak, két osztályát kell megkülönböztetni, ahhoz képest, a mint azokban ősi vagy szerzeményi vagyoni öröködsről van szó. Az előbbieket egészen tekinteten kívül hagyom; az utóbbiakról pedig csak annyiban szólok, a mennyiben a most hazánkban fennálló öröködési renddel közelebb függnek össze; úgy hogy 1) azokat, melyek az öröködés általános elveit, 2) melyek a végrendeleteket; 3) melyek a végintézkedés nélküli öröködés t; és 4) melyek az öröködési osztályt tárgyazzák, veszem szemügyre.

1) Az öröködési jognak főelveihez a következő szabályok számíthatók: »Yiventis nulla est successio.« (Dec. 4. ad invalid. fass. ex praejud.). — »Successio nonnisi ex praehabito antenatorum usu ac possessorio enascitur, et in successores redundat«; a minek folytán előbbi jogunk szerint

»praetensio successionalis cum processu juris confundi non potuit« (Dec. 4. de act.); — »Successio cum onere vadii«, azonban »quando fundus successionalis deficit, etiam obligatio portandi oneris cessat« (Dec. 10. de evict.); — »Accessoria (fructus bonorum, aedificia) iudicem sui principalis imbuunt« (Dec. 8. divis. success.). — Ez azonban nem áll a beruházásokról (Dec. 5. u. o.), és a már lejárt, de még be nem szedett jövedelemeiről (Dec. 9. u. o.)

2) A végrendeletekre nézve felemlítendő: »Implementum testamenti solum eatenus decerni potest, quatenus testator liberam disponendi facultatem habuit.« (Dec. 5. ad implem. contract.; v. ö. Dec. 19. ad reluit. pign. in div. Comit.); — »Acquisitio ex obscura regulatione testamentaria (fundamento obscuri et momentosis difficultatibus obnoxii testamenti) profluens, ad planam et simplicem successionem reduci nequit« (Dec. 8. de opposit.);—»Testamentum anterius tollitur per posterius« (Dec. 15. de iudic. quaest.) — »Testamentum pro successores usu roboratum, esto ad talia etiam, quae liberam testatoris dispositioni subiecta non erant, extensum fuerit, invalidationi non subest« (Dec. 4. ad invalid. testum.); — »Testamenta, quae transactione firmata sunt, actoratu successorum transigentis sub invalidationem non cadunt« (Dec. 7. u. o.).

Azonkívül kiemelem a végrendeletekben használt »haeredes et posteritates« kifejezésnek értelmezésére nézve a »Dec. 17. és 18. de act. Fisci Regii«-t és a »Dec. 25. divis. success.«-t; — a végrendeleti helyettesítésre nézve a Dec. 26.-ot u. o. — a kegyes hagyományokra nézve a Dec. 27.-et u. o. — a mennyiben az első szerzőnek szerzeményeiről korlátlan intézkedési szabadsága volt a Dec. 26. 36. 41. 42. és 43.-at u. o. — s az unokáknak képviselési jogára nézve a Dec. 52. 57.-et u. o.

3) A végintézkedés nélküli örökösöknek általános és főelve: »Successio radicitur in communiōne juris et sanguinis« (Dec. 21. divis. success.), melyet azonban másképp kell értelmezni mint 1848. előtt. Ma a jogközösség (communiō juris) a vérvérségnek következtében, s tulajdonképp csak felmenők és lemenők közt áll fenn, mert ezek Werb. HK. I.: 53. §. 10. alapján kölcsönösen egymás irányában szükség-

örökösök (Országbírói Értekezlet szabályai I. 7. §.); de a képviselési elv közvetítésével általában az oldalrokonokra is terjesztetett ki. (!. o. 12. §.)

4) Yégre az osztályra nézve főleg a következő curiai döntvények még a mai hazai jog szempontjából is érdekesek: »Actio ad ineundam divisionem restricta est ad sanguine junctos, et commune jus mutuamque successionem foventes« (Dec. 4. de instit. — v. ö. Dec. 7. 8. novae divis.); úgy hogy »si pater acquisiteur testamento mediante cuivis prolium snam rátám deputet; proles per apprehensionem ratae sibi modo praevio deputatae iám divisionem inivisse censentur« (Dec. 10. de oppos.); — s »si proles acquisiteur vita adhuc comitepatris de bonis per ipsum acquisiteur circa observandam ad casum ab intestato decessus patris, contractum inter se modo provisorio ineant, ac ita divisionem quasi anticipent; probarique possit, patrem eorum eiusmodi tractatus ílliorum notitiam habuisse. nec secus quidquam disposuisse: tunc contractus talis invalidhri non sólet« (Dec. 4. ad invalid, condit. pignorat.) — Magára az osztályra nézve lásd Dec. 7. 34. divis. success. — Dec. 17. ad acquis, mobil. sib. — Különben »condivisionales ad litem illám, qua alter respectu ratae ex divisione adeptae impetitur, oneri evicsionis obnoxii sunt.« (Dec. 1. de evict.); s a királyi curia is kimondta az elvet, hogy »in causis ad ineundam divisionem suscitatis expensae litis ex communi mássá adiudicantur; quia causa talis inter omnes dividentes communis, est. et sanguinis communioné omnes pro actoribus reputantur. (Dec. 45. divis. success.) stb. stb. stb.

S ezek például szolgáljanak annak constatalására, hogy mi fontos jelentőséggel, sőt hatással bírnak az egykori curiai döntvények még mai jogunkra nézve is. Álláspontomhoz képest csak olyan döntvényeket vettem szemügyre, melyek gyakorlati tekintetben mostani viszonyaink közt is fontosak, vagy legalább érdekesek; azt pedig, ki ezen döntvények teljes tartalmáról ismeretet és tájékozottságot akar szerezni, Osaplovics János munkájára utalom: »Sucleus Plani Tabularis« Pozson 1811. második kiadása, Pozson 1817.

*

**

Mai fejtegetésemnek eredményét tehát a következőkben foglalom össze:

1) A curiai döntések nevezetes joganyagot tartalmaznak, mely több tekintetben elavult már, s mai viszonyaink közt két oknál fogva nem használható többé; t. i. mivel az intézmények, melyekre vonatkozik, már nem léteznek, tehát magában véve tárgy nélküli, vagy mivel a jogtudomány mai állásponjtjának nem felel meg. De vannak ezen joganyagnak sok olyan momentumai is, melyek a jelen kor jogéletének mértékét még megütik, s napjainkban is még legjobb sikerrel használhatók.

2) Ezen joganyag a szó legszorosabb értelmében nemzeti. hazai jogéletünkéből fejlődött, s jogunk nemzeti jellemének és követelményeinek teljesen megfelel. Ebhez képest ellentétet képeznek nemcsak a római és a kánoni jogok vagyis az u. n. *dūs Commune* *), hanem a speciális jogok irányában is; mert benne sem a váltó, sem az úrbéri, sem a bányajog nyomára nem találunk.

3) Szorosan véve ezen joganyag a gyakorlati élet uralkodó irányait követve mintegy öntudatlanul alakult. Benne tehát kevésbé az abstract tudománynak vívmányai, mint a magyarországi 1724—1769-ki társadalom rendező tényezőinek hatása tükröztetik vissza. Ma a kérdéses joganyagot a tudományos vizsgálódás tárgyává könnyebben lehet tenni, mint 1769. előtt. S ezen szempontból azt találjuk, hogy túlnyomólag a nemesség jogát tárgyalja, hogy ez a városi és polgári rendnek jogát csaknem absorbeálja. a parasztságot pedig úgyszólván tekinteten kívül hagyja; hogy azonban — egészbzén véve — az akkori kir. Curia szerencsés gyakorlati tapasztatánál fogva, a jogászai képezettség és finom kombinációnak igen számos és jeles eredményeit tartalmazza.

4) A királyi Curia döntvényeinek tartalma tehát annál fontosabb, s annál nagyobb becsben tartandó, mivel magánjo-

*) Werbőczy szerint a Jus Caesareum és Jus Pontificium
Hk. II: 6.

gunk újabb fejleményei ezen irányban nevezetes haladást többé nem igen tanúsítanak *).

5) Mindamellett ilyen joganyagnak elvi kifejtését és megállapítását a jogtudomány ma nem tartván a bírói hatalom hivatásának; a curiai decisiók ezen eredményét csak oly időtől várhattuk, melyben az államhatalomnak hármias irányú elvi felosztása legislatívára, judiciálisra és executívára, a szakemberek öntudatában világosan és határozottan még el nem ismertett; a mint ez nálunk először csak 1791: 12. törvényczikkben történt.

6) Az előbbi királyi Curianalt egyik nem csekély érdeme volt a magyarországi ügyvédek rendezése. A XVII. századnak kezdetéig voltak ugyan nálunk is mindig ügyvédek; de ezek magában elzárt, s a tudomány útbaigazításának nem kevésbé, mint a magyar nemzet szellemének és a hazai társadalom követelményeinek megfelelő irányban okszerűleg szervezett ügyvédi rendet még nem képeztek. A függelékben adatokat közlök, melyekből kitetszik, hogy azon kísérletek, melyek e végett I. Lipót alatt az 1567: 27. tcz.-nek alapú vételével történtek, csak igen hiányos eredményhez vezettek; hogy azonban a királyi Curia javaslatának és felterjesztésének folytán királyi rendelettel megállapított ügyvédi rendtartás alapján ilyen, az országnak akkori kulturai állapotaival összhangzásban lévő ügyvédi rend 1769. már létezett. Noha ennek szabályozásában ma már megnyugodni nem lehetne; akkor ez mégis igen fontos reform volt, s az 1769-ki ügyvédi rendtartás 1804-ig (a mikor az 1874-ig fennállt szabály lé-

*) Ennek bizonyításául Szalay László, Kollár Adám Berencz jellemzését tárgyzó 1839-ki akadémiai székfoglaló értekezésének szavaira hivatkozom, hogy t. i. »az újabb időben, midőn a magyar jogot olyan-nak tekintetik commentátorai, melynek egyéb jogokban egyáltalában semmi előzményei, s külön egyébbel semmi kapcsai, valóságos visszalépést tettünk«; hogy »különös, de való, hogy Szegegy tyrociniuma és Rubriái, melyek száz és néhány évvel ez előtt jelentek meg, tudományosság tekintetében épen nem állanak alantabb fokon napjaink commentátora inál«; s hogy a »magánjog Kollár fellépésének idejében (1762.) nem állott alacsonabb fokon, vagy inkább csak oly alacson fokon mint napjainkban«. A Magyar Akadémia Évkönyvei V. kötete, Budán 1842. II. osztály 294. és 295. lap.

pett életbe), bírt vala kötelező erővel. Különben ma is érdekes azon érveket ismerni, melyeket már 1769. a táblai ügyvédek ezen akkor új ügyvédi rendtartás ellen felhoztak, s melyek a királyi táblához intézett (szintén a függelékben közölt) beadványukban foglaltatnak.

7) Napjainkban tehát, midőn a fennálló jognak elvi tanulmányozása és gyakorlati alkalmaztatása már egészen más és az akkortól lényegesen eltérő álláspontot foglal el, a curiai decisiókban meglevő jogszabályokat és tantételeket nem mint a jogszolgáltatásnak folytonosságát közvetítő momentumot, hanem egyedül mint magában álló joganyagot, mint a múltnak időnk szellemi életére átható oly útbaigazítását tekinthetjük, mely névszerint magánjogunk nemzeti jellemének felismerésére biztos módot nyújt.

De épen ezen tekintetnél fogva azt is merem állítani, hogy az 1724—1769-ki curiai decisiók a most fennálló hazai magánjog, s az ennek körében már mellőzhetlenül szükséges reformoknak, szóval jogunk újjáalakulásának szempontjából, nem eléggé nagyra becsülhető hasznot is nyújthatnak.

S ez áll névszerint és mindenek előtt a törvényhozás működéséről. Mert a törvényhozásnak feladata általán véve nem új jogelvek, jogszabályok és jogtételek előteremtése lévén, hanem a meglevő jognak a kor kivánalmi, s a társadalom és a nemzet szükségletei és érdekeihez képesti alkalmaztatása, átidomítása, és illetőleg újjáalakítása; magában világos, hogy ezen hivatásának kedvező sikerrel csak úgy tehet leget, ha a határozott módon rendezett előbbi joggal nem szakít, s inkább annak alapelveit és sarkalatos feltételeit reformjainak alapjául, ujjítságainak kiindulási pontjául veszi. Ne felelkezzünk meg arról, hogy a legnevezetesebb újabb polgári törvénykönyvek, hogy névszerint a Code Napóleon s az ausztriai és úgy szintén a zürichi és a szász polgári törvénykönyvek is, az előbbi ottani jogoknak csak újabb fejlődési stádiumai *). S így mi is, ha czéljának megfelelő oly új polgári tör-

*) Lásd erre nézve kiválólag Saint-Josepli Antal munkáját »Concordance entre le Oodes Civils étrangers et le Code Napóleon«, 2-ik kiadás, 4 kötet. Paris, 1856,

vénykönyvet akarunk készíteni, melyet az 1848: 15. tcz. kivan, mindenek előtt gondoskodjunk arról, hogy eddigi hazai jogunknak körén belől, a meglévő joganyagot az életbeléptendő reformoknak, és az újonan készítendő törvénykönyvnek kiindulási pontjául és alapjául vegyjük. Ezt — mint láttuk — még ma is leghívebben az előbbi magyar királyi Curia döntvényei nyújtják.

Itt meg kell jegyeznem, hogy az épen említett tekintetek nemcsak azon esetben forognak fenn, mikor új törvénykönyv akar készülni; hanem akkor is, midőn idegen eredetű törvénykönyvnek más államban történendő meghonosításáról vagyis u. u. »receptionjáról van szó, sőt hogy ezen utóbbi esetben még sajátosságos nehézségekkel is állunk szemben. Mert a dolog természetében fekszik, hogy valamint általában annak, a mi mások számára készült, saját viszonyainkhoz képesti át-ídomítása — hogy kedvező célt érjünk — gyakran több nehézséggel jár, mintha mindjárt eredetileg saját magunk számára dolgoztunk volna; úgy oly finom organicus combinációk közt. milyeneket a társadalmi és jogélet mind egészben véve, mind részletes jelenségeiben nyújt, idegen törvényeknek áthelyezése csak akkor vezethet kedvező eredményhez, ha a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel, nemcsak az azoknak életbeléptetésére szükséges intézkedéseket teszszük; hanem azon tekinteteket és nehézségeket is tartjuk folyton folyva szemünk előtt, melyek az új elveknek a meglévő viszonyokra alkalmaztatásából mintegy önként folynak, s melyeknek elintézése és mellőzésében az eddigi joganyag kellő számbavétele nélkül itt a kívánt eredményhez jutni lehetetlen.

Különben legyünk meggyőződve, hogy a jogélet célszerű rendezése, még a legjobb törvények mellett is, csak úgy remélhető, ha azoknak életbeléptetése a tudomány doctrinális munkássága, és a bíróságok gyakorlati eljárása által támogatunk. Például szolgáljon itt a francia magánjog, melynek a Code Napóleon általi rendezése nemcsak egy igen tekintélyes szakirodalom, és különösen ezen irodalomnak a híres Pothier munkáiban lett összpontosítása, s az 1789-ki forradalom előtti parlamentek évszázados praxisa által volt előkészítve hanem mostani fennálásában is mind a tudomány mind a fő-

törvényszékek működése által hatályosan támogat tátik. Te-
kintsünk csak azon francia jogi szakmunkák bármelyikére,
melyek »Codes Annotées« neve alatt ismeretesek. Azoknak
mindenikéből azon meggyőződést fogjuk nyerni, hogy a Code
Napoléon csaknem minden egyes cikkének aránylag gazdag
litteraturája van, s hogy azoknak mindenike az u. n. juris-
prudencia által, mely a főtörvényszékek praxisából merített
gyakorlati szabályokat tartalmaz, úgy szólván már túl van
szárnyalva. S Így van ez nagyobb kisebb mérvben más újabb
államok törvényeivel is. Azon mintegy ötven állam közt, me-
lyeknek codificált polgári törvénykönyvei vannak, még Do-
mingo , Venezuela. vagy a culturailag még annyiban hátra
álló közép- és déli amerikai köztársaságok közt bármelyik is
alig lesz azon öncsalódásban, hogy szakítva jogéletének múlt-
jával, fennálló jogát egy abstract, és sem a hazai tudományos-
ság, sem a gyakorlattól nem támogatott törvény által jó ered-
ménynyel rendezhetőnelc hinné.

Ilyen körülmények közt hazánk közszelleme, és nemze-
tünk jogi öntudatához képest méltán azt merem állítani, hogy
ha jogéletünk múltjával szakítani akarnánk, sem fennálló jo-
gunkat híven értelmezni, sem annak jövőjét biztosítani nem
lehetne; s hogy hármass irány van, melyek szerint különösen
az előbbi királyi Curia döntvényeinek jelen viszonyaink közt
is nagy fontosságot kell tulajdonítanunk; a törvényhozás, a
joggyakorlat, és a hazai jog tudományának irányai. A tör-
vényhozás ugyanis csak a curiai döntvényekből merítheti, va-
lamint a most fennálló jognak alapisméretét, úgy a jövőre ho-
zandó törvények által átídomítandó nemzeti joganyagot is.
De törvénykezési praxisunk is, akár formaszzerű alapját t. i. az
1861-ki Országbírói Értekezlet szabályait tekintjük, melyek
a régibb curiai döntvényekkel bensőleg legszorosabban függnek
össze, akár a gyakorlati élet postulátumait, még jelenleg is
az egykori királyi Curia itt szóban levő virágzó korának tra-
ditióihoz ragaszkodik, s a joggyakorlat tényezőinek működését
ugyanazon célpont. t. i. a jogszolgáltatás üdvös kezelése felé
irányozza. S még nagyobb mérvben áll ez hazai jogunk tu-
dományáról, mely 1848. előtt életadó elemét a curiai döntvé-
nyekben bírta; úgy hogy a nevezetesebb akkori munkák, p. o.

Kelemen, és különösen Kövy commentárjai, tulajdonkép csak a curiai decisiók rendszeres fejtegetéséből állnak, s hogy Frank Ignác »Principia Juris Privati Hungarici« című munkája is, mely azon körű jogirodalmunknak legjelesebb szüleménye, leginkább a döntvények korszerű combinatiója, és a gyakorlati életirányok szerinti egybeállításával által emelkedett oly színvonalra, melyhez képest újabb jogirodalmi műveink is csaknem egytől egyig annak nyomdokait követik.

S ezekkel mai fejtegetésemet befejezem.

A mennyiben mindazáltal kimutattam, hogy az egykori királyi Curia 1724—1769-ki döntvényeinek hazai jogéletünk és jogtudományunk, még a mai viszonyok közt is, még nagy hasznát veheti; csak hazafiui kötelességet teljesítek, midőn azon jeles férfiak munkássága iránt, kik a curiai decisiókat alkották, a magam, és azon magyar jogász tagtársaim nevében, kikben nemzeti öntudat és érzés van, elismerő méltatásomat nyilvánítom, s a királyi Curia 1724-1769-ki tagjairól egész határozottsággal mondom: »M a r a d j o n t i s z t e l e t b e n e m l é k ü k . «

F Ü G G E L É K .

I.

Az egykori királyi Curia dignitáriusai. 1724—1769.

N á d o r o k.

Gróf Pálffy Miklós	1714—1732.	—	(Ferencz István lothringeni herceg, királyi helytartó 1732—1741.)	—	Gróf Pálffy János	1741—1751.	—	Gróf Batthyány Lajos	1751.—17115.	—	(Albert szász-tesseni herceg, királyi helytartó 1765 —1781.)
--------------------	------------	---	---	---	-------------------	------------	---	----------------------	--------------	---	--

O r s z á g b í r ó k.

Gróf Kobáry István	1714—1731.	—	Gróf Pálffy János	1731—1741.	—	Gróf Eszterházy József	1741	—1748.	—	Gróf Erdődy György	1748—1759.	—	Gróf Illéházy József	1759—1773.
--------------------	------------	---	-------------------	------------	---	------------------------	------	--------	---	--------------------	------------	---	----------------------	------------

Királyi személynökök.

Szárász György	1714—1731.	—	Grassalkovics Antal	1731—1762.	—	Báró Koller Ferencz	1762—1765.	—	Szvetits Jakab	1765—1780.
----------------	------------	---	---------------------	------------	---	---------------------	------------	---	----------------	------------

Királyi ügyek igazgatói.

Grassalkovics Antal	1720—1731.	1.	—	Ilvciczky János	Ferencz 1731 —1736.	6.	—	Niczky György	1736—1747.	—	Szvetits Jakab	1747—1750.	—	Ilrabovszky Antal	1750—1762.	—	Vegh Páter	1762—1765.	—	Szlávy Pál	1765 —1783.
---------------------	------------	----	---	-----------------	---------------------	----	---	---------------	------------	---	----------------	------------	---	-------------------	------------	---	------------	------------	---	------------	-------------

II.

*Gróf Pálffy Miklós nádor az ország törvényhatóságainak, a királyi
Cecria és a kerületi tábláik új szervezéséről.*

Illustrissimi, Reverendissimi, admodum Reverendi, Speetabiles ac Magnifici Perillustres ac Generosi, Egregii et Nobiles, Prudentes item et Circumspecti Domini, amici nobis observandissimi, salutem et officiorum nostrorum commendationem.

Quandoquidem Sua Maiestras Sacratissima, Dominus noster Clementissimus, Tabulara Reglara continuo, Septemviralem vero statis temporibus, nempe per bis quadraginta dies in anuo, in liyeme a deminica prima post Epipkaniam, et in aestate a festo Sancti Stepbani Regis pus que ad ulteriorem benignam suam dispositionem) Pestini collocandas; Tabulas pariter Distrietuales in vicem Judiciorura Protonotarialium institutas ad loca éorundemarticulo 31.novisíraae Diaetae denominata, quantoeyus introducendas rlementer resolvissset: eapropter eandem Gaesareo Regiam- Resolutionem praetitulatis Dominationibus Vcstris intimandam esse duximus, quatenus in gremio Incliti Comitatus (ut partes nimirum causas suas corara iisdem Tabulis promoveré volentes in tempore uotitiam habeant, juri- busque suis prospicere valeant.) publica e velint. Quas in reliquo ad vota diu salvas et incólumes supon ivere exoptamus. Datura Viennae 22. Januarii 1724.

Praetitulatarum Domina-
nationuuum Vcstrarum

amicus ad officia paratissimus
Comes Nicolaos Pálffy
ob chyragram mana aliena

III.

*III. Károly király gróf Pálffy Miklós nádornak, Százaz György kirá-
lyi személynöknek kinevezetéséről.*

Carolus VI. stb. Spectabilis et Magnifíee Comes, fidelis nobis snscere dilecte. Posteaquam his recenter evoluitis diebus fidelem no truni Egregiuin Georgium Százaz, Camerae Nostrae Aulicae Consí-

liarium, pro Personalis Praesentiae Nos trae Regiae in Juclciis Eo- cumtenente, per consequens Praesiclae Tabulae Nostrae Regiae Judi- ciariae elementer denominassemus et constituissimus, velimusque pro no, quo erga administrationem juris et justitiae ducitur, zelo conses- sus modo fatae Tabulae nostrae Judiciariae pro feria 3. post domi- nicain secundara post Pascha in diem 2. mensis Maii anni currentis incidente in L. et R. Civitate nostra Pestiensi incloari, et in con- formitate articuli 25. novissime terminatae Diaetae pro continuo cele- bran. Id ipsum Fidelitati Yestrao eo fine elementer hisce intiman- dum esse duximus, quatenus istiusmodi benignam resolutionera et dis- positionein nostram per universos Regni Comitatus pro more publi- care velit, et non intermittat. Gratia in reliquo Nostra Caesareo Regia eandem Fidelitatem Yestram benigno jugiterque complectimur. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae die 2. mensis Martii anno Domini millesimo septingentésimo vigesimo quarte. Carolus rap.

Ladislaus Adatnus C. Erdody
Episcopus Nitriensis rap.
Josephus Roller mp.

IV.

*Gróf Pálffy Miklós nádor az ország törvényhatóságainak, a királyi
tábla működésének megkezdéséről.*

Illustrissimi, Reverendissimi, admodum Reverendi, Spectabi- les ac Maguifiei, Perillnstres ae Generosi, Egregii et Nobiles, Pru- dentes item et Circuinspecti Domini, amici nobis observandissimi salutem et officiorum nostrorum commendationem.

Qualenam Beuignum Suac Maiestatis Sacratissimae Domiui Domini nostri Clementissimi acceperim mandátum ratione elementer resoluti Personalis, nec non Tabulae Judiciariae Regiae in L. R. Civitate Pestiensi inchoandi consessus, ex licae indusa Suac Maiestatis Sacratissimae Benigni Mandati copia praetitulatae Domina- tiones Vcstrae uberius intellecturac sunt. Eapropter praetitulata, Dominationes Vestras Authoritate nostra Palatinali, qua plcno iure fungimur, praesentibus hortandas esse duximus, quatenus id ipsum

in gremio sui, et vel máxime pro causantium directione more solito quantocyus publicari facere hand iutermittanf. In reliquo praetitula-tiis Dominationes Yestras ad vota propria diu salvas ct incólumes supervivere exoptamus. Datum Viennae die 11. Mali 17 21.

V.

A királyi ítélő tábla első utasításából. 1724.

Carolus etc. Quoidoquidem articulo 25. novissime terminatae Generális praefati Rogni nostri Hungáriáé Diaetae statútum esset, ut pro justitia in antelato Nostro Hungáriáé Regno continuo admini-stranda Tabula Nostra Judiciaria, demptis feriis et juristitiis, pro contiño resideat, causantibusque jus et justitiam administret: hiuc eidem Tabulae Nostrao Judioiariae sequentem instructionem, cum oinnimoda augendi, minuendi, addendi, demendi ct inodificandi facul-taté Mobis ct successoribus nostris plenáris reservatu, dandam be-nigno resolvitnus. Et quidem:

1. Tabula Nostra Regia Judiciaria, seu eiusdem Praeses ct Assessores, exoptis feriis juristitorumque temporibns in articulo 29. dictae novissimae Diaetae specificatis, singulis aliis diebus conside-bunt, et a loco istiusmodi Consessus Judiciarii dictus Praeses et As-sessores nonnisi praehabita licentia, quam Praeses quidem a Nobis, Assessores vero a Praeside, cum declaratione legitimarum eatenus occurrentium rationum petendam liabebunt, alio discedere, noque ultra obtentam licentiam emanebunt stb.; semperque ad minus no-vem Judices Tabulares cum Praeside, aut in illius absentia eiusdem vices agente, iuxta praescriptum articuli 25. praecitatae novissimae Diaetae, praesentes adsint. Praeterea volumus, ut in omni Consessu Judiciario decidatur et fiat conclusio per Praesidem aut illius vices agentem juxta pluralitatem votorum: si autem vota bifariam divisa fuerint, cui parti Praesidem ágens adhaeserit, pro conclusivo babea-tur. Et quoniam

2. Seusu articuli 16. eiusdem Diaetae, ad normám etiam opi-nionis Statuum et Ordinum in praeallegata Diaeta congregatorum die 25. mensis Junii anno 1723. proxime praeterito propositar, ad in-stantiam actorum partes in causam attractae pro corto ternõno evq-

cari seu certificari debent; hiñe actores actiones suas sufficeintibus requisitis in conformitate articuli 30. praedictae Diaetae instructas per libellum Tabulae Nostrae Regiae Judiciae praesentebunt; eo nempe fine, ut iu litteris certificatoriis paria earundem partibus in causam attractis trunsmittantur; quo eisdem innotescat, cur ad Judicium evocentur? et de legalibus defensae mediis sibi prospicere possint. Hiñe

3. Si actor in actione sua quidpiam ex ossentiali requisito ad meritum causae spectante exponere omiserit, quod parti in causam attraetae constare non supponitur; non poterit talis pars in causam attracta ad meritorie respondendum in primo termino compelli, sed respirium cum praefixione alterius termini eidem pro mediis ad defensam sui procurandis indulgeri debebit. Ceterum

4. Ubi parti in causam attraetae paria legitime et sufficienter instructae actionis in litteris certificatoriis sub sigillo nostro judiciali expediendis, ac suo modo et ordine exhibendis, transmissa fuerint, observetur articulus 38. praedictae Diaetae, ut quo breviori fieri potest modo in allegationibus proeedatur.

5. Et licet quidem in praecitato articulo 26, statutum haberetur, ut juris remedia eousque durent, donec de eisdem in emendatione legum aliud statuatur; eo nihilominus praofita nostra Tabula Regia Judiciaria intenta esse debet, ut baec coustitutio de mérito causae, non autem formalitate, ad subterfugium, elusionem vel protractionem d' serviente intelligatur. Nam similes enpiositates sub titulo juridieorum remedioium allegari sólitas iuxta dictamen praedicti articuli 38. rescindere, et nullatenus admittere opnrtohit. Uncle

6. Sub decursu allegationum co máxime reflectendum erit, ut Advoeati ad meritum causae, non autem illegalos pvo-cssuum formalitates disputandas compellhntur. Qui si mutuis disceptationibus immersi a scopo promovendao actionis doviaverint, p r sententias interlocutarias illis reducendi erunt, ne ratiouibus et argumentis vagis et ad meritum causae minus spectentibus actionis seriem confundant et obscurant, per bocine cum tempoiis jactara Tabulae nostrae Eegiue taedium et molestiam causent. Et ideo

7. Qunmvis in praecitato articulo 30. consuetudo allegationes ad chartnm ox tempore dictandi bactus usitata deinceps queque admissa haberetur: quia tamen iste extemporaneorum allegadonum praecipitaniae, quae novorca est justitise, obnoxius osset; bine

magis expediens fore videtur, si Advocati rationes et argumenta per libellos recollecta mente concinnatos depromere, et sic ad invicem scripto breviter et nervose citra fastidiosam prolixitatem disputare sensu assuescerent, cui modalitati introduendae Tabula Nostra Regia Judiciaria intenta erit, suadendo id ipsum, non tamen ad id partes colligantes adigendo.

8. Ubi autem superatis praeliminaribus exceptionibus ad meritum causae deventum fuerit stb.

13. Sententias in Tabula nostra Regia Judiciaria primae instantiae iudicem agente latas iuxta articulum 72. anni 1609. Protonotarii executioni mancipent, et more solito desuper relationem faciant; ubi autem dicta Tabula Regia appellativus iudicem egisset, executio ad primae instantiae iudicem dirigenda et remittenda erit.

14. Et quoniam sensu praecitati articuli 26. ad celerius et exactius administrandam justitiam quaevis causae, tamen im videlicet P. latinales, quam Judicis Curiae, et aliae Tabulares, quoscuque regnicolas ac Fiscum totum nostrum Regium active et passive tangentes in Tabula nostra Regia Judiciaria iudicari et terminari debent: binae litterae adjudicatoriae sententiales sigillo nostro Regio Judiciali muniantur, et per Personalem nostrae Praesentiae in Judiciis Locumtenentem, ac insuper Protonotarium referentem subscribantur, sique parti triumphanti extradsntur. Priores tamen P. otonotarium adjudicationes ab appellatione pendentes pro more hactenus observate sub nomine Principalium ditorum Protonotarium referendae, ac, seu approbatae seu reprobatae fuerint, sub eorundem Principalium nomine et autentico sigillo, Protonotariumque subscriptionibus rursus expediendae et extradandae erunt.

15. Quodsi autem sententia appellata fuerit, suspendatur executio, donec eiusmodi sententia in Tabula Septemvirali approbata fuerit, quam Protonotarius cum adiuncto eidem uno o Tabulae Regiae Assessoribus referro debeat.

16. Quod beneficium novi iudicii stb.

23. Quod Expeditorem et Jurat" S seu Cancellistas, pro describendis et expediendis occurrentibus negotiis requisitos, ex quo iidem salaria ex aerario Regio habituri essent, eosdem Praeses cum Assessoribus ex pluralitate votorum constituet et denominabit.

24. Demum taxarum ab adiudicatis aliisque expeditionibus tabularibus provenientium limitationis negotio tenore articuli 34 no-

vissimae Diaetae ad proxime subseeuturam legum emendationem rcmisso existente: saepefata Tabula Regia Judiciaria ab expeditionibus suis hactenus etiam exigi solitas taxas deinceps quoque, ac usque ad modo praevio subsecuturam earundem ulteriorem limitationem exigi faciet, pro modo hactenus observato dividendas.

Et haec sunt, quae pro temporum et negotiorum eursu et constitutione moderna praesenti instructione comprehendenda ot de-mandanda duximus stb. Datum in Archidueali Civitate nostra Vienna Austriae die 1. mensis Maii anno Domini 17 24. Regnorum stb.

VI.

III. Károly király a királyi Curiának.

Carolus VI. stb. Egregie, Honorabiles, Magnified item et Egregii fideles Nobis dilecti. Memineritis quidnam ad cursum juris et iustitiae rectius promovendum in Benigna nostra Instructione punctatim ordinatum fuerit. Ex quo veró eadem Tabula nostra Regia articulo 25. no vissimae Diaetae pleuariam secundum praescriptum Patriae legum iudicandi facultatem confirmatam haberet: ideo eandem in vigore ct integritate dictae facultatis conservari, et hanc facultatem libere exercere justum est in merito causarum eorum se propositarum et deductarum. Quodsi autem successu temporis nonnulli casus extra praescriptum earundem legum occurrerent, qui in nulla constitutione continentur, neque approbata aliqua consuetudine dirigi possent; eiusmodi causae similitudine quoque articuli 17. anni 1 715. (qui causas iudice legali destitutas ad Regiam Auctoritatem pertinere statuit), tamquam causae et casus expressa lege, aut approbata consuetudine enrumque dirrectione destituti pariter ad Auctoritatem Nostrum Regiam pertinere censendi sunt.

Eapropter, ne interea temporis donec emendatione legum quidpiám in similibus casibus provisum fuerit, litigantibus partibus remora aliqua aut praeiudicium causae suae emergat: vigore harum benigne statuimus, vobisque committimus, ut in praerecensitis, si qui occurrerent casibus, qui videlicet nec lege, nec constitutione, aut approbata consuetudine dirigi ac decidi possent, meritum quidem causae accurate discutere, investigare, et pro et contra examinare; causam tarnen ipsam cum voto et opinione vestra Nobis pro be-

nigna resolutione nostra transmittere debeatis; eo etiam omnimode intenti, ne ulla causarum, quamvis longissimi processu et quatuor terminorum, ultra biennium extendatur. Siquidem ea fuit intentio nostra, iudicatum Tabulae Nostrae Regiae perpetuum instituendi, ut longè celeriori cursu litium et causarum omnium finis a partibus obtineatur, quam occasione octavarum statis tantummodo temporibus ac rarissime celebratarum, non sine gravibus lamentis fuerit obtentum. In reliquo Gratia Nostra Caesareo Regia vobis benigne propensi manemus. Datum in Archiducali Civitate Nostra Vienna Austriae die sexta mensis Septembris anno Domini 1724.

Carolus mp.

Ladislaus Adamus C. Erdödy

Episcopus Nitriensis mp.

Josephus Koller mp.

VII.

As elöbbi magyar királyi udvari CancellariámaJc utasításából. 1727.

Carolus VI. etc. Posteaquam recuperato pacatoque Regno nostro Hungáriáé et partibus eidem annexis, tum circa publicorum, politicorum videlicet et oeconomico-militarium, tum etiam juris et iustitiae administrationein nova quaedam, eaque salutaria statuta fuerint condita: conveniens quoque, imo necessarium etiam existimavimus, ut praefata etiam Cancellaria seu Expeditio nostra Hungarico-Aulica, utpote ad latus nostrum existens, et exinde ceterarum dicti haereditarii Regni nostri Hungáriáé expeditionum caput pro expeditionibus rerum et negotiorum Nos Regnumque nostrum Hungáriáé, ac ditones et partes ride n incorporatas et annexas rite iuxta praedeclaratum modernum institutum faciendis et promovendis stb. novam ordinationem et instructionem habeat. Ac proinde.

1. Generaliter antelata Cancellaria stb.

16. Quandoquidem administratio iustitiae in Regno Hungáriáé iuxta praescripta positivarum Regni legum Consistoriis Metropolitanorum et Dioecesanorum; Septemvirali item, Regiae ac Districtualibus Tabulis, neonon Judiciariis Comitatum, Dominalibusque Sedibus,

su- tandem in Liberis et Itigiis Civitatibus earundem Magistrati et Appellationis Foro coinmissa et concedita esset; inquit ubi quis regnicolarum in puncto administrandi eidem juris et justitiae ad nos recurrent, eidem per Deereim nomine nostro expediendum erit iniungendum, ut se eatenus apud primae instantiae Judicem, declarando eundem, insinuet; ubi dein ex causa protractae vel plane de- negatae justitiae quis querularetur, per Rescriptum Regium illes Judices, contra quos ratione ex praevia insians quereretur, ad iadilate citraque ullam partialitem impendendum eidem jus et justitiam serio et districtum moneri et efficaciter adstringi volumus. Quodsi vero quis causantium respectu latae contra se sententiae in jure aut aequitate fundatum gravamen Nobis repraesentet; in casu quo Revisionis Forum in Regno adhuc superesset, idem tali cum benigna dispositione et ordinatione eo remittendus erit, ut praenotatum Forum, habita istiusmodi gravaminis specificae declarandi condigna reflexione, juri et aequitati conforme remedium eo in passu adhibeat. Ceterum quia cursus juris in Regno nostro iam institutus, et modus procedendi per Tabularum Districtualium erectionem tantisper mutatus, praeceptoriorumque mandatorum expeditio ad Tabulas Judicarias necessaria non est; per inhibitoria vero, dilatoria, relaxatoria, cassatoria similiaqua mandata processus judiciarii turbantur et involvi solebant: ideo illa deinceps, et in specie inhibitoria et cassatoria mandata, extra easum manifestae incompetentiae judicatus et apertae nullitatis, vel nisi ex alia manifesta causa audito prius Di asterio aliud determinandum, nobisque id referendum sit, non expeditur. Circa declaratoria vero mandata Tabulae Regiae Judicariae aliunde commissum iam fuit, ut dum in enasarum processibus tales casus occurrunt, qui in nulla constitutione continentur, neque approbata consuetudine dirigi possunt; eadem Tabula respectu talium casuum meritum causae accurate quidem perpendat, investiget, pro et contra examinet et discutiat; causam tamen ipsam cum voto et opinionibus suis Nobis pro benigna resolutione transmittat; iuxta quod Decretum Caucellariae nostrae se dirigere, idemque in aliis et Foris et Tabulis respectu similium casuum ibidem quoque occurrentium observari curare, ac ubi eiusmodi casus ovenerit, de super opinionem suam Nobis deponere noverit.

l 7. In causis et casibus Judicem in lege definitum non habentibus Judices delegare competit Regiae aut. horif. iti et dignitafi:

Cuiusmodi delegatoria mandata non aliter in futuruin erunt expedienda, quam ut dolegati Iudices parti per eorundem iudicium gravatae recursum ad nos qua delegantem intra dominium admittant.

18. De reliquo pro obtinendis litteris armalibus stb. stb.

Datum in arcé nostra Laxemburgh die 11. mensis Junii anno 1727. Regnorum stb.

Jegyzet. Mária Teréziának a magyar királyi udvari Cancellaria számára Bécsben 1746. augustus 14. kiadott utasítása szóról szóra ismétli a fentebbi két pontot.

VIII.

A királyi ítélőtáblának második utasításából. 1734.

Carolus etc. Veluti praeambulo aeqne ac conclusione benignae instructionis nostrae Regiae isti nostrae Tabulae Judiciae sub 10. mensis Maii anni 1724. extradatae, eandem augendi, minuendi et modificandi facultatem pilenarie ac per expressum nobis dementer reservassemus; sed et in ipso progressu negotiorum et causarum coram praefata Tabula nostra Judiciaria occurrentium et promotarum emersissent quaedam, respectu quorum contextu praeactae instructionis nulla fuit facta provisio, quae tamen observanda ipso quoque bono ordo exigeret: ista etiam praefatam priorem instructionem modis et formis subsequentibus partim modificandam partim vero augendam, adeoque hocce instructionis supplementum dictae lruic Tabulae transmittendum, ac tam hoc, quam et priorem instructionem, in quantum nimirum per istud modificata non esset, in eadem Tabula firmiter observandam, taliterque ibidem causantibus justitiam intermerate ac compendiosiori quo fieri poterit modo rite administrandam esse elementer decrevimus. Et quidem

1. Respectu causarum, quae nec lege nec constitutione aut approbata consuetudine dirimi ac decidi possunt, veluti memoratae isti Tabulae nostrae iam sub 6. Septembris eodem 1724. anno dementer intimavimus, ita hisce etiam ulterius mandamus, ut in talis-inodi occurrentibus casibus et causis, qui nimirum. nec lege, nec constitutione aut approbata consuetudine dirimi ac decidi possunt, me-

ritum quidem causae accurate discutere, investigare, ac pro et contra examinare: causam tamen ipsam cum voto et opinione sua pro benigna resolutione nostra nobis praevisse semper transmittere, ac eo etiam omnimode intenta esse debeat memorata Tabula nostra Judicialia, ne lilla causarum, quantumvis longissimi processus et quatuor emminorum, ultra benenium extendatur.

2. Cum praeactatae instructionis stb.

3. Siquidem nullum protocollum de his, quae in antelata lilla Tabula proponuntur, discutuntur et deciduntur, ibidem duci et asseruari percepissemus, prouti iam sub 3. Novembris 1730. anno eidem Tabulae nostrae Judicialiae intimassemus, ut imposterum medio Expedito, is, aut hoc legitime impedito ipsius vices gerentis in singulis consisibus universae res et materiae ibidem propositae aut pertractatae, cum desuper datis singulorum Assessorum votis, et subsequente eatenus Praesidis concluso, succincte annotentur, talismodi notata absolute consensu domi uberius deducantur, et in ordinem conceptum redigantur, et proximo in celebrando consensu laboris reportetur, ac totius gremii modificationi et approbationi ante aliorum negotiorum assumptionem submittantur, taliter autem modificata et approbate improcollantur; ita id ipsum deinceps quoque in eadem Regia Judicialia Tabula nostra rite observari volumus et mandamus. Praemisso autem modo approbationis protocollum pro authentico paenes Tabulam istam nostram Regiam asservandum erit.

4. Praeterea mandamus, ut pro fidei et securae actorum conservatione in domo judicialia Pestini unus adaptetur fornix stb.

5. Et siquidem Tabula haec nostra Regia Judicialia piissimum zelum nostrum ad accelerationem iustitiae directum omni fervore secundare cupiens, allegationes partium (quae hactenus in bospitibus Protonotariorum fiebant) ad ipsam domum judicialiam transferri fecisset; ubi nimirum ordinato eatenus in necessitatem causantium et procuratorum convenienti cubiculo singulis diebus iudiciorum unus ex commembris et Assessoribus eiusdem Tabulae ab ipsis Praelatis incipiendo seriatim causantibus praesidet, processusque seriales ibidem exhibens, allegationes procuratorum excipit, et ne sive in fisis allegationibus excedant, invigilat, processusque conclusos, vel si qui causantium non compareant, erga postulatum alterius partis sententiam ex contumacia ferendam requirentis, illico ad deliberan-

dum submittit: bine praeductum allegationes partium in domo judicialia sub praesentia et praesentia unius Conjudicis excipiendi modum, tanquam bono ordini auctoritative judicialiae consentaneum liisee dementer approbantes, firmiter praecipimus, ut is in Tabula liac nostra Judicialia rite et exacte observetur stb.

Et haec sunt, in quibus pro moderno negotiorum cursu et constitutione praeallegatam priorem Tabulae istius nostrae Regiae Judicialiae instructionem de praesenti augendam, et respective modificandam esse duximus. Datum in Arcbiducali Civitate nostra Vienna Austriae die 16. mensis Januarii 1734. Regnorum stb.

IX.

A királyi Curia utasítsából. 1776.

Maria Theresia etc. Tametsi quidem gloriosae memoriae Imperator ct. Ilex Hungarian Carolus Sextus, genitor noster desideratissimus tam anno 1724., dum videlicet fixa Judicia in Regno Hungariae constituisset, quam et subsequenter anno 1734. pro Curia nostra Regia eertas instucciones extradidisset; quia tamen ab eo inde tempore plurima immutata forent, adeoque in praefatis instructionibus multa talia continerentur, quae modernis rerum et temporum circumstantiis aecomodavi baud possent: idcirco interea quoque, donec in proximis Regni Comiliis circa emendationem legum uberius provideri valeat; eidem Curiae nostrae Regiae sequentem novam instructionem partim ex positivis Patriae legibus, partim vero ex continua praxi curiali, partim denique ex propria eiusdem passu in bocee deprompta opinione compilatam, et oCcasione primi congressus sui, prout et deinceps quotannis in mixta utriusque Tabulae sessione publicandam, l-iteque et punctualiter observandam, cum omnimoda eandem pro ratione circumstantiarum augendi, minuendi, addendi, demendi et modificandi facilitate Nobis et successoribus nostris plenarie reservata benigne praescribendam esse duximiiis. Et quidem.

l) Tabula nostra Regia Judicialia, exceptis feriis et juristitorum temporibus stb. quotidie considabit; Tabula vero nostra Septemvivalis sub tennino post Epiphaniam Domini incidente quadraginta

sessiones complebit: praeterea a festo Sancti Stephani Regis usque festum Sancti Michaelis Judicia celebrabit stb.

6) Cum commembra Curiae Regiae, nisi legali quopiam impedimento praepediantur, sub poena in articulo 24. anni 1723. stituta intra tridui spatium celebrationi Judiciorum adesse teneantur; idcirco si quispiam ex illis sine indultu nostro vel Praesidium semet longiori tempore absentare praesumeret, iidem Praesides hoc ipsum Nobis statim repraesentare obligabuntur, quo talis seu suspensione salarii, seu vero aliis congruis mediis ad obsequium reduci possit. Admittimus attamen.

7) Ut in casu illo, quo propter infirmitatem sen interessentiam plurium commembrorum, aliaque idgenus legalia incidentia Tabula Septemviralis sessiones celebrare nequiret; praeses unum vel ad summum duos extraneos, in honoratiori attamen caractere constitutos, et requisita Juris scientia praeditos, in locum absentium substituere possit; quod si vero neque cum accessione duorum extraneorum legalis Judicum numerus (1723: 24. tv.cz. svezint 11) completeretur, defectui hic Nobis pro fereuda eatenus medela illico repraesentandus erit. Praeterea

8) Si in alterutra Tabula tam ordinarii Praesides, quam vero reliqui, quibus in absentia illorum praesidium competit, legaliter impediretur, quominus munere suo defungi possent; hoc pariter Nobis ordinarii Praesides absque ulla mora repraesentabunt, quatenus defectui huic per delegatiouem alterius Praesidis tempestive subvenire valeamus.

9) Expeditorem et Cancell istam denominandi ac-tivitatem soli Tabulae Regiae deferimus; e converso janitorem et calefactorem tanquam servos communes utraque Tabula mutuo consessu denominabit. Ceterum.

10) Quoad praeparatoria et ipsam administrationis Justitiae manipulationem ordinandum esse duximus, ut circa finem cuiuslibet termini more hactenus consueto per Personalis Praesentiae Nostrae Regiae in Judiciis Locumtenentem et quatuor Protonotarios series causarum Tabularium elaboretur, et ad eandem iuxta aetatem a prima levata metiendam in una medietate ex serialibus, in altera vero ex causis extraserialibus tot numero causae collocentur; quot ad Tabulam Regiam futuro Juris termino sufficienter occupandam uecessaria

fore videbuntur; porro cuius causae nomen referentis Protonotarii, et causam levantis Procuratoris adiciatur; tandem vero series taliter confecta id Judicio publicetur, et post eiusmodi publicationem, ut ad omnium causantium notitiam devenire possit, in Procuratoria illico palam dictetur, quin imo ex superabundant etiam foribus Domus Judiciariae affigatur. Praeter causas vero ad praemisaam seriem collocatas nulla alia (nisi erga peculiarem dispositionem nostram) ullo sub praetextu et quocunque ex incidenti assumatur. Pro sequent! autem termino causae illae, quae praecedenti termino nondum definitae sunt, noviter elaborandae seriei cum appositione nominis Procuratoris causam reassumentis priori ordini inserantur. in locum vero terminatarum aliae substituuntur; demum series causarum in Tabula Regia terminatarum et ad Tabulam Septemviralem provocatura pariter iuxta ordinem aetatis a prima levata assumendae eidem Tabulae Septemvirali statim sub prima illius sessione praesentabitur, quae itidem causas revisioni suae substrañas observato praemisso aetatis ordine revidebit. Ut vero

11) Circa id, quaenam causae extraseriales sint, causantes semet dirigere possint, neve Advocati in hac quaestione tempus inaniter terant, et Judicia distrabant; easdem partim ex ipsis Regni legibus, partim vero ex avita praxi curiali, conformiter etiam ad opinionem per Curiam nostram Regiam hoc in passu depromptam isthic specificè designandas esse censuimus: videlicet causae Pesci nostri Regii, praeterea causae piae, pauperum, viduarum et orphanorum in manifesto jurium suorum vidualium et orphanalium periculo constitutorum; causae item repulsionales, oppositionales, novijudicii, actionum personalium, inclusis etiam quinque casibus in titulo 42: II. et articulo 10: 1723. recensitis, siquidem actiones talismodi cum morte personarum exstingui soleant, facileque evenire possit, ut interea donec similis causa seriem attingat, alterutra partium decedat; non secus et causae pignorum in diversis Comitatibus existentium, causae ad renovationem sententiarum promotae, causae novarum divisionum, nec non transumptionales, quando litterarum revelandarum et transumendarum praesentanea necessitas subversatur, et propter hinc obicem plures aliae causae in cursu suo suspendi deberent; causae ad invalidationem conditionum suscitatae, ubi anni pactati prius evolverentur quam causa ordinariam seriem attingeret, per consequens interea actione ipso facto evanescente actor ex lege ad

invalidationem! conditionum actionem tribuente nullum beneficium capere posset; ac demum omnes causae ox Partibus ad Curiam Regiam provocatae. Nihilominus

12) Praeter et ultra praerecensitas causas etiam in aliis casibus, ubi Nobis benigne visum fuerit, ex gratia et dementia nostra Regia partibus per speciale mandatum beneficium extraserialitatis impertiendi potestatem. Nobis imposterum quoque per expressum reservamus. In hoc tamen casu incattus ad extraserialiter agendum reflexorie citari debebit, quo taliter pro consequendis defensae adminiculis inducias habeat. Porro omnis causa, quae praevia ratione ad seriem ponetur, statim primis tribus Judiciorum termini diebus per actorem reassumi, et per iucattum in ilia comparitio adornari debebit; ita quidem, ut incatto intra praescriptum terminum comparere negligente, erga petitum actoris eius convictio; actore vero causam intra triduum reassumere intermittente, incatti absolutio erga eius petitum quarto die pronuncietur; in casum autem illum, quo nec actor convictioem, nec ineattus absolutioem peteret, talis causa ipso facto judicialiter ex serie expungatur, et ad seriem a tempore expunctionis computandam reiiicitur. Cum autem

13) Ductupraecitati articuli 43: 1729. etiam causae appellatae iuxta seriem revideri debeant: hinc circa finem cuiuslibet termini pro eiusmodi causis distincta series conficiatur, et ad illam iuxta actatam a prima levata computandam tot numero cansae exponantur, quot ad occupandam praeter causas tabulares futuro termino Tabulara Regiam sufficere videbuntur stb.

14) Circa regulationem Advocatorum benignum mandatum nostrum de dato 10. Februarii anni 1769. exacte observabitur • principaliter vero eo connitendum erit, ut iuxta a-Riculos 38: 1723. et 43: 1729. Advocati quam brevissime, adeoque sine multis ambagibus et extravagantibus deductionibus, ac una cum omni modestia allegent, magisque legibus et rationibus, quam ornatui verborum insistant. Quoniam vero omne actionis meritum in bis duobus, neni]e in genuina facti expositione, et eiusdem ad legem applicatione, subsisteret, factum vero ex litteralibus documentis elucubrari deberet: ideo Advocati hoc et id, quoniam fine quodlibet documentum exhibuerint, compendiose proponant, et si copiosiores litterae concurrant pro faciliiori illarum combinatione semel in merito etiam chronologicam facti speciem ducant. Ubi vero ad applicationem legis deven-

turn fuerit, illam aequè breviter, absque ullo videlicet in rationem logis fusion digressu et commentario adornat, allegata semel inducta amplius non repètant, et ideo allegationes, quae pluribus rationibus nituntur, punctatim seu per paragraphos distribuuntur, quo taliter oofacialius Judicia observare possint, an non saepius recapitulentur. Quod si autem procuratores seu per frivolas exceptiones, seu vero supervacaneas et taediosas allegationum repetitiones excesserint, iidem expunctionibus allegatorum, publicis item improbationibus facti corrigantur. Si vero neque hae ratione emendantur, imposito per Judicium silentio ab agentia amoveantur, id ipsumque Nobis' in confonnitate praeallegati mandati de anno 1769. demisse repraesentetur

19) Cum in Procuratoria semper unus ex Tabulae Regiae Assessoribus praesidere soleat; bine quilibet Protonotarius eidem seriem causarum suarum decurrentium porrigat; iste vero semper sub initium consessus omnes deurrentes causas in Procuratoria proclamari faciat, et Advocos ad solerter agendum adstringat, potissimum vero illas easas urgeat, quae sub prohibitis constituuntur, vel alioquin etiam iam ad finalia vergunt, quo taliter eadem quo citius terminari, et in locum illarum aliae substitui possint. Et quia

16) Experientia constaret, quod nonnulli Advocati iuribus principalium suorum diffidentes processus ex Procuratoria surripere et occultare soleant, ne videlicet altera pars causam urgere possit: ideo quilibet Protonotarius duos ad latus suum existentes Tabulae Regiae Juratos Notarios processibus ad Procuratoriam deportantis in vigilaturos constituat, qui accurate annotent, quern processum cui Advoco tradidelint, ut ilium sub finem Sessionis rursum ab eodem repetere possint. Quod si vero occasione collectionis processuum adverterent, quod unus alterve desit, id ipsum statim Principalibus suis insinuent, quo circa exquisitionem illius in flagranti congruae dispositiones fieri valeant. Nihilominus

17) Cnm Jurati stb. — — —

Datum in Arehiducali Civitate nostra Vienna Austriae die 2 7. mensis Decembris 17 76. Regnorum stb.

X.

Adalékok az ügyvédi rend szervezésének történetéhez.

1. Királyi rendelet a nádorhoz. 1695.
 Leopoldus stb. quod statútum primo quidem per Dilectionem
 Vestram una cum Tabula nostra Regia Judiciaria in proxime praeter-
 itis extraordinariis Judiciis Posonii celebratis concinnatum, pro be-
 nignaue ratificatione nostra nobis submissum, Nos quoque clemen-
 ter approbantes, fidelibus nostris universis Comitatibus benigne trans-
 miserimus, et accurate observandum demanclaverimus stb.; (minda-
 mellett volnának egyes ügyve'dek, kik ezen statútumokat elfogadni,
 e's az elrendelt esküt letenni vonakodnak), cum tamen omnes etiam
 Judices Regni et publica Officia gerentes strictum juramentum
 uecessario deponere solerent stb.; imo et Ordinarios Regni
 Judices idem statútum debito modo baud observare, tanto minus
 executioni demandare, admittendo euismodi allegationes contra
 praeclaratam benignam voluntatem et resolutionem nostram, dum
 videlicet eosdem causarum Advocates seu procurators non iuxta te-
 noréin eiusdem statuti prius juramentum penes idem statútum iisdem
 praescriptum deponi curarent, verum eosdem simplciter, et sine ulla
 juramenti depositione ad quasvis causas et processus admitterent;
 imo, quod mains esset, üdém procurators seditiose etiam inter sese
 conspirare, taliterque contra publicum statútum se erigere nil peusi
 ducerent stb. (A mennyiben ezen statútum az ország törvényeivel
 teljes összbangzásban van), neque pro omnibus casibus Generális
 Regni Diaeta commode celebráld posset stb. (rendelet) quatenus occa-
 si one imminentium Judiciorum Brevium ex benigno consensu nostro
 in Regia Liberaque Civitate nostra Tyrnaviensi per Dilectionem
 Vestram celebrandorum idem statútum in debitam observationem et
 praxim deducere et deduci curare; imo hactenus etiam a die primo
 praesentis mensis, et inposterum fors attentandas sine depositione
 debiti juramenti allegationes, tanquam contra idem statútum factas
 vel fiendas, consequenterque processus eatenus vontillatos reiicere et
 annullare, idemque statútum tanquam salutare causantibus et justitiae
 consentaneum medium, tarn per Judices Regni, quam et Causarum
 Advocatos et procuratores diligenter et exacte observari facere nove-
 rit et debeat stb. Datum Viennae die 24. Januarii anno 1695.

2. Ügyvédi okmány 1695-ből.

Nos Leopoldus stb, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expodit universis, quod fidelis noster Egredias Mathias Jambrekovich Juris Hungarici Utriusquo Fori Advocatus coram Tabula Nostra Judicioaria die secundo celebrationis Breviur Judieiorum per Nos pro dominica Invocavit in Liberam ac Regiam Civitatem nostrum Tyrnaviensem indictorum personaliter constitutus, iustinctu ex eo, quod nos universos et singulos praefati Regni uostri Hungariae Advocatos (quemadmodum in aliis Eegnis haereditariis et Provinciis nostris laudabilior sane observaretur) juramento in assistentia principalibus suis praestanda adstrictos et obligatos esse benigne constituirus, tale, uti sequeretur, ad futuram usque Eegni Diaetam duntaxat duraturum praestiterit juramentum; nimirum:

Ego Mathias Jambrekovich, juro per Deum Vivum, et eius Sanctum Genitricem Virginem Mariam, et per omnes Sanctos et Electos Dei, quod omnibus. et singulis causantibus pro assistentia et promotione causarum suarum me requirentium in Omni negotio, dum id in me assumpsero, absque cuiusvis personae, divitis videlicet et pauperis, acceptatione, cum parte adversa attentanda collusionem, eiusdem prece, proemio, favore, timore, odio, amore et complacentia pospositis, secundum Deum et eius justitiam, legesque et approbatam Regni consuetudinem, erga salarium labori meo competens juste et fideliter serviam et assistant meo pro posse, neque sine legali et sufficienti ratione principalem meum in suscepta causa deseram, airt amicabilem impediam. Sic me Deus adjuvet et omnes Sancti.

Nos itaque super juramento per attactum Mathiam Jambrekovich praevio modo deposito, quatenus idem in Utrouque Foro libere et secure agere, causasque principalium suorum promoveré possit et vult, praesentes litteras testimoniales eidem dandas duximus et concedendas. Datum in praefata Libera ac Regia Civitate nostra Tyrnaviensi feria tertia proxima post dominicam Invocavit anno Domini 1695

3. Királyi rendelet a királyi Curia előterjesztésére, melylyel egy új ügyvédi rendtartás kihirdettetik. 1769.

Maria Theresia stb. Reverendi stb. Inter alias Regni etnas et sollicitudines eo vei maxime fuit semper directa benigna mens et in-

tentio nostra, ut omni occasione unicuique quod smun est tribuatur, et justitia debito administretui'. Hunc in finem interea etiam, donec sua via et ordine lege praescripto salutaria in puncto juris remedia generaliter adferri possint, clementer animo revolventes, quoniam in ipso juris et justitiae progressu talia obstacula essent, quibus salvis Eegni legibus modus quo celerius poni valeret. Siquidem e quotidiana rerum experientia comperitur, in cursu et administratione justitiae ex ignorantia non minus ac depravato quorumpiam, non justitiam, sed lucri eupidinem anielantium Advocatorum animo maximos nonnunquam, defectus oriri et lites seminari. Hiñe, ut parte quidem ex una virtutum et honorum gradus, qui ex scientia procuratoria hactenus etiam plurimos sequebatur, probis et in juris prudentia fundatis ultro pateat, parte vero ex altera alii ad hocce munus minus apti areantur, taliterque nimia Advocatorum multitudo et promiscua multiplicatio suapte praeceveatur, et admissis ad munus Advocatae probis et sufficienter peritis subiectis per hoc causis omni cuin promptitudine et recto ordine promotis, ipsa, quam tantopere cordi liabemus, celerior juris administrado tanto magis et afficiat procuratur: sequentia benigne statuimus et ordinamus. Et quidem:

1) Ut in futurum nullus omnino ad juramentum Procuratorum, adeoque sequendam artem procuratoriam admittatur, nisi prius rigorosum et strictum examen subeat, et in hoc ad Advocatiam requisita scientiae sufficientia dederit spocimina.

2) Ad subeundum examen illi quidem, qui theoriae operam dabant, non aliter admittantur, quam si obtento a Professoribus suis morum et studiorum testimonio, praxim judicariam apud viros in Jure peritos, et in publico quopiam Officio (quo et munus Advocatorum refertur) constituios condiscant, ac de scientia moribusque testimonia Principalium suorum exhibeant; alii vero, qui de sola praxi Jura discebant, tum primum subcundi examinis capaces reddantur, si pari ratione Principalium suorum attestata do sufficienti Juris peritia et morum integritate adferant. Qui taliter necessariis testimoniis instructi, si demum examen subire voluerint, eatenus liaecce methodus observanda erit *

3) Ut illi, qui coram Tabula nostra Regia et Tabula Banali agere cupiunt Procuratores, aut in harum consessu, aut ad minimum in praesentia Praesidis, aliorumque e gremio Tabulae adhibendorum quatuor subiectorum per praedictas Tabulas denominandorum publi-

cum examen subeant. Ili autem, qui in Comitibus, Liberis Regiisque Oivitatibus, nec non Districtualibus, et Regnorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae Tabulis praxim exercere volunt Advocati, omnes in earundem Tabularum Districtualium consensu publicum examen aequè subire teneantur. Quod autem

4) Illos attinet, qui iuramentum Advocatae iam deposuerunt et munere Advocatorum defunguntur; siquidem multi eorum tum per aetatem, tum vero longiorem rerum usum ita sint comparati, ut ad publicam notitiam robore gerendis summe idonei sint; e converso autem tales quoque numero Advocatorum adscriptos esse vix dubium sit, qui obligationi suae respondere haud norunt: eapropter benigno statuimus, ut Advocati per aetatem et cliutum rerum usum, et ad notitiam publicam in Officii sui genere idonei, seu etiam illi, qui paucioribus licentis Advocatiam exercent, insignia tamen scientiae et in rebus gerendis dexteritatis specimina dederunt, a subeundo examine eximantur quidem; omnes tamen illi, qui triennio tantum Advocatae munere funguntur; prout et illi, qui pluribus licet annis etiam munere procuratoris defunguntur, debiliores tamen in Jurisprudentia comperti sunt, absque discrimine et respecta personarum iuxta praevia ad examen vocati examinentur; examen autem subire nolentes ipso facto a munere Advocatae arceantur et pro inliabilibus deolantur.

5) In examine non subsistentes reiiciendi, aliis autem sufficientia scientiae specimina edentibus testimoniales abinde, ubi tentamen subiverunt, extradandae erunt; quibus obtentis examinatus et approbatus penes exhibitionem talium (non aliter), ubi locorum coram fidedignitatibus lege constitutis, ut sunt Ordinarii Regni Judices, eorum Magistri Protionotarii, Comitatus, Capitula et Conventus iuramentum deponere, atque hoc ab illis acceptari poterit. Quo excepto

6) Testimoniales super iuramenti depositione in numerum Advocatorum taliter cooptato extradandae erunt; ea tamen ratione, ut hiis per expressum examen etiam peracti testimonium inseratur. Quo autem unicuique magis constet, qui reipsa coSortio Advocatorum adscripti sint

7) Benigno volens, ut Tabulae non minus Regiae, Banalis et Districtuales, ac etiam singulus Comitatus us omnium, quotquot in gremio sui habentur, Advocatorum nomina in catastrum referant, publi-

ceque nota reddant; ut cuique constare jrossit, cuius in rebus agen- dis opera uti valeant. E converso

8) Cum praeter spem meliorem eveniat, ut et tales, qui pro muñere Advocati apti et idonei censebantur, successu temporis prava cogitandi ratione, et lucri cupidine seducti in similia prolabantur, ob quae ex praescripto legum silentii poena, aut etiam infamia notandi sunt; totiusauctem publici, ipsorumque causantium plurimum intersit, talium maleversantium et auctoritate judiciaria notatorum (quo ab bis sibi cavere possint) notitiam habere: ideo clementer statuimus, ut ubi aliquem Advocatorum in poena silentii aut infamiae convinci contingeret, attunc Forum convincens convictum e catastro Advocato- rum illico expungat, aut expungi procuret; testimoniales super iura- menti depositione extradatas recipere studeat; una autem lioc ipsum Maiestati Nostrae lioc demisse repraesentet, quo singulis Regni Co- mitatibus superinde notitia dari, et praecaveri valcat, ne talis infamiae aut silentii poena notatus alibi locorum Advocatiam exerceat. In reliquo autem, cum saepius accidat, nonnullos Advocatos eius lo- co, ut sincera ad se recurrentibus consilia suppeditarent, concitate- res potius inertium et ignarorum hominum agere, atque hos procura- ta animorum dissensione ad inanes lites stimulari, crumenam misero- rum emungi, atque hos in ruinam persaepe praecipitari: bine vobis una bonigne committendum esse dnximus, quo in gremio vestri con- stitutorum Advocatorum sedulam curam et attentionem habere, et si ciusmodi concitatores comperti fuerint, eos severe admonere, et pro re nata via legibus praescripta coercere debeatis. Demum

9) Cum nihil magis reliqua Inter justitiao administrationem retardet et litigantes exhanriat, quam longior causarum cursus, qui ex inanibus exceptionibus et fuis procuratorum allegationibus cou- sequitur, et exhinc saepius fiat, quod causae iu toto volumine excres- cero soleant, ut Judex in judicando longiori, cum remora aliarum cau- sarum, egeat tempore, insuper Revisoria Fora tot tantisque volumi- nibus revidendis vix sufficiant: bine, licet, quidem bis abusibus per- nertis etiam Regni loges prospectum liabeatur (II. 83. 17 23: 38. 1729: 43.): quia tamen bao ab effectu non satis observan dignoscun- tur; ideo serio praecipimus, ut per vos Advocati eo adstringantur, quo in deductione causarum procura tores brevitati imprimis studeant, factura cura suis circumstantiis ac debitis cum allegationibus clare exponant, supervacanea antera quaecunque, prout et superfluas citationes juris

et authorum peuitus oinittant. Casum iu contrarium excessus procuratorum hac in parte intervenientes improbationibus facti, una expunctione quoque allegatorum corrigere, et omnimode procuratores ad compendium laborura et allegationium astringere noveritis; ut taliter legi non minus ac, iustitiae per celerioremeius administrationem satisfiat. Et quia

10) Quotidiaua testatum reddit experientia, tantas a nonnullis coram Foro Tabulari et alibi agentibus Advoeatis causas simul et semel assumi, ut bis pro gravitate cumprimis materiae et subversantiura quaestionum debite agendis et promovendis, adliibito etiam conatu omni, sufficere non possint; ae inde fiat, ut dein tales laborum mole obruti, non ut causas suas breviter et nervose agant, verum pro laboribus supra vires ipsis incumbentibus tantisper removendis et tempore lucrando, ad inanes quaestiones et difficultates obviandas, prolabantur, ac similibus aequae cursum et finem causarum vehementer tardent. Ut igitur ex hoc etiam incidenti consequens causarum remora tollatur, vobis bensigue committimus et mandamus, quo omnem eosedulam attentionem adhibere noveritis, ne pei unumquemque Procuratorem plures causas, ac quibus promovendis respondere potest, assumantur. Casum in contrarium autem illos, quos spe lucri plus de congerendis magno numero causis, quam bis omni cum alacritate promovendis sollicitos esse, susceptisque minus debite respondere posse cogoveritis, praemissa seria admonitione iuxta prudens non minus ac aequum iudicium ad certum causarum numerum restringere, et hac etiam ratione causarum cursum accelerare non intermittatis.

Et liaec sunt, quae circa regulandos restringendosque causarum Advocatos elementer decerneuda, ac vobis etiam bisce insinuanda esse duximus; una benigne committentes, quatenus effectui huiusce in praemissis contentae Benignae Resolutionis nostrae, velut eo, ut probati duntaxat et experti Advocati recipiantur, hi autem accuratius munere suo defungantur, cursusque causarum acceleretur, hacque ratione communi non minus reipublicae, quam privatae causantium saluti prospiciatur, directae, parte etiam ex vestra omnimode invigilare; una vero super eo, quot nimirum in gremio vestri Advocatos a proportione occurrentium litium necessarios, et quali numero definandos esse existimaveritis, accuratam praevia deliberationem inire, ac tandem genuinam eatenus informationem una cum opinione nobis de-

misse submittere noveritis. Vobis in reliquo gratiis stb. Datum in civitate nostra Archiducali Vienna Austriae 10. Februarii anno 1769.

Maria Theresia s. k.

Comes Franciscus Eszterházy s. k.

Ferdinandus Sculteti s. k.

In eodem modo ad Tabulam Banalem, item Districtuales et Judiciariam, Croaticam, nec non omnes Comitatus Regni Hungariæ, Croatiae et Slavoniae, omnesque Liberas et Regias Civitates attactorum Regnorum, in puncto regnlandorum Advocatorum expeditum Vienna 10. Februarii 1769.

4. Az ügyvédek hivatalos összeírása Magyarországbán. 1769.

Tabula Regia 39 Advocatos habet, 50 ad minus necessarii essent.

Tabula Banalis habet 16.

Tabula Districtualis Transdanubia 10.

Tabula Districtualis Cisdanubiana, non sunt nimii.

— — — — —
C o m i t a t u s.

Albensis	12.	Comaromiensis	18 (omnes simul,
Aradiensis	5.	etiam Civitatis et Dominio-	
Arvensis	8.	rum).	
Bácsiensis	18.	Crisiensis	8, sufficient.
Baranya, Fiscales in Dominis,		Csanadiensis	2.
et 3.		Csongradiensis, rari processus,	
Barsiensis	15.	Fiscales in Dominis.	
Békeiensis	2 (quorum unus	Gömöriensis	16.
Comitatus, alter Domini Gyula		Hontensis	14.
Fiscalis).		Liptoviensis	14.
Bereghiensis 4 (unus Comitatus,		Marmarosiensis 6 (unus ad exa-	
unus Domini Munkács Fisca-		men Debrecinum inviatus).	
lis, duo privati).		Mosoniensis	19.
Bibariensis	10.	Neogradiensis	—
Borsodiensis	23.	Nitriensis	38.
Castri Ferrei	40.		

C o m i t a t u s .

- Pestienſis 15—20 (quia plurimi ad Curiam)
- Poſeganiſis deſiderat duos Comitatus, 10 dominales Fſcales, et adhuc duos.
- Poſoniſis circiter 60 (includis Civitatibus.)
- Sárosienſis 16.
- Simeghienſis —
- Sopronienſis circiter 50.
- Strigoniſis 1, ſufficiunt.
- Syrmienſis Comitatus et Dominiorum Fſcales 5.
- Szaladienſis —
- Szathmarienſis 13.
- Thurociſis, ſufficiunt qui ſunt.
- Toluſienſis, pauci ſunt Advocati, ita ut Peſtino et Alba ſuppleri debeant.
- Tormenſis, præter dominales Fſcales vix ullus.
- Trencſiniſis —
- Ugocha 4, nec plures neceſſarii.
- Ungheſis 8 (duo Comitatus, 4 dominales, duo privati).
- Varaſdenſis 9 (duo Comitatus et 7 alii).
- Verőcze 5 (duo Comitatus, tres dominales.
- Weszprimienſis 34.
- Zagrabiſis 24, ſufficiunt.
- Zempliniſis 30 (includis dominilibus)
- Zoliſis 12.

C i v i t a t e s .

- Alba Regia 6.
- Bakabánya nullus.
- Bartfa —
- Bazinium nullus (tantum Fſcus).
- Belabánya nullus.
- Breznobánya nullus, duos petit.
- Buda 8.
- Caproneza, præter Fſcalem duos deſiderat.
- Corpona, duos deſiderat.
- Cassovia 2.
- Cibinium — (hic habitant 3. duo Districtuales Tabulae, unus Comitatus.
- Cremnicium 1 (dimiſſus officialis Civitatenſis.)
- Comaromium (ſicut Comitatus).
- Debrecinium 10 deſiderat.
- Sanctus Georgius nullus.
- Ginſium (ſicut Tabula Districtualis.)
- Jaurinna 17, ſufficerent abunde 8.
- Kézmarkium. Fſcalis et unus Advocatus, unus adhuc deſideratur.
- Kis-Martonium nullus.
- Leutſovia, præter Fſcalem duo ſunt, qui tamen et alibi allegant.
- Liberbánya, ne quidem Fſcalis, cuius loco Orator fungitur.

Civitates.

Modra nullus.	Szakolcza cum Fiscali 3, sufficiunt.
Nagy-Bánya 3.	
Neoplanta, Fiscalis et duo Advocati praeter quos Jurassor et Commissarius etiam causas promovent.	Szatmár praeter Fiscalem 2, sufficiunt.
Neosolium, e 12 Advocatis Comitatus Zoliensis 3 hic habitant,	Szegedinum praeter Fiscalem 2, sufficiunt.
Pestinum 8 sufficerent.	Trencsinium 2 (desiderat 3).
Posega duos desiderat.	Ujbánya nullus.
Posonium (causae 40—50 annuatim occurrunt.)	Varasdinum in civitate constanter 4, temporarie 6.
Ruszt nullus.	Zagrabia, dum Varasini Tabula Banalis considet defectus, secus abundantia.
Semnicium nullus.	Zólyom unus, alter venit e vicinia.
Sopronium 10.	Zombor 4, sufficiunt.

5. A táblai ügyvedek beadványa akirályi tábláho z. 17 69.

Inclita Tabula Regia Judiciaria!

Piam sane et vere maternam Sacratissimae Caesareo Regiae
 Maiestatis circa accelerationem justitiae sollicitudinem secum per
 Inclitam Tabulam communicatam Advocati etiam in Omni profundis-
 sima subiectione yenerantur. Supremum eorum studium est, saluta-
 ribus hac quoque in parte in publicum dispositionibus obsequi. Quia
 tamen haec Advocatorum regulatio magna in parte ad universos reg-
 nicolas, quos hic Advocati repraesentant, pertinet: ideo, donec reg-
 nicolae et eorum principales sua via per suos canales catenus audi-
 antur, praeliminariter demississime existimaren!, interea huius benignae
 regulacionis executionem suspendendatn.

Ceterum in quantum benigna haec regulatio Advocatos,
 eorumquo actiones seu operationes tangit, scopus eiuX dúplex est,
 unus causarum in numero compeudium, alter justitiae celerior ad-
 ministratio.

Sed causarum multiplicatio seu numerus ipsi potius Regni
 legum systemati iunexa, quam Advocatis adscribenda videtur. Pro
 quo speciales, et aliis Provinciis, in quibus libera emtio et venditio

viget, fere ignotae in hoc Regno causae sunt. Aliae ex jure; aliae ad aequalitatem juris; ad exclusionem feminarum; ad extradanda lit. terrarum transumpta; invalidatoriae; ad dandam, ad recipiendam rationem contradictionis; Fiscii Regii sive ex nota siye ex defectu; antiquarum item successiomun. Omnes istae, saepe ab ipsis Regni incunabulis repetendae, et ex tot saeculorum actis evolvendae, huic ut plurimum Regno propriae sunt, ignotae autem aliis Provinciis, in quibus libera emptio et venditio introducta est, adeoque Fiscii successio locum non habet. De his, si nonnullae excipiantur, iam ipse Werboccius in tit. 71. P. II. refert, quod sint longae litis; ita lit vix unius hominis aetate effectum sortiri queant, adeoque ratio morae est in promptu.

Sed generaliter remora haec causarum referenda est ad continuas Regni pro tota Christianitate excubantis, adeoque totius Christianitatis antinaturalis vicissitudines. Sub tot cladibus, sub tot infaustis Regni liuis periodis, vicibus iteratis et publica et privata familiarum archiva interierunt. Hinc iam est, quod litterarum deperditionem aUegantibus ex lege Alberti annualis terminus concedatur. Hinc est, quod viduatis sive Ecclesiis sive mulieribus annualis prorogata admissa sit. Hinc est, quod pro illis, qui in causa succubuerunt, tot juris remedia, uti sunt Prohibitae, Repulsio, Novum simplex, Novum cum gratia, ordinata sint. Omnia haec habent sedem suam in infausta Regni illa vicissitudine, et in deperditis plurimarum familiarum litteris, non vero in Advocatorum protelationibus. Vident saepius Regia Judicia resuscitari jura quatuor, imo quinque etiam saeculorum transcendentia. In tot aetatum causis acta, facta et conversiones bonorum excutiendae sunt. Causas tales ingrediuntur ut plurimum numerosi incatti, fiunt continuae ad Evictores et graduales Superevictores provocaciones, emoriuntur interea aliqui vel ex incattis vel ex evictoribus, quorum haeredes ex novo evocandi sunt. Occurrunt authenticationes testium; oculatae, quae saepius in longius protrahuntur, cum Inclita Tabula se referentibus Protonotariis non semper dispensare possit. In ipso etiam merito quot loca, imo saepe quot incatti, tot distincte defensae se sistunt; tot sententiae necessariae sunt.

Quibus praeliminariter praemissis iam circa benignae resolutionis pnneta istae reflexiones Inclitae Tabulae Regiae in submissione proponuntur:

Quoad 1) Per subeundum examen vix assequetur Maiestas, ac
 altiora Diasteria suum scopum. Examen ut plurimum res raenol'iae
 est, scientia autem jurídica plus in praxi, quam in tbeoria consistit.
 Longo usu et multis annis parantur Advocati. Plurimi qui sub ini-
 tium exigua agentiae dederunt specimina, cum tempore creyerant in
 viros publico et causantibus útiles.

Jurisprudentia a reliquis Facultatibus, in quibus Professores
 vel Magistri sino aemulis et iudice pro arbitrato agunt, est longe di-
 versa, et ita comparata, ut quot causas Advocatus tractandas susci-
 pit, tot ille subeat strictissima examina. Habet ordinarie in alterius
 partis Advocatis, a potiori pluribus, etiam strenuos aemulos et contra-
 dictores. Habet summos Jurisconsultos Judices adeo, ut nisi inox in
 limine sufficientia capacitatis suae specimina edat, applicatio eius
 alioquin suapte et se solo interdicat.

lionoratum erat batenus in Ilungaria Advocatorum munus
 adeo, ut caracterisatorum etiam et praenobilium parentum filii in
 boc semet, quasi in palaestra ad altiora reipublicae Officia et Digni-
 tates praeparaverint. Erat proinde totius fere reipublicae, ac omnium
 tam comitatensium quam dicasterialium stationum seminarimn. lino
 ipsi etiam praenobiles et caracterisati viri munus istud obire non
 dectrectaverunt. Hi autem pro honore magis, quam pro exiguo quo-
 piam lucello operas suas regnicolis commodabant. Mercedis loco jú-
 niores spe futurae saltem ad altiora promotionis, séniore vero bo-
 nore ot existimatione contentabantur. Jam autem pro bac nova pro-
 videntia júniore, praesertim quibus non arcta est res domi, imposte-
 rum ex congenita verecundia, sive dubiuni strictioris illius examinis
 eventum (cum aliis quidem disputaudi, aliis operandi potius doniun
 datum sit) praemetuentes, sive per ipsam pro maleversantibus equi-
 dem, sed Advocatis, dictatam, et ante euperrevisionem etiam per
 Regnum publicandam rigorosam poenam, stationem bañe prae reliquis
 vilipendí praevidentes, magno reipublicae damno domi inposterum
 delitescunt. Maleversantibus enim non solum Advocatis, sed et cau-
 santibus, imo in quacuuque demum statione constitutis, sunt omnino
 institutae poenae, quae per ipsam sententiae pronuuciationem in Pa-
 rochia sententiam pronunciantis Judiéis iam sat proportionate publi-
 cantur. Ideo tamen, praeter solam ex Diaetis redeuntium Nuntiorum
 relationem, quoad alios Status non ordinatur specialis publicatio, ve-
 rum quod solos dnnntaxat Advocatos; quasi soli isti, qui perinde pars

Regni, qui Nobiles, adeoque Membra Coronae, qui denique a potiori possessionati et plurium Comitatum praecipua commembra sunt, a reliquis regnicolis secerni, et ultra alios pro suspectis pronuncian microrentur.

Quoad 3). Si examen único ad Regiam et Districtuales Tabulas iuxta clcmontem ordinationem Regiam pertinebit; tunc Comitatus, qui alias praecipua primariis etiam Dicasteriis dant subiecta, et in quibus itidem ad oxigendum examen capaces viri reperiuntur, ab omni quoad Comitatus subiecta examine excluduntur; qui tamen subiectorum suorum optimam notitiam habere existimantur.

Si porro illi, qui < ausas coram Tabula Regia tractare yolunt, praecise coram Tabula Regia aut Banali; alii autem, qui coram Tabulis Diatriticalibus, Comitatus aut Magistratibus agentiam initiaro contendunt, coram Tabulis Diatriticalibus examen subire debent; tunc videtur sequi i *, quod Advocatus coram Tabula Diatriticali examen subions nunquam coram Foro Tabulari agere possit, aut quod ex novo examini coram Tabula Regia subijci debeat, quamvis illud iam prius coram Tabula Diatriticali subiverit.

Quoad 8) Poena silentii aut infamiae morti ipsi aequiparatur, et transit macula haec etiam ad pósteros. Grave proinde videtur, ut qui per inferiorem quempiam Judicem saepe, quod fieri potest ex ignorantia aut nefors passione, notatus, ante causae in ultimo et supremo Foro Revisionera, ex catastro Advocatorum expungatur, per Regnum publicetur, atque ita honor! ac existimationi eius irreparabilis macula inuratur.

Quoad 9). Animi Judicium in manibus Advocatorum non sunt. Non potest praevidere Advocatus, in quo causae incidenti et momento Judex mentem suam defixerit. Docet experientia, quod ipsae Tabulae ex diversis judicent principiis. Saepe quae per unum Forum pro otiosis reputantur, per aliud Forum pro ipso sententiae fundamento assumuntur. Ex iurata proinde obligatione debent Advocati omnia es, inducere, quae illi ad causae defensam quoquomodo peí tñere existimant. Conscientiae suae ille solus arbiter esse potest.

Agnoscent ultro Advocati, quod interdum eveniant et inanes protelationes. Sed illa ipsa protelatio conciliat vitám pro causis regnicolarum. Incatti praeserrim idiotae comparent hue saepe imparati. Primum Advocatus eos inviari debet ad ferendas, ad conquiendas lifteras; intorea vero causantas nonnunquam inquieti aggrediuntur

Judicia, ot urgent causas suas saepe importunius. Donec misser idiota, vol quiseunque alter regnicola perquirat suas litteras, perreptet Conventus, Capitula, ceteraque Loca Credibilia, vel etiam aliarum familiarum archiva, utique causa talis incatti sustentari debet, nisi ille in victimam iniquoti aetoris exponatur, priveturque bono suo, magno doin labore reparando. His et leges ipsae in dominio conser-vandis per tot juridica iutra dominium remedia provide subvenerunt. Et hic ergo Advocati rationem facti sui Deo imprimis reddere debent.

Quoad 10). Ex regniolis, et ipsis Tabulae comment bris notum est, quod Advocati saepe plures causas assumere detrectent; quod interdum precibus et inviti trahantur ad negotia, non spe lucri. Saepe commiscratio erga afflictos movet eos ad assistendum.

Regulatio ergo Advocatorum ad certum causarum numeium videtur esse impracticabilis. Regnicolae ad libertatem suam pertinere existimant, ut causas illis coneredant, quibns velint. Integrae familiae habent suam fiduciam ad unum aut alium Advocatum, quia iam a pluribus annis universa earum negotia pertractabat. Jam cum Advocatus obstante iuramento prioribus causis renunciare non possit; si familiae tali occurrant novae quaequam lites, et si ordinarius eorum Advocatus coinpletum ac definitum liabuerit causarum numerum, anne causanti tali imponatur nécessitas, ut ille novas lites suas altcri Ad-vocate concredat, litterasque et Domus secréta cum pluribus com-muicet?

l'orro labores et negotia non tam causarum numerus, quam gravitas materiae et causae conciliât. Saepe duae très causae plus dant Advocatis negotii, quam aliae viginti. Quid? quod ex Advocatis ipsis faciliores alii, alii tardiores sint. Deus nempe non aequaliter partitur doua sua.

Insuper Pauperuin Advocati ex Regia providentia duo sunt. Anne et hi ad numerum causarum reducentur? Anne et bis denega-bitur accessus ad aliorum, extra pauperum causas pertractan-das? lino si pauperuin causae tantae fuerint, ut illae excedant numernm pro Advocatis definitum, aune ceteri indefeusi et sine cliontela relinquentur, vel nefors et hi suam seriem expoctabunt?

Restrictio etiam Advocatorum ad certum numerum incommoda, imo publico plurimum nociva esse videtur. Impediet ilia accelerationem justitiae, non secundabit. In liac etiam Advocatorum frequentia sae-

pe Tabula Regia exigit ab Advocatis labores. Quomodo illi praestantur per restrictum numerum? — Numerus causarum, si imprimis transmissionales assumantur, modo etiam vix cognitus est; multo minus ergo in futurum ille cognitus esse potest. Pro amplitudine autem causarum et numerus Advocatorum necessarius est. Saepe vel unara causam decerni, immo plures Advocati pro diversis incantibus, evictoribus, supervictoribus, ingreuitibus ingrediuntur. Tales lites plurimae sunt in Curiali Judicio.

Porro si Advocati et in causis et in numero constringentur quomodo prospicietur publico in eo incidenti, ubi accreverint plures, causae? Quomodo talis, qui ex Partibus adveniens, propriam cointerestatorumque suorum causam in Curia Regia irrequisito alio ipse procurare voluerit, propter Advocatorum restrictionem amovebitur a sua causa? Quomodo prospicietur in casu, si duo aut tres Advocatos muneri suo renuciare vel emori contigerit, alii autem Advocati completas liabuerint suas causas? Haerebuntne illae lites tandem, donec novi Advocati locum priorum expleturi advenerint, et se in praxi curiali, quae praescisc longo usu paratur, habitaverint? Imponeturne regnicolis necessitas, ut illi causas suas, praesertim et quoad factum, et quoad substratum momentosas novellis istis cansignent? quibus ceteroquin nec praxis curiarum liuius Judicii cognita erit.

Insuper si nunc nefors sou ad Curiale Judicium, sen in Comitibus, aut aliis quibusvis Di' asteriis plures Advocati reperiuntur, quam tulerit secutura eorum ad numerum restrictio; anne illi, utut agentiae capaces relegabuntur ad privatum vitam, ad stivam, ad otium?

Et quod maximum, agentia non mediocre erat juventutis pro publico seminario. Juventus ob ediscendum Patrium Jus certatim hue confluebat ea spe, quod seu hic, seu in Comitibus favore etprotectione principalium applicationem suam nactura sit. Nunc iam erga sjeuturam constrictionem concidet juvenus omni animo. Enecata ista spe deseret onine studium Patrii Juris, ac per hoc et in ipsis Comitibus deerunt capacia subiecta, quae publica Regis et Regni commoda promoveant. Imo inetus est, ne ultimo Advocati cum aggravio regnicolarum ad instar extraneorum salarizatos scribas intertenere necessitentur.

Hactenus ubertim educabatur juvenus ad latus Advocatorum, parabantur ad publica commoda, ad causantium m servitia Ad agon

tiam iam adjuratis concredebantur nonnullae causae, quas illi consiliis et directione principalium suorum pertractabant. Ita sensim sub alis, sub praesidiis Advocatorum emerserunt in viros, et publici satisfactione concreditas causas pertractabant. Omnis hic praeparandae juventutis canalus per unum hunc in numero Advocatorum constrictio nem rescand videtur.

Sed porro plurima optima ingenia sepeliantur ipsa herba, eorum praesertim qui ex pulvere surgere deberent, et qui destituantur omnibus praesidiis, omnibus protectionibus. His facile protectionibus provisi praeponuntur.

Si quern adhuc ex Advocatis in Curiali Judicio emori contigerit, tunc Advocati Agentiam Curialem ambientes deberent concurrere cum instantiis, quali in casu favori ut plurimum locus erit; imo illi, qui in remotioribus Comitatus resident, nunquam assurgent ad Agentiam Curialem; quia his nec vacans iu Advocata status cognitus erit. Hactenus selectissima Pegni ingenia ad Curiale istud Judicium confluxerant, quia honori erat Advocatis, versari cum tantis viris, imo enim flore rsgnicolarum. Iste ingeniorum selectus et in his Judiciis brevi exulabit, cum munus istud tam vile, tam restrictum esse incipiat, et cum plurimi Dei benedictione domi etiam suae uterque provisi honoris, praecise non lucri cuiuspiam causa hic maneat. Advocati a plurimis vicibus conspicui hactenus decus et Curialibus istis Judiciis conciliabunt.

Et haec sunt, quae Advocati non animo quopiam contraveniendi, quod absit, nec ex obtutu privatae cuiuspiam interessentiae; sed amore unice publici, in omni submissione Inclitae Tabulae Regiae representare voluerunt; una simul instantes, dignetur Inclita Tabula Regia Judicaria Suae Maiestati Sacratissimae demissas reflexiones has submittere, et efficaci cooperatione sua secundare. In omni veneratione perseverando

Eiusdem Inclitae Tabulae Regiae Judicariae

humillimi servi

Advocati ad Excelsam Curiam Regiam agentes.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS,

OSZTÁLYTITKÁR.

III. KÖTET. IX. SZÁM. 1875.

EMKÉKBESZÉD

CSATSKÓ I M R E

L. T. FŐLÖTT.

Mondotta october 25. 1875.

PAULER TIVADAR

R. TAG.

Ára 10 kr.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.
(.Az Akadémia bérházában.)

EMLÉKBESZÉD

CSATSKÓIMRE

L. T. FÖLÖTT.

Mondotta October 25. 1875.

PAULER TIVADAR

RENDES TAG.

BUDAPEST, 1876.
A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.
(Az Akadémia épületében.)

Budapesten. 1975. Nyomatott. a z A t h e n a e u m nyomdájában.

E m l é k b e s z é d

C s a t s k ó I m r e 1. tag fölött.

Azon férfiak közül, kik élénk részt vettek a jogtudomány magyar nyelven művelése kezdeményezésében, a múlt évben ismét kiragadott körünkől egyet a halál kérlelhetetlen keze: *Csatskó Imrét*, a kir. kúria legfőbb ítélőszéki osztályának bíróját, akadémiánk levelező-tagját.

Ifjúságától kezdve élte alkonyáig, erejét szentelte a jognak, elvei terjesztésére, alkalmazására, hatott az elmélet és gyakorlat terén, mint író, tanár és bíró.

Méltó tehát, hogy emlékezetének szenteljünk néhány pillanatot, nem csak alapszabályaink rendeleténél, hanem azon kegyeletnél fogva is, melylyel társunk évek hosszú során át ernyedetlen buzgalmu törekvéseinek tartozunk.

Csatskó Imre született Váczon 1804. évi november 5-én. Édes atya *Mihály* ott 36 évig az elemi iskolák tanítója) 9 évig a városnak tanácsbelije, egyúttal 6 esztendeig a szegények pénztárának kezelője, — édes anyja *Heimingthali Sticker Borbála* volt.

Elemi és gymnasiumi tanulmányait szülővárosában végezte, a negyedik latin osztály kivételével, melyet 1815/6-ban Budán cserében, ismert hazai numismatikusunk *Rypp Jakabbal* a német nyelv elsajátítása végett tanult. Már mint elemi tanuló atya érdemei és saját szorgalma tekintetéből *Kamánházy László* váczi püspök kegyéből rendes ösztöndíjban részesült.

A bölcsészeti tudományokat a kegyesrendűek váci lyceumában hallgatta. Legnagyobb befolyással voltak reá *Szűcs János* bölcsészeti, és a hírneves *Spányik Glycer* történelmi előadásai. Az előbbieket felébresztették és megszilárdították benne az erkölcsiség elvei iránti tiszteletet, az utóbbiakban a görög és római történetben előforduló nemes jellem rajza mély és maradandó hatással volt a fogékony ifjú kedélyére.

Az akadémiák- és lyceumokban a bölcsészeti tanfolyam akkor két, az egyetemen három évig tartott; míg számosan az egyetemtől eltávoztak, hogy évet — mint hívék és mondák — nyerjenek, Csatskó magasabb kiképzetése iránti vágyától ösztönöztetve Pestre jött, hogy itt az egyetemenk fentartott tudományait tanulhassa.

A jogi tanfolyamot hasonlóan az egyetemen 182V2-től 182³/i-ig végezte, azon időben, midőn a tanszékek egy része üresedésben, helyettesek, része koruknál fogva elaggott tanárok által ellátva, egyetemünk jogi kara legmostohább korszakát élte. A nagyhírű *Kelemen* kevéssele azelőtt meghalt, a jeles *Vuchetich* gyógyíthatatlan sorvasztó mellbetegségének bajával küzdött, és így történt, hogy nagyobb befolyást reá csak *Vizkelety Ferencz*, a római és egyházi jog helyettes tanára gyakorolt. Kiváló állásának tanulóársai közt bizonyoságául szolgál, hogy a hosszabb betegsége után leczkéit ismét megkezdő természetjogi tanárt,¹ azok nevében ő üdvözölte latin beszéddel, mely beszédje nyomtatásban is (1822.) megjelent. ¹)

A jogi tanfolyam szünidejét a bölcsészeti szigorlatokra fordította, és azokat sikerrel letevén, 1823, október 30-kán azon kar tudorává avatattott fel.

A jogi tanulmányok befejezése után a szokásos joggyakornoki évet *Bujánovics Lukács* táblai ügyvéd mellett, és minthogy az országgyűlés tartama miatt táblai jegyzőnek fel nem eskettetletett, még egy évet Pest vármegyé irodájá-

¹) Oratio quam dum Sp. ac Cl. D. *Paulus Markooics* etc. l'ursum
praelectiones adiret, nomine auditorum iuris in annum primum ha-
buit Einer. Csatsko. Pestini, 1822.

bán töltött. 1827. év november 9-kén *Szentkirályi László* nádori ítélmester oldala mellett kir. táblai jegyzőnek eskettek fel, gyakorlatát mint olyan, *Bujanovics-nál* folytatta és 1828. szeptember 25-kén ügyvédi oklevelet nyert.

Időközben tudori segélydíjjal letette a jogi szigorlatokat, 1828-dik évi október 25-kén jogtudorrá avatott és azt megelőzőleg a kassai és pozsonyi akadémiáknál megüresedett természet- és magyar közjogi tanszékekre hirdetett pályázati vizsgálatokban részt vett. Ezen pályázatokon, az akkori rendszer szerint, a jelentkezők a magyar kir. udvari kancellaria által kitűzött kérdéseket írásban megfejtetni köteleztetvén, felsőbb helyre terjesztett munkálataik és az. egyetem illető kara előtt tartott próbaelőadásai, képezték a kijelölés, illetőleg kinevezés alapját. A sokak által gáncsolt, kevesek által ismert régibb tanulmányi rendtartás (*Ratio Educationis*) nem ismerte félre ezen pályázati vizsgáknak hiányait, és azért csak akkor adott azoknak helyt, ha a tudomány és irodalom terén érdemesült férfiak nem találtak. Minek folytán az egyetemi tanszékek rendszerint folyamodás útján, jeles akadémiai tanárok által töltettek be, az akadémiai tanszékekre azonban ily férfiak ritkán jelenkezvén, a folyamodók tudományos készütségük és előadási képességük bizonyosságát adni tartoztak. »Nulli érit integrum ordinem perturbare, candidatos pro arbitrio duntaxat proponere et non tani officiis homines, quam officia hominibus quaerere.«¹⁾

Ezen módnak minden hiánya mellett az volt tagadhatatlan előnye, hogy a tanszékek betöltésénél gyengítette, sőt gyakran lehetetlenné tette a pártfogásoknak hatását, mert, ha azok érvényesülhettek is oly esetekben, midőn a pályázati munkálatok egyenlők vagy egymáshoz közelállók voltak, ellenkező esetben czélt nem érhettek, és egyszerűen többször a leghatalmasb pártfogások, szemben a munkálatok tartalmából kivilágító készületlenséggel, hajótörést szenvedtek.

A kassai tanszékekre az erkölcs- és jogtan egymás iránti viszonyáról, a kötelek megerősítési módjairól, és az uralkodó törvényszerűségéről kitűzött kérdéseket Csatsko

¹⁾ *Ratio Educationis Publicae* §. 161.

sikeresen megoldván, 1828. é. okt. havában a természet- és magyar közjog nyilvános tanárává a kassai kir. akadémiához ki-neveztetett, és mint ilyen hat évig működött. Ez idő alatt két évig az akadémiának jegyzője, egy évig könyvtárnoka volt.

Ezen időben tette első irodalmi kísérleteit. Irt báró *Mednyánszky*: »A levágott láb« czimti elbeszélése nyomán *Oroszleányvári Imre* neve alatt drámát, és *Grohmann* tanár a halálbüntetés ellen irt értekezését magyarra fordítván, rövid bevezetés- és befejezéssel a »Sas« ezimű folyóiratban bocsátotta közre. ¹⁾ Eltérőleg a szerzőtől, a halálbüntetés igazságát vitatta ugyan, alkalmazását azonban czélszerűségétől tételezte fel, s elég érthetően e büntetés ellenei sorába lépett.

A győri akadémiánál, tudományának tanszéke *Albélyi* áthelyezése által Pozsonyba, megüresedvén, Csatskó azt 1834. október havában saját kérelmére elnyerte. Itt kezdette kifejteni irodalmi munkásságát nagyobb kiterjedésben. A »Tudománytár« bán ²⁾ és »Athenaeum«-ban ³⁾ az észjogról megjelent cikkeit egybefoglalva, bővítve és kiegészítve: »Bevezetés a természetjogba és tiszta általános természetjog« czime alatt bocsátotta közre. ⁴⁾

Tanodáinkban *Mária Terézia* ideje óta a monarchia tanulmányi ügyei és egyetemünk szervezése körül nagyérdemű báró *Martini Károly Antal* tantételei voltak irányadók. E híres férfiú az akkorában virágzott Wolf-féle iskolának hive, ennek az elvei, valamint Francia-, Spanyolországban és Belgiomban, úgy nálunk is hosszabb ideig maradtak uralkodók. A jelen század harmad évtizedében hazánkban többen azoktól eltérvén, nyomdokaikat Csatskó is követte, és a Kant által megállapított alanyi észszerűség rendszeréhez csatlakozván, annak a tanait vallotta. A bevezetésben az előismeretek után a természetjog fogalmát, rendszerét, viszonyát más rokontudományokhoz tárgyalja, a jogtant az

¹⁾ Sas. Pest. 1832. X. köt. 23—40 l.

²⁾ Tudománytár. 1836. II. köt. 84—131. I. 1837. I. 96 —154. I.

³⁾ Athenaeum. 1839. II. fele. 9. sz.

⁴⁾ Győrött. 1839.

erkölcstantól szorosán megkülönbözteti, és a főelvről szólván, azt tisztán alakinak vitatja, habár az általa felállított főelv szövegezése inkább vegyes-természetűnek mutatkozik. Értekezik a természetjog forrásai, segédtanai- és hasznáról, s irodalmi történetének mellőzésével, annak bő könyvészetét adja. A tiszta általános részben az ember eredeti jogait s kötelességeit és gyakrabban a nálunk általában elfogadott tételektől eltérő nézeteit fejtegeti, minek bebizonyításául elég a végszükségről szóló tanára utalni.

Második önálló nagyobb munkája a büntetőjogot illeti. Valamint 1777-ben a berni tudományos társulat pályakérdése a büntetőjog alapelveinek vizsgálatára hathatós befolyással volt. úgy hazánkban is az akadémiának 1841-ik évi pályakérdése a büntetés alapelvei- és céljairól, és a büntető-törvénykönyvnek már harmadízben megkísértett kidolgozása a jogászoknak figyelmét a jogtudománynak hosszabb ideig elhanyagolt e részére irányozta.

Csatskó tanulmányainak eredményét két kötetű munkában bocsátotta közre.¹⁾ Az első részben a büntetés alapja és célja, és a halálbüntetés helyessége iránti kérdésekkel foglalkodik. Előadja és megbírálja a különféle büntetőjogi elméleteket, megvizsgálja, vajjon azokkal a halálbüntetés alkalmazása összeegyeztethető-e vagy sem. Saját nézeteit kifejtván, a polgári igazság elméletét fogadja el, az elégtételi elméletnek alkatelemeivel. A halálbüntetés alkalmazását, szükségétől, az egyes államok viszonyaitól teszi függővé; a becstelenítő büntetések, úgyszintén a nyilvános közmunka ellen határozottan nyilatkozik, a testi fenytéket egyáltalán ugyan nem kárhoztatja, de mérséklését, korlátozását javasolja, az életfogytiglani börtönt helyesli, a vagyon elkobzás büntetését azonban mellőzendőnek tartja. A történeti részben a régi híresebb népek; az egyiptomiak, persák, héberek, görögök, rómaiak, a régi németek és magyarok büntetőjogának szellemét, alapelveit, gyakorlatának módját, a halálbüntetéssel sújtott büntetteket sorolja elő, legtöbbsnyire *Welcker Károly Tivadar* munkáját követvén; majd az újabb

¹⁾ Büntetőjogi elméletek, Bécs. Győr. 1843. II rész.

törvényhozások fejlődésére tér, és annak jelentékenyebb mozzanatait elősorolván, a büntetőjog történetének, ha nem is teljesen kimerítő, de kielégítő rajzát adja.

Azonfelül több értekezése és könyvbíráta jelent meg a Tudományos Gyűjteményben, Athenaeumban, Figyelmezőben, Társalkodóban, ezek közül a börtönök dolgában Írottat felemlítendőnek tartom, ¹⁾ melyben a magánrendszer mellett nyilatkozik. Foglalkozott még ritkább táj- és bölcsészeti műszavak gyűjtésével, és azokat akadémiáknak küldötte be (1836. 1837.). Irodalmi tevékenysége következtében az akadémia őt 1839. november 23-kán levelező tagjának választá, és említett két önálló munkáját nagy gyűlésén nyilvános dicséretére méltatta (1840. 1844.).

Részt vett Győrmege közgyűlésein a küzgyek tárgyalásában; az 1843. évi országgyűlési követutasítási választmánynak tagja, a népnevelés ügyében javaslatot készített, melyet a megye sajátjává tett, és követeinek utasításai adott. Már azelőtt a megyének (1836.), a bácsai (1834.), füssi (1836.), utóbb a vecsei (1843.) egyháznemesi székek táblabírájává lett. 1844. évi február 13-án királyi könyvbíráló- és vizsgálónak neveztetett, s ezen, akkor idején fölötte terhes és kellemtlen hivatal, sok keserűségének szülőanyját 1847. évi októberig viselte, a midőn a m. kir. helytartótanács mellett levő tanulmányi bizottság és kapcsolatos könyvbíráti tesztület ülnökévé léptettetett elő.

Csatskó e hivatalát azon évi november 2-kán foglalta el, de alig félévvel később az 1848. 3. törvénycikkely következtében a kir. helytartótanács feloszlattatván, a tanulmányi bizottság is megszűnt, és ő fél fizetésével nyugalmazva lett. A bekövetkezett idők alatt Pesten tartózkodott, akadémiánk ülésében gyakrabban részt vett, és a természetjogról értekezést tartott (1849.).

1849. évi november havában a fehérvári polgári kerületben iskolai felügyelővé lett, 1850. szeptember 15-kén a pesti főállamügyészséghez előadónak, 1851. évi april elején a

¹⁾ Figyelmeztetés a börtönök dolgában. Társalkodó 1838. évi 32-dik szám.

pest megyei törvényszék ülnökévé neveztetett, és ily módon a vágyainak leginkább megfelelő bírói pályára lépett. 1851-ben május 26-án az egyesbírói fenyítő ügyek elintézésével lett megbízva.

A bíróságok 1854. évben történt szervezése alkalmával a jászberényi törvényszékhez országos törvényszéki tanácsossá neveztetett ki. 1856. évi június havában a budai országos törvényszékhez lett áthelyezve, 1859. április havában pedig a pesti országos főtörvényszékhez előadó tanácsossá léptetett elő. A jászberényi törvényszéknél a rögtönbíróság elnöke, a fegyelmi bizottság helyettes elnöke, és budapesti hivataloskodása idején az elméleti államvizsgálat bírósági osztályának tagja volt.

Az 1860. évi októberi diploma folytán a magyar bírósági szervezet s a kir. kúria előbbi alakjában helyreállítván, Csatskó a kir. Ítéltábla ülnökévé lett kinevezve, és ezen állásában a kir. tábla 1869. évi újabb szervezésénél is megmaradt.

Ezen egész idő alatt folytonosan irodalmilag tevékeny volt. A bűnvádi eljárás ügyében kiadott ideiglenes rendelet folytán: »Büntetőjog elemei« czimű munkájában ¹⁾ a büntetőjog alapfogalmait, a magyar és ausztriai büntető törvények nagyobb fontosságú intézkedéseit, az érintett szabályzat által létesített változtatásokkal röviden tárgyalta. Az 1852-dik évi ausztriai büntető törvénykönyvet ²⁾ és 1853. évi büntető perrendtartást ³⁾ magyarázattal látta el, a magyar törvények és gyakorlat elveit és szabályait mindenütt megérintvén. Ezen munkái a cs. kir. igazságügyi minisztérium elismerésében részesültek, és az egyetemen előadási vezérfonalul szolgáltak.

Csatskó magyarázatai kevéssel a törvények kihirdetése után jelentek meg, s annál fogva nélkülözték amaz előnyöket, melyeket a törvények gyakorlati alkalmazásánál felmerülő nehézségek felvilágosítása és megoldása által a tudomány

¹⁾ Pest. 1850.

²⁾ Ausztriai birod. büntető törvényk. magyarázata. Pest. 1852.

³⁾ Ausztriai császár, büntető perrendtartásának magyarázata. Pest. 1854.

vizsgálódásai és a bíróságok ítéletei nyújtanak. Az oknál fogva nem is használhatta a legfőbb ítélőszék elvi jelentőségű határozatait, melyek *Herbst* commentárját teszik oly becesssé. Hiányt pótoltak azonban nálunk, mert hazai nyelven kézikönyvet adtak, melyben a tudomány elveiben jártas férfiúnak elméleti képessége a bíróságok gyakorlati terén szerzett tapasztalataival egyesült. Számos értekezésben, melyek a »Törvényszéki Csarnokiban, »Jogtudományi Közlöny «-ben, »Themis«-ben, »Akadémiai Értesítő«-ben, »Magyar jogászgyűlések évkönyvei«-ben, a budapesti ügyvédegylet kiadványaiban jelentek meg, a gyakorlat terén fölmerült és a törvényhozás fontosabb intézkedéseire vonatkozó kérdéseket tárgyalta. Ezen értekezések kisebb része a polgári jog és a törvénykezés, legnagyobb része a büntetőjognak feladványait fejtegette. Kiemelendőnek tartom a magyar hitbizományokról,¹⁾ a polgári törvénykezés elveiről,²⁾ a büntett körüli tévedésről,³⁾ a bűncselekvények osztályozásáról, a halálbüntetésről,⁴⁾ büntetőbíróságok szervezéséről és illetékességéről, szabadságbüntetések számításáról,⁵⁾ büntető-eljárásunk hiányairól, a büntető törvényhozás technikai módszeréről⁶⁾ a porosz büntető rendszerről, szabadsági büntetések és azok végrehajtásáról Poroszországban, irt értekezéseit.⁷⁾ — Az utóbbiak azon tanulmányai eredményeit tüntetik fel, melyeket a törvényszerkesztés körül nyert kitüntető megbízása folytán a külföldi törvényhozások körében tett.

A magyar kir. minisztérium alakulása után az akkori igazságügyminiszter *Horváth Boldizsár* tagtársunk, jogállapotaink reformjára irányozta figyelmét. E czélból 1867. april 29-kén törvényelőkészítő bizottságot hívott egybe az elmélet és gyakorlat terén működött jogászokból. Csatskó is azok közt foglalt helyet, és a bizottság több alválasztmányra

¹⁾ Törvényt, és Törvénysz. Csarnok 1800.

²⁾ Jogt. Közi. 1866.

³⁾ Törvényszéki Csarnok. 1863.

⁴⁾ Jogászy. Évkönyvei. 1870. 1872. Themis. 1870.

⁵⁾ Törvényt. Csarnok. 1865 — 1866. Sürögny. 1865.

⁶⁾ Jogt. Közlöny. 1867. 1868.

⁷⁾ Akad. előadások. — Jogt. Közi. 1869. Jogt. Szemle. 1870.

oszolván, a polgári törvénykezési szakosztály munkálataiban vett részt.

A büntetőjogi hat tagú albizottság *Fábry István* hét-személyestáblai bíró, most legfőbb ítélőszéki elnök vezetése alatt az 1843. büntetőtörvénykönyvi javaslat anyagi részét átvizsgálván, utasításához képest azon csak annyiban tett módosítást, a mennyiben azt a változott viszonyok szükségkép követelték: az eljárásra nézve azonban, kellő tekintettel hazánk körülményeire, a gyakorlat legégetőbb szükségeinek megfelelő szabályokat hozott javaslatba.

E munkálat átvizsgálását és végszerkezetét a miniszter ('satskóra, ki iránt, mint volt tanára iránt kiváló kegyelettel viseltetett, bizta. Az, a királyi táblánál előadói teendőitől ideiglenesen felmentve, e munkához 1867. október havában fogott, és azt 1869. november elején fejezte be. A mennyiben a nyomtatásban megjelent általános részből következtetést az egész munkára vonhatni, az a bizottsági munka átdolgozásából állott, az 1843-diki javaslat lényeges intézkedéseinek teljes épen tartásával.

Részt vett azonkívül a budapesti ügyvédi egylet működéseiben, mint büntetőjogi osztályának elnöke. Az első magyar jogászgylésen az elnök távollétében vezette a büntetőjogi osztály tárgyalásait, s ez alkalommal a halálbüntetés ellen szóló érveket egybefoglaló beszédet mondott, e büntetésnemet szükségtelennek és céliránytalannak vitatta. A jogászgylések állandó bizottságának többször választott (1870. 1871. 1873.) úgyszintén a nemzeti zenede igazgatóválasztmányának tagja, műbíráló bizottságának elnöke, ezeknek ügyei kezelésében élénk részt vett.

Szolgálatja és érdemei elismeréséül 1871. aprii 30-kán ő Felsege a kir. kúria legfőbb ítélőszéki osztályának társjává nevezte ki. Új tere nyílt itt tevékenységének, a melynek azonban soká nem örvendhetett.

Mindinkább érzé a haladó kornak súlyát:

»Multa senem circumveniunt incommoda.«

(Horatius)

Az 187²/₃ év telén gyomor bajának első jelei mutatkoztak. Emésztő szervei meg voltak támadva, ereje fogyott. Egészsége helyreállítása végett két havig (augusztus, szeptember) a felvidéken tartózkodott, annak üdítő levegőjétől várta baja enyhülését. De ez mindinkább fejlődött, s október elején Budapestre visszatérvén, rövid idő alatt annyira elgyengült, hogy szobáját többé el nem hagyhatta. Betegsége alatt is, a mennyire ereje megengedte, tevékeny volt, rendezte könyvtárát, foglalkozott életrajzi adatainak szerkesztésével. Meggyógyulását a bekövetkezendő tavasznak kedvező hatásától várta, de reményeit megghiúsító betegségének gyors fejlődése, melynek folytán 1874-diki február] 3-kán d. u. 5 óraker jobb létre szenderült.

Csatskó azon csendes, munkás férfiak egyike volt, kik folytonos foglalkozásban, s családi körökben keresik és találják örömeiket. Tudományos irányára nézve a bölcsészeti iskola híve, de nem túlzott egyoldalú követője, teljesen méltányolta a történeti előzmények fontosságát, a nemzeti sajtóságok döntő befolyását a társadalmi életre és azt szabályozó jogintézményekre. Egyesíteni iparkodék a jogtudomány két alkotó elemeit, mint a francia, olasz, németalföldi- és hazai jogászok nagy többsége.

A büntetőjogban, melynek főként az utolsó időben kizárólag szentelte munkásságát, ép oly távol állott a kegyetlen szigortól, mely a bűnösben megfélelkezik az emberről, mint ama beteges iránytól, mely a bűnös iránti szánalomból megfélelkezik a társaságnak szükségleteiről és az igazság követelményeiről, s mely irányzat hasonló azok eljárásához, kik az egészséges fának életerejét a parazit növényeknek, a tiszta búzát a burjánzó gyomnak feláldozni nem áttallanak.

Politikai nézeteiben mindenkor mérsékelt; midőn még a közügyek tárgyalásában részt vett, a conservatív párt hívei közé tartozott; ily szellemben működött az időszaki sajtó terén is, mint elismert conservatív irányú lapok levelezője és dolgozótársa ¹⁾).

¹⁾ Világ. 1842—1844. Budapesti Híradó. Sürgöny.

Később, habár hazája politikai eseményeit a legelőnkebb figyelemmel kísérte, csakis tudományos és bírói foglalkozásának élt; ez utóbbira igazságszeretete, részrehajlatlansága, tárgyiasága kiválóan képesítették, vissztükrözvén eljárásában *Horatius* szép mondatát:

»..... Bonus atque fides
Iudex, honestum praetulit utili.«

Kevés beszédű és hallgatag ifjúsága óta, inkább a buvárló és elmélkedő tudós, mint az ismeretek közlésére utalt tanár pályájára termett.

Legkedvesebb szórakozása gyermekéveitől kezdve, a zene lévén, volt életének időszaka, melyben magát egészen a hangművészetnek szentelni ohajtá. Ifjúságában jeles zongorász, a zeneszerzésben is tett kísérleteket, és magyarjai közül többek köztetszésre találtak. Tollából folytak *Szödi Pál* álneve alatt a »Hangok hatalma« című novellának fordítása az »Athenaeum«-ban, és azon folyóirat több év folyamán megjelent bangászati szemlék. ¹⁾)

Akadémiánk iránti érdeklődését bizonyítják gyakori előadásai, egyszersmind szorgalma és tudományos haladásának kétségtelen tanujelei.

Egész életében buzgó művelője a hazai irodalomnak, művelője nyelvünkön oly időben, mikor a latin nyelv még túlsúlylyal bírt, örömmel szemlélte annak felvirágzását, saját és kortársai buzgó fáradozásainak örvendetes sikerét. Személyére nézve belső megnyugvással tapasztalta, érdemeinek elismerését, melynek életében számos jelét vette, mely őt hazánk legfőbb bíróságának areopagába vezette. Ezen elismeréssel sírján túl is adózunk mi, tudományos hivatásának társai, adóznak országszerte nagyszámú tanítványai, és adózni fog mindenkor hazai jogtudományunk irodalmi története, mert sírhantja fölött méltán mondhatjuk:

»Te nem oly voltál, hogy örökre feledt hamuvá légy.«

(Vörösmarty).

¹⁾ Athenaeum. 1838. 1839. évi folyama.